

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ (EMANULLAH DÖNEMİ 1919-1929)

146147

DOKTORA TEZİ

146147

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY

HAZIRLAYAN

Mehmet KÖÇER

ELAZIĞ – 2004

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ (EMANULLAH DÖNEMİ 1919-1929)

DOKTORA TEZİ

Bu tez 17/02/04 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Yrd. Doç. Dr.
Rahmi DOĞANAY

Üye
Prof. Dr.
Salim CÖHÇE

Üye
Prof. Dr.
Mustafa ÖZTÜRK

Üye
Doç. Dr.
Mesut AYBİN

Üye
Yrd. Doç. Dr.
Erdal AÇIKSES

Yukarıdaki Jüri Üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Türk-Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)

Mehmet KÖÇER

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Elazığ-2004, Sayfa: X+292

Afganistan gerek Türk topluluklarının yaşadığı bir bölge ve gerekse tarihte Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir ülke olarak Türk tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Afganistan Jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca büyük güçlerin işgaline uğramıştır. İngiltere hariç bu işgalcilerin tamamı kuzeyden gelmiştir.

Napolyon'un Mısır'ı işgali bu ülkenin kaderinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu tarihten sonra ilk olarak Fransa, akabinde Rusya, Afganistan üzerinden güneye inme çabası içinde olmuşlardır. Bu çabaların karşısında İngiltere, Afganistan'ı, Hindistan'a açılan kapı olarak görmüş, dolayısıyla Afganistan, Rusya-İngiltere arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı bir yer olmuştur.

Emanullah Han'ın tahta çıkması sonrasında, Anadolu'da verilen Türk Millî Mücadelesinin benzerini Afganlar da İngilizlere karşı vermişlerdir. Bu iki kardeş ülke bağımsızlıklarını elde ettikten sonra bir modernleşme sürecine girmiş, Afganistan Emiri Emanullah, modernleşme çalışmalarında Atatürk'ü örnek almıştır. Türkiye'de özellikle ordusunun modernize edilmesi konusunda bu dost ülkeye önemli yardımlarda bulunulmuştur. Bununla birlikte Emanullah, Atatürk'ün uyarılarına rağmen ülkesinin sosyal ve politik şartlarını tahlil edememiş ve sonuçta istediği başarıya ulaşamadığı gibi tahtından da olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Türkiye Cumhuriyeti, Kafkasya, Türkistan, Bağımsızlık, Modernleşme, Emperyalizm, Sömürgecilik.

SUMMARY**Dissertation Thesis****Turk-Afgahan Relations (The Period of Emanullah Khan 1919-1929)****Mehmet KÖÇER****Fırat University****The Institute of Social Sciences****Division of History****Elazığ – 2004, Page: X+292**

Afghanistan has an important place in Turkish history as both it is a region where Turks live and Turkish states ruled there in the history. Afghanistan was invaded by the great powers because of its geopolitic importance. All of the invaders, except England, came from the north.

Napoleon's invasion of Egypt was an important event in Egypt's future. After this invasion, France and then Russia tried to spread through South by using Afghanistan. England saw Afghanistan as a passage to India so Afghanistan became a place where Russia and England struggled.

Under the rule of Emanullah Khan, Afghan nation fought against England just like Turkish National Struggle in Anatolia. Afghanistan and Turkey went in to a process of modernization after gaining their Independence. Afghan King Emanullah followed Atatürk as a model person. Turkey has helped this country to modernize its army. However, in spite of Atatürk's warnings, Emanullah could not be successful had to leave his throne as he could not analyze the social and political structure of his country.

Key Words: Afghanistan, Turkish Republic, Caucassia, Turkistan, Independence, Modernization, Imperialism, Colonialism.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR.....	VIII
KONU VE KAYNAKLAR.....	IX
GİRİŞ	1
AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ YAPISI, ETNİK YAPISI VE TARİHÇESİ	1
1. Coğrafi Yapı.....	1
2. Etnik Yapı.....	4
3. Tarihçe	11

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN AFGANİSTAN ÜZERİNDEKİ MÜCADELELERİ

1. Emanullah Öncesi Dönem.....	18
1. 1. İngiliz Politikasında Yeni Dönem.....	21
1. 2. İlerlemeci Politika Dönemi	26
2. Emanullah Dönemindeki Afgan-İngiliz İlişkileri.....	29
3. Afgan-Rus İlişkileri.....	38
3. 1. 1917 Rus Devrimi ve Afganistan.....	39
3. 2. Emanullah Döneminin İlk Yıllarında Afgan-Rus İlişkileri	44
3. 3. Emanullah Döneminde Afganistan, Rusya ve Orta Asya.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

EMANULLAH'IN TAHTA ÇIKMASI VE TAM BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

1. Emir Habibullah'ın Öldürülmesi ve Taht Mücadelesi.....	53
1. 1. Nasrullah'ın Tahta Çıkışı ve Emanullah Tarafından Tahttan İndirilmesi	60
2. III. İngiliz-Afgan Savaşı ve Afganistan'ın Tam Bağımsızlığı	66
2. 1. III. Afgan-İngiliz Savaşı	66
2. 2. Barış Müzakereleri ve Rawalpindi Antlaşması	85
2. 3. Mussoorie Konferansı (1920)	93
2. 4. İngiliz-Afgan Anlaşması (1921)	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMANULLAH DÖNEMİ REFORMLARI

1. Sosyal Alanda Yapılan Reformlar.....	110
2. Kültürel Alanda Yapılan Reformlar.....	113
3. Siyasî, Hukukî ve Yürütme Alanında Yapılan Reformlar.....	115
4. Eğitim Reformları.....	116
5. Devlet Yapısını Modernleştirme Çabaları.....	122
6. Askerî Alanda Reform Çalışmaları.....	128
7. Dinî Alandaki Reform Çalışmaları	133
8. Ekonomi Alanındaki Reform Çalışmaları.....	138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMANULLAH DÖNEMİ AFGANİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

1. 1921 Türkiye-Afganistan Antlaşması.....	153
2. 1928 Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Öncesi Gelişmeler ve Antlaşma	157
3. Ahmet Cemal ve Enver Paşa'nın Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri.....	173
3. 1. Ahmet Cemal Paşa'nın Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri.....	174
3. 2. Enver Paşa'nın Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri	186

BEŞİNCİ BÖLÜM**AFGANİSTAN'IN DIŞ İLİŞKİLERİ VE EMANULLAH'IN BÜYÜK GEZİSİ**

1. Emanullah'ın Batı Dünyası İle İlişkileri.....	193
2. Kâbil'e Gönderilen Yabancı Misyoner Heyetleri	196
3. Emanullah'ın Büyük Gezisi	198
4. Emanullah'ın Türkiye Ziyareti	213
4. 1. Emanullah Han'ın İstanbul'a Gelişi	215
4. 2. Emanullah Han'ın Ankara'ya Gelişi.....	217
4. 3. Emanullah Han'ın İstanbul'a Dönmesi ve Türkiye'den Ayrılması.....	225

ALTINCI BÖLÜM**EMANULLAH YÖNETİMİNE KARŞI İSYANLAR**

1. Host İsyanı Öncesi Gelişmeler	228
2. Host İsyanı	232
3. Habibullah'ın İsyanı ve Emanullah Döneminin Sonu.....	235
3. 1. Emanullah'ın Avrupa'dan Dönüşü ve İsyanın Seyri	238
3. 2. İsyan'ın Başlaması	243
3. 3. Habibullah'ın Tahta Çıkışı.....	246
SONUÇ	253
BİBLİYOGRAFYA	259
EKLER	272
ÖZ GEÇMİŞ	292

ÖNSÖZ

650. 000 km² yüzölçümüyle Orta Asya'nın güneye açılan en önemli kapısı olan Afganistan, kuzeyinden Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan; doğudan Doğu Türkistan, Keşmir, Pakistan; güneyden yine Pakistan; batıdan İran ile sınırdır. Bu konumuyla tarihten günümüze emperyalizm ve yayılcılık adına, Asya, uzak ve Yakın Doğu hakimiyet teorilerinin hep önemli bir parçası olmuş, bu mücadelelerden önemli derecede etkilenmiş ve yıpranmıştır. Bugünkü istikrarsızlığının ya da henüz istikrarı yakalayamamasının en önemli sebebi de bu olsa gerektir. Bugünkü durumda yaşananlar ise belli bir istikrara kavuşmasının değil bu sürecin devam edeceğinin göstergesidir.

Asya'dan çıkıp, Avrupa ve Afrika'nın da büyük bölümlerini uzunca bir süre idare etmiş Türk Milletinin tarihi ve Anadolu coğrafyasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin jeopolitiği de Afganistan'da olup bitenlerle ilgilenilmesi mecburiyetini getirmektedir. Zira Türk-Afgan İlişkileri eski olduğu kadar süreklidir. Hem tarihi ilişkilerimiz, hem güncel hassasiyetler, hem de gelecek için planlarda iki ülkenin ve toplumun birbirini görmezden gelme lüksü olmadığı kanaatindeyiz. Kaldı ki Türk-Afgan İlişkileri her dönem belli bir düzeyin üstünde seyretmiştir. Çünkü, Afganistan uzak ve yakın tarihi, hem coğrafi, hem de etnik yapısı itibariyle Türkiye ile çok yakın ilişkiler içinde olan bir ülkedir. Afganistan'ın tarihi Türkistan'ın bir parçasıdır. Afganistan coğrafyasında Türk İmparatorlukları'nın başkentleri mevcuttur. Bir başka deyişle Afgan coğrafyası Türk dünyası coğrafyasının bir parçasıdır. Aynı zamanda Afganistan, Doğu ve Batı Türkistan'a açılan önemli bir kapı olma özelliği taşıdığından, Türkiye'nin Türkistan politikaları, hedefleri için vazgeçemeyeceği, ayrıca burada yaşayan Özbek, Hazara ve Türkmenler açısından kendini sorumlu hissedeceği, tarihi ve dinî bağları olan bir ülkedir.

Orta Asya'nın güneye Hindistan'a ve belki de denizaşırı ülkelere açılan kapısı olması, Afganistan'ı tarih boyunca değişik orduların istila ve işgallerine maruz bırakmıştır. Tezimize konu olan dönemde de (1919-1929) Afganistan bu özelliğinden dolayı benzer sıkıntılar yaşamıştır. Güneyden İngilizler ve kuzeyden Sovyet Rusya arasında sıkıştırılan Afganistan çetin bir yaşam mücadelesi vermiştir. Bu durumu, 1880 ile 1901 yılları arasında Afgan Han'ı olan Abdurrahman Han "İki değirmen taşı arasındaki buğday tanesi" sözü ile özetlemiştir. Nitekim Emanullah döneminde de

Afganistan, Osmanlı Devleti gibi iki emperyalist güç arasında kalmıştı. Bir taraftan Bolşevik Rusya'nın faaliyetleri diğer taraftan kendisi için hayati öneme sahip Hindistan'ın güvenliği ile ilgilenen İngiltere arasında varlığını muhafaza etmeye çalışan Afganistan için, bu dönemde Türkiye'nin dostluğu çok önemli olmuştur.

Günümüzde de Afganistan, düzensizliğin ve istikrarsızlığın hakim olduğu bir ülke durumundadır. Geçmişte olduğu gibi Afganistan'a yardıma koşan ülke yine Türkiye olmuştur. Afganistan'ı siyasi bir istikrara kavuşturmak için Türk Ordusu yardıma gönderilirken, dönemin başbakanı Bülent Ecevit; bunun Atatürk'ün vasiyeti olduğunu söyleyerek, Afganistan'ın Türkiye için önemini açıkça ortaya koymuştur.

Afganistan'ın Türkiye açısından önemine rağmen, Afganistan konusundaki çalışmalar bu ağırlığı taşıyabilecek seviyede değildir. Bu yüzden Millî Mücadele ve sonrası ile Afgan bağımsızlık ve modernleşme sürecini kapsayan bir çalışma yapmanın yararlı olacağı düşüncesiyle, "Türk-Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929) konulu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Bu çalışmanın yapılması sırasında konu belirleme aşamasından son şeklini alana kadar desteklerini esirgemeyen, büyük teşvik ve yardımlarını gördüğüm saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Prof. Dr. Salim CÖHÇE, Doç. Dr. Mesut AYDIN, Yrd. Doç. Dr. İsmail YILDIRIM, Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES'e, ve tez danışmanlığımı yürüterek çalışmamı tamamlamama yardımcı olan Hocam Yrd. Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY'a teşekkürlerimi borç bilirim.

Mehmet KÖÇER

ELAZIĞ-2004

KISALTMALAR

ATASE	: T. C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Bkz-bkz	: bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BOA	: T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
Çev.	: çeviren
HR	: hariciye
HRC	: Hariciye Nezareti Katalogu
ISH	: İstiklal Harbi Koleksiyonu
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Km	: kilometre
No	: numara
s	: sayfa
S	: sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SYS	: Hariciye Siyasi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Yay. Haz.	: yayına hazırlayan

KONU VE KAYNAKLAR

Tezimizin konusu, “Türk-Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)” dir. Tezimizde Emanullah’ın tahta çıkması öncesine kısaca değinilerek sonrasında yaşanan askerî, siyasi ve sosyal olaylar, Türkiye, İngiltere ve Sovyet Rusya eksenli olmak üzere incelenmiştir.

Tezimizi hazırlarken ulaştığımız belge ve kaynakları objektif bir gözlemlerle tarih akışı içinde değerlendirmeye çalıştık.

Tezimiz de faydalandığımız arşiv kaynakları Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşividir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden faydalandığımız katalog, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Kataloğudur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden faydalandığımız belgeler, Bakanlar Kurulu Kararları ve Beyannamelerdir. Genelkurmay Arşivi’nden ise İstiklal Harbi Kataloğundan faydalandık.

Tezimizde faydalandığımız hatıralar ise daha çok Mustafa Kemal, Emanullah Han, Cemal Paşa, Enver Paşa, Hali Paşa, Ali Fuad Cebesoy, Rıza Nur, Ahmed Hamdi’nin hatıralarıdır.

Araştırma ve inceleme eserleri içerisinde çoğunlukla, Y. H. Bayur, Bilal Şimşir, Zeki Sarıhan, Ludwig W. Adamec, Vartan Gregoryan, George Macmunn, Leon B. Poullada, Louis Dupree, Anthony Arnold, Salim Cöhçe, Mehmet Saray, Ahmet Özgiray, İsmail Soysal, Akdes Nimet Kurat, Salahi R. Sonyel, Aptülahat Akşin, Halil Bal, Arnold Fletcher, Percy Sykes, W. K. Fraser-Tytler,’un eserlerinden faydalandık.

Tezimiz altı ana başlıkta ele alınmıştır. Giriş kısmında Afganistan’ın Coğrafi Yapısı, Etnik yapısı ve Tarihçesi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Büyük güçlerin, özellikle İngiltere ve Rusya’nın Afganistan üzerindeki mücadelelerine ve bunların Afganistan’la olan ilişkilerine değinilmiştir.

İkinci bölümde Habibullah Han'ın ölümü sonrasında yaşanan taht mücadelesine ve Emanullah Han tahta çıkmasından sonra İngiltere ile yaptığı bağımsızlık mücadelesine ve sonrasındaki diplomatik sürece değinilmiştir.

Üçüncü bölümde genel olarak Emanullah Han'ın siyasi, sosyal ve askerî alanlarında yapmaya çalıştığı reformlar süreci incelenmiştir.

Dördüncü bölümde Emanullah Han dönemi Türk-Afgan ilişkileri; 1921 Türk-Afgan Antlaşması, 1928 Türk-Afgan Antlaşması ve Cemal Paşa ile Enver Paşa'nın Afganistan'a yönelik faaliyetleri ele alınmıştır.

Beşinci bölümde Afganistan'ın Emanullah dönemindeki dış politikası ve Emir'in uzun bir zaman diliminde gerçekleştirdiği ve birçok ülkeyi kapsayan seyahatine değindik.

Altıncı bölümde Emanullah Han'ın yönetimine yönelik meydana gelen isyan hareketlerine, bunların sonucunda tahtını ve ülkesini terk etmesine değindik.

GİRİŞ

AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ YAPISI, ETNİK YAPISI VE TARİHÇESİ

1. Coğrafi Yapı

Afganistan, Orta Asya'nın güneye açılan en önemli kapısıdır.¹ Aynı zamanda, Orta Asya ile Güney Asya arasında yer alan geçiş alanıdır. Güney Asya'dan Orta Asya'ya, Orta Asya'dan Güney Asya'ya geçerken Afganistan kapısından geçmek gerekmektedir. Eğer İran ve Hindistan gibi büyük ülkelerin olumsuz tutumu gündemde ise, Afganistan yolu Orta Asya'nın tek giriş kapısı olarak ortaya çıkmaktadır.² Ülkenin adı, Afgan kavminin üstünlük kazandığı XVIII. asrın ilk yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Yüzölçümü 650.000 km², nüfusu 20 milyon civarındadır.³ Çevresinde yer alan büyük ülkelere oranla küçük bir alana sahiptir, ancak dünyanın diğer ülkeleri ile karşılaştırıldığında pek de küçük sayılamayacak bir ülke olduğu söylenebilir. Almanya ve Avusturya'nın toplam alanı kadar yüzölçümüne sahiptir.⁴ Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin, güney ve güneydoğuda Pakistan, batıda ise İran'la çevrilidir.⁵ Kuzeydeki üç Orta Asya cumhuriyeti ile sınırı iki bin, güneydeki Pakistan'la sınırı ise bin yedi yüz kilometredir. Ülkenin en batısı ile en doğusu arasındaki uzaklık bin üç yüz elli kilometre, kuzeyle güney arasındaki mesafe ise dokuz yüz kilometredir.⁶

Genelde dağlık olan Afganistan'ın sıradağlarla çevrili olması sosyal yapının farklılaşmasında da önemli rol oynamıştır.⁷ Bu sıra dağların en önemlileri, memleketi

¹ Rouhollah K. Ramazani, *The Northern Tier*, London 1966, s. 10.

² Anıl Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, İstanbul 1999, s. 191-192.

³ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Ankara 2002, s. 10-11.

⁴ Kerr Fraser- Tytler, "Afghanistan: A Brief Description", *Journal of the Royal Central Asian Society*, C. XXIX, 1942, s. 165.

⁵ Donald N. Wilber, *Afganistan*, New Haven 1962, s. 24; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul 2002, s. 14.

⁶ L. Dudley Stamp, *Asia, A Regional and Economic Geography*, London, 1946, s. 160-169; Esedullah Oğuz, *Afganistan*, İstanbul 1998, s. 33. Herat'tan Hayber geçidine kadar olan mesafe yaklaşık 600 mildir. Bkz. Sırdar İkbâl Ali Shah, *Modern Afghanistan*, London 1938, s. 8.

⁷ Ülkedeki dağ sistemi, Afganistan'da yaşayan farklı sosyal gruplar arasındaki kültürel alışverişe engel olmuştur. Her sosyal grubun toprakları, coğrafi olarak ötekenden farklı olmak zorunda olduğu için dışı kapalı sosyal gruplar kendi siyasal geleneklerini ve organizasyonlarını, üzerinde yaşadıkları fiziksel çevrenin değişen koşullarına dayanarak geliştirmek zorunda kalmışlardır. Sosyal gruplar hiyerarşisinin daha alt basamaklarındaki kabileler ve daha küçük birimler de birbirinden ayrılmışlardı ve birimleri ile öteki sosyal gruplarla genel bir sosyal ilişkiler evreni yaratmışlardı. Mekansal ve fiziksel yerleşimden ve sosyal grupların dağılımından dolayı bölünmüş bölgelerdeki gücün yoğunluğu ve dağılımı ülkenin

batıdan doğuya ikiye ayıran Sefid Kūh (3.500 m), Kūh-i Baba ve Hindukuş (7.697 m) dağlarıdır.⁸ Hindukuş, Afganistan'ı 35. kuzey enlemi üzerinde doğudan batıya ikiye ayırmaktadır⁹ Deniz seviyesinden yaklaşık 15 000 fit yükseklikte olan ülke, doğuda daha yüksek iken Herat'tan batıya doğru gidildikçe daha alçalmaktadır. Ülkenin su ihtiyacı, büyük ölçüde Hindukuş dağlarındaki kaynaklardan sağlanmaktadır. Ayrıca bu dağlar geçitleri ile pek çok vadiyi birbirine bağlamaktadır. Diğer taraftan, Bozkır-göçebe kültürü ile Hint-İran yerleşik kültürlerinin sınırı Hindukuş dağlarıdır.¹⁰ Bu sıra dağlar içerisinde çok verimli toprakları olan vadiler bulunmaktadır.¹¹ Ülkenin en büyük düzlük alanları ise Orta Asya Cumhuriyetleri ile sınır teşkil eden Amu-Derya nehri boyunca 500 km. uzanan Türkistan kesimi; Indus'un bir kolu olan Kâbil suyu vadisi; batıda, İran'a yönelmiş olan Heru Rud (Tecend-Derya) havzasıyla, tuzlu veya kumlu çöllerden ve steplerden geçtikten sonra Sistan'da Hamun çukuruna varan Hilmand suyu havzasıdır.¹² Bununla birlikte, kuraklık sebebi ile¹³ mevcut arazinin ancak beşte biri işletilebilmektedir.¹⁴

istikrarı ve birliği üzerinde belirleyici bir etkide bulunmuştur. Bu özellik aynı şekilde merkezi hükümete karşı, bölgesel rakip politik merkezlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bkz. K. F. Tytler, "Afghanistan: A Brief Description", s. 165-170.

⁸ May, Schinasi, *Afghanistan at the Beginning of the Twentieth Century*, Naples, 1979, s. 85.

⁹ R. K. Ramazani, *The Northern Tier*, s. 13. Afganistan'ın en temel özelliği, ülkenin coğrafi yapısını Hindukuş sıradağlarının belirlemesidir. Bu dağ sırası, Chitral sınırı üzerindeki Tirich Mir'in zirvesini Paropomismus Dağları'nda bitene kadar devam etmektedir. Paropomismus Dağları da kuzey-batıya doğru, Rus sınırına Kushk'a kadar uzanmaktadır. Bu dağ sırasının, sırt şeklindeki koyun hemen karşısında Kâbil bulunmaktadır. Bu dağ sırası yaklaşık olarak 150 mil genişliğinde ve Kuzey ve Güney Afganistan'ı tümüyle bir birinden ayırıyor. Kuzey-Doğu yamaçları, Amu Derya Havzası'nın güney su bölümü çizgisini oluşturuyor ve buralardan Khushab, Kochha ve Türkistan ovaları karşısındaki Amu Derya'ya katılmak üzere bir çok küçük ırmak akmaktadır. Kuzey-batıdan ve Batı tarafından, Merv'de ve Türkistan'ın öteki vahalarında kaybolmak üzere kuzeye doğru Hari Rud ve Mughrab akarsuları akmaktadır. Güney yamacında su havzası tekrar ikiye bölünmekte, doğu parçası Indus havzasını oluştururken Kabil, Logar, Penşir ve Kunar ana akarsuları oluşturmaktadır. Hindukuş'un güney-batı parçası Helmand nehir havzasını meydana getirmektedir ve en sonunda İran Sistan'nın bataklıklarında kaybolmaktadır. Kâbil'in kuzeyindeki yetmiş ile seksen mil arasındaki bölge ülkenin merkezi dağ kitlesidir ve ülkenin üç ana nehrinin kaynağıdır. Bkz. K. F. Tytler, "Afghanistan: A Brief Description", s. 165-166.

¹⁰ Hindukuş dağlarında pek çok geçit bulunmaktadır ki bunların en önemlileri, Kilik'ten Hunza'ya kadar olan Baroghil Geçidi, Chitral'a kadar olan Dorah Geçididir. Khawak, Bazarak, Shibar, Balnian, Hajigak ve Malakand geçitleri Kabil Nehri vadisini Belh ve Kunduz'a bağlar. Bkz. R. Gopalakrishnan, *The Geography and Politics of Afghanistan*, New Delhi, 1982, s. 13; Neslihan Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler" *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2002, s. 27.

¹¹ Michael Gillett, "Afghanistan", *Journal Of The Royal Central Asian Society*, C. LIII, London, 1966, s. 238-329.

¹² Jean-Paul Roux, *Orta Asya*, İstanbul, 2001, s. 27.

¹³ Afganistan'daki hayatın nerdeyse tüm sahaları iklim koşullarının etkisinde kalmakta ve hatta iklim koşulları tarafından belirlenmektedir. Yere ve yükseltiye bağlı olarak değişmesine rağmen, ülkenin her tarafı kuraktır. Afganistan'ın kıta içindeki konumu dolayısıyla büyük su kütlelerinin, iklimi yumuşatması mümkün olmamaktadır. Aşırı sıcak ve aşırı soğuk olan iklim tarımsal, endüstriyel ve

Afganistan, coğrafi şartlarına uygun olarak yedi vilayete ayrılmıştır.¹⁵ Bunlardan Kâbil, Logar ve Tagav nehirlerinin yukarı kısımları etrafındaki küçük vadiler ile Gazne'yi ve Kâbil vadisinin Celalabad yanındaki aşağı kısmını içine almaktadır. Eskiden bu vilayetin en önemli merkezi meşhur Gazne şehri idi. Fakat XVI. asırdan bu yana Kâbil onun yerine geçtiği gibi, Afganistan'ın da merkezi durumuna gelmiştir. Çok dağlık fakat önemli oranda ekilebilir toprağa sahiptir. XV. asırda kurulmuş olan Kandahar vilayeti, Helmand, Tarnak, Argandab, eski Zemindaver vilayeti ile Argasan'ın aşağı vadilerini içine almaktadır.¹⁶ Diğer bir tarihî şehir olan Herat vilayeti de Heri-Rud nehrinin verimli vadisini ve Hezare dağları ile İran hududu arasındaki düzlük sahaya içine almakta, Hindistan yolunu kontrol altında tutmaktadır. Küh-i Baba dağlarının kuzeyinden Amu-Derya nehrine kadar uzanan bölgede bulunan Türkistan vilayeti ise, vilayet merkezi olan şehirlerin zaman içinde değişmesi ile dikkat çeker. Eskiden bu bölgenin merkezi tarihî Belh şehri iken, bu kentin eski önemini kaybetmesinden sonra Meymene, Mezarşerif ve Taş-Kurgan şehirleri bölgenin merkezleri haline gelmişlerdir. Bedahşan vilayeti ise, Hindukuş'un kuzeyinde ve Türkistan'ın doğusunda, Amu-Derya'nın sol sahili boyunca uzanan bölgeyi içine alır. Kunduz-Rud nehri ile kollarının suladığı bu verimli bölgenin en önemli şehri Kunduz'dur. Bu vilayetlerin dışında, genel olarak dağlık bölgelere kurulmuş olan vilayetler vardır ki bunların önemli sayılabilecek şehirleri yoktur. Hazaraların memleketi olan Hazaristan vilayeti, kuzeyden Küh-i Baba, batıdan Herat, doğu ve güneyden Helmand vadisi ile çevrili dağlık bir bölgedir. Burası aynı zamanda Gur ismi ile de anılmaktadır. Ülkenin güney-batısındaki Hamun nehrinin suladığı verimli toprakları içine alan bölgede kurulan Sistan vilayeti, tarih boyunca İran'ın nüfuz sahası içinde bulunmuş bir vilayettir. Nuristan (Kâfiristan) vilayeti ise Hindukuş'un Kâbil vadisi kuzeyindeki saha ile Kanar'ın batısındaki arazilerden meydana gelen küçük bir vilayettir.¹⁷ Eskiden bu havalide kâfirler oturduğu için buraya Kâfiristan da denilmiştir. Memleketin doğusunda dağlar arasında kalan ve Pamir'e kadar

ticari faaliyetler ile insanların karakterleri üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. İklim koşulları ayrıca genel olarak iletişimde de engel oluşturmakta bu da ülkenin gelişme sürecinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Afganistan'ın iklimi hem mevsimsel ve hem de bölgesel olarak büyük bir değişkenlik göstermektedir. Hava oldukça kurudur, bulutluluk azdır, güneş ışığı boldur, nem oranı çok düşüktür, yazları sıcak ve kışları soğuktur; bu özellikler kıta iklimine benzerlik gösterir ve yıl içinde sıcaklıklarda keskin dalgalanmalarla kendini net olarak gösterir. Bkz. R. Gopakrishnan, *The Geography and politics of Afganistan*, s. 19-20.

¹⁴ George Macmunn, *Afghanistan from Darius to Amanullah*, London, 1929, s. 6.

¹⁵ Ralph H. Magnus-Eden Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, Oxford, 1998, s. 5.

¹⁶ S. I. A. Shah, *Modern Afghanistan*, s. 3-5.

¹⁷ M. Schinasi, *Afghanistan at the Beginning of the Twentieth Century*, s. 85.

uzanan vadiyi içine alan Vahan vilayeti de, ülkedeki vilayetler arasında en küçüklerinden birisidir ki bu bölgede önemli bir şehir yoktur.¹⁸ Ülkenin en büyük şehirleri ise, bir kısmı yukarıda zikredildiği üzere Kâbil, Kandahar, Herat, Mezarîşerif, Kunduz ve Celalabad'dır.¹⁹

2. Etnik Yapı

Bugün Afganistan'ın nüfusunu meydana getiren ahali, çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır.²⁰ Bu sebeple Afgan milletinin oluşumu çok uzun bir sürede gerçekleşmiştir.²¹ Türk, Moğol, Hint, İran kabileleri toplu bir Afganlık şuuru yaratmışlardır. Kendilerine has çok farklı milli özellikleri vardır ve ülkenin büyük kısmı Hindistan'dan daha çok Orta Asya'ya benzemektedir.²² Afganistan halkının menşe ayrılıkları yüzünden ülkede çeşitli diller konuşulur. Resmî dil ise Farsçadır.²³

Esas itibariyle göçebelerin memleketi olan Orta Asya'da bulunan Afganistan, İran ve Hint kültürlerinden oldukça ciddi biçimde etkilenmiş bir ülkedir. Afganistan toplam nüfusunun yaklaşık yarısını Peştunlar²⁴ (Pathanlar) oluşturmaktadır.²⁵ Peştunlardan Ahmet Şah Durrani, 1747 senesinde Afganistan'ın Emir'i seçilmiş ve bugünkü monarşiyi kurmuştur.²⁶ O zamandan beri Peştunlar ülkenin öbür halkları olan Tacikler, Türkler, Hazaralar, Moğollar ve Nuristanlıları yönetimleri altına almışlardır.²⁷

Günümüzde Afgan milletini²⁸ tanımlamak için ülkeyi, Afgan Türkistan'ı, Hindukuş Bölgesi, Güney ve Doğu Afganistan olarak üç kısma ayırmak gereklidir.²⁹ Bu

¹⁸ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 10-11.

¹⁹ Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, *Seyahatname Hindistan, Svat ve Afganistan*, İstanbul, 1995, s. 156 – 160; E. Oğuz, *Afganistan*, s. 33.

²⁰ John C. Griffiths, *Afganistan*, London, 1967, s. 65-67.

²¹ D. N. Wilber, *Afganistan*, s. 36-40; M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 12.

²² F. Tytler, "Afghanistan: A Brief Description", s. 168. Afgan halkını bir bütün olarak değerlendirirken onları başta Hindistanlılar olmak üzere öteki Asyalı halklara çok fazla benzetme eğilimine karşı dikkatli olmak lazımdır. Bkz. Abdul Ali Arghandawi, *British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence 1914- 1921*, New Delhi, 1989, s. 23-24.

²³ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara, 2002, s. 7. Afganistan'da konuşulan Farsça, İran da konuşulan lehçeden çok daha edebi bir dildir. Afganistan lehçesine "saray dili" manasına gelen Dari adı verilir. Bkz. Olivier Roy, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, İstanbul, 1990, s. 52.

²⁴ J. C. Griffiths, *Afganistan*, s. 7.

²⁵ R. H. Magnus-E. Naby, *Afganistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 11-14.

²⁶ Nancy Peabody Newell-Richard S. Newell, *The Struggle for Afghanistan*, London, 1981, s. 34.

²⁷ M. Gillett, "Afghanistan", s. 238.

²⁸ Şemsettin Sâmî, *Kâmusul'l-A'lâm*, C. I., Ankara, 1996, s. 646.

²⁹ F. Tytler, "Afghanistan: A Brief Description", s. 169.

alanların ilkinde, Afgan Türkistan'ında, batıda İran menşeli bir halk bulunur; daha doğuda Özbekler, Kazaklar ve Tacikler vardır. Badakshan'a ve oradan da Wakhan'a kadar olan bölgede, sınır ötesi bölgede Çin Türkistan'ındaki halka bağlı olan Kırgızlar bulunmaktadır. Orta bölgede batı kesimi büyük Hazaraları kabilelerinin içine almaktadır ki bu kabile, Herat'tan neredeyse Kâbil'e kadar uzanan alana yayılmıştır. Kâbil'in kuzeyinde Koh-i-Daman halkı vardır, özellikle Tacikler ve Peştunlar bulunmaktadır.³⁰ Kâbil'in Kuzeyinden ve kuzey-doğusundan Celalabad'ın kuzeyindeki Nuristan'ın sınırına kadar olan bölgedeki vadilerde çeşitli küçük kabileler bulunmaktadır. Bu bölgede bir zamanlar Kafir olarak bilinen bir halk yaşamaktadır. Emir Abdurrahman onları ele geçirip İslam'a döndürmüştür. Üçüncü tabaka Hindukuş'un güneyinde yaşayan halk tümüyle Peştun dilini konuşmaktadır. Kâbil'den çıkıp güneye giden yol bir ayırım çizgisi olarak kabul edilirse, kuzeyde ve doğuda Doğu Eyaleti ve Host kabileleri bulunmaktadır. Bu kabileler Mohmand Kabilesinin yaklaşık olarak yarısını meydana getirmektedir. Ayrıca Shinwariler, Jariler, Mangallar gibi daha küçük kabileler de bulunmaktadır. Güney ve Batıda büyük Ghilzai Kabilesi bulunmaktadır, bu kabilenin en önemli kolu Süleyman Khel'dir. Bunların güneyinde bulunan Kandahar'ın etrafında Durraneler yaşamaktadır.³¹

Afganistan nüfusunun yarısını oluşturan "Afgan"³² ismiyle kastedilen topluluk Peştunlardır.³³ Bunların milattan önce ve sonraki yüzyıllarda Orta Asya'dan İndus Vadisine göç eden değişik kavimlerin torunları olduğu tahmin edilmektedir. Diğer taraftan hakiki Afgan sayılan Peştunların Hazreti Nuh'un soyundan Gılzay (Galçay)

³⁰ J. P. Roux, *Orta Asya*, s. 404-405.

³¹ F. Tytler, "Afghanistan: A Brief Description", s. 168-169.

³² G. N. Molesworth, *Afghanistan 1919*, London, 1962, s. 3. ; Afgan halkından ilk kez M.S. 10. yüzyılda bahsedilir. 18 ve 19. yüzyıllarda Afganlılar kendilerinden bölgesel olarak vekabile adlarıyla bahsediyorlardı. Daha geniş bir alandan bahsettiklerinde de buna "Peştun" diyorlardı. Afganistan veya "Afgan" terimleri ilk kez İranlı ve İngiliz yazarların kullanımıyla gündeme gelmiştir. Bkz. J. C. Griffiths, *Afghanistan*, s. 7; R. K. Ramazani, *The Northern Tier*, s. 28.

³³ Leon B. Poullada, "Problem of Social Development in Afghanistan", *Journal of the Royal Central Asian Society*, C. XLIX, 1962, s. 34; Louis Dupree, *Afghanistan*, Princeton, 1973, s. 59. Batılı bilim adamları Afganlıların Hint-Avrupa veya Aryan halklarından geldiğine inanıyorlardı. XIX. yüzyıl bilim adamları Avrupa dilleri ile Peştunca arasında ortak öğeler olduğunu bilimsel olarak kanıtladılar ve Afganlıların göçten sonra kendi dillerini geliştiren Aryanlar olduğunu gösterdiler. Hint Sanskritçe dilinin de Peştunca ile bir çok ortak özelliğe sahip olduğu ispatlanmıştır. Peştunlar kültürel ve dil bakımından doğu ve batıkabilelerine ayrılmıştır. Batı Peştunlar Ghilzailerden ve Durranelerden meydana gelmiştir. 19. yüzyıl başında bu kabileler Afganistan'daki en güçlü topluluklardır. Durrani kabileleri 1747'den bu yana ülkeyi tam 231 sene boyunca yönetmişlerdir. Durrani kabileleri Zirak ve Punjpaw Zirak diye iki kola ayrılmıştır. Bkz. A. A. Arghandawi, *British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence 1914- 1921*, s. 16-17.

boyuna mensup olduğu da düşünülmektedir. Öte yandan Gılzayların 10. yüzyılda Güney Afganistan'da yaşamış olan Halaç Türklerinin soyundan geldiği konusunda da iddialar bulunmaktadır. Bazı İslâm tarihi kaynakları 980 yılında bugünkü Gazne ili ve çevresinde çok sayıda koyunu olan göçebe Halaç Türklerinin yaşadığını, onların iklim değişikliğine göre yer değiştirdiklerini belirtmektedir. Bu kaynaklara göre, Halaç Türklerinden bir kısmı Gazne ve Gur civarına yerleşmişler, diğer bir kısmı ise Hindistan'a geçerek 1288 yılında Delhi'de Hilci Hanedanlığını kurmuşlardır. Gılzayların alt boyları olan Turan, Buran, Tokhi, Hotak, Ender ve Taraki sözcüklerinin aslında birer eski Türk isimleri olması, bu gruptaki Türk etkisinin veya izinin açık bir kanıtıdır. Halid bin Velid zamanında Müslüman olan Peştunların çoğu Sünni'dir. Ancak Veziristan bölgesinde yaşayan Peştunların Turi boyu ile Orakzay kabilelerinin Muhammedhil boyu Şii'dir.³⁴ Genel olarak Afganistan'ın güneyinde yerleşen Peştunların yoğun olarak yaşadığı iller Kandahar, Gazne, Uruzgan, Paktiya, Nengerhar ve Yardak'tır. Bunun dışında ülkenin diğer bölgelerinde, özellikle de Türkmenlerle Özbeklerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Afganistan'da küçük bir Peştun azınlığı bulunmaktadır.³⁵

Peştunlardan sonra Afganistan'da ikinci büyük etnik grup Taciklerdir.³⁶ Tacikler Ülkenin en eski sakinleri sayılmaktadır. Tacik isminin Arapça "Taz" veya "Taç" kelimelerinden geldiği sanılmaktadır. Pers ülkesinin güneyini ele geçiren Araplar evlilik yoluyla başka milletlere karışan kendilerinden önceki soydaşlarına "Taz" veya "Taç"

³⁴ Arthur V. Huffman, "The Administrative and Social Structure of Afghan Life", *Journal of the Royal Central Asian Society*, C. XXXVIII, 1951, s. 43-44.

³⁵ Peştunlar arasındaki yaygın rivayete göre, Nuh'un soyundan gelen Zohak'ın oğulları Faridan hanedanının baskısından kurtulmak için İran'dan kaçarak bugünkü Herirud Irmağı çevresindeki Gur ülkesine sığınmışlardır. Burada onlardan Şah Hüseyin isimli biri, bir Gurkabile ağasının kızıyla gizlice ilişkiye girdi ve bu yasak aşktan bir kız çocuğu dünyaya geldi. Kıza, "Gılziye" ismini verdiler. Peştu dilinde "Gıl" hırsız, "Zay" ise doğum anlamına gelmektedir. (Zoy da Peştuca oğul demektir.) Bugünkü Gılzay isminin "Gılziye"den geldiği sanılmaktadır. Gılzaylar ilk defa 17. yüzyılda önemli bir güç olarak ortaya çıkabilmişlerdir. Bu dönemde Şah Abbas'ın Kandahar'daki Abdali;kabileinin önemli bir bölümünü Herat'a sürmesinden sonra buradaki Gılzayların etkisi artmıştır. 18. yüzyılda kısa bir süre için Kandahar'ı ve İran'ın büyük bir bölümünü ele geçiren Gılzaylar, 1729'da İran'dan sürüldüler ve 1747'de ise bugünkü Afganistan'ın kurucusu Ahmed Şah Dürrani'ye teslim olmuşlardır. Peştunların Dürrani boyunun Sadozay kabilesinden olan Ahmed Şah'ın zamanından beri günümüze kadar geçen dönemde Afganistan, Peştunların hâkimiyeti altında kalmıştır. Tarih boyunca dağınık olarak yaşayan Peştunları tek bir çatı altında toplama girişiminde bulunan ilk kişi, 17. yüzyılda ünlü ozan savaşı Hoşal Han Hatak olmuştur. Daha sonra Gılzayların lideri Mir Vais, Hatak'ın çabalarını devam ettirdi. Ancak Peştunlar ilk defa Ahmed Şah Dürrani'nin iktidara gelmesiyle büyük bir güç olarak ortaya çıktı. Cengaver bir millet olan Peştunlar, savaşı ve savaşmayı monoton günlük hayata hareketlilik getiren bir hobi olarak görmektedir. Bu yüzden de çeşitli Peştunkabileleri yüzyıllar boyunca birbirleriyle savaşmışlardır. Peştunlarda günümüze kadar süregelen en katı geleneklerden biri de kan davasıdır. Bkz. E. Oğuz, *Afganistan* s. 36-37.

³⁶ Ş. Sâmi, *Kâmusul'l-A'lâm*, C. I, s. 646.

ismini vermişlerdi. Delhi'de kurulan Gur Hanedanı, 13. yüzyıl başlarında Türkler tarafından devrilmiş, Moğol hâkimiyetinin çözülmesinden yararlanarak Taciklerin kurduğu devlet olan Kart Hanedanlığı da Timur tarafından dağıtılmıştır. Tacikler genel olarak sünni oldukları halde Vahan koridorunda yaşayan Dağ Taciklerinin büyük bir bölümü Şii'dir. Buradaki Tacikler, Tacikistan'daki soydaşları ile aynı dili konuşmaktadır. Taciklerin ikinci grubu olan Farsivanlar genel olarak kentlerde ve kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Farsivanlar gerek ekonomide gerekse siyasette büyük rol oynamaktadır. Kâbil'den Herat'a kadar ülkenin dört bir yanına dağılmış olan Farsivanların yoğun olarak yaşadığı iller ve ilçeler; Kâbil, Bağlan, Tahhar, Samangan, Çarikar, Pencşir, Duşi, Gur, Herat, Farah, Kunduz'un kent merkezi ve Hanabad ilçesidir. Farsça'nın değişik bir şivesi olan Dari dilini konuşan Farsivanların hepsi Sünni'dir. Genel olarak Afganistan'da Tacik kültürünün etkisi büyüktür. Afganistan'ın büyük bir bölümünde eğitim-öğretim Tacik dilinde yapılmaktadır. Ayrıca Tacikçe, Afganistan'da bütün etnik grupların konuşup anlaşabildiği tek dildir. Ülkede Tacik olmayan ama anadili olarak Tacikçe'nin değişik şivelerini konuşan başka etnik gruplar da vardır. Hazaralar ve Çaraymaklar bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Kuzey Afganistan'da Tacikçeyi ikinci bir anadili olarak benimseyen ve evlerinde Tacikçe konuşan Özbeklerin sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır. Tacikler belki de Afganistan'ın göçebe olmayan tek etnik grubudur.³⁷

Afganistan'da, Peştunlar ve Taciklerden sonra en kalabalık grup Türklerdir.³⁸ Ülke, birinci yüzyılda yaşamış olan en eski Türk boyu Yueh-Çilerden 1747'de vefat eden Nadir Afşar'a (Avşar) kadar hep Türklerin yönetiminde olmuş, Akhunlar, Gazneliler, Göktürkler, Selçuklular, Timurlular, Şeybani Özbekleri, Harzemşahlılar ve Avşarlar, Afganistan tarihinde derin izler bırakmışlardır. Ülkedeki Türkler yoğun olarak kuzey illerinde yaşamakla birlikte, güney bölgelerinde de bazı Türk boyları bulunmaktadır. Ancak bunların çoğu Peştun veya Taciklerle kaynaşarak, millî

³⁷ Kart Hanedanının yıkılmasından sonra Tacikler bir çete reisi olan Beçe-i Sakav'ın 1929'da Kabil'i ele geçirmesine kadar bir daha iktidara gelememişlerdir. Bir isyanla Kabil'i ele geçiren Beçe-i Sakav'ın iktidarı, sadece dokuz ay sürdü ve 1929 sonunda Peştunların Sadozay kabilesine mensup ordu komutanı Muhammed Nadir tarafından asılarak öldürülmüştür. Afganistan'da Tacikler, Dağ Tacikleri ve Farsivanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruba Dağ Tacikleri denmesinin nedeni, onların dağlık bir bölge olan Badağşan ilinde ve ona bağlı Vahan koridorunda yaşamalarıdır. Kente çok seyrek inen Dağ Tacikleri, burada çok fakir bir hayat sürmektedir. E. Oğuz, **Afganistan**, s. 37-39.

³⁸ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 13; Afganistan'daki Türk varlığı için bkz. M. A. Czaplicka, **The Turks of Central Asia in History and at the Present Day**, Oxford, 1918, s. 20, 37.

kimliklerini kaybetmiştir. Bununla birlikte Kuzey Afganistan, tamamen Türk'tür. Afganistan'da en kalabalık iki Türk boyu Özbeklerle Türkmenlerdir. Bu bölgede ayrıca Kazak, Kırgız ve Kızılbaş gibi diğer Türk toplulukları da bulunmaktadır. Afganistan'da Türklerin toplam nüfusu beş milyon olarak tahmin edilmektedir. Afganlı Özbekler, yoğun olarak Tahhar, Badağşan, Samangan, Şıbırgan, Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Faryab şehirlerinde yaşamaktadır. Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler Sünnidir. Afganistan'ın ikinci kalabalık Türk topluluğu olan Türkmenler, yine Afgan Türkistanı'nda kuzeydeki Kunduz'dan en batıdaki Herat'a kadar olan bölgede yaşamaktadır. Batıdaki Herat kentinde Teke ve Yomut boylarına mensup birkaç yüz Türkmen ailesi yaşamaktadır. Buradaki Yomutlar, 1927 yılında Afganistan'a geçerek, Herat çevresine yerleşen Türkmenlerin efsanevi lideri Cüneyt Han'ın yakın akrabalarıdır. Afganistan'da bulunan bir başka Türk topluluğu, Kazaklardır. Ülkenin kuzeyinde yaşayan Kazakların önemli bir bölümü, Rusya iç savaşı ve Bolşevik İhtilâli sırasında bugünkü Kazakistan'dan kaçarak Kuzey Afganistan'a sığınmıştır. Genellikle Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Tanhar illerindeki kent merkezlerinde Özbeklerle karışık olarak yaşayan Kazaklar ticaretle uğraşmaktadır. Afganlı Kazaklar, Özbeklerle bir arada yaşadıkları halde asimile olmamış, Kazak dilini ve kültürünü korumuştur. Afganistan'da yaşayan Kazakların sayısı elli bin olarak tahmin edilmektedir. Konuştukları dil ve kültür açısından Kazaklara son derece benzeyen Kırgızlar ise Afganistan, Tacikistan ve Çin sınırının kesiştiği Vahan Koridoru'nda yaşamaktadır. Nüfusu on bin olarak tahmin edilen bu bölgedeki Kırgızların dört bin kişilik bir bölümü 1982 yılında liderleri Rahmankul Han'ın öncülüğünde sürüleriyle birlikte Pakistan'a geçmiş, oradan da Türkiye'ye iltica ederek, Van iline yerleşmiştir. Denizden beş bin metre yükseklikteki dağ eteklerinde son derece fakir bir hayat sürdüren Kırgızlar hayvancılıkla uğraşmaktadır. Afganistan'da yaşayan bir başka Türk topluluğu ise, Karakalpaklardır. Özbekçe ve Türkmençe'den çok farklı bir dil konuşan Karakalpakların 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra Afganistan'a geldiği sanılmaktadır. Afganistan'da Şii olan tek Türk boyu, Avşar Türklerinden gelen Kızılbaşlardır. Bunlar XVIII. yüzyılın ortalarında Afganistan'ı işgal eden Nadir Afşar'ın geride bıraktığı askerleridir. Kızılbaşların sayısının elli altmış bin civarında oldukları tahmin edilmektedir. Tacik kültürünün yoğun etkisi altında kalan Kızılbaşların bir bölümü Farsça konuşmakla birlikte, Türk olduklarının bilincindedirler. Ancak Kızılbaşların büyük bir bölümü, Batı

Türkçesinin bir şivesini konuşmaktadır.³⁹

Afganistan'ın dördüncü büyük etnik grubu, Moğol asıllı Hazaralardır.⁴⁰ Cengiz Han'ın 13. yüzyıl başlarında Afganistan'ı işgalinden sonra geride bıraktığı askerlerin, bugünkü Hazaraların ataları olduğu söylenmektedir. Ancak tarihi kaynaklar, Cengiz Han'ın Afganistan'da asker bırakmadan gittiğini iddia etmektedirler. Besud, Caguri ve Uruzgani olmak üzere üç büyük kabileden oluşan Hazaralar, Afganistan'ın ortasında bulunan dağlık Hazerat bölgesinde yaşamaktadır. Bu kabile, dağlık bölgede izole bir hayat sürdüğü için başka etnik gruplardan etkilenmemiştir. Buna karşılık öteki Hazara kabilelerinde dış etkiler açıkça hissedilmektedir. Özellikle Caguri kabilesi, Taciklerle ve Peştunlarla evlilik yoluyla kaynaşmış ve belli bir derecede onların kültürel etkisi altına girmiştir. Hazaraların çoğu Şii'dir ve Farsça konuşmaktadır. Hazaracat bölgesi dışında da Hazaralar yaşamaktadır. Herat çevresinde yaşayan Batı Hazaraları Sünni'dir. Buna karşılık İran'da yaşayan ve "Berberi" olarak bilinen Doğu Hazaraları ise Şii'dir. Hazaraların konuştuğu Farsça'da bugünkü modern Özbekçe'nin temeli sayılan eski

³⁹ Afganistan'ın en büyük Türk topluluğu olan Özbekler, Moğol-Türk karışımı bir halktır. Cengiz Han'ın torunlarından Şikaban veya Şayban, Altınorda zamanında bugünkü Kuzey Kazakistan'da hüküm sürmekteydi. Bu Şaybani Moğollarının en güçlü lideri, 1314-40 yılları arasında iktidarı elinde bulunduran Özbek veya Uzbek Han'dı. 14. yüzyılın sonuna doğru Özbek Han'ın yönetimindeki Şaybani Moğolları, kendilerine, liderlerinin ismi olan "Özbek" demeye başlamışlardır. Daha sonra Özbekler, bu bölgede bulunan Türklerle evlilikler yoluyla kaynaşarak, onların dilini ve kültürünü benimsemişlerdir. 1468 yılında meydana gelen bir iç çekişme nedeniyle Özbekler iki gruba ayrılmış, birinci grup Sırderya'nın güneyinde yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşmaya başlamış ve bugünkü modern Özbekistan'ın kurucusu olmuştur. Özbek topluluğundan ayrılan ikinci grup ise, kuzeyde kalarak göçebe yaşantılarını sürdürdü. İşte Özbekler, kendi topluluklarından ayrılan bu gruba, "başiboş", "serbest" anlamına gelen Kazak ismini verdiler. Güneyde Tacik kültürünün büyük etkisi altında kalan Özbekler daha sonraki yüzyıllarda küçük hanlıklara (Hiva, Buhara ve Kokant hanlıkları) bölünmüşlerdir. XIX. yüzyılda göçebe bir hayat yaşayan Türkmenlerin hemen hepsi 20. yüzyılın başlarından itibaren yerleşik hayata geçmiştir. Geçmişin korkulan süvarileri olan Türkmenler, 1920'li yıllarda Bolşeviklere karşı amansız bir bağımsızlık mücadelesi sürdürmüş ancak uzun süren bir ölüm-kalım savaşından sonra nihayet bozkırların mahrumiyetine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Cüneyt Han, tıpkı İtalyanlara karşı bağımsızlık mücadelesi veren Libya'nın halk kahramanı Ömer Muhtar gibi ülkesinin ve halkının özgürlüğü için uçsuz bucaksız Karakum Çölü'nde at koşturmuş, Menşevik ve Bolşeviklerin kâbusu haline gelmiştir. VII. yüzyıldan beri Afgan Türkistan'ında yaşayan Türkmenlerin önemli bir bölümü, 1887'de Afgan-Rus sınırının çizilmesinden sonra bugünkü Türkmenistan'a geçmiş, geride kalan Türkmenler ise yerleşik hayata geçerek, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır. 1920'li yılların başında Bolşeviklerin Türkistan ülkelerini birer birer işgal etmesinden sonra Türkmenistan'dan Afganistan'a büyük bir Türkmen göçü başlamıştır. 1930'lu yıllarda Türkmenistan'da komünistlerin uygulamaya koyduğu zorunlu kolektifleştirme sırasında da Afganistan'a doğru ikinci bir göç dalgası daha yaşanmıştır. Afganistan ekonomisinde önemli bir yeri olan Türkmenler tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Ülkenin en önemli ihrac malları arasında yer alan Türkmen halıları ve Karakum derileri yine onlar tarafından üretilmektedir. Başarılı tüccarlar olan Türkmenler, maalesef bu başarılarını siyaset alanında pek sürdürememiştir. Bunda Afgan hükümetinin Türklere karşı uyguladığı sömürü siyasetinin etkisi büyüktür. Bkz. Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara 1995, s. 163-165.

⁴⁰ R. H. Magnus-E. Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 16

Çağatay Türkçesine ait çok sayıda kelime ve XIII. yüzyılda kullanılan eski Moğolca deyim bulunmaktadır.⁴¹

Afganistan'ın kuzeydoğusunda Pakistan sınırı yakınındaki dağlık bölgede yaşayan Kâfirler veya bugünkü adıyla Nûrilerin etnik kökeni konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Kâfirlerin Büyük İskender'in Afganistan'ı işgali sırasında geride bıraktığı askerlerin torunları olduğu yönünde bazı iddialar vardır. Nitekim Kâfirler, 1839 yılında Afganistan'da bulunan İngiliz elçisi Sir William McNaghten'e bir haber göndererek, kendilerinin açık tenli İngiliz birlikleri ile bir kan bağı olduğunu iddia etmişlerdir. Bununla birlikte, Afgan Emiri Abdurrahman Han zamanında İslamiyet'e girmişlerdir. Bölge halkının İslâm'ı kabul etmesinden sonra Kâfiristan ismi Nûristan olarak anılmaya başlanmıştır. Afganistan'ın batısında yaşayan Çaraymaklar, Tacik kültürünün etkisi altında kalan Moğol kökenli bir halktır. Çaraymak kelime olarak, "Dört Aşiret" anlamına gelmektedir. Nitekim, Çaraymaklar, Firuzkuhi, Taymani, Cemşidi ve Teymuri olmak üzere dört boydan oluşmaktadır. Bunlardan ilk üçü Şii, sonuncusu ise Sünni'dir. Farsça konuşan Çaraymakların toplam nüfusunun 450 bin kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir. Genellikle göçebe ve yarı göçebe bir hayat sürdüren Çaraymaklar, "yurt" denilen çadırlarda yaşamaktadır. Göçebe bir halk olan Beluçlar Afganistan, Pakistan ve İran sınırının kesiştiği bölgede yaşamaktadırlar. Sistan olarak bilinen bu bölgede sınırın her üç tarafında da Beluçlar bulunmaktadır. 100 bin civarında olduğu tahmin edilen Afgan Beluçlarının en önemli uğraşları ve gelir kaynakları, kaçakçılıktır. Üç ülke sınırının kesiştiği bir bölgede yaşamak, kaçakçılık için çok uygun şartlar oluşturmaktadır. Afganistan'da Beluçların yoğun olarak yaşadığı bölgeler batıdaki Farah ile güneybatıdaki Hilمند illerini kapsamaktadır. İran, Pakistan ve Afganistan'da yaşayan Beluçların hepsi Sünni'dir. Afganistan'da Müslüman olmayan tek etnik grup, Hindulardır.⁴² Bu ülkede Hinduların yoğun olarak yaşadığı tek bölge, başkent Kâbil'dir. Genellikle şehir merkezlerinde yaşayan Hinduların başlıca uğraşları bankacılık, eczacılık, kuyumculuk ve ticarettir. Hindu dilinin değişik bir şivesi olan

⁴¹ 1880 yılında Afganistan emiri Abdurrahman Han'ın Hazaracat bölgesini ele geçirme girişimi üzerine Hazaralar ayaklandı. Başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanmalardan sora Hazaraların birçoğu, özellikle de Uruzgani ve Cagurikabilelerinin önemli bir bölümü kaçarak, bugünkü Pakistan'ın Quetta ve İran'ın Meşhed kentine sığındı. Abdurrahman Han'ın oğlu Habibullah Han iktidara geldikten sonra isyancı Hazaralar için genel af ilân etti ve geri dönen Hazaraların bir kısmını Afgan Türkistanı'nda bulunan Meymene ile Sarpul kentleri arasındaki bölgeye yerleştirdi. Bkz. E. Oğuz, **Afganistan**, s. 43-45.

⁴² May, Schinasi, **Afganistan at the Beginning of the Twentieth Century**, Naples, 1979, s. 94.

Landa dilinde konuşan Afganlı Hinduların sayısı 50-60 bin kişi olarak tahmin edilmektedir. Afrika'daki Bedevi soydaşları gibi kara çadırlarda göçebe bir hayat yaşayan Afganlı Arapları Taciklerden ayırmak oldukça zordur. Fizik olarak Taciklere benzeyen Araplar, tıpkı onlar gibi Sünni'dir ve Farsça konuşmaktadır. Afganlı Arapların milâttan sonra VIII. yüzyılda Türkistan'ı işgal eden Arap ordularının soyundan geldiği sanılmaktadır. Afganistan'da çeşitli etnik gruplar arasında bulunan ve Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini iddia eden "Seyyidlerin" de Arap ordularının bir uzantısı olduğu tahmin edilmektedir. Afganlı Araplarda "Arap" isminin dışında Arap kültüründeki herhangi bir iz kalmamıştır. Tacikler tarafından asimile edilen Afganlı Araplar, onların dilini ve kültürünü bütünüyle benimsemiştir.⁴³

3. Tarihçe

Afganistan, sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı tarih boyunca çeşitli milletlerin istila ve işgaline maruz kalmıştır.⁴⁴ İlk tarihi kayıtlara göre, Avrasya'dan Orta Doğuya ve Güney Asya'nın muson topraklarına doğru akın rotası üzerinde yer alır. Tarih öncesi dönemlerde buna benzer kaç saldırı ve göç olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat yazılı tarihe göre bölgeye, Ari saldırısından başlayarak M.Ö.2000 yılında iki yüz küçük, en az on üç büyük akın olduğu bilinmektedir.⁴⁵

⁴³ E. Oğuz, **Afganistan**, s. 45-48.

⁴⁴ J. C. Griffiths, **Afganistan**, s. 17. Kaynaklar, genel olarak Afganistan'ın tarihini, İslam Öncesi Dönem (M.Ö.500-700), Ortaçağ İslami Dönem (700-1709), Afgan İmparatorluğu Dönemi (1709-1826), "Büyük Oyun" Avrupa Emperyalizmi Dönemi (1826-1919), Bağımsız Monarşi Dönemi (1919-1973) olmak üzere beş tarihi dönemde değerlendirmektedir. Bkz. R. H. Magnus, **Afganistan Mullah, Marx, and Mujahid**, s. 24.

⁴⁵ Afganistan'ın güç koridoru olma rolünün en iyi açıklaması Amerikan Donanması Kaptanı Alfred Mahen ve büyük İngiliz coğrafyacısı Halford Mackinder tarafından jeopolitik terimlerle formüle edilmiştir. Hem Mackinder hem de Mahen coğrafyanın ulusların siyasi kaderi üzerindeki etkisi hakkında yazılar yazmışlardır. Mackinder için merkezdeki gerçek "dünya adası"nın, Afrika ve Avrasya bağlı toprak kitlesinin varlığıydı. Bu dünya adasının kalbi Orta Asya'nın iç kısımlarındaki büyük topraklarda yatmaktaydı. Coğrafi yalıtımı sayesinde saldırılarda korunmuş olan bu yer iç iletişim kanallarıyla Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Hindistan Yarımadası ve Güneydoğu Asya'ya muazzam baskı yapıyordu. Burada meydana gelen nüfus ve diğer baskılar sıcak-su limanlarına girişle birlikte yayılımcı kuvvetlere dönüştü. Bu şekilde dünya adasının kalbi olan bu yer tüm dünya adasına ve nihayetinde tüm dünyaya hakim olmaya çabalıyordu. Buradan yola çıkan hareketlerin coğrafi rotası engellerin en az yıldıracı olduğu yerlerden geçiyordu. İşte bu dünya adasının kalbinden Doğu Avrupa, Türkiye ve Hindistan gibi yarımada bölgelerine doğru olan siyasi kuvvetlerin tarihi yayılımını açıklar. Mahen'e göre Hindistan'ı kontrol altında tutmak suretiyle Orta, Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya boyunca ticaret hattının lideri olunabilirdi. Orta Asya'dan Hindistan ve Orta Doğuya doğru olan kitlesel hareketler incelendiğinde akın edilen bölgelerin bataklık, çöl ve dağ gibi doğal coğrafi engellerle çok üstün bir şekilde korunduğu açığa çıkar. Güney Asya İngiliz egemenliğine girmeden çok önce Hindistan yarımadasındaki hakim politik gücün daima kuzeybatı sınırındaki giriş hattını kontrol

M.Ö. 2000’li yıllarda olduğu varsayılan Ari göçü⁴⁶ bir tarafa bırakılacak olursa kaynaklara göre, Afganistan’ın bu stratejik durumundan ilk istifade edenler, Eski İranlılar olmuştur.⁴⁷ M.Ö. 500’lerde İran Hükümdarı Darius Afganistan’ı işgal ederek buradan güneye, İndus Vadisi’ne yönelmiştir.⁴⁸ Ülke, iki asra yakın İranlıların hakimiyetinde kalmıştır. Afganistan’daki bu İran hakimiyetini Makedonya Kralı Büyük İskender yıkmıştır.⁴⁹ Büyük İskender çıktığı meşhur doğu seferinde Herat, Kandahar, Kâbil yoluyla Afganistan’a girmiş,⁵⁰ Hindukuş dağlarını aşarak Hindistan’a ulaşmıştır.⁵¹ İskender’in çekilmesinden sonra bir grup Yunanlı idaresinde Baktriana Devleti kurulmuştur.⁵² Ancak, bu hakimiyetten bir asır sonra Hindistan’da gelişen Çandragupta Devleti Baktriana Devleti ile amansız bir mücadeleye girişmiştir.⁵³ Uzun zaman süren bu mücadele sonunda Baktriana Devleti zayıflamış ve bu arada kuzeyden gelen baskılara dayanamayarak 50 yılında yıkılmıştır.⁵⁴

Batıdan gelen hakimiyetler yıkıldıktan sonra Afganistan devamlı olarak kuzeyden gelen kavimlerce tehdit edilmeye başlanmıştır. 50 yılından 125 yılına kadar Türk asıllı oldukları tahmin edilen Sakalar, 125-480 yılları arasında da Türk oldukları tahmin edilen Kuşanlar, Afganistan’ı hakimiyetleri altında bulundurmuşlardır.⁵⁵ 480

ve müdafaa ettiğine işaret eder. Bununla birlikte bu stratejik denge yarışında, İngilizlerin önceki Hindistan imparatorluklarına göre ağır basan bir avantajı vardı. Çünkü İngiltere yalnız Hindistan üslü bir güç değildi. Bunun yanı sıra kara esaslı Orta Asya güçlerinden gelebilecek saldırılara karşı tamamen korunaklı olarak stratejik ihtiyaçlarını karşılayabileceği ve ikmal etme gücüne haiz bir deniz gücüyü. Tarihe göre Orta Asya’nın kalbinden gelen akınlar ve istilalar ancak yarımadalarda kuvvetler kurulduğunda ve şimdiki Afganistan olan bölgedeki giriş hatları kontrol altına alındığında devam edebilirdi. Böyle bir kapsama genelde Afganistan’dan geçen bir hat üzerinde politik ve askerî bir denge üretir. Eğer yarımada bölgesindeki kuvvet zayıflarsa Orta Asya’nın kalbinden gelen baskı genelde Afganistan’da kırılır. Şimdi Afganistan olan bu bölge ihtilafı alandaki pozisyonundan dolayı süregelen büyük politik istikrarsızlıklardan biri olmuştur. Afganistan’ın tarihi bu yüzden jeopolitikçilerin yaklaşımlarını destekler niteliktedir Bkz. Leon B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929**, London 1973, s. 214- 216.

⁴⁶ N. Durak, “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan’da Türkler”, s. 28.

⁴⁷ Ş. Demiröz, “Afganistan Tarihine Genel Bir Bakış”, s. 34

⁴⁸ Salim Cöhçe, “İlkçağda Hindistan’da Türk Varlığı”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, C. I, S. 1, Ocak-Haziran 2001, s. 11; F. Tytler, **Afghanistan**, s. 17.

⁴⁹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, s. 15

⁵⁰ Enver Konukçu, “Hindistan’daki Türkler”, **Hindistan Tarihi Araştırmaları**, I/I, (Ocak-Haziran 2001), s.24. Büyük İskender’in Afganistan’ı işgali ile ilgili ayrıca bkz. S. I. A. Shah, **Modern Afghanistan**, s. 10-12.

⁵¹ N. Durak, “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan’da Türkler”, s. 29.

⁵² Yunan Krallarının tarihi oldukça fırtınalı geçmiştir. Çok yoğun taht mücadeleleri ve isyanlar yaşanmıştır. Bkz. S. I. A. Shah, **Modern Afghanistan**, s. 13-15.

⁵³ F. Tytler, **Afghanistan**, s. 18-30

⁵⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 16

⁵⁵ F. Tytler, **Afghanistan**, s. 31-33; Enver Konukçu Hoca, Kuşanların asıl yurtlarının Türkistan olduğunu belirtmektedir. bkz. Enver Konukçu, “Hindistan’daki Türkler”, s. 24.

yılından itibaren Afganistan'ın yeni hakimleri Ak-Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri olmuştur.⁵⁶ Ak-Hun (Halaç)ların Afganistan'a geldikten sonra kurdukları devlet; ancak bir asır kadar devam edebilmiştir. Bunun sebebi kendilerine müttefik olarak seçtikleri Juan Juanlarla beraber Göktürkler aleyhinde bir politika takip etmeleridir.⁵⁷ 569'da Göktürklerden yedikleri büyük bir darbe neticesinde devletleri zayıflayan Ak-Hunların hakimiyeti de VI. asrın sonlarına doğru sona ermiştir.⁵⁸ Fakat, devletleri dağılmasına rağmen Ak-Hunlar Afganistan'ı terk etmemişlerdir.

VII. asrın sonlarına doğru Afganistan, İslamiyeti yayan⁵⁹ Arap ordularının eline geçmiştir.⁶⁰ Afganistan bölgesinin İslam orduları tarafından fethi iki koldan olmuştur. Horasan bölgesinde yer alan Herat ve Belh şehirlerine yapılan fetih hareketleri Sistan'a göre daha önce yapılmıştır. Dolayısıyla Afganistan'ın İslam orduları tarafından fethedilmesinin başlangıcı, Sistan ve Kâbil şehrinin fethiyle değil, Horasan'ın önemli şehirleri olan Herat ve Belh şehirlerinin fethleriyle başlamıştır.⁶¹ Araplar bu dönemde büyük ölçüde Türklerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü bu dönemde bugünkü Afganistan'ın Kuzeybatı kesimini oluşturan bölgeler tamamen Türklerin hakimiyeti altında bulunuyordu.⁶² Araplar ülkede uzun zaman kalmamalarına rağmen İslamiyet, Afganistan'da hızla yayılmıştır.

Arap istilasından sonra Afganistan kendilerine “Şah” unvanı veren kabile reisleri tarafından idare edilmiştir. Bu durum İran'da kurulan Samaniler Devleti'nin, IX. asrın ikinci yarısında Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal edene kadar devam etmiştir.⁶³ O devirde Samani ordularının büyük bir kısmı Türklerden meydana geliyordu. X. asrın sonlarına doğru Samani Devleti'nin zayıflaması üzerine Samani ordularında vazife gören Türkler ayrılarak Sebüktingin önderliğinde Afganistan'daki Gazne şehri merkez

⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1998, s. 87-89; N. Durak, “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler”, s. 31.

⁵⁷ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 17.

⁵⁸ Ş. Demiröz, “Afganistan Tarihine Genel Bir Bakış”, s. 34

⁵⁹ Afganistan'da İslamiyetin yayılması ile ilgili bkz. R. K. Ramazani, **The Northern Tier**, s. 24.

⁶⁰ S. I. A. Shah, **Modern Afghanistan**, s. 8-9.

⁶¹ Recep Uslu, “İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a Kadar Afganistan”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s. 1.

⁶² Zeki Veli Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş I**, İstanbul, 1981, s. 42.

⁶³ S. I. A. Shah, **Modern Afghanistan**, s. 17.

olmak üzere Gazne Devleti'ni kurdular.⁶⁴ Gazne Devleti'ni kuran Türkler kısa zamanda Afganistan'daki Halaç Türkleri ile birleşerek ordularını daha da kuvvetlendirdiler. Bununla yetinmeyen Gazneliler, Afgan kabilelerinden de ordularına süvariler alarak kısa zamanda Afganistan ahalisi arasında büyük bir kaynaşmayı sağladılar.⁶⁵ Özellikle Gazneli Mahmud (999-1030) zamanında Türk-İslam nüfuzu Afganistan'a iyice yerleşmiş ve hatta Hindistan'a kadar yayılmıştır.⁶⁶ Fakat gelişmeler, bir ara Süleyman dağlarında yaşayan bazı Afgan kabilelerinin isyankar tutumları ile bozulmuş ise de, Mahmud tarafından bu isyanlar bastırılarak sükunet sağlanmıştır.⁶⁷

Afganistan'daki Gazneli hakimiyeti bir müddet sonra yerini başka bir Türk devletine terk etti. Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mes'ud (1030-1041), Selçuklulara 1040'ta yenilince Gazne Devleti büyük sarsıntı geçirmiş ve Selçuklu nüfuzuna girmiştir. Afganistan'daki Selçuklu hakimiyeti, memleketin güney-doğusundan Hindistan'a doğru uzanan sahada bir devlet kurmuş olan Gurlular tarafından zaman zaman tehdide uğramış ise de, Selçuklu İmparatorluğu'nun sonuna kadar devam etmiştir. Son Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer (1119-1157)'in ölümünden sonra Gurlular kısa bir müddet için Afganistan'ı kontrolleri altına almışlardır.⁶⁸ XII. asrın sonlarına doğru Afganistan'daki Gurlular hâkimiyeti, yerini başka bir Türk Devleti olan Harzemşahlar'a terk etti. 1220'den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkeye hakim oldular.⁶⁹ Moğol hakimiyeti, o zamana kadar bilhassa kuzey Afganistan'da yerleşip yurt tutmuş olan bazı Türk boylarını batıya, Anadolu'ya doğru göç etmek mecburiyetinde bırakmıştır.⁷⁰ Bu arada bazı Moğol menşeli unsurlar Afganistan'a yerleşmişlerdir.

Afganistan, XIV. asrın sonlarından itibaren yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir. Moğol hakimiyeti, XIV. asrın sonlarında, Orta Asya'da kalan Türk boylarını bir araya getirerek kendi adını verdiği kuvvetli bir devleti ortaya koyan Timur tarafından

⁶⁴ Ş. Sâmi, *Kâmusul'l-A'lâm*, C.I., s. 646 ; N. Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s. 40 ; M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 17; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türkler", s. 26.

⁶⁵ Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara, 2000, s. 20.

⁶⁶ George Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", *The Nineteenth Century and After*, XIX-XX, C. CXIV, Temmuz-Aralık 1933, s. 668-669.

⁶⁷ N. Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s. 45.

⁶⁸ N. Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s. 67.

⁶⁹ A. A. Arghandawi, *British Imperialism and Afganistan's struggle for Indepence 1914- 1921*, s. 45.

⁷⁰ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 18; S. I. A. Shah, *Modern Afghanistan*, s. 18-19.

yıkılmıştır. Timur'un ölümünden sonra kurduğu devlet uzun süre yaşamamış, ancak O'nun torunlarından Muhammed Babür, Türk hakimiyetini Afganistan'da daha uzun zaman devam ettirecek yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır.⁷¹ Afganistan merkez olmak üzere, Babür'ün kurduğu devlet, yalnız bu ülkeye değil, Hindistan'a da yeniden pek çok Türk'ün yerleşmesini sağlamıştır. Afganistan Nadir Şah'ın istilasına kadar onların kontrolünde kalmıştır.⁷² Ancak Devletin zamanla ağırlığını Hindistan'a kaydırması, kuzeyden Özbeklerin ve kuzey-batıdan da Safevilerin Afganistan'a akınları ülkede tedirginliğe yol açmıştır. Nitekim bu huzursuzluk yüzünden Afgan kabilelerinden Yusufzaylar güneye göç ederek Peşaver vadisine yerleşmişlerdir. Bunu, XVII. asrın ortalarına doğru Abdali ile Gılzay adını almış olan Halaçların dağlık bölgelerden inerek, Kandehar ve Zemindaver'in daha mümbit olan mıntıkları ile Tarnak ve Argandab vadilerine yayılmaları takip etmiştir. XVII. asrın sonlarına doğru Babürlülerde görülen zaaf alametleri XVIII. asrın başlarında daha da ağırlaşmış, Afganistan'daki kabileleri daha müstakil hareket etmeye sevk etmişti. Gılzaylar ile Abdalilerin öncülüğünü yaptıkları bu kabileler hareketinin neticeleri, daha sonraki Afgan tarihine de yön verdi. Bunlardan daha kuvvetli olan Gılzaylar, daha sonra tam manasıyla müstakil hareket etmeye başladılar. Bunu gören Abdaliler de Herat'a hakim oldular; fakat İranlılarla da dostluklarını bozmadılar. Safevi Devleti'nin içine düştüğü zaafa rağmen, Şah Hüseyin (1694-1722)'in müfrit Şii politikası, Sünni zümrelerin ve özellikle bir Gürcü vali tayin edilen Kandahar'da bölgenin hakim unsuru Gılzayların reisi Mir Üveys'in tepkisine ve Kandahar'da müstakil bir hükümet kurmasına yol açtı. Üveys'in oğlu Mahmud ise, Safevilerin içine düşmüş olduğu zaafı iyi görüp, bir Gılzay ordusunun başında İran'a yürüdü. Safevi kuvvetlerini mağlup eden Mahmud Han en son İsfahan'ı alarak İran'da Şahlığını ilan etti. Afşar Türkmenlerinden olan Nadir Kulu, 1729'da, İran'daki Gılzaylar hakimiyetine son verdi.⁷³ Büyük kayıplar veren Gılzaylar perişan bir şekilde Kandahar ve Belucistan taraflarına çekildiler. Nadir Kulu bu arada Meşhed'e kadar ilerlemiş olan Abdaliler üzerine de yürümüş ise de onların kahramanca dövüştüklerini görünce kendilerini affedip ordusuna onlardan pek çok kişiyi asker olarak almıştır. Bir müddet sonra İran Şahlığını da ele geçiren Nadir Kulu, Kâbil bölgesine çekilen Gılzayları takip ederek onları iyice sindirdiği gibi, Kâbil şehrini de

⁷¹ R. H. Magnus-E. Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 25.

⁷² Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul, 1981, s. 26.

⁷³ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 20.

zaptetmiştir. Mahmud Gaznevi ile Babür'ün yaptıkları gibi, Nadir Şah da güneye inen istila yollarının merkezi olan Afganistan'a hakim olunca, Hindistan'a inmeden edememiştir. 1739 ile 1740'ta Babürlülerden Muhammed Şah'ın idaresindeki Hindistan Türk Devletini istila eden Nadir Şah, bu devleti vergi vermeye mecbur etmiştir. Şii İranlıların memleketlerini işgal etmeleri, mutaassıp derecede Sünni olan Afgan kabilelerini birleşmeğe ve İran'a karşı müşterek bir cephe kurmaya tahrik etti.⁷⁴ Nadir Şahın ölümünden sonra başlayan İran aleyhtarı hareketın, liderliğini Nadir'in himayesine mazhar olan Abdalilerin lideri Ahmed Şah üstlenmiş,⁷⁵ bugünkü Afgan Devleti'nin temellerini kurmuştur.⁷⁶ Kandahar'ı ilk Afgan devletinin merkezi yaptıktan sonra kendisini de "Ahmet Şah Durrani" adı ile Afgan emiri ilan etmiştir. Afgan Devleti'ni resmen ilk tanıyan da Osmanlı Devleti olmuştur. (1750)⁷⁷

Bu yıllarda İran'ın sergilediği yayılmacı Şii politikasını gören Ahmet Şah, bu konuda Osmanlı Devleti ile müşterek hareket etmek istemişse de,⁷⁸ girişimlerinden olumlu bir netice alamamıştır.⁷⁹ Ahmet Şah'tan sonra Afganistan yönetiminde bulunan Timur Şah ve Zaman Şah dönemlerinde ülke, önceki ihtişamlı ve güçlü durumunu koruyamamış, iç karışıklıklar baş göstermiştir.⁸⁰ Bu karışıklıklar 19. asrın ilk çeyreğine kadar sürdükten sonra, Dost Muhammed'in yönetime geçmesi ile ülkedeki birlik tekrar sağlanmıştır. Ancak bu dönemde de Kuzey Hindistan, Afgan birliğini zayıflatma çabası içine girmiştir. İngilizlerin Hindistan'ı hakimiyetleri altına alma çabaları da bu dönemde başlamıştır. İlk Afgan-İngiliz ilişkisi, Kuzey Hindistan'da Peşaver sorununun çözümünde İngiliz hakemliği ile olmuştur. Arkasından 1839-1842 yılları arasında süren ilk İngiliz-Afgan harbi patlak vermiştir. Dost Muhammed, ülkesi İngilizlerce işgal edilmesine rağmen, 1863'te Kâbil'e dönerek tekrar Afgan birliğini sağlamıştı.⁸¹ Dost Muhammed'in 9 Haziran 1863 tarihinde vefat etmesi ile Afganistan, tekrar iktidar mücadeleleri kaosuna sürüklenmiştir. Şir Ali'nin 1868'de iktidarı ele geçirmesiyle bu

⁷⁴ Ahmet Şah Durrani, 1747 de kabilesinin başkanlığına seçildi ve sonraları Afgan İmparatorluğunun çekirdeğini oluşturacak olan Büyük Kabile konfederasyonunu organize etti. Bkz. Leon B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929**, s. 219.

⁷⁵ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 21.

⁷⁶ May, Schinasi, **Afganistan at the Beginning of the Twentieth Century**, s. 91.

R. K. Ramazani, **The Northern Tier**, s. 29-43; Olivier Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, s. 30-31.

⁷⁷ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 7-8.

⁷⁸ M. Cavid Baysun, "Şirvanî-zade Ahmed Hulûsi Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Âid Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Eylül 1952, s. 155-156.

⁷⁹ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.25.

⁸⁰ G. Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", s. 670-671.

⁸¹ J. P. Roux, **Orta Asya**, s. 404-405.

mücadele durulmuştur. Rusların Türkistan'ı işgali, Afganlar ile İngilizleri doğal müttefik yapmıştır.⁸² Ruslar, Türkistan'ı işgal etmelerine rağmen Afganistan önderliğinde Orta Asya Devletleri'ni de içine alan bir birlik oluşmasından hep çekinmişlerdir. 1879'da vefat eden Şir Ali'nin yerine Yakup Han geçtiyse de, kısa bir süre sonra Afganistan'ın hakimiyetini Abdurrahman Han ele geçirmiştir.⁸³ 1901'de vefat eden Abdurrahman Han zamanında ikinci İngiliz-Afgan savaşı yaşanmıştır (1878-1880).⁸⁴ Bu savaş sonunda ülke, büyük çapta harap olmuş ve millî birlik zayıflamıştır.⁸⁵ Afganistan'ın içinde bulunduğu bu olumsuz şartları fırsat bilen Ruslar, 1881'de Türkmenistan'ı işgal etmiş ve böylece Afganistan ile komşu olmuşlardır. Abdurrahman Han'ın 21 sene süren hükümdarlığı Afgan devletinin temelini sağlamlaştırmıştı.⁸⁶ Bu yüzden vefatından sonra, devlet idaresi, hiç bir sekteye uğramadan,⁸⁷ büyük oğlu Habibullah Han'ın eline geçti.⁸⁸ Habibullah Han,⁸⁹ 1919'da ölünce yerine Emanullah Han tahta çıktı.⁹⁰

⁸² Şir Ali gerek kendi iktidarını sürdürebilmek gerekse Rus tehlikesine karşı Afganistan'ın kuzey hududunu emniyet altına alabilmek için İngilizlerden yardım talep etti. İngilizler, Rusların güneye doğru yayılma politikasını endişe ile izlemekteydiler. Bu sebeple, Rusya'nın Afganistan üzerinden daha güneye inmesine mâni olmak isteyen İngiltere, 1880 Temmuz'unda imzaladığı bir antlaşma ile Afganistan'ı nüfuz ve himayesine almıştır. Bkz. Halil Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s. 244.

⁸³ 1880'de Afganistan tahtına çıkan Emir Abdurrahman, Amanullah Han'ın büyük babasıdır. Az zamanda Afganistan'ı yeniden birleştirdi. Ondan sonra karşılaştığı irili ufaklı ayaklanmaları acımasızca bastırdı. Yönetimi genelde sert, hatta zalimce idi; ancak merkezî hükümeti, çeşitli kabilelerin üzerinde, kesin bir kuvvet hâline getirmek ona nasip olmuştur. Abdurrahman, düzenli bir ordu kurdu. Bu ordu, oymak veya kabile teşkilâtlarının dışındaydı ve doğrudan kendisine bağlıydı. Askerler, kabilelerden topluca gelmiş üyelerden değil, devlet hizmetine alınmış erlerden oluşuyordu. Bu sayede emir, kabilelerin çok üstünde güçlü bir duruma geçmiştir. Bkz. B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 14.

⁸⁴ J. P. Roux, **Orta Asya**, s. 408-410.

⁸⁵ Rusya ile İngiltere egemenliğindeki Hindistan arasında bir tampon bölge haline getirilen Afganistan, Abdurrahman Han (1880-1901) zamanında bağımsızlığını kazanabilmek için büyük bir mücadeleye girişti. Neticede, İngiliz temsilcisi Sir Mortimer Durant ile ülkesinin güney ve güneydoğu sınırlarını tespit eden bir antlaşma imzaladı. 12 Kasım 1893'te imzalanan bu antlaşma, Afganistan'ın bugün de geçerli olan ve "Durand Hattı" olarak bilinen sınırlarını tespit etmiştir. Bkz. H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s.243-244; Durand Hattı için ayrıca bkz. O. Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, s. 35-38

⁸⁶ George Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", s. 673.

⁸⁷ N. P. Newell – R. S. Newell, **The Struggle for Afghanistan**, s. 36

⁸⁸ Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C.III, Ankara, 1987, s. 461-492.

⁸⁹ Habibullah, özellikle dış politikada babasının yolundan gitmeyi, yani Rusya ile ilişkilerde dikkatli olmayı ve İngiltere'ye de güvenmemeyi tercih etti. 21 Mart 1905'te İngiltere ile imzaladığı antlaşma ile kendisinin müstakil bir hükümdar olduğunu kabul ettirdi. Bkz. H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s. 245.

⁹⁰ Senzil K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan 1919-1929**, ? 1999, s. 52.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN AFGANİSTAN ÜZERİNDEKİ MÜCADELELERİ

1. Emanullah Öncesi Dönem

Napolyon'un 1798 Mısır'ı işgali ile¹ Afganistan tarihinde yeni bir dönem başladı. Bundan sonra yaklaşık bir asır boyunca Afganistan, büyük Avrupalı güçlerin kontrol altına alabilmek için kıyasıya mücadele ettiği bir ülke haline gelmişti.² Napolyon bu seferiyle; Süveyş kanalını kesen bir yol açıp, Fransız Cumhuriyeti'nin Kızıl Deniz'e tek başına ve özgür bir şekilde sahip olmasını garanti etmek ve Hindistan'a giden Akdeniz-Kızıldeniz rotasını açarak, İngilizlerin oradaki uydularıyla savaşmak ve İngilizleri doğuda buldukları yerden kovmayı hedeflemişti. Bu hedefler yeni değildi. Leibnitz, 14. Luis'in dikkatini Mısır'ın önemine ve Hindistan'a giden Kızıldeniz ticaret rotasının açılmasından elde edilecek faydalara çekmişti. Hindistan'a bir ortak Fransız-Rus seferi önerisi yapılmış, yüzyıl boyunca hem Fransa'da hem de Rusya'da Hindistan, Buhara, Afganistan, Mezopotamya ya da İran Körfezi yoluyla tek taraflı veya iki taraflı sefer planları yapılmıştı.³ Bütün bu planların hepsinde İran için büyük bir rol biçilmişti. Onun kabul edileceği öngörülüyordu. Napolyon Mısır'dan sonra Hindistan'a askerî sefer için birçok plan hazırladı.⁴ Bunların gerçekten uzak olanlarından bir tanesi Afganistan yolu ile Hindistan'ın işgali için Rus Lideri I. Paul'un işbirliğine ihtiyaç duyduğu seferdi.⁵ Paul ölünce plan terk edildi. Halefi bu planı değerlendirmeyi reddetti. Napolyon daha sonra Hindistan'ı tek başına işgal etmeyi düşündü. O'nun düşüncesi Hindistan'daki Fransız ileri karakollarını kullanarak oradaki yerel yöneticilerle ittifaka girip Cape'nin etrafından bir deniz seferi yapmaktı. Ancak bu plan da boşa çıktı.⁶ İngiliz Hükümeti Doğu Hindistan Kumpanyası, Hindistan ve Hint Akdeniz ticareti üzerindeki Fransız planına tepki göstermiş ve Hindistan'a komşu olan bölgelerde ayrıntılı çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Bu bölgeler İran, Afganistan ve

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul, 1995, s. 88.

² 1757 yılında İngiliz ve Hint kuvvetleri Plassey Savaşı'nda Fransızlara ve onların Hint müttefiklerine karşı savaşmış, bu şekilde Fransız etkisi ortadan kaldırılmıştı. İngilizler aşama aşama Güney Asya'da büyüyen imparatorluğun kural koyucuları ve yöneticileri olmaya başladılar. Bkz. L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 218.

³ N. Luxembourg, *Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, İstanbul, 1998, s. 45.

⁴ Michael Edwardes, *British India 1772-1947*, London, 1994, s. 26.

⁵ G. Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", s. 671.

⁶ Vartan Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, Stanford, 1969, s. 91.

Orta Asya gibi şimdiye kadar ihmal edilmiş yerleri de içermekteydi. Böylece bölgede çıkarlarını tehdit edebilecek ihtimalleri bertaraf edecek bir politika tasarladılar. Bu politika Hindistan'daki İngiliz gücünün hızlı bir şekilde desteklenmesini ve civar ülkelerdeki İngiliz politik etki alanının genişletilmesini gerektiriyordu.⁷

İngilizler, yıllar boyunca hedeflerine ulaşabilmek için karmaşık bir yönetim siyaseti geliştirdiler. Bu siyasette; Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinden Rusya üzerinde diplomatik ve gerekirse askerî karşı baskı uygulamak, Afganistan'ı Rus ilerlemesine karşı tampon bölge olarak kullanmak,⁸ Afgan yönetimine kabilelerle ilişkileri kesme yönünde baskı yapmak, son olarak da; kabile sahalarında barışı sağlama ve yayılma amaçlı uzun vadeli bir program yürütmeyi denediler. İngilizlerin bu politikada elde ettiği başarının kilit noktası, Afgan yöneticileri ile olan uyumlu çalışmaydı. Ama buna rağmen İngilizlere göre Afgan iktidarının İngiliz politikasıyla aktif işbirliği önemli değildi. İktidarın, İngiliz Hükümeti'nin uzaktaki yumuşak başlı kölesi olması yeterliydi. Bu köleliği sürdürebilmek için İngilizler üç ana araç kullandılar: Afgan dış işlerinin yönlendirilmesi, ülkeye ekonomik yardım yapılması ve Hindistan üzerinden Afganistan'a geçen malların özellikle de silahların kontrolü sayesinde İngiltere Afganistan üzerindeki kontrolünü devamlı hale getirmeyi başardı. Abdurrahman bu rejimden huzursuz ve şikayetçi oldu. Habibullah durumu istemeyerek ve kadercı bir şekilde kabul etti, fakat Emanullah bu politikayı tümüyle reddetti.⁹

İngiltere'nin Hindistan Valisi olan Lord Morinton, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın işbirliği ile Hindistan'daki Fransızları etkisizleştirmeye girişti. O, Tipu Sultanı görevden aldırdı. Sultan, Mysore'un Fransız yanlısı idarecisiydi ve vali İran körfezinde Fransız etkisini kontrol etmeye kalkıştı. Benzer şekilde Wellesley Hindistan'ın Zaman Şah tarafından işgal edilmesini engelleme çabasında bulundu.¹⁰ Özellikle İngilizler politik olarak zayıf olan Hindistan'ın içlerine yapılacak Afgan

⁷ İngiltere ve Hindistan'daki siyaset adamlarının Afganistan'a jeopolitik açıdan baktıkları ve Afganistan'ı Hindistan savunmasında doğrudan tehlike odağı olarak gördükleri söylenebilir. Hindistan, imparatorluk tacının en parlak mücevheri, Büyük Britanya'nın 18. ve 20. yy. arasında oluşturduğu yayılmış görkemli emperyal gücünün kritik noktasıydı. Emperyal savunma İngiliz devlet adamlarının ve askerlerinin yönetim tutkusuydu. Onlara göre genişleyen Rusya'nın Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşma emeli Britanya'nın Asya İmparatorluğu'na yönelik en ciddi tehditti. Hindistan sınırındaki vahşi Afgan kabilelerini harekete geçirebilme yeteneği dolayısıyla Afganistan ikinci bir tehdit unsuruydu. Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 217, 233.

⁸ Halit Eyüp, **Tarihçe-i Afganistan**, İstanbul, ?, s. 6.

⁹ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 234.

¹⁰ Louis Dupree, **Afghanistan**, Princeton, 1973, s. 364-368.

akınlarının Hintli Müslümanlarını galeyana getirmesi ya da stratejik Pencap'ta Afgan idaresinin kurulmasından korkuyordu. Pencap bölgesi Hindistan'daki Fransız etkinliği için bir üs olabilirdi. Bu durum, Afganistan'ın Hindistan'ı işgali konusundaki İngiliz korkularını çoğalttı. Bu tür korkular değişik Hintli uzmanlar tarafından ifade edildi.¹¹

İngiltere, İran'da diplomatik faaliyetler aracılığıyla, özellikle yüzbaşı John Malcolm'un misyonu ile XIX. Yüzyıl başlarında buradaki konumunu güçlendirmeye çalıştı. Bu işbirliği ile olası bir Afgan-Fransız bloğuna karşı güç oluşturulmuş oldu. Böylece bir Fransız gücü İran'ın her hangi bir sahil ya da adası üzerinde yerleşmek düşüncesiyle çıkarma yapmaya teşebbüs ederse İngiltere ve İran buna karşı ortak hareket edecekti. İranlıların Orta Doğu'daki Rus, Osmanlı ve Fransız çıkarlarından duydukları korku, 1806-1807'de Fransız İran yakınlaşmasına sebep oldu. Napolyon'un Hindistan'ı işgal ümitleri, Fransız Ordusu'nun İran içinden güvenli bir şekilde Hindistan'a geçmesi ihtimali ile yeniden canlandı. Finkestein Anlaşması ile Napolyon İran'ın toprak bütünlüğünü garanti etti. Buna karşılık İran Şah'ı İngiltere ile diplomatik ilişkilerini koparmaya ve Fransa'nın Hindistan'ı işgal etmesi için Afgan Hanı'nın ve kabile şeflerinin yardımını elde etmek amacıyla ağırlığını koymaya razı oldu.¹² General Gardare komutasındaki bir Fransız Askerî Misyonu Hindistan'a yapılacak olan Fransız seferine zemin hazırlamak amacıyla İran'a gönderildi.¹³ Napolyon'un hedefi Rusya'ya karşı bir Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ve İran üçlü ittifakı oluşturmaktı. Fakat Osmanlı-İran anlaşmazlıkları, daha sonra da İran-Rus anlaşmazlıkları buna engel oldu. 1807 tarihli Fransız-Rus Tilsit Barış Andlaşması¹⁴ Finkestein Andlaşması'nı erteledi. Bu İran'ın Rusya'ya karşı beklediği Fransız yardımı umudunu bitirdi. Ayrıca bu durum Fransa'nın Hindistan'daki İngilizlere karşı beklediği İran ittifakını ve Afgan desteğini de yok etti. Bunun sonucunda Fransız Askerî Misyonu İran'ı terk etmeye zorlandı. İran'daki Napolyon politikalarının başarısız olmasından sonra, İngiltere orada politik etkisini tekrar inşa etmede başarılı oldu. Bununla birlikte 1814'te imzalanan Tahran Anlaşması ile özellikle Afganistanlıların Hindistan'ı işgal etmeleri durumunda İran'ın Afganistan'a saldırması temin ediliyordu.¹⁵

¹¹ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 92.

¹² N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, s. 48.

¹³ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 93-94.

¹⁴ Andlaşmanın içeriği için bkz. R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 26-27.

¹⁵ N. Luxembourg, *Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, s. 50.

İran ile ilişkilerini geliştirmeyi başaran İngilizler, Afganistan'a diplomatik görüşme önerisi sundu. 1809'da Elphirstane Şah Şüca ile Afgan veya İngiliz dominyonlarına karşı bir saldırı olması halinde ortak hareketi öngören bir anlaşmaya gitti. Bu bir Avrupalı güçle yapılan ilk Afgan Paktı idi. İki hükümet sonsuz dostluk sözü verdi ve hiçbir konuda birbirlerinin ülkesine müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiler.¹⁶

1. 1. İngiliz Politikasında Yeni Dönem

1809 ve 1814'te yapılan İngiliz-İran Anlaşmaları, İngiliz-Afgan Anlaşmalarının geçerliliğini ortadan kaldırdı. Ayrıca anlaşmalar sadece Fransa'ya karşı değildi. Bu anlaşmalar herhangi bir Avrupa gücüne karşı ortak savunmayı vaat ediyordu. Özellikle de İran'a ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik İngiliz çıkarlarına göre yayılmacı politikaları bir tehdit olarak algılanan Rusya'ya karşı idi. 1814'te İngiliz Hükümeti Wellesley'in İran'ı bir Hint işgaline karşı ilk savunma hattı olarak kullanma politikasını benimsedi. İran müttefik olarak kaldığı müddetçe, Avrupa'nın Orta Asya'daki entrikalardan korkacak bir şeyi yoktu. Bunlarla beraber gelecek 14 yıl içindeki askerî başarılar, Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu ve İran üzerinden önemli diplomatik, politik ve ekonomik kazanımlar getirecekti. İranla yapılan 1828 Türkmençayı Antlaşması ve Osmanlı İmparatorluğuyla yapılan 1829 Haydarpaşa (Adrianede) Antlaşması'nın her ikisi de bu kazanımları meşrulaştırdı. Bu gelişmeler Ortadoğu'da yeni bir dönemi başlattı. Türkmençayı Antlaşması özellikle sonuçları açısından önemliydi. İran ve Afganistan'a karşı İngiliz politikasında bir değişikliğe yol açtı. İran Hazar Denizi'nin batısındaki tüm toprakları Rusya'ya teslim ettikten başka, yaklaşık üç milyon paund civarındaki borç ödemesini de kabul etti. Rus mallarına uygulanan gümrük vergisini yüzde beş ile sınırladı ve Rus vatandaşlarına sınırdan rahatça geçme garantisi verdi. İngiliz Vali Lord Ellenborough bir Rus Ordusu'nun güneye, Kâbil'e, Hindistan'ın içine doğru ilerleyebileceğine ikna olmuştu ve ilk Rus tehdidinin askerî olmaktan ziyade ekonomik ve politik olacağını hissetmesine rağmen; Afganistan'daki Rus ticareti Rus ordularına yol açmak için kullanılacaktı.¹⁷

¹⁶ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 94.

¹⁷ Resmi çevredeki bu tür endişeler İngiltere'de bir takım Rus karşıtı gazeteci tarafından popülerleştirildi. Bu gazeteciler Rusya'yı sadece Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit olduğu için kınamakla

Mc. Neill'in görüşlerine İngiliz-Rus işleri sekreteri Lord Palmerston da katılıyordu. Rus ilerlemelerinden endişe eden Palmerston genel olarak "ileri hat" politikası diye bilinen bir politika takip etti. Bu politika Afganistan ve İran'da İngiliz egemenliğini sağlamaya çalışıyordu. Afganistan bundan böyle Hindistan hududu olarak değerlendirilecek, hiçbir Avrupa milletinin dolaylı ya da doğrudan Afganistan'ın işlerine karışıp orada ticari ve politik faaliyetler yürütmesine izin verilmeyecekti.¹⁸

İngiltere iyi ilişkiler içinde bulunduğu İran ve Afganistan'ı birbirine yakınlaştırmaya çalışmış, böylece müttefikleri sayesinde Uzak Doğu sömürgelerine giden yolu kontrol altında tutmayı hedeflemişti. Öte yandan ticari ilişkileri canlandırarak Afganistanla münasebetlerini de daha üst düzeye taşımayı düşünmüştü.¹⁹ Bununla birlikte İngiltere, İran'ın Afganistan üzerinde etkili olmasının önüne geçecek tedbirleri almayı da ihmal etmemişti.²⁰ Zira İran'ın Afganistan'da etkisinin artması

kalmadılar, aynı şekilde Hindistan sınır bölgesindeki Rus etkilerinin tehlikelerini de vurguladılar. İran'da İngiliz elçisi olan John Mc Neill Rusya'nın temsil ettiği politik tehdit bir yana Rusya'nın Orta Asya'daki ve İran'daki İngiliz ticareti egemenliğine meydan okuyabileceğini ve böylece İngiltere'nin Hindistan gelirlerinin azalacağı endişesini dile getirmekteydi. Bkz. Penderel Moon, **The British Conquest and Dominion of India**, London, 1989, s. 552-559.

¹⁸ O'na göre İran'ın bağımsızlığı Afganistan'ın toprak bütünlüğü için gerekliydi. Bunların her ikisi de Asya ve Avrupa da barışı tesis etmek için gerekliydi. Bu amaçla Palmerston İran ordusunun modernizasyonu için yardım etmeye hazırdı. Ancak İran'la İngiliz ekonomik çıkarlarını koruyacak, Rusya'yı baskı altına alacak ve Afgan bağımsızlığını koruyacak bir antlaşma yapılması koşuluyla olacaktı. Böylece Hindistan üzerinde daha güçlü bir ekonomik hakimiyet oluşacaktı. Onlar saldırı veya savunma için İngiltere'yi güçlendirmek yerine, yeni bir askerî ve yönetim sisteminin gerekliliğine inanıyorlardı Bkz. V. Gregorian, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 96.

¹⁹ Afganlılar ile Sihler arasındaki nazik dengiyi bozabilecek herhangi bir politik teşebbüste bulunmadan bu avantajları koruma ümidi taşıyorlardı veya Afganlıların Peşaver Vadisi'ni geri alma ümitlerini canlandırmak istiyorlardı. Fakat Afganlılar taleplerinde ısrarlıydılar. Bir İngiliz-Afgan ticari anlaşmasının topraklarını sınırlandıracağında ve İngilizlerin birleşik bir Afgan Emirliğinin tekrar kurulması ve korunması için maddî ve politik destek vermesinde ısrar ettiler. Öteki şeylerin yanı sıra Dost Muhammed ile Hindistan'daki İngiliz hükümeti arasındaki gelecekteki ilişki Afgan Monarşisi ile Sihler arasında Peşaver anlaşmazlığının halledilmesine bağlıydı. Emir şunu ilan etti; eğer İngiltere bu tartışmada aracılık yapar ve Afganlıların Peşaver'i geri almalarına yardım ederse şehri Sih yöneticisi olan Runjit Singh'e haraç veren bir şehir olarak dahi kabul edecekti. İngilizlerin dostluk gösterilerine rağmen, Dost Muhammed'den herhangi bir ekonomik taviz elde edilemedi. Hindistan'daki otoriteler faydalı bir Sih İttifakını şüpheli bir Afgan dostluğu için terk etmeğe hazır değillerdi. Afganistan'ın politik birliği sorununa gelince, İran'daki İngiliz elçi Mc Neill ile Hint Hükümeti arasında izlenecek politika konusunda ciddi fikir ayrılıkları vardı. Mc Neill'in görüşüne göre, İran ve Hindistan'daki İngiliz çıkarları Dost Muhammed'in emirliğinin birliğini sağlamasına yardım etmeyi dikte etmeli, buna karşılık o da yabancı güçlerle tüm ticari ilişkilerini Kâbil'deki İngiliz temsilcisi aracılığıyla yürütmeliydi. Bkz. P. Moon, **The British Conquest and Dominion of India**, s. 497-506; V. Gregorian, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 97-98

²⁰ N. Luxembourg, **Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, s. 177-178.

yönünde açıkça çaba gösteriyordu. Bu bölgedeki İngiliz çıkarlarına zarar verebilecek bir durumdu.²¹

İngiltere, İran-Afgan ilişkilerini normalleştirmede ve İran'dan ticari bir anlaşma elde etmede başarısız oldu. Afganistan'dan tavizler koparmaya muvaffak olamadı. Bu sebeple diplomatik çalışmalara ara verilerek bölgeye yönelik askerî tedbirler alınmaya başlandı. İran, Herat üzerindeki kuşatmayı kaldırmaya ve Afganistan'la ilgili dokunulmazlık politikasını kabule zorlandı.²² Öte yandan St. Petersburg'daki temsilcileri vasıtasıyla Rusya'yı baskı altına alan İngilizler onlardan Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı herhangi bir girişimde bulunmama güvencesi aldılar. Herat yöneticisi Şah Kamran²³ ile bir anlaşma yaparak (Ağustos 1839) Herat'ı yalnız İngiliz etkisi altında olan bir şekle soktular. Bu arada Hindistan'daki otoriteler dostluk ilişkilerini geliştirmek için Afganistan tahtına Şah Şüca'yı tekrar getirdiler. Şah Şüca da İngilizlerin istediklerini fazlasıyla yerine getirerek bölgedeki kontrolü tekrar sağlamaları için çaba gösterdi.²⁴ Ancak Dost Muhammed'in 1842'de iktidara gelmesi ile İngilizlerin bu çabaları sonuçsuz kaldı ve Afganistan'dan çekilmek zorunda kaldılar.²⁵

²¹ Rakip imparatorlar birbirlerine yaklaştıkça Afganistan üzerindeki baskı artıyordu. Rusya'nın Afganistan'ı kontrol altına alma çabalarına tepki olarak İngiltere tarafından büyük çaplı akınlar yapılmıştı. (1838-1878 İngiliz-Afgan Savaşları) Asya'nın yüksek platolarında devam eden bu mücadele, kısmen Balkanlar'daki ve Türkiye'deki, büyük ölçüde Avrupa'daki rekabetin bir yansımasıydı. Bu mücadele iki tarafın niyet ve güçlerini karşılıklı olarak yanlış anlamalarından dolayı zorlaşmış ve şiddetlenmişti. İngiliz liderlerinin, Rusya'nın sıcak denizlere inmek ve Asya kıyılarını fethetmek niyetinde olduğunu ve bölgedeki önceki uygarlıklar gibi hareket ettiğini savunan tezi, dönemin İngiliz ve Rus yazılarında çokça destek buluyordu. Benzer şekilde Rus liderleri de İngiltere'nin Rusya'nın Asya'daki genişlemesini kısıtlayacağına ve bir noktada Rusya'yı istedikleri sınırlar içinde tutmak için askerî saldırganlığa başvuracağına inanmıştı. Büyük oyunun bütün entrikaları Afganistan'a yönelikti. Bkz. L.B.Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 219.

²² V. Gregorian, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 99-100.

²³ P. Moon, **The British Conquest and Dominion of India**, s. 521.

²⁴ Şimdi amacına ulaşma fırsatı gören Şah Şüca İngilizlere önemli politik ve ekonomik tavizler vermeye hazırdı. O Sihlerin ve İngiliz Hükümeti'nin onayı olmadan herhangi bir yabancı devletle anlaşmasını yasaklayan dezavantajlı bir anlaşmayı Sihlerle imzalamaya hazırdı. İngilizler'in Şah Şüca'ya teklifleri devam ederken İranlılar Herat'tan çekildiler. Böylece İngilizlerin Afganistan'ı işgaline bir sebep kalmamıştı. Bununla beraber Hindistan'daki İngiliz otoriteleri Şah Şüca'yı tekrar iktidara getirme planlarına devam ettiler. 1839'da yayınladığı manifestoda Auckland, Dost Muhammed'i İngilizlerin eski müttefiki olan Sihlere yönelik saldırganlıkla suçladı. Emiri entrikalara ve Hint hudutlarında barışı zedeleyen emellere sahip olmakla suçladı. Auckland daha da ileri giderek Dost Muhammed'in Kandahar'daki kardeşlerinin İranlılarla işbirliği yaptığı şeklinde suçlamalarda bulundu. Bu gelişmeler, İngilizlere karşı bir Afgan isyanı ile son bulmuştur. İsyân 4.500 İngiliz askerinin ve 12.000 kamp izleyicisinin yok edilmesi, Şah Şüca'nın öldürülmesi, Hint Hükümetinin sekiz milyon paund civarında harcama yapmasıyla sonuçlandı. İngiltere Afganlıları cezalandırmak ve İngiliz askerî prestijini tekrar ikame etmek için ikinci işgali başlattı. Bkz. Orhan Yazıcı, "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s. 52

²⁵ William Edwards, **British Foreign Policy From 1815 to 1933**, London, 1934, s. 34-36; G. Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", s. 673.

Afgan topraklarının bir kısmını Sih kontrolüne geçirmek fikri de suya düşmüş oldu. Ancak gelişmeler sadece bununla sınırlı kalmadı. İngilizler Afganistanla yeniden ilişki kurabilmek için bir süre daha çaba göstermek zorunda kalacaktı. Bu gayretlerin bir sonucu olarak İngilizler, 1855’de Afganlılarla bir anlaşma imzaladılar ve 1857’de bunu bir diğer İngiliz-Afgan Antlaşması takip etti. İngiltere, Emir’in Afganistan’da sahip olduğu yerlere saygı göstereceğine ve onlara asla müdahale etmeyeceğine söz verdi. Bu arada Emir de benzer şekilde İngiliz topraklarına saygı gösterecek, İngilizlerin dostu ve düşmanlarının da düşmanı olacaktı. Buna karşılık Emir İngiliz-İran Savaşı boyunca her ay yüz bin Rupi alacaktı.²⁶

Bu antlaşma ile İran, Rus ve Buhara tecavüzlerine karşı Afganistan’ın siyasi durumu garanti altına alındığı gibi, 1857’de İran ile İngiltere arasında yapılan Paris Anlaşmasında, İran Herat üzerindeki iddialarından ve Afganistan’a yönelik saldırganlıktan vazgeçmeye zorlandı.²⁷

Lord Dalhasie, Lord Cannig, Lord Lawrence, Lord Maya ve Lord Northbrook’un Hindistan’ı yönettikleri 1855 ile 1874 yılları arasında, İngiltere, Afganistan’ın iç işlerine karışmama politikasını izledi. Bu politikanın en büyük mimarlarından biri olan Lord Lawrence statükocu okulun sözcülerinden biriydi. O, İngiltere’nin sadece Afganistan’daki varlığının veya müdahalesinin karşısında değil, aynı zamanda zora dayalı veya dost bir şekilde Hindistan hudutlarının ötesinde herhangi bir toprağı işgal etmesine de karşıydı. O Afganistan’a müdahalenin Afganlıların zihninde kızgınlık, yenilgi ve nefret yaratacağını ve bunun İngiltere’nin ne saldırısını ne de savunmasını güçlendireceğini iddia ediyordu.²⁸ Ancak bu siyaset 1863 yılında Dost Muhammed’in ölmesinden sonra son buldu. Aynı yıl Afganistan’da anlaşmazlık ve anarşi hakim oldu.²⁹ İngiltere Afgan kabileleri içerisinde kendine yakın grupları harekete geçirerek parçala ve yönet politikası takip etmeye başladı.³⁰ Bu politika

²⁶ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 100-103.

²⁷ BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 9

²⁸ P. Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 812-14.

²⁹ BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 26

³⁰ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 105.

neticesinde Afganistan'daki nüfuzunu tekrar eski haline getiren İngiltere, 1869 ile 1872 yılları arasında bu ülke ile ilişkilerini geliştirmeye başladı.³¹

Bu arada, İngiliz dış politika uzmanları arasındaki ayrılıklar, Rusların Orta Asya'da daha fazla ilerlemesinin bir sonucu olarak, daha da büyüdü. Rusya Hive'de ve Hokand'da 1864'te ekonomik ve politik kazanımlar sağlamıştı. 1865'te Taşkent'i ele geçirmiş, 1869'da Semerkant'ı kendi topraklarına katmıştı. Buhara bir müttefik şubesine dönüştürülmüştü. Bu gelişmeler Kırım savaşıdan sonra, Çarlık dış politikasının genel bir revizyonuydu. Kırım Savaşı hem statükonun devamının vurgulanmasına hem de Avrupa'daki Rus çıkarlarına yoğunlaşma eğilimine son vermişti. Bu koşullar ve İngilizlerle Afgan Kabileleri arasında olumsuz ilişkilerin ışığı altında, Sir Henry Rawlinson ve Sir Bartle Frere'nin görüşleri İngiltere'de destek bulmaya başladı. Herat'ı işgal ederek İngiltere'nin Hindistan'ın sınırlarının ötesinde bir yer edinmesinin gerekli olduğunu savunuyorlardı. Onlar bunun Rus ilerlemesine karşı mümkün olan en ucuz güvence olduğu, hem de Hindistan'daki İngiliz çıkarını korumanın en iyi yolu olduğu konusunda ısrarcıydılar.³² Onlara göre Afganistan Orta Asya'daki Rus ilerlemelerine karşı İngilizlerce yönetilen bir engel haline getirilmeliydi. Bu tür görüşler müdahale etmeme yanlıları tarafından reddedildi. Gerekçeleri ise; Afgan yöneticilerinin güvenilir müttefikler olduğu temeline dayanıyordu. Müdahaleye taraftar olmayanlar, çatışan İngiliz-Rus sorunlarının St. Petersburg'da çözümlenmesi gerektiğini savundular. Ayrıca Rusya üzerinde baskı kurmaya başlayan İngilizler, onları Afganistan'a müdahale etmeme konusunda ikna ettiler. Görüşmeler sonucunda İngiliz Hükümeti Kalat, Afganistan ve Yarkent'in bağımsızlığını, Rusya ise Hive, Hokand ve Buhara'nın

³¹ Emir Hindistan'a resmi bir gezi düzenledi ve bu süre zarfında, Rusya'nın Amu Derya'yı Afganistan'ın kuzey sınırı olarak kabul etmesini İngiltere'nin arabuluculuğu ile sağladı. Fakat, İngiliz-Afgan Antlaşmaları çok sayıda doğal zaafa sahipti. 1855'te ve tekrar 1869'da Afganlılar ilerde Emir'in ailesinin hanedanlık hakları için resmi bir tanınma ve herhangi bir saldırganlık durumunda açık bir destek garantisi için mücadele verdiler, fakat bunda başarısız oldular. Aynı şekilde İngilizler de Afganlılardan bir taviz koparma çabasında başarısız oldular. Özellikle Kâbil'de kalıcı bir İngiliz elçisi bulundurma hakkı ve Afganistan'ın kuzey sınırını teftiş etme hakkı istiyorlardı. 1869'da bir Afgan-İngiliz Antlaşması yapıldı, fakat bu anlaşma sadece 1855 Antlaşması'nın hükümlerini tekrar onayladı; İngilizler Afgan İçişlerine müdahale etmeyeceklerini tekrar ettiler. Emir'in üzerine zorla bir İngiliz elçisi göndermeyeceklerine ve Afganistan'ın bağımsızlığını destekleyeceklerine dair anlaştılar. Bkz. W. Edwards, **British Foreign Policy From 1815 to 1933**, s. 83.

³² Ameer Ali, "England and Russia in Afghanistan", **The Nineteenth Century**, Mayıs 1905, s. 785

bağımsızlığını garanti etti. Ayrıca Rusya, Afganistan'ın kuzey ve kuzeybatı sınırlarını tanıdı.³³

1. 2. İlerlemeci Politika Dönemi

1873'ten Emanullah Dönemi'ne kadar İngiliz-Afgan ilişkileri değişken bir seyirde gelişmiştir. Muhafazakarların yönlendirdiği İngiliz ilerlemeci politikası³⁴ sonucunda, Afganistan Rusya'ya karşı bir tampon bölge olarak kullanılmıştır.³⁵ Ayrıca Afganistan aracılığıyla Osmanlı Devletiyle ilişkilerin canlandırılması da hedeflenmekteydi. Bu bağlamda, Sünni-Müslüman dünyasının Halifesi olan Osmanlı Sultanının desteği kazanılmaya çalışıldı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında bir Türk misyonu Afganistan'a gönderildi.³⁶ Kuryeler sultanın Afganlıların İngiltere ile sıcak ilişkiler kurmasına yardım etmeğe hazır olduğunu ifade etti. Bu tür ortak bir hareket, hem Müslümanlar ve hem de İngiltere için avantajlı olabileceği halde, Lord Salisbury bu görüşe sıcak bakmıyordu.

Emir Şir Ali Dönemi'nde iki taraf arasındaki ilişkiler bozulurken, İngilizler Afganistan'ın doğusunu işgal etti.³⁷ Ancak bu gelişme Afganistan'daki karışıklığı daha

³³ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 107.

³⁴ Bu politikanın riskleri de vardı. Öteden beri Afgan Emirleri ülkelerinde İngiliz memurlarının bulunmasını istemezlerdi. İngilizlerce Kâbil'de yalnız bir Müslüman Hintlinin bulundurulması bir gelenek olmuştu. Bunun sebebi, önce İngiliz görevlinin halkın taassubundan korunması güçlüğü, sonra da onun bazı ortalığı karıştırıcı bir takım serdar ve ileri gelenleri elde edip onları ayaklandırması korkusu idi. Ayrıca Hindistan'da bir yerin İngiliz işgali altına girmesini oraya bir İngiliz mümessilinin gelmesinin takip ettiği çok görülmüştü. Bkz. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C.III, Ankara 1987, s. 430 -431.

³⁵ P. Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 832-834; V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 111-112; Ancak eski İngiliz liberal hükümeti, Şir Ali'yi İngiltere'den soğutmuştu; yeni muhafazakâr hükümet ise ona eskiden istemiş olduklarını vermeye hazırdı ve onu Ruslara karşı kullanmayı da düşünüyordu. Halbuki o anda artık Şir Ali İngiliz düşmanı ve gönülden Rus dostu olmuştu. Ruslar Osmanlı ile savaşta yıpranınca işin farkında olmayan ve onların galip gelişlerinin sonuçlarına güvenen Şir Ali İngilizlere daha çok kafa tutacak ve yenilecektir. Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, s. 429.

³⁶ *BOA, HR, SYS*, Dosya No: 4, Gömlek No: 33; Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, s. 438-442.

³⁷ Bu dönemde, Lord Lytton sadece iki alternatif görüyordu. Birincisi İngiltere'nin Afganistan'daki etkisini devamlı olarak güvence altına almaktır. İkincisi ise Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla Afgan topraklarının bir kısmını ele geçirmektir. Sonuçta İngilizler Emir'le bir anlaşmaya varmak veya Emir'den bir çözüm elde etmeye muvaffak olamadılar. Karşılıklı bir yardımlaşma anlaşması imzalamak için Kâbile gelen bir Rus misyonunun bu sorunla birleştiğinde mevcut diplomatik başarısızlık, büyük bir krize dönüştü. Şir Ali'nin bu politikasının temel sebebi İngilizlere olan güvensizliği ve Rus gücüne olan inancıydı. Emir bu duygularının ve yanlış hesabının kurbanı olacaktır. Sonuç ikinci bir İngiliz-Afgan Savaşı ve İngiltere'nin Afganistan'ın doğusunu işgali idi. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı Şir Ali'nin iktidardan edilmesi ve kaçmasıyla sonuçlandı. 1878 Berlin Kongresi'nde diplomatik olarak yalnızlaştırılan Ruslar, onun lehine müdahalede bulunamadı. Neticede O'nun oğlu olan Yakup Han iktidara geldi ve Mayıs 1879'da imzalanan Gandamark Anlaşması'yla

da artırdı, halk İngilizlere karşı isyan etti.³⁸ Ülkedeki İngiliz aleyhtarlığı arttığı gibi Rusların İngiltere politikasını da değiştirmesine sebep olurken Hindistan'ın güvenliği de tehlike altına girdi. Yapılan bu hatayı düzeltmek isteyen İngiliz Dışişleri yetkilileri, Abdurrahman Han'ı Afgan tahtına çıkararak durumu düzeltmeye çalıştı.³⁹

Abdurrahman Han'ın tahta çıkması sonrasında İngiliz Afgan ilişkileri yeni bir döneme girip iyi niyet çerçevesinde gelişirken, bu sefer Rusya, İngilizlerin bölgede elde ettiği imtiyazları sebep göstererek yeni bir kriz yarattı.⁴⁰ 1890'lı yıllarda zirveye çıkan anlaşmazlıklar, 1907 İngiliz-Rus Antlaşması ile çözümlendi ve Rusya, aldığı ticari imtiyazlar sayesinde ülkedeki İngiliz haklarını tanıdığını ilan etti.⁴¹ Abdurrahman Han, dönemin şartlarını çok iyi tahlil etmiş ve ona göre bir dış politika belirlemiştir. Bağımsızlık, tecrit politikası ve Rus-İngiliz güç dengesi, dış siyasetinin sac ayaklarını teşkil ediyordu. O, Orta Asya'daki çatışmanın kaçınılmazlığına da inanıyordu. Fakat bu anlaşmazlığın çözümlenebileceğini ve her iki kuvvetin de Afganistan'ı bir tampon

stratejik bölgeler olan Kurram Geçidi gibi toprak kayıpları olduğu gibi sürekli bir İngiliz temsilcisinin varlığını kabul etti ve dış ilişkiler konularında Hindistan'daki İngiliz Valisi'nin tavsiyelerini izleme konusunda anlaşta. [Bkz. **BOA, HR, SYS**, Dosya No: 4, Gömlek No: 29; **BOA, HR, SYS**, Dosya No: 4, Gömlek No: 44; P. Moon, **The British Conquest and Dominion of India**, s. 844-856; W. Edwards, **British Foreign Policy From 1815 to 1933**, s. 82.] II.İngiliz-Afgan Savaşı'nın sonunda Rus ve İngiliz liderleri Asya'daki artan rekabetin amaçlarına zarar verdiğini idrak etmeye başladılar. Askerî yolu terk ederek diplomatik olarak anlaşmaya çalıştılar. Afganistan'ın bölgede tampon görevi yapması kararına vardılar. Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 220.

³⁸ Bu yeni gelişmeler İngilizleri Afgan politikalarını tekrar gözden geçirmeye zorladı. Alternatiflerden biri Afganistan'ı çeşitli prensliklere bölmek ve Afganistan'dan ziyade İran'ı Hindistan'ın savunmasında temel bulvar yapmaktı. Bu noktada Afganistan'ın parçalanması kaçınılmazdı. Birçok öneri ortaya kondu. Bazı uzmanlar askerî işgali hatta Kandahar'ın ilhakını istedi, onlar bunun Hindistan'ın İran ve Orta Asya ile ticaretini arttıracığını ve bunun İngiliz Hindistan'ına Afganistan üzerinde stratejik hakimiyet kurmasını sağlayacağını savundu. Öbürleri, Mavimara, Merv Belh ve Herat'ı içine alacak Afgan olmayan yeni bir devlet yaratılmasını önerdiler. Bu arada ötekiler de Herat'ı içine alacak Herat'ı işgal etmesi konusunda geçici bir anlaşmaya varılması oldu. Fakat bu işgal İngiliz Hükümeti'nin iyi niyet şartına bağlandı. İngiltere tehlike durumunda Herat'ı işgal etme hakkını, Herat'taki İran garnizonunun gücünü ve karakterini belirleme hakkını ve İngiliz görevlilerini konuşlandırma hakkını elde etti. Aynı şekilde İngiltere Kandahar'a ve Herat'a bir demiryolu inşa etmeyi teklif etti, bu hareket Afganistan'ı ve İran'ı onun güçlerinin uzanabileceği bir yere koyacaktı. Bu durum İngiltere'ye Orta Asya'da ve İran'da Rusya karşısında büyük bir saldırı ve savunma esnekliği sağlayacaktı. Bir çok sebepten Afganistan'ı bölme planı rafa kaldırıldı. Bu sebepler arasında Afganistan'daki İngiliz askerî hareketinin başarılı olması İngiliz Hükümeti ile Hindistan'daki yetkililerin görüşlerinin farklı olması ve herhangi bir Rus saldırganlığına karşı İran'ın İngiltere'den muğlak olmayan bir garantide ısrar etmesiydi. Fakat en önemli olanı İngiltere'de liberallerin iktidara geri dönmesiydi. Bkz. Y. H. Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 454.

³⁹ W. Edwards, **British Foreign Policy From 1815 to 1933**, s. 86; Y. H. Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 454-455.

⁴⁰ Halit Eyüp, **Tarihçe-i Afganistan**, İstanbul, ?, s. 9.

⁴¹ Sumit Sarkar, **Modern India 1885-1947**, London, 1989, s. 15; **BOA, HR, SYS**, Dosya No: 5, Gömlek No: 6; W. Edwards, **British Foreign Policy From 1815 to 1933**, s. 86.

olarak kullanarak, onları Afganistan dışında kalmaya ikna edebileceğini umut ediyordu. Diğer bir deyişle bağımsızlık, ülkenin modernleşmesinin ertelenmesini de gerektirse, Rusya İngiltere ve Afganistan nazarında Afganistan'ın bağımsızlığına öncelik verilmeliydi. Bu yüzden Abdurrahman Rus ve İngiliz taraflarından Afganistan'a gelen demiryollarına karşı çıkıyordu. Modernleşme hareketinin önüne geçen bu jeopolitik konum Afganistan'ı yalıtılmış ülke konumuna getirdi.⁴²

Liberaller yeni bir Afganistan politikası yarattılar, bu politikanın hedefleri iyi savunan bir Hindistan sınırı ve İngiliz politik kontrolü altında bağımsız bir Afganistandı. Afgan Monarkı Afganistan'ın iç işleri üzerinde tam yetkiye sahipti. İngiltere'den maddi yardım alınması Emir'in İngiliz tavsiyelerini kabul etmesi koşuluna bağlıydı. İngiltere Hindistan sınırları ile Afganistan arasında bir kabile kuşağının bağımsızlığını kabul etti ve Hayber Geçidi'nden güvenli bir geçiş için, Afridi kabilesine yardımlarda bulundu. Daha ileri anlaşma ve konuşmalar 1880-1882 yıllarında Abdurrahman ile yapıldı. Fakat genelde Gandamak Anlaşması'nın hükümleri daha da güçlendirildi. İngiltere Afganistan'ın dış ilişkileri üzerinde tam kontrol sağladı. İngiltere'nin en temel hedeflerinden biri, Rusların ülkede bir yer edinmek için, Kuzey Afganistan'ın Afgan olmayan etnik gruplarını kontrol etmeye teşebbüs etmelerini engellemektir. 1885 Pencdeh Krizi Orta Asya'da büyük bir İngiliz-Rus askerî karşılaşması tehdidine dönüştü. Afganistan'ın kuzey sınırlarında defalarca verilen Rus güvencelerine rağmen bölgede hiçbir zaman tamamen barış hakim olmadı. 1890'da Ruslar, Afganistanla yakın ekonomik ve diplomatik ilişkiler kurmaya çalışarak Afgan sorununu tekrar açtılar. Bu harekete Afgan sınırlarında Rus askerî yoğunlaşması ve manevraların artması eşlik etti. Buna cevaben İngiltere, Afganistan'da herhangi bir yabancı gücün etkisine veya Afganistan'ın iç işlerine müdahale edilmesine izin vermeyeceğini kararlı olduğunu ifade etti. Fakat 1907 tarihli İngiliz-Rus Anlaşması ile⁴³ Rusya İngiltere'nin Afganistan'daki haklarını kabul etti.⁴⁴ Buna karşılık İngiltere Ruslara, Afganistan'da ticarete eşit fırsat şansı verdi. Ayrıca Ruslara politik olmayan konularda Afganistanlılarla doğrudan işbirliği hakkı verildi. Afgan yönetimi İngiliz-Rus konvansiyonunu onaylamayı reddetti, fakat anlaşma Afgan yönetiminin onayı olsun veya olmasın geçerli oldu. Rusya ve İngiltere'nin gözünde Afganistan şimdi gerçek bir

⁴² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 220

⁴³ W. Edwards, *British Foreign Policy From 1815 to 1933*, s. 133-134

⁴⁴ A. Ahat Andican, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, İstanbul, 1996, s. 399.

tampon devlet olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca, İngiliz-Rus ittifakı yeni anlaşmalara ve tavizlere sebep oldu.⁴⁵ 1912 ile 1916 arasında Afganistan, Tibet, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'la ilgili olarak yeni anlaşmalara varıldı. 1917'nin başında her iki taraf Afganistan'ı kendi etki alanlarına göre bölme konusunda anlaşmışlar. Rusya Afganistan'ın kuzeyinde ticari ayrıcalıklar kazandı.⁴⁶

2. Emanullah Dönemindeki Afgan-İngiliz İlişkileri

Emanullah'ın tahta yükselişi, İngiliz-Afgan ilişkilerinde yeni bir döneme işaret etmekle beraber İngiliz politikalarına karşı bir tehdit oluşturmaktaydı.⁴⁷ Emanullah'ın sert tutumu ve kontrolü elinde tutması İngilizlerin bölgeye olan ilgisine meydan okuyordu. Emanullah dönemindeki ilk on yıl, İngiliz hakimiyetine karşı bir direniş olarak tanımlanabilir.⁴⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere sıkı askerî kontrollerle ve savaş sonrası yapacağını vaat ettiği özgürlükçü reformlarla Hindistan'ı sessiz tutmayı başarmıştı. Hindistan Milliyetçileri daha sonra sözlerin sadece savaş zamanı kandırmacası olduğunu anlayınca öfkelenmişler. Amritsar'da başlatılan kıyım kızıışmaya başladığı sırada Emanullah tacını giymişti.⁴⁹

⁴⁵ Mary Bradley Watkins, *Afghanistan Land in Transition*, Princeton, 1963. s. 57.

⁴⁶ V. Gregorian, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 116-118

⁴⁷ Afganistan'ın hâlâ kendi nüfuzu altında olduğuna inanan İngiltere'yi bu ülkeye karşı harekete geçmekten Rusya'nın müdahale ihtimali ve Hindistan'da baş gösterecek bir ayaklanma tehlikesi alıkoymaktaydı. Onun için İngiltere Afganistan'ın Batılı devletlerle temasa geçmesini önlemeye çalışırken bütün etkinliğini diplomatik alanda yoğunlaştıracaktır. Bkz. Salim Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, s. 111.

⁴⁸ İngiltere, Afganistan'la olan ilişkilerini dış görünüşe göre Dışişleri Bakanlığı tarafından Kâbil'deki İngiliz Bakan'ın Temsilcisi aracılığı ile yürütülmesine rağmen, aslında, daha çok Hindistan hükümetinin ve Hindistan ofisinin elindedir. Dış İşleri Bakanlığı ve elçilik arasındaki tüm resmi haberleşmeler Hindistan hükümetine ve Hindistan ofisinden geçmekte veya buralara aynı anda gönderilmektedir. Kâbil'deki elçiliğin tüm personeli Hindistan politika departmanından temin edilmekte ve İngiliz temsilciliğinin tüm masrafları ve Afganistan'la ilgili münasebetten doğan tüm masraflar Hindistan vergi gelirleri ile karşılanmaktadır. Bkz. Ludwig W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century, Relation With the USSR, Germany, and Britain*, Tucson 1974, s. 92

⁴⁹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 234-235. Bütün bunların sonucu olarak 1920'li yıllarda Hindistan'da İngiltere'ye karşı bir direniş hareketi başladı. Bu on yılda hilafet hareketi Türkiye'nin İngilizlere karşı tutumu aleyhinde bir protesto içinde bulundu ve bunu birçok Müslümanın Hindistan'dan çıkışı takip etti. Bu on yıl aynı zamanda Kongre Partisi'nden emir alan tam bağımsızlık yanlılarına ve Gandhi liderliğindeki Non-Cooperation hareketine şahit oldu. Bkz. S. Sarkar, *Modern India 1885-1947*, s. 204.

Emanullah tahtı ele geçirdikten sonra ilk olarak Lord Chelmsford'a Afganistan'ın tamamıyla bağımsız olması gerektiğini ifade eden bir mektup yazdı.⁵⁰ Emanullah iktidara geldiğinde dış ilişkilerde bağımsız bir politika izleneceğini ve bu politika neticesinde Bolşevik rejimi ile yakın ilişkiler kurulacağını duyurdu. Bu duyuru İngilizleri dehşete düşürmüştü. Emanullah döneminde İngilizleri tedirgin eden bir başka etken ise Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşan askerî uçak sanayindeki teknolojik gelişmelerdi. Bu durumda Sovyet hava gücü Afganistan'ı üs olarak kullandığı takdirde, coğrafi engelleri büyük ölçüde aşarak İngiltere'ye karşı jeopolitik eşitlik sağlayabilecekti. İngilizler Emanullah'ın Sovyet eğitimli hava kuvvetini geliştireceğini duyunca büyük bir endişeye kapılmışlardı. Bu endişe Afganistan'da Sovyet uçakları ve eğitimcilerinin kullanılacağını ve SSCB-Afganistan arasında sivil hava hattı kurulacağını açıklanmasıyla iki katına çıkmıştır. Bu sebeple Emanullah'ın ilk on yılı aynı zamanda İngiliz-Rus ilişkilerinin kızıştığı bir dönem olmuştur.⁵¹ Orta Asya'daki geleneksel İngiliz-Rus düşmanlığı ve Afganistan'ın bu kapışmadaki rolü, Afganistan'ın önemini daha da arttırmış, Emanullah döneminde Afgan-İngiliz ilişkilerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların sebebi olmuştur. Bu dönemde hem İngiliz yardımına çok ihtiyaç duyan Emanullah, hem de Afgan tarafsızlığına ihtiyaç duyan İngiltere karşılıklı olarak diplomatik taviz vermek zorunda kalmışlardır.⁵²

İngiltere ile Afganistan arasındaki ilk ve ana ihtilaf, Emanullah ve İngiliz hükümetlerinin ilişkilerinin geleceğini belirleyen 1919'daki III. İngiliz-Afgan Savaşı olmuştur. İngilizlerin Emanullah'a karşı baskıcı tutumunu artıran siyasi hareketleri pek bilinmemektedir. İngiltere zamanlama ve operasyonların mantığı gereği çok kavgaya girmez iken Emanullah, Hindistan'daki iç huzursuzluklardan istifade etmiştir. Hindistan aynı zamanda altı milyon kişinin ölümüyle sonuçlanan büyük bir grip salgını ve yaklaşık yarım milyonluk Hint Birliğinin hâlâ Mezopotamya'da olması sebebiyle zor bir dönemden geçmekteyken, Emanullah İngiltere'ye karşı cihat ilan etmiş,

⁵⁰ Emanullah Han ile hariciye Nazırı Mahmut Tarzi İngiliz düşmanlığı ile tanınmışlardı. Buna karşılık emirin büyük kardeşi ve diğer bazı nazırlar İngiliz dostu idiler. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara 1982, s. 248 –249.

⁵¹ Afganistan'ın İngiliz dış politikasındaki önemi ise Afgan topraklarının Hindistan'a açılan bir dış bahçe konumunda bulunması dolayısıyla idi. Bu amaçla Afganistan'ın güneye, okyanusa ulaşmaya çabalayan Rusya'nın saldırılarından kesinlikle korunması gerekiyordu. İngiltere bundan ne kadar kaçınırsa kaçınırsa Güney Asya bölgesi üzerinde iktidar kurmada Rusya ile İngiltere arasında çatışma ve sürtüşmeler kaçınılmazdı. Bkz. Ameer Ali, "England and Russia in Afghanistan", s. 778.

⁵² L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 236-237

Hindistan'daki Hint Milliyetçileri ile Afganistan ve SSCB'deki Hint devrimcileri ile birlikte hareket etmeye başlamış, Nadir Han Peştun Kabileleri'ni İngiltere'ye karşı kıskırtmıştı.⁵³ Emanullah'ın Bolşevik desteğini elde etmek için diplomatik işlemlere başlaması ile birlikte, İlk çatışmalar Hayber Geçidindeki tartışmalı bölgede olmak üzere Mayıs ayında Hindistan'ın dağlık kesimlerinde başlamıştı.⁵⁴

Mayıs 1919'un o kritik günlerinde sınır boyunca genel isyan tehdidinin sürmesi, III. İngiliz-Afgan Savaşının başlaması, İngilizlerde yeni Afgan Emir'ine karşı bir güvensizlik ve önyargı yaratmıştı. Savaş sadece bir ay sürmesine ve kesin bir sonuç alınmamasına rağmen, Emanullah İngilizlere, barış görüşmeleri için baskı yapmaya başladı. Vali Lord Chelmsford ve temsilcisi Sir H.A.R.Grant Ağustos 1919 tarihinde bu liberal yaklaşımı, Rawalpindi'de müzakere masasına taşıdı.⁵⁵ Fakat Hindistan ve İngiltere'deki emperyal düzen taraftarları İngiliz gücünü yıkmaya çalışan Afgan Emiri'nin bozguna uğradığını görmek istediler. Onlar aynı zamanda ateşkese ve İngiltere'nin Afganistan dış işlerinin kontrolünü bırakması önerisine de şiddetle karşı çıktılar.⁵⁶

⁵³ İngiliz-Afgan ilişkileri, Hindistan'ın kuzey-batı sınırını oluşturan sözde bağımsız kabile şeridinde yaşayan Afganların kontrolü konusundaki tartışmalarla her zaman gölgelenmiştir. Geniş bilgi için bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 90.

⁵⁴ Bu isyan o kasabadaki Afgan posta müdürü Gulam Haydar tarafından kıskırtılmıştı. Emanullah Afgan atağını destekleyen Hint isyanının ön hazırlıklarının dikkatlice yapıldığına inanıyordu. Emanullah'ın Dışişleri Bakanı Tarzi, Hindistan'daki Afgan elçisini Hint Milliyetçileri ile çalışmaya ve genel isyan hazırlığı içindeki Hint gazetelerini ayartmaya yönlendiriyordu. Bu çalışmalar İngilizler tarafından durduruldu ve operasyon bloke edildi. Emanullah aynı zamanda Kâbil'de sürgünde olan Hint devrimcilerinden Hindistan'ın iç karışıklığı hakkında raporlar alıyordu. Hint devrimcileri Emir Habibullah zamanında Afganistan'a sığınmışlardı. Bu devrimciler İngiliz karşıtı Türkler ve Sovyetlerle yakın temas halindeydiler. Onlar hükümet kurallarına göre organize olmuşlar ve artık isimleri "Ulusal Özgürlük Cephesi" olmuştu. Ama çoğunlukla kendilerine "Sürgündeki Geçici Hindistan Hükümeti" demeyi tercih ediyorlardı. Asıl olarak Hindistan'daki İngiliz yönetimi üzerine yıkıcı propaganda yapmaya ve Hint devrimcilerine silah ve bomba tedarik etmeye çaba gösteriyorlardı. Emir Habibullah politik kuralları ihlal etmemeleri için sıkı gözlem altında tuttuğu bu devrimcilerle iyi ilişkiler içindeydi. Diğer taraftan, Emanullah savaş partisinde üyeyken bir prens olarak kurduğu yakın ilişkileri şimdi "Emir" olarak gizli polisi Mahmud Yawer in yardımıyla sürdürüyordu. Kâbil'deki Hintli sürgünler ve Hindistan'daki temsilcileri Emanullah'ı İngilizlere saldırısının Hindistan'da genel isyan başlatacağına inandırmıştır. Ancak İngiliz istihbaratı bütün bu gelişmelerin farkındaydı. Afgan taarruzunu Afganistan'daki İngiliz yönetimini ve Rowlatt Kanunlarını kınayan ve cihat duyurusu yapan bildirileri takip etti. Cihat Hint Müslümanları ve kabileleri uyarmak için planlanmıştı. İngiliz iktidarına karşı tüm Hindistan vatandaşlarını açıkça isyana davet ediyordu. Sınırdaki isyanın İngilizler için çok tehlikeli olduğu dönemde orada George Roas Keppel ve yardımcısı Sir Abdul Qayum'un olması İngiltere için büyük bir şanstır. Onların kabileleri ele alış biçimi İngiltere için günü kurtarmıştır. Bununla birlikte bölgede gelişen durum İngiltere için çok kritiktir. Kabile milisleri isyan etti ve İngiliz memurlarına saldırdı. Bkz. L. B. Poullada *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 238-239

⁵⁵ R. H. Magnus, E. Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 41.

⁵⁶ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 240-241

Emanullah-İngiltere ilişkilerinin başlangıcında izlenecek siyaset konusunda İngilizler arasında fikir ayrılığı oluştu. Asya'da yeni bir oyunun oynandığının ve İngiltere'nin Afganistan üzerindeki siyasetinin değişmesi gerektiğinin farkına vardılar. Fakat bu yeni yaklaşım başarıya ulaşamadı. Jeopolitik düşünce sistemleri o kadar kökleşmişti ki bu yeni siyasetin başarıya ulaşması sağlanamadı. Afganistan'a bağımsız ve özgür bir ulus olarak muamele etme yönünde resmi bir politika olmasına rağmen Afganlar bunun samimiyetsizliğini hissetmişlerdi. İngiliz yöneticilerinin bilinçaltında Afganistan İngiltere bağımlısı, Emanullah da sonradan görme ihtişam meraklısı biri olarak yer etmişti. Diplomasileri sayesinde İngilizlerden kurtulduklarını düşünen ve bunun gururunu yaşayan Emanullah, Tarzi ve Genç Afganlılar ise bu şekilde anılmaktan rahatsızdı.⁵⁷

Emanullah dönemindeki İngiliz-Afgan ilişkilerinin bu gergin durumu, politika ve tarz farklılıklarından kaynaklanıyordu. İngiliz bakış açısıyla Emanullah'ın eylemci yönü Hindistan'a güçlü bir tehdit oluşturuyordu. Emanullah, Afganistan'a tam bağımsız bir ülke olarak komşusu SSCB ile yakın ve dostane ilişkiler kurma hakkı verildiğini düşünüyordu. Buna ilaveten, Müslüman bir ülke olarak, hâlâ yabancı boyunduruğu altında olan milyonlarca Hindistanlı Müslümanı destekleme zorunluluğunu da hissetti. Ayrıca 1921 İngiliz-Afgan Antlaşması'nda⁵⁸ İngiltere'nin tanıdığı tarihi, etnik ve dinî bağlar sınır ötesi kabilelerle kurulacak yakın ilişkileri doğrulamaktaydı. Emanullah, siyaseti için gerekçe bulmuştu. Ancak bu politikaları uygulamadaki tavrı açıkça İngiliz karşıtı olma önyargısını taşıyordu. Emanullah aslında Bolşevikleri sevmiyor, muhtemelen sadece İngilizleri kızdırmak için farklı bir siyaset izliyordu. Aynı mantıkla Emanullah sınır ötesindeki kabileler üzerinde etki sahibi olmaktan hoşnut değildi. Ancak bu bölgelerdeki İngiliz karşıtlığını kışkırtmak için bu entrikalara giriyordu. Benzer şekilde, Hindistan bağımsızlığı için de gizlice çalışabilirdi ama O Kâbil'de sürgünde olan Hindistan liderlerine, Bolşeviklerle sıkı ilişkiler içinde olduklarını bildiği halde, koyu milliyetçi liderlere olan desteğini halkın gözü önünde sunmayı tercih etti. İngilizler Hint milliyetçiliğine destek veren Afganlılara karşı çıkıyordu. Bu durum karşısında Emanullah ve Genç Afganlar, İngiltere'nin Asya halklarını özgürleştirmek gibi bir niyeti olmadığını, aksine hegemonyasını yaymak,

⁵⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 242-243.

⁵⁸ Sirdar Ikbal Ali Shah, *The Tragedy of Emanullah*, London, 1933, s. 161.

hatta bu alana Afganistan'ı da dahil etmek amacıyla olduğuna inanmaya başlamışlardı.⁵⁹

İki tarafın birbirlerinin politikalarını yanlış anlamaları doğal olarak gerilim için zemin hazırlıyordu. Emanullah döneminde İngiliz-Afgan ilişkilerinin gergin olması Orta Asya manzarasının belirgin bir özelliğiydi. Bu durum Emanullah'a karşı başlatılan kabile ayaklanmasının İngiliz destekli olduğu inancını yaygın hale getiriyordu.⁶⁰ Bu sebeple Emanullah, Hint milliyetçileri ile yakınlaşmaya başlamıştı. Buna karşılık İngilizler Dışişleri Bakanı Tarzi ve Peşaver Posta Müdür'ü Gulam Haydar ile Tarzi ve Abdurrahman arasındaki mektuplaşmayı durdurmuştu. Aynı zamanda Emanullah'ın temsilcisinin Hindistan'a geçişi engellemişti. Bu mektuplaşmalar Hindistan'daki İngiliz karşıtlarıyla Afganlar arasındaki işbirliğini açığa çıkarmaktaydı. İngilizler aynı zamanda Emanullah ile geçici Hindistan Hükümeti'nin veziri Ubeydullah arasındaki görüşmeleri de kesti. Zira Ubeydullah ve yardımcısı Zafer Hüseyin tarafından hazırlanan bir bildiri, halkı İngilizlere karşı Afgan ordusuyla işbirliği yapmaya çağırıyordu. Diğer yandan Emanullah İngiliz tarafındaki kabileleri kıskırtmak için onlara kapsamlı yardımlara başladı. Aynı zamanda İngiliz tarafında suç işledikten sonra Afganistan'a gelen kabile reislerinin iadesine karşı çıktı. Bu durum İngiltere'de öfkeye neden oldu. Ayrıca kabile

⁵⁹ Bu konuda Ali Fuat Cebesoy şu yorumu yapmakta ama İngiltere'nin böyle büyük bir role Emanullah için düşünmediği gelişmelerle sabittir. Ona göre; İngilizlerin şarkta kapsamlı hazırlıklarda buldukları anlaşılıyordu. İngilizlerin hedefleri şunlar olabilirdi: Afgan Emirini daima ellerinde bulundurmak, onu şarkta İslam idarelerinin hamisi gibi kullanarak, Emanullah'ın etrafında Buhara Emiri'ni ve Türkistan milliyetçilerini ile Fergane ihtilalcilerini toplamak ve zaten İngilizlerin askerî işgali altında bulunduğundan bu sayede bütün ihtilalci hareket ve teşebbüsleri Hint hudutlarından uzak bulundurmaktı. İngilizlerin şarkta siyasi emellerine Türkiye'de alet ettikleri Sultan Vahdettin gibi Orta Asya'da da Afgan Emiri'ni aynı yolda kullanmak istedikleri anlaşılıyordu. Fakat Emanullah Han'ın bu oyuna düşmeyeceğini memnuniyetle göreceğiz. Bunda Osmanlı devletinin eski Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa ile arkadaşlarının rolü büyük olmuştur. Bkz. A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 251-252

⁶⁰ İngilizler adım adım ülkede Emanullah karşıtlarını desteklemeye başladılar. Bkz. N. D. Ahmad M. A., **The Survival of Afghanistan 1747-1979**, s. 225. Siracü'l-Ahbar ve Aman-i Afgan gazetelerinin her ikisi de tutum ve içerik bakımından İngiliz karşıtıydı. Siracü'l-Ahbar'ın editörü Tarzi İngiliz karşıtı görüşleriyle ilgili hiç yayın yapmadı. Bu gazete Niedermeyer misyonu adındaki bir hareket tarafından halka açık bir platform olarak kullanılıyordu. Bu hareket Birinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'a yapılacak seferde Afganistan'ı da dahil etmeyi planlayan Alman-Türk ortaklığıydı. Makaleler misyona eşlik eden Hindistanlı Mahendra Pratap tarafından yayınlanmaktaydı. Müttefiklerin savaşı kazanmasından hemen sonra Aman-i Afgan Almanya'yı metheden makalelere ve en üst Alman askerlerinin resimlerini yayınlamaya devam etti. Nihayet İngiltere Hindistan'daki bu gazetelerin yayını durdurdu. Emanullah İngiltere ile Hindistan'daki sömürge siyasetleri konusunda görüşmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. III. İngiliz-Afgan savaşından hemen önce validen Rowlatt Kanunlarını kaldırmasını talep etti. İngiltere ile 1921 Antlaşması imzalanırken Emanullah, İngiliz elçisi Sir Henry Dobbs'a Hindistan özgürlüğü hakkında talepte bulundu. Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 244-245

bölgesindeki İngiliz faaliyetleri de Afganistan ile anlaşmazlığı artırdı. İngiltere kademeli genişlemeyi amaçladığı ileri ya da yakın sınır siyasetini, otoyolları ve demir yollarını Afgan sınırına kadar genişletme politikasına dönüştürdü. Afganlılar bu politika karşısında endişeye kapıldılar. Afganistan, kabile sorunlarını görüşmek için girişimde bulundu fakat bu önemsenmedi. Emanullah İngiltere'yi ziyareti sırasında, bu konuda Kral George ve Dış İşleri Sekreteri Auston Chamberlerin ile görüştü.⁶¹

İngiltere'nin Afganistan'a tam bağımsız ülke olarak muamele etmemesi Afgan gururunu derinden yaraladı. 1920'de bir Afgan özel görevlisinin halifelik isteği reddedildi. Emanullah'ın doğrudan Kral Georgela görüşme isteği Hindistan valisi tarafından reddedildi. İngilizler belli bir müddet Emanullah'a "majesteleri" şeklinde hitap etmediler. İngiltere Afganistan'ı kendi egemenlik alanında gördüğü için İtalya'yı Afganistan ile yaptığı ticari anlaşmadan dolayı protesto etti. Muhammed Ali Avrupa'da ve SSCB'de iyi karşılanmasına rağmen Lord Curzon tarafından hiçe sayılmıştı. Tarzi Mussoorie Konferansı'na katılacağı zaman, belgeleri eksik olduğu gerekçesiyle Hindistan sınırından geri çevrilmişti. Hindistan Valisi bir hastalık bahane edip Emanullah Avrupa turundayken Afgan Emiri'ni selamlamak için Bombay'a gitmedi. İngilizler Hindistan üzerinden Afganistan'a geçen transit mallara sınırlamalar getirmeye devam ettiler. Özellikle silahların geçişine çok önem veriliyordu. 1924 ayaklanması başladığı sırada İngilizler, Fransa ve Almanya'dan alınan silahların geçişini durdurdu. İngiltere, ortak paydaları İngiliz düşmanlığı olan SSCB, Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki antlaşmalardan rahatsızdı. Bütün bu olanlar, Afganistan'ın İngilizlerce bağımsız bir devlet olarak kabul edilmediğinin en bariz örnekleriydi.⁶² Bu anlaşmanın akabinde Afganistan'a İngiliz düşmanlığı ile bilinen Cemal Paşa gelmiş, ayrıca Türk Hükümeti Fahreddin Paşa'yı da Kâbil büyükelçisi olarak göndermişti.⁶³

İngiliz-Afgan sürtüşmesinin diğer bir boyutu, Afgan ve İngiliz memurları arasındaki kültürel ve psikolojik iletişim eksikliğiydi. Bunlar görünüşte kişisel farklılık

⁶¹ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 246-247.

⁶² Türkiye-Afganistan Antlaşması Moskova'da imzalandı ve 2.maddede her iki ülkenin de saldırı ve doğunun sömürülmesi siyasetini izleyen herhangi bir emperyalist devlet tarafından yapılacak bir saldırıya karşı çıkacağı ifade edilmişti. Buradaki "emperyalist devlet" ile İngiltere'nin kastedildiği açıktı. Bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt: I, Ankara, 2000, s. 26.

⁶³ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV**, Ankara, 1991, s. 442.

ve düşmanca davranış biçimini almıştı. Diğer taraftan İngiliz-Afgan savaşları Afgan halkında yabancılara karşı tepki oluşturmuştu.⁶⁴

Milliyetçi politikalarından hoşlanmama ve Emanullah'a yönelik kişisel tepkisi ile birlikte Afgan düşüncesi hakkında deneyimli bir kişi olan Sir Francis Humphrys de 1921 Anlaşması'ndan kısa bir süre sonra Kâbil'e geldi ve Emanullah tacını terk edene kadar burada kaldı.⁶⁵ Gelişmeler, Humphrys'in Emanullah'a ve siyasetine hoşnutsuzluğunun İngiliz-Afgan ilişkilerinde önemli etkisinin olduğunu ortaya koyar. Humphrys'in Emanullah'a karşı kötü niyetli olduğu o kadar belirgindi ki bazı önemli durumlarda İngiliz ve Hint Hükümeti onun bazı Emanullah karşıtı önerilerini dikkate almadılar. Humphrys aynı zamanda Afgan Hükümeti'nin yeni ve daha dostça bir anlaşma yapmak için görüşme ricasını da reddetmiştir. Ayrıca Humphrys rasgele ve Emanullah hükümetine danışmadan İngiliz Hava Gücü ile Afgan hava sahasına saldırmış ve Kâbil üzerinden Emanullah rejiminin aleyhinde broşürler dağıtmıştı.⁶⁶ Bu durum Afgan Dışişleri ile Humphrys arasında tatsız görüşmelere neden oldu. Bu görüşmelerde Humphrys kendi hükümeti ve Afganlar arasına girerek Afganların iletişim sağlama isteğini önemsemedi. Humphrys Emanullah'a devamlı Afgan toplumunun en tepkili kısmının ve mollaların taleplerine razı olması için baskı yaptı.⁶⁷

Başkentteki İngiliz temsilcisi Humphrys, Kâbil'den diplomatik temsilcilerin çekilmesiyle taht için yarışın daha adil olacağına inanıyordu. Bu Humphrys'in de desteklediği Nadir Han'ın lehine bir durumdu. Humphrys Londra'ya gönderdiği mektuplarda devamlı olarak Emanullah'ın tahtta kalmasının bir anlamı olmadığını vurgularken, adaylık için Nadir'i öneriyordu. O sebeple Nadir'in Afganistan'a geri

⁶⁴ Emanullah 1919 Savaşı'ndan sonra kırık İngiliz topu, zincirli İngiliz aslanlarından oluşan ve bağımsızlıklarını simgeleyen anıtlar diktirdi. İngilizler ise Afgan kabile mantığını ve aşırı gururu anlamakta güçlük çekiyorlardı. Bazı İngiliz sınır memurları bunu idrak ediyordu ama onlar azınlıkta idi ve değerlendirmeleri çoğunlukla siyasetçiler tarafından göz ardı ediliyordu. Ayrıca bazı İngiliz yöneticiler modernleşen Afganistan'ı İngiliz Hükümeti'ne bir tehdit olarak görüyordu. Çünkü bu özgür Asyalıların gelişebileceğinin bir göstergesiydi. Böyle yöneticiler Emanullah'ın kendisini ve siyasetini ayrı değerlendiremezlerdi. Bkz. Percy Sykes, **A History of Afghanistan**, C.II, London, 1940, s. 296.

⁶⁵ Humphrys, eski askerî sınır memuru, çok yetenekli, asla rüşvet almayan bir adamdı. Diğer durumlarda iyi bir temsilci sayılabilirdi ancak Emanullah Saltanatı döneminde Kâbil'i saran milliyetçilik, modernleşme ve bağımsızlık olaylarına ayak uyduramamıştı. O, Emanullah'ı komik opera kralı ve geleneksel her şeyi atmak isteyen bir aptal olarak görüyordu. Emanullah'ın hareketlerinin, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını tehdit ettiğini düşünüyordu. Humphrys, Afgan emirliğine karşı kişisel bir nefret içindeydi. Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 250-252.

⁶⁶ Emanullah karşıtlarının kıskırtmışları için geniş bilgi. Bkz. D. Ahmad, **The Survival of Afghanistan**, s. 226

⁶⁷ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 252-253.

dönmesi için tüm olanaklarının sağlanmasını istedi.⁶⁸ Humphrys'in Emanullah'a olan düşmanlığını bu noktalara taşıdığı durumda önerileri Yeni Delhi'deki ve Londra'daki üsleri tarafından kabul görmemiştir. Humphrys Emanullah yanlısı propaganda yaptıkları gerekçesiyle Hindistan'daki Afgan memurlarına tanınan ayrıcalıkların kaldırılmasını istedi. Ancak hem Hindistan Hükümeti hem de İngiltere böyle bir hareketle çok ileri gidileceğini, bunun Emanullah'ın çok popüler olduğu Hindistan'da Emanullah yanlısı eylemlere yol açacağını düşündü. Üçüncü durumda ise Emanullah'ın Sovyet temsilcilerini Kandahar'da ağırlaması durumunda bir dizi yaptırımların uygulanmasını önerdi. Bu yaptırımlar, Kandahar'a girişi olan Hint-Afgan sınırının kapatılması, Kandahar'daki İngiliz heyetinin çekilmesi, 1921 antlaşması ile garanti edilen gümrük vergisi muafiyetinin iptali idi.⁶⁹ Londra bu talebi akıl dışı olarak yorumladı ve bunun hem Hindistan'da, hem de SSCB'de ciddi yankı uyandıracaklarını düşünerek talebi reddetti. Emanullah Kandahar'dan geri dönmeye hazırlanmaktayken İngiltere'den yardım isteyebilecek kadar İngiliz karşıtı düşüncelerinden vazgeçmişti. Ancak Humphrys bu yardım talebini Emanullah'ın tacını bıraktığı gerekçesiyle reddetti. O'na göre İngiliz Hükümeti Emanullah'ın tacını bırakma kararından vazgeçmesini dikkate almamalıydı. Çünkü Emanullah'a yapılacak yardım boşa gidecekti. Ama bütün bunlara rağmen o dönemdeki birçok İngiliz görevlisi Afganların modernleşme yolunda attığı adımlara ve Afgan milletine sempati duymaktaydı.⁷⁰

İngiltere'nin temsilci olarak Kâbil'e alçakgönüllü ve ileri görüşlü birisini göndermemiş olması Emanullah'ın talihsizliklerinden biridir. Emanullah saltanatı sırasında İngiliz-Afgan ilişkilerinde ihtilafli noktalara rağmen, rahatlama ve hatta dostluk dönemleri de olmasına rağmen genel itibariyle değerlendirildiğinde; ilişkilerin olumlu olmadığı görülmektedir. 1928'de ayaklanma çıktığında gözlemcilerin İngiliz kışkırtması olduğundan şüphelenmesi gayet doğaldır. İngiliz basını ve yabancı basının büyük bir kısmı da bu inancı yansıtmıştır. Sovyet, Fransız ve Alman basını açıkça İngiltere'yi suçlamıştır. O yüzden İngiltere'nin Afgan isyanını açıktan veya gizlice kışkırttığı konusundaki konuşmaları ve basın suçlamalarını İstanbul, Roma ve Berlin'deki İngiliz büyükelçileri Londra'daki Dış İşleri'ne bildirmiştir.⁷¹ Amerikan

⁶⁸ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 238.

⁶⁹ P. Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 996.

⁷⁰ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 254-255

⁷¹ N. D. Ahmad., *The Survival of Afghanistan*, s. 228.

basını da İngilizlere dokunduran makaleler yayınlamıştı. İngiltere'yi savunan çok az ses vardı. Bu İngiliz entrikası şüpheleri, Arabistanlı Lawrence olarak bilinen Lawrence'ın kabile alanındaki faaliyetlerinden doğdu. Oysa İngiltere'nin Emanullah'la anlaşamama nedenlerini ve ayaklanmayla ilgili şüpheleri dikkate alırsak İngiltere'nin ayaklanmanın arkasında olmadığını söylemek belki mümkün olabilir. Ancak bu, İngiliz politikasının ve eylemlerinin ayaklanmanın başlamasında hiç etkisi olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca isyan süresince İngiltere'nin Emanullah'a yardım etmesi düşünülemez. Zira Humphrys'in verdiği olumsuz raporlar İngiliz Hükümeti'nin bu politikayı izlemesine neden olmuştu. İngiliz Hükümeti'nin Emanullah rejimi ile samimi ilişkileri yoktu. Bundan dolayı onu desteklemek için siyasetini değiştirmede.

İngiltere'nin Hindistan'daki konumu artan bağımsızlık hareketlerinden dolayı sarsılmaktaydı. Afganistan'a müdahale etmesi, İngiliz-Sovyet oluşumu için izledikleri siyaseti de yıpratırdı. Emanullah'ın düşüncesizce ve acele bir şekilde tacından feragat etmesi İngilizlerin işine yaradı.⁷² Bu tarafsızlık açıklaması Emanullah'ın birkaç açıdan aleyhine işledi. İlk olarak bu açıklamayla İngiltere Emanullah'ın yasal olarak Afganistan yöneticisi olmadığını beyan etmiştir. Bu durum isyancı kabilelerin işine gelmiştir. İkinci olarak bu açıklama Emanullah'ı tamamı taht için yarışan diğer isyancılarla aynı kefeye koydu. Bir başka deyişle Emanullah'ı yasal olarak diğerleri ile aynı seviyeye getirdi. Bu durum Emanullah'ın iç işlerindeki siyasi hakimiyetini zayıflatıyordu. Son olarak bu durum Emanullah'ı yasal hükümetin dış kredi, silah, lojistik kaynak ve diğer yardım çeşitlerine hükmetmedeki avantajlı durumdan mahrum bıraktı. Emanullah İngilizlerden kendisine yardım etmesini, en azından silah satmasını istedi, ancak İngilizler O'nun bu talebine olumlu cevap vermedi. Eğer İngilizler O'na babası Habibullah'a davrandığı gibi davransaydı, kriz zamanında ona yardım etme riskini alsalardı, bu durum dengeleri Emanullah lehine çevirirdi. İngilizler kabilelere ait bölgelerdeki, Orta Asya'daki ve en önemlisi Hindistan'daki çıkarlarını tehdit eden bir yöneticiye yardım etme gereksinimi duymadılar. Bu arada İngilizlerin kabile bölgelerinde isyanı hızlandırmak için Kraliçe Süreyya'nın ahlaksız fotoğraflarını dağıttığına yaygın bir şekilde inanılır. İngilizler Kraliçenin gece kıyafetli resimlerinin

⁷² Emanullah ocak 1929'da tahtan ayrıldı ve onun istifası İngilizlerin diplomatik bir zaferi olarak gözüküyor. Bu hadiseler olurken, İngilizler, ülkede kaos oluşmamasını istediler. Güvensiz Hindistan'ın kuzey sınırı ve Rusların ihlal ettiği Afganistan'ın kuzey sınırını göz önünde tutarak herhangi bir karışıklık çıkmasını önlemeye çalıştılar. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 237.

bulunduğu Avrupalı gazete kupürlerinin, içlerinde Emanullah'ın memurlarının da bulunduğu Emanullah karşıtı Afganlar tarafından dağıtıldığını söylemektedir. Ancak bu resimleri kimlerin onlara ulaştırdığı açıklanamamıştır. Yine başka bir iddia da Lawrence'in kabileleri karıştırmak için sınıra gizlice gönderildiği yönündedir. Bu durum şüphe yarattığı için Lawrence kısa sürede Hindistan'dan geri çekildi. İngilizler Lawrence'ın Emanullah'a karşı kurulan kabile entrikalarında yer almadığını savunsalar da, bu yalanlamalar hükümetlerin gizlice yaptıklarını halk önünde inkar ettiklerini bildikleri için dikkate alınmıştı.⁷³

3. Afgan-Rus İlişkileri

Emir Abdurrahman'ın hükümdarlığından itibaren Afgan politikası, İngiltere'nin ve Rusya'nın Afganistan'a nüfuz etmesini barışçıl bir şekilde engellemeye çalışmaktı. Bu nedenle hem Abdurrahman, hem de Habibullah bir tecrit politikası izlemişti.⁷⁴ Rusya ve İngiltere arasında kalan Orta Asya'daki bölge 19.yy'ın sonunda Abdurrahman'a kendi programı üzerinde yoğunlaşması için fırsat vermiş, ancak iki güç odağından gelen baskıları bitirmemiş, sadece yumuşatmıştı. Gerçek uygulamada Ruslar, Afgan İçişlerine karışmaya devam etmiş, Abdurrahman saltanatı süresince Rusların 1885'te Afgan topraklarının bir bölümünün işgal edildiği Pencdeh kriziyle doruğa çıkan⁷⁵ sınır çarpışmaları sürekli yaşanmıştı. Nihayetinde Rus-İngiliz pazarlıkları sonucunda, 1887 yılında Rus-Afgan sınırı yeniden belirlenmiş,⁷⁶ Afganistan'ın dış ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda sürdürme şansını yakalamıştı.⁷⁷

Bu dönemde İngiltere, Abdurrahman'ı, İngiliz Hindistanı'yla sınır konusunda tekrar anlaşmaya zorladı. Bu durum Peştun kabilelerini ikiye böldü ve Afganistan'ın stratejik önemi olan topraklarına mal oldu. İngiltere, Afganistan'ın iki büyük güç arasında olduğu gerçeğini görse de, Rusya'nın daha aktif durumda olduğunun da farkındaydı. Abdurrahman aynı zamanda Rusya'nın İslam Devletleri'ni, İran'ı ve Afganistan'ı denize inişinde yutulması gereken engeller olarak gördüğüne inanıyordu. Bu nedenle İslam Devletleri'nin İngiltere ile, Rusyayla olduğundan daha iyi ilişkileri

⁷³ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 258-266.

⁷⁴ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 106.

⁷⁵ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence, British Records 1919-1970, C. I (1919-1928)*, ?, 2002, s. 24.

⁷⁶ Y. H.Bayur, *Hindistan Tarihi, C: III.*, s. 458-459.

⁷⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 221.

vardı. Bu durum İngilizlerin Rus yayılımını durdurma isteklerine uygun olduğu için Abdurrahman, bağımsızlık mücadelesinde İngiliz yardımına başvurmaları gerektiğine inanıyordu. 21 Şubat 1900'de, Buhara'daki Rus resmi yetkilisi olan İgnatiyev Afgan ticaret bürosuna yazdığı mektup ile iki ülke arasındaki iyi ilişkileri geliştirmek istediklerini, Rusya'nın Afganistan'a yönelik herhangi bir olumsuz hareketin içinde yer almayacağını bildirdi. Abdurrahman'ın oğlu Habibullah 1901'de tahta çıktığında aynı denge politikasını devam ettirdi.⁷⁸

Afgan işbirliği ile Orta Asya'da kurulabilen jeopolitik denge, Rusya ve İngiltere'nin tedbirli hareket etmesini sağladı. Bu hareket dünya sahnesindeki değişen güç odakları yardımıyla oldu. 1905'teki Rus-Japon Savaşı Rusya'yı Orta Asya'daki yerleşime karşı daha uysal yapmıştı⁷⁹ ve Almanya'nın büyüyen askerî ve sanayii gücü büyük rekabette yarışmacıların birbirlerine karşı tutumlarını yumuşattı.⁸⁰ Bütün bunlar 1907 yılında Rusya ve İngiltere'nin İran, Afganistan ve Tibet'teki kendi etki alanlarını kararlaştırdıkları St.Petersburg Anlaşması'yla sonuçlandı.⁸¹ Anlaşma Afgan Emiri tarafından imzalanana kadar geçerli olmamasına rağmen, Rusya ve İngiltere bu anlaşmayı geçerli kabul etti ve böylece her iki ülke Orta Asya'daki çıkarlarını karşılıklı olarak korudu.⁸²

3. 1. 1917 Rus Devrimi ve Afganistan

Rusya'da Bolşevik ihtilali patlak verdiği zaman, Afganlılar da Türkler gibi İngilizlere karşı mücadele ediyorlardı.⁸³ Bolşevikler de başlangıçta İngilizlere karşı

⁷⁸ 1902 Eylül'ünde Habibullah'ın Rusların faaliyetlerini yeren konuşmaları ile gerilen ilişkiler, 1903 baharında sınırdaki bazı sürtüşmelere sebep olmuştu. Daha sonra İngilizlerin arabuluculuğu ile iki taraf arasındaki ilişkiler düzeltildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslarla Afganlılar arasında yapılan antlaşma ile sınır hadiseleri iki tarafın ortak girişimi ile çözüme kavuştu. Bkz. P. Sykes, **A History Of Afganistan**, s. 231-242.

⁷⁹ Alvin, Z. Rubinstein, **Soviet Policy, Toward Turkey, Iran and Afghanistan**, ?, ?, s. 125.

⁸⁰ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 222.

⁸¹ Anthony Wood, **Europe 1815-1960**, Paris 1984, s. 292-293.

⁸² Bu durum şüphesiz 1914'deki büyük savaşta onların müttefik olmaları gerekliliğini artırdı. Eğer Rusya savaştan Bolşevik İhtilali yüzünden erken ayrılmayı savaş sonrasında Rusya ve İngiltere Orta Asya'daki durumu görüşüp, Afganistan'ı 150 yıldır dayandığı bu kabustan kurtarabilirlerdi. Aksine komünistlerin iktidara gelmesi Orta Asya'daki durumu daha kasvetli kıldı ve İngiliz-Rus rekabetinin yeniden canlanmasına neden oldu. Tahta 1919'da çıkan Emanullah kendisinin ve halkın bütün enerjisini modernleşme programına yoğunlaştırmayı denerken, yeniden canlanan Büyük Oyun'un yüküyle uğraşmak zorunda kaldı. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara 1999, s. 406-407; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s. 135

⁸³ Türkiye, İran ve Afganistan'ın kat'i tarafsızlıklarının Rusya'ya temin eylediği büyük faydalara rağmen Bolşevikler, bu tarafsızlığın hayati rolünü takdir edememişler ve onlara emperyalizmle mücadeleleri

savaştığı için bu iki Müslüman milletle tabii müttefik olmuştu.⁸⁴ Devrim ile Romanov hanedanlığı düşmüştü ve devrimcilerin amaçları emperyalist olmadığı gibi barışçı görünmekteydi.⁸⁵ O yüzden Afgan Milliyetçileri bu devrimi heyecanla karşıladı ve Rusya’da yaşayan Müslümanların bağımsızlık ümitlerini büyük ölçüde arttıracığına inandılar. Afgan Milliyetçiler, Rusyalı Müslümanların kendi geleceklerini şekillendirmek için yeni politik durumlarının avantajlarından faydalanma girişiminde bulunacaklarını umut ediyorlardı. Bu devrim aynı zamanda modernist-milliyetçilerin Afganistan’ın tam egemenliğini koruma isteğini keskinleştirdi.⁸⁶

İki taraf arasında kurulan dostane ilişkilerin bir yansıması olarak, Siracü’l-Ahbar grubu, Brest-Litovsk Antlaşması’nın⁸⁷ Afganistan’ın bağımsızlığı yolundaki ilk uluslararası dayanışma olduğunu iddia ediyordu.⁸⁸ Nitekim bu anlaşma ile Afganistan ve İran’ın bağımsızlığı kabul edilmişti.⁸⁹

sırasında yapmaları lazım gelen yardımları da esirgemişlerdi. Bkz. A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 258

⁸⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 115.

⁸⁵ Ekim Devrimi sadece Çarlık Rusya’nın yerel yaşam dokusunu köklü bir şekilde değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni Sovyet Devleti’ni bir dizi dış çatışma ile karşı karşıya getirmiştir. Aynı dönem boyunca Afganistan’da Emanullah’ın tahta çıkışı dış ilişkilerde bir karışıklık ve yerel başkaldırı ile sonuçlandı, tüm bunlar O’nun ülke dışındaki riskli teşebbüslerinin ve ülkedeki çok hızlı reform tecrübelerinin bir türevidir. Sonunda Lenin ve Stalin’in tersine Emanullah başarısız oldu. Geleneksel Afgan kalıpları mutlak yetki bir yönetici olmasına rağmen O’nun reformcu heveslerine karşı çok direnç gösterdi. Bkz. S. I. A. Shah, **The Tragedy Of Emanullah**, s. 134

⁸⁶ Çarlık rejiminin parçalanışının Afgan Milliyetçileri üzerinde önemli etkileri olmuştu. Yeni hükümet prensipte millî irade hakkını onaylıyor ve doğudaki tüm emperyalist emellerinden vazgeçtiğini ifade ediyordu. Afgan gelenekçileri ve milliyetçileri İngiliz ve Rusların Afganistan üzerindeki savaş dönemi anlaşmalarına saldırıyorlardı. İngilizlerin Afganistan’ın tarafsız tutumuna ihanet ve nankörlük ettiğini düşünüyorlardı. Pek çok Afganlı, “mükemmel izolasyonları” sayesinde Hindistan, İran ve Rusya arasında bulunmaktan kaynaklanan özel stratejik konumlarını kendi menfaatlerine çevirme fırsatını reddetdiklerini fark etmeye başladı. Sosyo-ekonomik gelişimi politik bağımsızlıkla birleştiremedikleri müddetçe Afganistan’ın geleceğinin tehlikede olduğunu da anlamışlardı. Modernleşme yanlıları için bir ülkenin iç işlerini bağımsız idare ettirip, aynı zamanda dış işlerini kontrol edememesi fikri kesinlikle kabul edilemez bir durumdu. Onlara göre tek bir bağımsızlık şekli vardı, o da tam bağımsızlıktı. Bu grup, Afganistan’ı İngiliz vasiliğinden kurtarmak ve de (Hindistan’ın) kuzey-batı sınır ilinde yaşayan Afganlıların, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve İran’ın amacını desteklemek için dünyanın politik durumundan faydalanması gerektiği konusunda Habibullah’a baskı yapıyordu. Bkz. V. Gregoryan, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s.223–224.

⁸⁷ Brest-Litovsk Antlaşması için bkz. Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara 2003, s. 391; Nadir Devlet, **Rusya Türkleri’nin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Ankara 1999, s. 220; R. Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 474.

⁸⁸ Bu dönemde milliyetçiler ve İngiliz karşıtları Sovyetler Birliği’nin desteğinden yararlanmışlardır. Kasım 1917’deki Rus devrimi Afganistan’da derin bir etki yaratmıştır. Lenin ve Bolşevik Hükümeti, savaşı “kapitalist ve emperyalist bir riziko” olarak görmüş ve bu savaşa devam etmek istememiştir. Almanya ile “ilhaksız ve tazminatsız” barış görüşmeleri başlamış, Sovyet hükümeti Brest-Litovsk anlaşmasını imzalamıştır. Almanya bu anlaşmaya bir madde eklemiştir. Bu maddeyle hem Sovyet Rusya hem de Almanya, Afganistan ve İran’ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı

1917'de Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kuzeyden gelen baskının aniden kesilmesi, Afganlıları İngiltere'nin zaferinden ya da genel olarak Müttefiklerin başarısından daha çok etkilemişti.⁹⁰ Habibullah, Orta Asya ittifakı umudunu canlandırarak, İslam Birliği yanlılarını ve gelenekçileri bastırmanın yolunu arıyordu. Ayrıca 2 Şubat 1919'da Hindistan Genel Valisi'ne yazarak, Paris Konferansı'nda Afganistan'ın mutlak bağımsızlığının uluslararası platformda tanınmasını sağlamak için işbirliği istedi.⁹¹

Afganistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Çarlık rejiminde bastırılan Milliyetçi güçler Bolşevik devriminde açığa çıktı. Devrimin hemen eşliğinde Bolşevikler Çarlık İmparatorluğu'nun büyük kısmını teşkil eden Müslümanların ısrarlı talepleriyle ve ulusçuluk amaçlarıyla karşılaştılar. 1917 devriminde Rus İmparatorluğu'nun güney yakasında Gürcistan ve Ermenistan haricinde Kırım'dan, Moğolistan'a kadar olan bölgedeki nüfusun neredeyse tamamını Müslümanlar oluşturuyordu. Sayıları otuz milyon civarında olan Müslümanlar, Rusya nüfusunda yaklaşık yüzde 14'lük paya sahipti. Rus İmparatorluğu'na hükmeden Ruslar toplam nüfusta azınlık halindeydiler. Ruslar azınlıkların büyük çoğunluğunu egemenlikleri altına almışlardı ve bu durum azınlıkları rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlık daha çok Müslüman bölgelerde yoğundu. Çarlığın yıkılması, Müslüman bölgelerdeki ayrılıkçı ve milliyetçi güçleri uyandırdı. Bolşevikler Kafkasya'da güçlü Panislâmci dalgadan dolayı Sovyet Rusya'nın Müslüman bölgelerine komşu olan Müslüman ülkelerin sempatisini kazanma ihtiyacını duydu. Bu sebeple Sovyet Orta Asyası'ndaki Müslüman bölgenin bitişiğindeki Afganistan, Bolşeviklerin kendi Müslüman azınlıklarını sakinleştirme planlarında önemli bir yer tuttu. İkinci adım ise Müslüman grupların üzerine baskı kurularak bağımsızlık ya da özerklik taleplerinin bastırılması oldu.

göstermiştir. Mahmud Han Tarzi Siracü'l-Ahbar'da memnuniyetle şunları söylemiştir: "Eski bağımsızlığımız şimdi Büyük Güçler tarafından da kabul edilmiştir." Rusya'nın yenilmesi Afganistan için 1907 İngiliz-Rus Konvansiyonu'nun feshi ve kuzeyden gelecek bir işgal tehlikesinin ortadan kalkması anlamına gelmiştir. Çünkü karşı devrim ve yabancı saldırılarla karşı karşıya kalan zayıf Sovyet hükümeti uzun sınırlarının bazı yerlerinde dostlarını görmekten ve kabul görmekten memnuniyet duymuştur. Geniş bilgi için Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 59-60.

⁸⁹ Jane Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, C. I, London 1951, s. 50-55.

⁹⁰ N.D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 177.

⁹¹ V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s.225.

Bolşevik siyaseti, Sovyet hükümeti diğer tehditlerle uğraşana kadar Müslümanları özerklik ve hatta bağımsızlık sözü vererek sakinleştirmek ve daha sonra Müslüman ayrılıkçılığını cebren ve hile ile ezmek şeklindeydi. Bunu başarmak için Bolşevikler üç-üçlü bir siyaset izlediler. Joseph Stalin başkanlığında “Commissariat of Nationalities”i kurdular ve önde gelen Müslüman liberal entelektüelleri bu şemsiye altında topladılar. Onlara Sovyet Müslümanlarının geleceğine ilişkin önemli siyasi kararları etkileyebilecekleri sözünü verdiler. Müslüman liderlerin çoğu, Rusya’daki geri kalmış Müslümanları modernleştirme hareketinde kendini gösteren liberal İslam düşüncesinin komünizmle uyumlu olduğunu gören komünistlerdi. Tatar Sultan Galiev ve Türkistanlı Narbutabekev kendi bölgeleri için bağımsızlık kazanma umuduyla komünistlere katılan ünlü milliyetçi Müslüman liderler arasındaydı. Galiev “Commissariat of Nationalities” de Stalin’in yardımcılığına getirilmişti ve bu örgütün önemli bir organında editördü. 1920 Bakü kongresinde yer alan hükümet sözcülerinden biriydi. Bolşeviklerin ikinci siyaseti ise, Müslümanları komünist rejimin onlara özerklik vereceğine ve dilerse bağımsızlıklarına kavuşturacağına inandırmaktı. Galiev gibi liderler bu düşüncüyü yaymaya teşvik edildiler. Lenin, proleter partinin baskı altında kalanlara acilen özgürlüklerinin verilmesi kararının yürürlüğe konması konusunda ısrar ettiğini bizzat ilan etti. Bu kampanya Rus Müslümanları rahatlattı ve Afganistan gibi komşu ülkelerde yatıştırıcı etki yaptı. Komünistlerin üçüncü Müslüman siyaseti nihayet politik ve kültürel asimilasyon ve Müslüman bölgelerin yıkımıydı. Başından beri Sovyet yönetimine karşı olan Özbekistan gibi bölgelerde Bolşevik politikası önce savsaklamak daha sonra silah zoruyla buyruğu altına almak şeklindeydi. Bu politikalarla komünistler sonunda Müslüman milliyetçiliğini boğmuşlardır. Sahte iyilikseverliği, kademeli Ruslaştırma, Müslüman ulusların parçalanması, gençliğin yeniden eğitilmesi, alfabenin slavlaştırılması ve latinleştirilmesi takip etti.⁹²

Rusya’nın bu politikası, sınır komşusu olan İslam ülkeleri ile arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı. Emanullah’ın saltanatı sırasında iki taraf arasındaki münasebetlerin ulaştığı menfi seviye bu politika değişikliğinin sonucuydu. Bununla birlikte, 1919’da Emanullah İngiltere’den tam bağımsızlık istediğinde ve III. Afgan Savaşı’na giriştiğinde Sovyetler Afganistan’ı tanıdılar.⁹³ Emanullah’ın Lenin’le

⁹² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 223-226.

⁹³ J. Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, C. I, s. 418-419.

diplomatik ilişkileri yeniden başlatarak Muhammed Veli başkanlığındaki heyeti Moskova'ya göndermesi, Rusya'nın attığı dostluk adımının karşılığıydı.⁹⁴

Rusya'nın bu politika değişikliğinin temel sebebi, başta İngiltere olmak üzere müttefiklerin yardım ettiği devrim karşıtı ordular tarafından sıkıştırılmasıydı. Bu yüzden Müslüman müttefiklerinden destek almaya çalıştılar ve Afganistan'a dost olarak Müslüman uluslarla ilişkilerini geliştirdiler.⁹⁵ Aynı zamanda Afganistan yoluyla İngiltere'yi kısıkaca aldılar.⁹⁶ Bunun için Lenin, Afganlılara karşı oldukça yakın davrandı, hatta Emir'in elçisi Muhammed Ali'yi bizzat karşıladı ve maddî yardım teklifi için Bolşevik temsilcisi Bravin'i⁹⁷ Kâbil'e gönderdi.⁹⁸

Çarlık İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine Afganistan üzerindeki Rus baskısının ani kalkışı, yeni Afgan ve Sovyet hükümetleri arasındaki samimi ilişkiler, III. Afgan Savaşı sırasında ve sonrasında Emanullah'a İngiltere'nin Hindistan'daki zayıflığından yararlanma fırsatı verdi. Bu durum Rawalpindi'deki barış görüşmelerinde Afganistan'ın askerî bozgununu parlak bir diplomatik zafere dönüştürmesini kısmen açıklamaktadır. Emanullah aynı zamanda, ilki 1920'de Mussoorie'de ve tekrar 1921'de Sir Henry Dobbs ile Kâbil'de yaptığı görüşmelerde; SSCB ile daha iyi ilişkiler kurma tehdidinde bulundu. Bununla birlikte iki taraf arasındaki görüşmeler aylar boyu sürmesine rağmen Afganistan, tatminkar olmayan antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı.⁹⁹

Afganistan'ın Rusya ile iyi ilişkileri ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etti.¹⁰⁰ Ancak Afgan Emiri'nin Rus'yadaki Müslüman topluluklarla ilişkisi de devam etmiş ve onlar için bağımsızlık istemekten geri durmamıştı. O sebeple Sovyet-Afgan Dostluk Antlaşması'nda, Buhara'nın bağımsızlığından açık bir şekilde söz

⁹⁴ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 227.

⁹⁵ ATASE Arşivi, Kutu : 101, Gömlek : 22, Belge No : 10.

⁹⁶ 7 Nisan tarihli ilk mektupta açık sözlü bir düz yazı ile Afganistan'ın öteki milletlerle ilişki kurma şansına sahip olana dek "özgürlük ve eşitliği yaşayamayacağımı" söylemekteydi. Bkz. Anthony Arnold, *Afghanistan The Soviet Invasion in Perspective*, Stanford, 1982, s. 8

⁹⁷ Bravin, Afganistan'a devamlı elçi olarak gelen ilk yabancı sefir olmuştur. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 116.

⁹⁸ S. I. A. Shah, *The Tragedy Of Emanullah*, s. 134. Bravin ve Suritz, Sovyetlerin Afganistan'a atanan ilk büyükelçileridir. Bkz. Andre Bigo-Oliver Roy, *The War in Afghanistan*, London, 1988, s. 18.

⁹⁹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 228

¹⁰⁰ Bu ilişki biçimini bir ittifak olmaktan ziyade bir çıkar yakınlaşması olarak görmek gerekir. Diğer taraftan Bolşevik İhtilali Kâbil'deki milliyetçi çevrelerce bir komünist devrim olarak değil de anti-empyralist bir hareket olarak değerlendiriliyordu. Bkz. J. Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, C. I., s. 418-419.

edilmiştir. Emanullah sınır dışı edilen Müslüman ayrılıkçılıklara kucak açmış; bu yüzden Sovyetler Buhara'yı ele geçirdikten sonra Kâbil ile Moskova arasındaki ilişkiler sıkıntıya girmeye başlamıştı.¹⁰¹ Afganistan Türkistan'ın Bolşevikleşmesine karşı olan Müslüman Basmacılar için bir üs olmaya başlamış, karşılıklı tarafsızlık ve saldırmazlık konusunda bir anlaşma imzalanmasına rağmen Moskova ile ilişkiler soğumaya başlamıştı.¹⁰²

3. 2. Emanullah Döneminin İlk Yıllarında Afgan-Rus İlişkileri

Emanullah iktidara geldikten sonra, 1919 yılının Nisan ayının başlarında, Muhammed Veli Han'ı Buhara büyükelçisi olarak atamıştı. Ancak çok geçmeden Veli'nin gerçek görevinin Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kurmak ve Afganistan'ı Paris Barış Konferansı'nda temsil etmek için Avrupa'ya gitmek olduğu anlaşılmıştır. Afgan Elçisi Sovyet-Afgan sınırını Mayıs'ın sonlarına doğru geçmiş ve 4 Haziran'da Taşkent'e ulaşmıştır.¹⁰³

Sovyet hükümeti Afganistan'ın dostça yaptığı görüşme teklifinden memnun olmuştur. Muhammed Veli'nin gelişinden birkaç gün önce, bir hükümet yayını Doğu'nun devrimci emekçisine ve hâlâ esaret altında olan Afganistan'a şunu duyurmuştur: *"Hükümetinizi özgürce kuracağımız günü sabırsızlıkla bekliyoruz. Dünya kapitalizmine karşı yapılan son mücadelede sizinle omuz omuza savaşmayı umuyoruz. Özellikle de tüm yerli ırkları baskı altında tutan İngilizlere karşı..."* Bu mesaja uygun olarak Afgan heyeti içtenlikle karşılanmış,¹⁰⁴ elçinin bir Afgan Konsolosluğu kurmasına izin verilmiştir. Konsolosluğun açılışında Afgan elçisi bir konuşma yapmış ve Afganistan'ın İngilizlerle savaştığını çünkü İngilizlerin dinsel özgürlüğe izin vermediklerini belirtmiştir. Afgan tarafı ise İngilizlere karşı Ruslarla yakınlaşmak istediklerini açık bir biçimde ifade etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ L.Dupree, *Afghanistan*, s. 448.

¹⁰² A. Bigo-O. Roy, *The War in Afghanistan*, s.19.

¹⁰³ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 53.

¹⁰⁴ Emanullah Han, Muhammed Veli Han'ın riyasetindeki bir çok sefaret heyetini Rusya'ya göndermişti. Bu heyet Moskova'da, bizzat Lenin tarafından kabul edilmişti. Bkz. A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 249

¹⁰⁵ Afgan elçisi bu arada Taşkent'te Başkan Woodrow Wilson'a bir telgraf çekmiş ve kendisinin Afganistan'ın Paris Barış Konferansı temsilcisi olduğunu ve Afganistan'ın haklarını elde etmede ondan yardım almak için onunla görüşmeyi umduğunu bildirmiştir. Muhammed Veli Han, Afgan

Sovyet Hükümeti buna ilgi göstermiş, İngilizlerle yapılması muhtemel bir savaşta Afganlıların teçhizat durumunu öğrenmek başta olmak üzere Afganistan hakkında yeni bilgilerden oluşan bir rapor hazırlamışlardır.¹⁰⁶ Kısa süre sonra Moskova'dan gelen mesajda da, Afganistan'ın Taşkent'le bir demiryolu hattı kurulur kurulmaz ücretsiz askerî yardım alacağı, yakın gelecekte de bu ülkeye uçak gönderileceği iletilmiştir.¹⁰⁷

24 Eylül'de Muhammed Veli heyeti Moskova'ya doğru yola çıkmak üzere Taşkent'ten ayrılan Afgan heyetine, Sovyet görevlileri ve Hentig-Niedermayer gezisinin Alman üyeleri Afganistan'dan ayrıldıktan sonra Herat'ta kalan, Afganistan'ın eski bir dostu olan Kazım Bey de eşlik etmiştir. Heyet, Türkistan-Rusya sınırında dış işleri heyeti üyelerince karşılanmıştır. Grup Moskova'ya ulaştığında Sultan Galiev, ülkenin devrimci meclisi adına şunları söyleyerek heyeti karşılamıştır: *“Küçük fakat kahraman ülkeniz Doğu-İngiliz emperyalizminin baskılarından kurtulmak için savaşmaktadır. Yardıma ve desteğe ihtiyacınız olduğunu ve de bu desteği Sovyet Rusya'dan beklediğinizi biliyoruz. Devrimciler adına ve Sovyet Rusya'nın milyonlarca Müslümanın kurduğu devrimci örgütlenmeler adına, size Sovyet Rusya'nın bu yardımı sağlayacağını, çünkü kendisinin de uluslararası emperyalizme karşı savaştığını ve tüm dünyadaki baskı altındaki milletlerin hakları için mücadele ettiğini bildiriyorum.”* Muhammed Veli Han'ın buna verdiği cevap şöyledir: *“Rusya'daki Müslüman insanların şimdi özgür olduklarını biliyoruz ve şiddetle umuyoruz ki Sovyet Rusya'nın yardımıyla Afganistan'ımızı ve doğunun geri kalanını bağımsızlığa kavuşturmayı başaracağız.”* Muhammed Veli Han, Sovyetler Birliği'nin tüm Asya'ya kendisini Avrupa emperyalizminin baskısından kurtarmasında yardım edeceğini umduğunu belirtmişti. Lenin, Afgan heyetine teşekkür etmiş ve en kısa zamanda cevap vereceğine dair söz vermiştir. Afgan heyeti Avrupa'ya gitmeye niyetlenmiş, ancak İngiltere,

heyetine Taşkent'e kadar eşlik eden Taşkent'teki Sovyet temsilci Bravin'i Taşkent Sovyet'inin diplomatik temsilcisi olarak Kâbil'e davet etmiştir. Bu davet memnuniyetle kabul edilmiş ve Afgan heyeti henüz Taşkent'te iken Bravin'e bağlı bir Sovyet heyeti Afganistan'a doğru yola çıkmıştır. Afganlılar kuzey komşuları ile diplomatik ilişkiler kurmayı istemişler ve yeniden patlak verebilecek bir İngiliz-Afgan savaşı durumunda Sovyetler ile bir ittifak kurmayı ummuşlardır. Nitekim Emanullah'ın İngiltere'ye saldırmasının arkasında Sovyet gücüne güvenmesinin çok önemli bir faktör olduğunu söylemek doğru bir tespittir. Çünkü İngiltere çağın en ileri askerî gücüne sahipti. Yüzyıllardır süren savaşların en yıkıcı olanlarından zaferle çıkmıştı. Ayrıca kendi ülkesinden daha zengin ve daha güçlüydü. Bkz. V. Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 232.

¹⁰⁶ S. I. A. Shah, *The Tragedy Of Emanullah*, s. 135

¹⁰⁷ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 53.

Estonya Hükümeti'ne Afganlıların geçişini engellemeleri yönünde baskı yapmıştı. Heyet Kasım ayının sonunda geri dönmüş, 19 Aralık 1919'da Taşkent'e varmıştı. Afgan heyeti Sovyetler Birliği'ndeyken, İran'da eski bir Çarlık konsolosu olan Bravin, Temmuz başlarında Herat'a gelmişti.¹⁰⁸ Sovyet heyetinin 120 atla taşınan mühimmat, bir Alman memur ile yaklaşık on uzman Avusturyalıdan oluşan otuz süvari gönderdiği bildirilmişti. Yaklaşık on gün sonra bu heyet Kâbil'e doğru yola çıkmış, Ağustos'un sonunda da Kâbil'e varmıştı. Afganistan, Sovyetler Birliğinin 1880'lerin ortalarındaki Pencdeh krizinde Çarlık Hükümeti tarafından Afganistan'dan alınan bölgeye değinerek Afganistan'a topraklarını teslim etmeye hazırlandığına dair ilk resmi imayı aldığında, Bravin Emir Emanullah tarafından ilk defa 4 Eylül 1919 tarihinde kabul edilmiştir. Bravin ve heyeti Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında görüşmelere başlayacak ve Moskova heyetinin tam güçlerle gelişine kadar bu görüşmeleri sürdürecektir. Suritz heyeti ayrıca Afganlıların Almanya ile yapacağı görüşmelere liderlik edecektir. Grubun Alman üyesi, Afganistan'da üç ay kaldıktan sonra, Hindistan yolu ile ülkesine dönmüştür ve Alman Dış İşleri Bakanı'na Emir Emanullah'tan bir mesaj götürmüştür.¹⁰⁹ Emir mesajında; Almanya'dan Afganistan'a resmi bir temsilci göndermesini, Alman uzmanları ve sermayesini Afganistan'ın gelişmesine iştirak ettirmeleri yönünde teşvik etmesini istemiştir. İngilizler tarafından izlenen Sovyet telgraflarından tahmin edildiği üzere, Suritz Afganistan'a yardım edecek ve Afganistan'ın topraklarını geri verecekti. Fakat Sovyet yönetimi Suritz'e, İngiltere'ye karşı yapılan savaşta Sovyetlerin Afganistan'a katılmasını gerektirecek vaatlerde bulunmaktan kaçınmasını söylemiştir. Suritz, daha sonra da; Şubat 1921'de Moskova'da yapılacak olan anlaşmanın ön hazırlıklarını görüşmüştür.¹¹⁰ Görüşülen ticari anlaşma, iki taraf arasındaki ilişkilerin canlandırılması için önemli bir adımdı. Nitekim bu hadiseden kısa süre sonra, Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında bir dostluk ve karşılıklı yardım antlaşması da imzalanmıştır.¹¹¹

Antlaşmayla ülkeler birbirlerine ham madde ve üretilmiş mal tedarik edecektir. Sovyetler Afganistan'la yapacağı tüm ticari faaliyetleri Afganistan Hükümeti'nin yanı sıra Sovyet Dış Ticaret Bakanlığı ile Afgan tüccarları arasında yürütecektir, SSCB,

¹⁰⁸ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 54-55.

¹⁰⁹ M. S. Farhang, *Afghanistan in The Last Five Centuries*, s. 504-506.

¹¹⁰ M. S. Farhang, *Afghanistan in The Last Five Centuries*, s. 507.

¹¹¹ **ATASE Arşivi**, Kutu : 559, Gömlek : 84, Belge No : 4; Harvey H. Smith, D. W. Bernier, F.M. Bunge, F.C. Rintz, R-S. Shinn, S. Teleki, *Area Handbook for Afghanistan*, ? 1973, s. 52-53.

Afganistan'dan ithal ettiği mallardan vergi almayacaktır. Sovyetler bu ticari anlaşmayı politik bir anlaşmaya ön hazırlık olarak talep etmiştir. Emir, SSCB'nin Afganistan'a silah, mühimmat ve mali yardım temin etmesi şartıyla, gerektiğinde İngiltere ile olan savaşına yeniden başlamaya karar vermiştir. İngiliz kaynaklarına göre; Emanullah Sovyetlerden şu taleplerde bulunmaktaydı: Kerki ve Terek bölgeleri Afganistan'a bırakılacak, on milyon altın ruble değerinde Afganistan'a ekonomik yardımda bulunulacak, Sovyetler Afganistan'da barut üretimi için bir tesis kuracaktı. Ayrıca Rusya, Herat'a direkt telefon hattı, 10.000 tüfek, sivil ve askerî uzmanlar, Kâbil, Herat ve Kandahar'da telsiz telgraf tesisleri, Hindistan sınırı kabilelerini silahlandırma yardımı, Afganistan'a Amu Derya Nehri üzerinde iki buharlı gemi kullanma iznini sağlayacaktır. Suritz bu önerilere karşı çıkmış, taraflardan hiçbirinin diğerine zarar verecek bir anlaşma yapmaması, Sovyetlerin İngilizlerle yapacakları bir görüşmede Afganların haberdar edilmesi, Sovyetler tarafından Kandahar, Gazne ve Celalabad'ta fabrikaların kurulması önerilerinde bulunmuştur. Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere Sovyet Hükümeti herhangi bir askerî maceraya girmek istemiyordu. Sovyetlerin amacının dostça ilişkiler kurmak olduğu anlaşılmaktaydı. Bu gelişmelerden İngiltere'nin Hindistan Valisi endişelenmişti ki hükümetine Afganistan sorununu Moskova'yla çözmesi önerisinde bulunmuştu.¹¹²

3. 3. Emanullah Döneminde Afganistan, Rusya ve Orta Asya

Rusya, Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgisi sonrasında Boğazlar yoluyla "sıcak denizlere" çıkmasına İngiltere ve Fransa'nın müsaade etmeyeceğini anlayınca Asya'da yayılmaya çalışmıştı. İlk olarak da Türkistan'ı işgale girişmişti.¹¹³ Rusya'nın imparatorluk stratejisi hedefleri gereğince,¹¹⁴ uluslararası dış politika öncelikleri

¹¹² L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 56-57.

¹¹³ R. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 266; Rusların Türkistan'ı işgali ile ilgili Bkz. Mesut Hakkı Caşın, *Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara 2002, s. 98-102.

¹¹⁴ Atatürk ile General Mac Arthur arasında 27 Eylül 1932'de dünyanın genel siyasi durumu hakkında yapılan görüşmede; Atatürk, şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "...Avrupa'da vuku bulacak bir harbin başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizmdir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu memleketle en çok harp etmiş bir millet olarak, biz Türkler, orada cereyan eden hadiseleri yakından takip ediyor ve tehlikeyi bütün çıplaklığıyla görüyoruz. Uyanan şark milletlerinin zihniyetlerini mükemmelen istismar eden, onların millî ihtiraslarını okşayan ve kinleri tahrik etmesini bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almıştır." Bkz. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, Ankara 1994, s. 115.

açısından doğu eksenindeki açılım, önce “Ruslaştırma” faaliyetleri ve hemen akabinde “Sovyetleştirme” süreci ile yeni emperyal uygulamaları içermektedir.¹¹⁵

1920 Eylül ayında Moskova tarafından düzenlenen “Şark Milletleri Kongresi” Bakü’de toplandı. Batı emperyalizminin pençesi altında olan Asya milletleri orada buluştular.¹¹⁶ Onlar güçsüz ve güvencesiz olarak içlerinde Asya’nın uyanış tohumlarını taşıyorlardı. Her şeye rağmen, İngiltere etkisini kaybetmekte idi ve Kafkasya’dan çekilmek zorunda kalmıştı. Hindistan yolu üzerindeki İran ve Afganistan’da İngiliz düşmanlığı güç kazanmıştı.¹¹⁷ Bakü kongresine sabık üçlü gruptan Panturanizm’in savunucusu ve İngiltere’nin can düşmanı olan Enver Paşa da katılmıştı. Müslüman Sovyet Cumhuriyetleri’yle görüşmelerde, Rusya’daki Türkler arasında ünlü olan bu adamın işbirliğini sağlamak Moskova için büyük fayda sağlayabilirdi. Enver Paşa’nın üçlü gruptaki arkadaşı Cemal Paşa, Afganistan’da Emir Emanullah’ın hizmetinde büyük faaliyetlerde bulunmaktaydı ve Emir’in ordusunu teşkilatlandırıyor.¹¹⁸ İngiltere’ye karşı bir mücadele içinde bulunmak Cemal Paşa’yı mutlu ediyordu.¹¹⁹

Sovyetlerin Afganistan’ı bağımsızlık savaşı için teşvik edip etmediği bir yana, çatışmanın Moskova’nın çıkarlarına hizmet ettiği kesindir. Bu en azından İngiltere’nin askerî enerjisini meşgul etmiştir. Hint devrimcilerine ve öteki ayrılıkçılıklara ilham olmuştur. Ancak olaylar Moskova tarafından öngörüldüğü gibi gelişmedi. Avrupa emperyalizminin en hevesli muhalifleri İngiliz, Fransız ve Alman yönetimi altında bulunan Güney ve Doğu Asyalılar değil, Rusya ve Afganistan’a yakın olan Orta Asyalıların mücadelesi oldu.¹²⁰

Başlangıçtaki sıcak Sovyet-Afgan iletişimine ve sonrasındaki yardıma rağmen, Orta Asya’daki Afgan-Rus anlaşmazlığı daha ilişkilerinin başlangıcında belliydi. Nitekim daha 1919’da Afgan Dış İşleri Bakanı Tarzi, Çiçerin’e gönderdiği mektupta,

¹¹⁵ M. H. Caşın, *Rus İmparatorluk Stratejisi*, s. 98

¹¹⁶ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 122.

¹¹⁷ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Ankara 2000, s. 318.

¹¹⁸ 12 Temmuzda Moskova’dan Türkistan’a hareket etti, Taşkent’te karargah kurdu. Orada dağılmış eski savaş tutsağı Türk subay ve erlerini toplayıp örgütlemeye girişti. 29 Ağustos 1920’de Taşkent’ten yola çıkan ve on beş gün süren yolculuktan sonra Afganistan’a ulaşan Cemal Paşa Afgan Emiri Emanullah ile anlaşarak ülkenin ordusunu düzenledi. Afganistan’ın Sovyetlerle yakınlaşmasında olumlu rol oynadı. Bu yüzden İngiliz basını onu Sovyet ajanı diye nitelendiriyordu. Bkz. Alpay Kabacalı, *Hatıralar Cemal Paşa*, İstanbul 2001, s. 15.

¹¹⁹ J. B. Villalta, *Atatürk*, s. 318.

¹²⁰ A. Arnold, *Afghanistan the Soviet Invasion in Perspective*, s. 10.

zekice ve dolaylı bir şekilde Afganistan'ın Türkistan üzerindeki iddiasını ifade etti. Aslında Kâbil'in gerçekten eyaletin önemli bir bölümünü kontrol ettiğine inanmak için bir sebep yoktu. Moskova ilk tepkisini belirtmiyor fakat birkaç ay içinde Sovyet düşünceleri gizli olarak ifade edilmeye başlanıyordu. 1919 Eylül'ünde Leon Trotsky, İran, Buhara, Hive ve Afganistan'ın İngiliz destekli konfederasyonunun Sovyet Türkistanı'na yönelik tehdidinden bahsetmişti. Bunun gerçek bir tehdit mi, yoksa bir blöf mü olduğu bir yana Afganistan, Buhara Emiri'ne ve Hive Hanı'na yardım etmekteydi.¹²¹ Bu yardım kendilerini Kızıl Orduya karşı savunmaları ve yerel devrimcileri bastırmaları içindi.¹²²

Afganistan'ın amaçladığı şey Kâbil'in baskın güç olduğu bir Orta Asya konfederasyonunun teşekkül edilmesi idi. Böyle bir konfederasyon kuzeyden Rus saldırılarına karşı mükemmel bir tampon olacaktı ve Afganistan'ın kendi Panislâmik emellerine biraz daha yaklaşmasını sağlayacaktı. Başlangıç olarak, Emanullah onların bağımsızlıklarını yasal bir şekilde elde etmelerine imkân vermek için Buhara ve Hive ile diplomatik ilişkiler başlattı. O, Türkistan ile de aynısını yapmak ve tümünü tasarlanmış konfederasyonun içine almak ümidi içindeydi.¹²³ Bununla beraber SSCB'nin Orta Asya'daki hedefleri ne olursa olsun, Sovyet yetenekleri başlangıçta oldukça sınırlıydı. Belki de bu sebepten Kasım 1919'da Lenin Emanullah'a şöyle yazmaktaydı: "*Afganistan dünyadaki tek bağımsız Müslüman ülkedir ve kader Afgan halkına köleleştirilmiş tüm Muhammedi halkları birleştirme onları bağımsızlık yoluna çıkarma tarihî görevini yüklemiştir.*" Eğer bu yazılanlar doğruysa Moskova'nın Afgan Panislamcı emellerinin doğuya, batıya ve güneye doğru yönelmesine sıcak baktığı kabul edilebilir. Ancak bu boş bir ümitti. Afganistan, Buhara Emiri ve Hive Hanı Eylül 1920'de Kızıl Ordu tarafından azledildikleri zaman, onları desteklemek için çok çalıştı ve onlara kendi hükümetlerini sürgünde idare etmeleri için bir yer sağlamak için çok

¹²¹ Afganlılar Ekim 1920 ayında bir Bolşevik saldırısına karşı koymak üzere Buhara Emirine destek olarak 300 adam ve biraz silah gönderdi. Bkz. A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence*, C. I, s. 24

¹²² Ruslar, Çarlık Orta Asya'sını yeniden ele geçirdiklerinde Afganları kuzeyden gelen başka sorunlar sıkıntıya soktu. Müslüman özgürlük savaşçıları (Ruslar tarafından Basmacı "eşkıya" deniliyorlardı) direndi ve 1920'ler Türkistan'da meydana gelen isyanlara şahit oldu. Emanullah Basmacıları desteklemesine rağmen, çok az malzeme desteğinde bulunabildi. Buna rağmen, İngiliz Hindistan'ından ve Afganistan'dan gönüllü insan ve gruplar Basmacılarla beraber savaşmak için Afgan-Rus sınırına geçtiler. Ayrıca 1922'de Emanullah gelişmeleri beklemek üzere en iyi askerlerini kuzey sınırına gönderdi ve Enver Paşa ile gizlice yazıştı. Geniş bilgi için Bkz. L.Dupree, *Afghanistan*, s. 448.

¹²³ A. Arnold, *Afghanistan the Soviet Invasion in Perspective*, s. 11.

gayret etti. Daha ötesi, Afganlılar, bölgedeki Sovyet kontrolüne karşı direnmeye devam eden Basmacılarla doğrudan yardım sağladılar.¹²⁴

Kızıl Ordu 3 Eylül 1920'de Buhara'yı aldı.¹²⁵ Bu hadiseden sonra Afganistan'da Rusya aleyhine bir kamuoyu oluşmaya başladı ve Sovyet hedeflerine yönelik saldırılar baş gösterdi. Sovyet Elçiliği'nin Kâbil'deki beş üyesi öldürüldü. Herat'ta Başkonsolos ve misyonun öteki üyelerine yönelik başarısız bir suikast girişimi oldu ve bir çok kurye öldürüldü.¹²⁶

Bunlar olurken 1920'de imzalanan Sovyet-Afgan Anlaşması¹²⁷ ertesini yıl Kâbil'de¹²⁸ onaylandı ve SSCB'de Afganlara yönelik bazı ayrıcalıklar verildi.¹²⁹ Aynı sene Amu Derya Nehrinde Afganistan sınırı üzerinde bulunan küçük bir ada Sovyet güçlerince işgal edildi.¹³⁰ Afganlılar bunu protesto etti ve daha sonra ortak Afgan-Sovyet sınır komisyonunun çalışmalarının sonucunda ada Afganistan'a verildi.¹³¹ Böylece iki taraf arasındaki ilişkiler normale döndü.

¹²⁴ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 86. Sovyet kaynakları Basmacıları, Sovyet gücünün kurulması için mücadele verildiği dönemde Orta Asya'da bulunan karşı devrimci bir hizibin üyeleri olarak tanımladılar ve bu kelimenin Türkçe anlamı "saldırmak" olan basmak kelimesinden geldiğini söylediler. Basmacılar karşı karşıya oldukları Kızıl Ordu güçlerinden silah ve toplam sayı itibarıyla daha güçsüzdürler. Basmacı hareketinin en önemli özelliği uzun ömürlü olmasıdır. Basmacılar, Rus Ordusu ile 1917'den itibaren en az on beş sene çatışma halinde bulunmuşlardır. Sovyet kaynakları, Basmacıların 1920 yılının ikinci yarısından sonra sadece Fergana Vadisi'nde otuz bin civarı bir güce sahip olduğunu belirtir. Bkz. A. Arnold, *Afghanistan the Soviet Invasion in Perspective*, s. 12-14.

¹²⁵ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 86; V. Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 232.

¹²⁶ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence*, C. I, s. 24.

¹²⁷ Antlaşmanın tam metni için Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara, 1989, s. 142; s. 188-198; H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 250-251.

¹²⁸ İngiliz-Afgan temsilciler diplomatik oyunlarını oynamaya devam ederken Ruslar ve Afganlılar 1919'da bağımsızlıklarını ilan ettiklerinden bu yana Afganlılar tarafından başka bir ülke ile imzalanan ilk uluslararası anlaşma olan Dostluk Anlaşması onaylanmıştır. Ruslar anlaşmayı 26 Mayıs 1921'de imzalamış, Afganlar ise 13 Ağustos 1921'de anlaşmayı onaylamışlardır. Bkz. L. Dupree, *Afghanistan*, s. 445-447.

¹²⁹ R. H. Magnus, E. Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 41.

¹³⁰ Geniş bilgi için bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 111-112.

¹³¹ Amu Derya yönünü hafif bir şekilde değiştirmiştir ve ada daha önceden ana akıntının kuzeyinde iken, bugün ana kanalın güneyine düşmektedir. Bu anlaşmazlığın barışçıl çözümü ve Sovyetler Birliğinin komisyonun kararını hemen kabul etmesi Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında 1926'da bir saldırılmazlık ve tarafsızlık anlaşması yapılması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma Taşkent ve Kâbil arasında bir hava yolu hizmeti oluşturulmuştur. Bkz. L. Dupree, *Afghanistan*, s.448

Emanullah ve Tarzi, Sovyetlerle yakın ilişki kurmaya özen gösterdi. SSCB'deki Müslüman milliyetçiliğinin ve bağımsız Buhara Hanlığı'nın çökertilmesi, Emanullah'ın "Orta Asya İslam Federasyonu" lideri olma hayallerini yok etti.¹³² Bu Emanullah için iç politikada ciddi bir yükü ve özellikle dinî kesimin desteğini çekmesiyle, modernleşme programının siyasi tabanını zayıflattı.

Sovyet-Afgan ilişkilerini etkileyen ikinci büyük gelişme, İngiliz-Sovyet ilişkilerinin gidişatıydı. Bunun sebepleri açıktı. Sovyetler için Afganistan iki yönden değerliydi; ilk olarak kendi Müslüman azınlıklarını sakinleştirmede geçici olarak etkiliydi, aynı zamanda İngiltere'yi Hindistan konusunda tehdit için değerli bir üs niteliğindedi. İngilizlerin Afganistan'a verdiği önem tamamen Hindistan ve kısmen de Orta Doğu'nun korunması ile ilgiliydi. Bolşevikler ilk iktidara geldiğinde İslamî ve İngiliz etmenler dış siyasetlerinde çok önemli yer tutuyordu. Bu yüzden Afgan takdirini kazanmak için abartılı vaatler ve imtiyazlar vermeye istekliydi. Böylece 1921 Sovyet-Afgan Antlaşması görüşmelerinde Sovyetler Afgan bölgesini geri verme, silah ve yıllık bir milyon altın kadar ekonomik yardım sözü verdi.¹³³ Buna ilaveten bir ticari antlaşma yoluyla Ruslar, İngilizler ile anlaşma yoluna gitmeye çalışmışlardı. Sovyetler, Müslümanları ve İngiltere'yi karşılaştırdığında artık Afganistan'ın değeri azalmaya başladı. Nihayetinde Pencdeh bölgesini geri vermemeyi makul buldular, Afganistan'a silah yardımı yapılmadı, ekonomik yardım ise ara sıra yapıldı.¹³⁴

Afganistan modernleşme programıyla meşgulken Sovyet işbirliği ve yardımı Emanullah için çok değerliydi. Ancak artık Sovyet diplomasisinin Afganistan'ı kullandığı Emanullah ve danışmanları tarafından çok iyi biliniyordu. Niyetleri önce Sovyet Müslümanlarını uzlaştırmak ve sonra İngiliz-Sovyet ilişkileri gerildiğinde İngiltere'ye baskı yapmak ve tehdiye başvurmaktı. Bu koşullar altında Emanullah artık Sovyet iyi niyetine ve işbirliğine güvenemezdi. Nitekim Sovyetler, İngiltere karşıtı politikasında ve modernleşme programında Emanullah'ı teşvik etmesine rağmen son isyan sırasında Emanullah'a tam destek vermekten kaçındı. Sovyetler sadece İngiltere Nadir Han'ı aday olarak çıkarttığında Emanullah'a yardım için gönderilen Gulam Nebi

¹³² Emanullah'ın nihai hedefinin, Orta Asya Müslümanlarının ruhani lideri veya halifesi olarak kendi önderliğinde, bir Orta Asya devletleri konfederasyonu oluşturmak olduğu düşünülüyordu. S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 70-71.

¹³³ A. Bigo-O. Roy, *The War in Afghanistan*, s. 18.

¹³⁴ H.H. Smith, v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, 1973, s. 52-53.

gönülsüzce destekledi. Ancak bu Emanullah'ı kurtarmak için yetersiz ve gecikmiş bir yardımdı. Sonunda Emanullah Sovyetler tarafından ihanete uğradığını açıkça hissetti. Sürgüne giderken Bombay'da, Sovyetlerin Onu İngilizler ile düşmanlığa kışkırttığı ve sonra onu kurtarmak için parmağını bile oynatmadığı şeklinde bir beyanata olmuştur.¹³⁵

¹³⁵ Orta Asyalı Müslümanların Afganistan'a sığınması, Sovyet politikasından dolayı hayal kırıklığı yaşayan Afganlılara moral verdi. Diğer taraftan, Emanullah'ın SSCB ile ilişkileri bu sebeple değişkenlik göstermiştir. Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 231.

İKİNCİ BÖLÜM

EMANULLAH'IN TAHTA ÇIKMASI VE TAM BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

1. Emir Habibullah'ın Öldürülmesi ve Taht Mücadelesi

1901 yılında Emir Abdurrahman Han ölünce, büyük oğlu Habibullah Afganistan tahtına çıktı.¹ Babasının çizdiği politikayı devam ettiren Habibullah devrinde, yavaş da olsa ülkenin gelişmesi devam etti. Türkiye'den doktor, subay, öğretmen getirildiyse de ² bunlar ülkenin geliştirilmesinde önemli adımlar atılmasını sağlayacak sayıda değildi. Bununla beraber, Afganistan'da Batı fikirlerine karşı duyulan ürkeklik yavaş yavaş azaldı ve Mahmud Tarzi gibi aydınların da etkisiyle, memlekette daha hızlı kalkınma isteyen açık fikirli bir kuşak türemeye başladı.³

Habibullah devrinde ortaya çıkan bu yenilikçi kuşak, dış politikada İngiltere'ye bağlı kalınmasını, Afgan halkının İngiliz yönetimine bırakılmış olmasını içine sindiremiyordu. Onlar bağımsızlık, kalkınma ve modernleşme istiyordu. Afgan aydınlarının bu gibi istekleri Emir'i de az çok etkiliyordu ve Habibullah bağımsızlık konusunda biraz daha duyarlılık gösteriyordu. İngilizlerle ilişkilerinde çok ihtiyatlı davranıyor, hatta yumuşak biçimde kafa tutmaya çalışıyordu. Öyle ki Emir ile Hindistan Genel Valisi Lord Curzon arasında bazı sürtüşmeler de yaşanmıştı. Curzon, 1902 yılında O'na bir mektup yazarak, babası ile Hindistan Hükümeti arasında imzalanmış olan antlaşmanın gözden geçirilmesi gerektiğini bildirmiş ve bu amaçla Emir'i Hindistan'a çağırılmıştı. Habibullah Han ise, antlaşmada değiştirilecek bir taraf olmadığını söyleyerek Curzon'un ayağına gitmemişti.⁴ Bu tutumunu Curzon'un görev süresince devam ettirmiş, ancak yeni Genel Vali atandıktan sonra, 1905 yılında antlaşmanın değiştirilmesine razı olmuş ve yeni valiyi ziyaretini de 1906 yılına kadar geciktirmişti.⁵ Eski anlaşmada Afgan emirine, İngiliz himayesindeki bir Hint mihracesiymiş gibi “*His Highness*” yani “*Emir*” deniyor iken, yeni anlaşmada Habibullah'a “*His Majesty*” ve “*Independent King*” (bağımsız kral) denmeye

¹ P. Sykes, *A History of Afganistan*, s. 216-221; A.L.P. Burdett, *Afganistan Strategic Intelligence British Records*, s. 19.

² Özlem Korkmaz, “Afganistan'a Türk Yardımı (1920-1960)” *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, s. 205.

³ S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afganistan*, s. 35-37

⁴ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 103.

⁵ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 20. Habibullah'ın gezisi için ayrıca bkz. Arnold Fletcher, *Afganistan Highway of Conquest*, New York, 1965, s. 171-174.

başlanmıştı. Ancak Emir Abdurrahman zamanında olduğu gibi Habibullah zamanında da Afganistan'ın dış ilişkileri İngilizlerin kontrolü altındaydı. Afganistan, hiçbir yabancı devletle doğrudan ilişki kuramıyor, anlaşma yapamıyor; hiçbir ülkeye elçi gönderemiyor, hiçbir ülkeden yabancı elçi kabul edemiyordu.⁶

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması ve Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, Afganistan'da da büyük heyecan uyandırdı. Afgan yurtseverleri bu badireyi, Afganistan'ın tam bağımsızlığını elde etmek için, bir fırsat saydılar ve Siracü'l-Ahbar'da ateşli makaleler yayımlayarak kamuoyunu galeyana getirdiler. Osmanlı Devleti'nin halife adına İslâm dünyasına ilân ettiği Cihad-ı Ekber, Hint ve Afgan Müslümanları arasında heyecan uyandırmasına rağmen, Habibullah yüzünden etkin bir yaygınlık gösteremedi.⁷ Zira O, 24 Ağustos 1915'te Afganistan'ın tarafsızlığını resmen ilân etmiş ve tarafsız kalacağına dair İngilizlere güvence vermişti.⁸

Hükümdarlığının ilk yılında Habibullah, İngilizlerin yeni bir İngiliz-Afgan anlaşması yapma girişimlerinden kendisini kurtardığında, Afganistan'ın çıkarlarının nasıl korunacağını bildiğini göstermiştir. Ancak Habibullah 1907'de Hindistan'ı ziyaret edince, Afganların O'nun hakkındaki görüşü değişmiştir.⁹ Öyle ki Han'ın Hindistan yolculuğunda eşlik eden serdarların bir çoğu onun İngilizleri destekler tavrına kızmışlar ve Afganistan'daki geleneksel unsur onun dinini terk etmesinden korkmuştur. Habibullah'ın Lord Kitchener ve Henry Mc Mahon tarafından mason kardeşliğine girmesi yönündeki teklife olumlu cevap vermesi de Afganistan'da onun İngilizlere satıldığına dair kuşkulara neden olmuştur. Habibullah Afganistan'a döndükten sonra, bu davranışına gösterilen reaksiyonu durdurmak için katı önlemler almak zorunda

⁶ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 21.

⁷ G. Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", s. 675. Afganistan için Türk-Alman ortaklığı Afgan Emiri Habibullah'ı tarafsızlığını terk ederek kendilerinin yanında yer alması konusundaki çabalar göstermişse de başarısız olmuştur. Bkz. Jacob M. Landau, *Pan-İslâm Politikaları*, İstanbul, 2001, s. 131.

⁸ A. Fletcher, *Afghanistan Highway of Conquest*, s. 178-179.

⁹ Habibullah'ın Hindistan'ı ziyaretini fırsat bilen İngilizler, onu nüfuzlarına alabilmek için Habibullah Han'ı çok iyi bir şekilde ağırlamaya ve İngiltere'nin haşmet ve kudretini kendisine göstermeye çalıştılar. Babası Abdurrahman Hanın aksine, eğlenceden ve hoş yaşamaktan zevk alan Habibullah Han, İngilizlerin kendisine gösterdiği bu misafirperverlikten ve itibardan son derece memnun kalarak memleketine döndü. Afgan hükümdarının memnuniyetini gören İngilizler, O'nu, kendi nüfuzlarına aldıklarını ve bir İngiliz dostu yaptıklarını zannederek sevinmişlerdi. Fakat, İngilizler, Habibullah'ın, tıpkı babası gibi, kendilerinden daima nefret ettiğini ve onlara asla güvenmediğini bilâhare acı bir şekilde öğrenmişlerdir. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 104.

kalmışken, Habibullah'ın itibarına daha da ciddi bir darbe, İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurmak amacıyla Hindistan'da bulunduğu sırada yapılmış olduğu anlaşılan İngiliz-Rus konvansiyonu olmuştur. Bu suretle, Afganlar Habibullah'ın İngilizler tarafından kandırıldığını düşünmüşler, eleştiriler haksızlık boyutuna ulaşmıştı. Çünkü Afgan Hükümdarı bu konuda çok az şey yapabilmiş de olsa konvansiyona sonuçta verdiği cevap genel olarak başarılı olmuştu. Ancak Habibullah'ı eleştirenler acımasızdı ve Emir'in davranışları, buyruğundaki insanlar tarafından her geçen gün daha da fazla tepki alacak şekilde anlatılmaya başlanmıştır.¹⁰

Habibullah'ın İngilizlerle ilişkisi dışında eleştirildiği diğer bir tarafı özel hayatı, fotoğrafçılığa olan ilgisi ve Avrupaî giyim tarzıydı. Kadınların, çadira benzeyen chadrislerden ziyade kısa peçeler taktıkları, ata bindikleri ve birçok Afgan'ın Afgan hanımları için uygun görmediği bir tarzda davrandıkları görülmüştü. 1913 yılına kadar Kâbil'de öyle bir hava vardı ki başkentteki İngiliz temsilci bu durumu "*Emir majesteleri her an patlayabilecek bir yanardağ üzerinde oturuyor.*" şeklinde bildirmiştir.¹¹

Yukarıda sayılan sebepler dışında Habibullah'a en çok zarar veren, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere sadık kalma politikası olmuştur.¹² Habibullah bu politikası ile Afganistan'ın bağımsızlığını kazanma uğruna, İslam dünyasını çıkarlarını İngilizlere kurban etmiştir.¹³ Ancak İngilizler Afgan bağımsızlığını tanımayınca, Afganlar kızgınlıklarını hükümdarlarından çıkarmışlardır.¹⁴ Hindistan Hükümeti, Habibullah'ın bağımsızlık konusunu zorlamaya hazırlandığını biliyordu. Ağustos 1917'de,

¹⁰ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 43.

¹¹ N. P. Newell-R. S. Newell, *The Struggle for Afghanistan*, s. 36.

¹² M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 110.

¹³ İngilizler, Emîrin tarafsızlık teminatına güvenerek, Hindistan'daki askerî kuvvetlerinin büyük bir kısmını Filistin ve Irak cephelerine gönderdiler. Bundan sonra emir iyi niyet gösterip, Afganistan'ın tam istiklâlini tanımaları zamanının geldiğini İngilizlere hatırlattı, İngilizler harpten sonra meseleyi iyi bir şekilde hal'edecekleri vaadinde bulundular. Mütârekeden iki ay sonra, emîr tekrar Hindistan umumî valisine bir mektup yazarak, memleketin tam hürriyet ve istiklâlini talep etti ve daha mektubun cevabı gelmeden, emîr Habibullah Han öldürüldü. Bkz. Abdülvehhap Tarzi, "Efganistan", *İA*, C. IV, İstanbul, 1977, s. 170.

¹⁴ Habibullah daha öldürülmeden önce Afganistan'ın İngiltere'den bağımsızlığını kazanması konusunu tartışmaya başlamıştı. 2 Şubat 1919'da genel valiye yazdığı mektupta; Afganistan'ın Paris Konferansında temsil edilmesini istemişti. Mektupta İngilizlerden Afganistan'ın koşulsuz bağımsızlığını tanıyacağına dair bir doküman talep etti. Açıkçası, I Dünya Savaşı sırasında Afganistan'ın tarafsızlığına karşılık ödül olarak bağımsızlığının verileceğini umuyordu. Fakat İngiliz hükümeti bu konuda taviz vermek istemiyordu. Habibullah öldürüldüğü gün, Hindistan devlet sekreteri olan Edwin Montagu Afganistan'ın İngiltere'nin koruması altında kalacağını belirten bir mektup yayınladı. Habibullah'ın öldürülmesinin bir sonucu olarak bu not asla Afganistan'a gönderilemedi. Bkz. S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 53.

Habibullah'ın saray nazırı İshak Aghasi Mulki'si Ali Ahmad Jan Kâbil'deki İngiliz temsilcisine “*Afgan hükümeti tarafından verilen samimi hizmetlerle ilgili olarak Afganların savaş süresince tarafsızlığını sürdürme umutları ve istekleri her iki hükümet arasında da memnun edici bir şekilde yeniden düzenlenmedikçe savaştan sonra Kâbil'den ayrılmasına izin verilmeyeceğini*” bildirmiştir. Lord Chelmsford ise 1918'de yapılan Delhi Konferansı'nda şu sözlerle bu isteği göz ardı etmiştir: “*Bu ülkenin tarihinde bir Afganistan Emir ile bir İngiliz valisi arasındaki ilişkilerin bugünkünden daha samimi veya daha güvenilir olduğuna inanmamaktayım. Bu nedenle şu anda düşüneceğimiz ilk şeylerden biri, verdiği sözlere uygun olarak ve çok sevdiği ülkesinin çıkarları için çalışarak, kesin bir tarafsızlık tutumu göstermiş olan Afganistan Emir'ine en iyi ne şekilde yardımcı olabileceğimiz konusu olmalıdır. Bunu en iyi, ilk önce Hindistan'ın kaya gibi güçlü olduğunu düşmanlarımıza göstererek ve ikinci olarak düşmanlarımız sınırlarımızı zorlama gücüne sahip olacak olurlarsa Afganistan Emir'ine dış saldırıları defetmede yardımcı olarak sorumluluklarımızı yerine getirmeye mühimmat ve askerlerimizle hazır olduğumuzu göstererek yapabileceğimize inanıyorum.*” Bu konuşma Afganlar için ciddi bir hayal kırıklığı olmuştur. Bu sözler Afgan Hükümdarı'nın büyük hizmetlerini ve Hindistan ile Afganistan arasındaki mevcut samimi ilişkileri kabul etmekle birlikte, Emir'e somut bir ödül vermemiştir. Bununla beraber, Hindistan daha fazla “*kaya gibi sağlam*” kalmayacaktır. Aslında 1919 yılı bu sağlam kayanın parçalanabileceği bir yıl olacaktır. Dış saldırılar olması durumunda Afganistan'a yardım edileceği sözünün 1918 yılında artık çok az önemi vardı. Çünkü, SSCB bu dönemde Afganistan için bir tehlike oluşturmamaktaydı. Bu nedenle Hindistan Valisi'nin Afganistan'ı dış saldırılara karşı savunacağını açıklaması, savaş öncesi statükonun dönüşünden başka bir şey değildi ve sadece İngilizlerin Sovyetler Birliği'ne karşı kendi sınırlarını korumaya hazır olduğunun bir göstergesiydi.¹⁵

İngilizlerin Afgan taleplerine verdiği cevap, muhatapları tarafından yetersiz olarak karşılanmıştır. Hindistan ve İngiltere'deki düşünce tarzı, açık bir politikanın olmadığını göstermektedir. Lord Chelmsford, Habibullah'ın tam bağımsızlık, topraklarını genişletme, para ve İngiltere'de ülkesini temsil etme hakkı özlemini duyduğunu görmüştür. Hindistan Hükümeti'nin dışişleri ve siyasal işler bakanı Denys

¹⁵ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 44.

Bray tarafından yapılan ve uluslararası hava seyrüsefer anlaşmasına göre; “*Afganistan bir protektora (büyük bir devletin koruması altındaki küçük bir devlet olma) olmalı ve ülke üzerinden uçuşlar yasaklanmalıdır.*” şeklindeki açıklama yüksek makamlardaki Hindistan çalışanlarının Ocak 1919’a kadar olan düşünce tarzını göstermektedir. 2 şubat 1919’da Emir Habibullah, valiye bir mektup yazarak Paris Barış Konferansı’nın Afganistan’ın “*özgürlüğünü, hareket hürriyetini ve sürekli bağımsızlığını*” tanıdığına dair yazılı bir belge istemiştir.¹⁶ Ancak İngiltere, somut bir minnettarlık deliline ihtiyaç duyan Habibullah’ın isteğini kabul etmemiştir.¹⁷ Paranın gücüne dayanan Hindistan Hükümeti, 8 Temmuz 1918’den altı ay önce Emir’e hizmetlerinin karşılığı olarak toplam 10 milyon Ruble vereceğini bildirmiştir. Bu davranış, ülkesinin bağımsızlığından başka bir şey istemeyen Emir için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Habibullah İngiliz teklifine 11 Şubat 1919’a kadar cevap vermemiştir. Daha sonra Hindistan hükümetinden Afganistan’ın Hindistan bankasına yatırılan sübvansiyonlarının bakiyesi ile birlikte 10 milyon Ruble ödemesini istemiştir. Hindistan’daki parasının tümünün altın külçelere dönüştürülüp Afganistan’a gönderilmesini istemiştir. Diğer taraftan Emir Habibullah, İngilizlerin bağımsızlık konusundaki olumsuz tavrına son derece bozulmuş, aynı zamanda İngiltere’nin geçici güçsüzlüğünden faydalanmadaki başarısızlığı, Onun halkıyla olan ilişkilerini ciddi bir şekilde tehlikeye atmıştır.¹⁸

Afgan Emiri’nin İngilizlerle ilişkileri bu seyirde devam ederken halk, Birinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle beraber, savaştaki tarafsızlıklarına karşı bir ödül olmak üzere İngilizlerin Afganistan’ın bağımsızlığını kabul edeceğini umuyorlardı. Savaş sırasında bile, Afganistan Başbakanı Serdar Abdülkudus Han Kâbil’deki İngiliz ajanına, Afgan hükümetinin savaş sırasındaki tarafsızlığını koruması şeklinde sunduğu samimi hizmeti ile ilgili ümitleri ve istekleri, iki hükümet arasında tatmin edici bir biçimde tekrar ele alınmadığı sürece kendisinin ülkeyi terk etmesine izin verilmeyeceğini söylemişti. Burada ümit edilen Afganistan’ın bağımsız olmasıydı. Aralık 1918’de, Emir ve konseyi, savaşın bitmesinden sonra barış konferansına katılma isteklerini ifade

¹⁶ Percy Skes, A. *History of Afghanistan*, London, 1940, s. 265.

¹⁷ Rhea Talley Stewart, *Fire in Afghanistan 1914-1929*, New York, 1973, s. 32.

¹⁸ L. W. Adamec, *Afghanistan’s Foreign Affairs*, s. 45-46.

ettiler. Emir, 2 Şubat 1919'da Genel Valiye yazıp barış konferansında Afganistan'ın temsil edilmesini istedi.¹⁹

Buna karşılık Genel Vali, Emir'e bazı tavizler vermeye hazırlanmıştı. Hindistan Hükümeti için tayin edilen Dış İşleri Vekili Denys Bray, Emir'in talepleri üzerine şunları söylüyordu: *“Bizim Afganistan'ın dış işlerini kontrol ettiğimiz Afgan politikamızın uzun zamandır o kadar temel bir prensibidir ki, onun herhangi bir şekilde azaltılmasını gönüllü bir şekilde onaylamamızı anlaması için zihinsel bir gayret gereklidir. Muhtemelen, bu, onun bizim politikamızda ağırlığını devam ettirmesi gerektiğini ispatlayabilir. Fakat mevcut durum geçmişten oldukça farklıdır ve gelecek muhtemelen o kadar çok farklı olacak gibi görünüyor ki, bizim geleneksel politikamızı yeniden tetkik etme zamanımız gelmiştir.”* Bray, Afganistan'ın özgür ve İngiltere ile dostça ilişkiler içinde olması gerektiğini, mali yardımın Afganistan'ın bağımsızlığından sonra bile devam etmesi gerektiğini vurguladı. Ancak İngiliz Hükümeti bu öneriyi kabul etmedi. Londra'daki düşünce, Afganistan'da herhangi bir yabancı entrikaya yol açacak her harekete karşı çıkmaktı. Afganistan'daki İngiliz politikası her zaman için çok katı bir şekilde tüm yabancı etkenleri dışarıda bırakmak şeklindeydi. İngiltere'nin, Hindistan sınırlarında barışı korumak için ancak Afganistan'ın iç işlerine müdahale etme alternatifleriyle karşı karşıya kalacağı şartların ortaya çıkabileceğinden korkuluyordu. Barış Konferans'ına gelmiş olan bir Afgan delegesi, Hindistan İmparatorluğu'nu işin içine sokarak İngiltere için meseleleri daha da karmaşık hale getirebilirdi. Bu yüzden Devlet Sekreteri Genel Valiye, Emir'e barış konferansına ancak savaşan tarafların katılabileceğini açıklamasını tavsiye etti. Aynı şekilde O, Afganistan'ın kendi dış ilişkilerini kurması hakkını da kabul etmeyecekti.²⁰

Emir Habibullah'ın İngilizlere yaptığı hizmetin karşılığında uygun bir ödül elde edememesi, Onun halk arasındaki itibarını azalttı. Afganistan'daki savaş yanlısı grup

¹⁹ Emir şunları ifade ediyordu: “Ben, siz Sayın Majestelerine yazmayı üzerime bir yükümlülük ve gereklilik saydım, şöyle ki, eğer yüce İngiliz Hükümeti söz konusu konferansın üyelerinden ve tüm katılımcılarından Yüce Afgan Hükümeti'nin kalıcı bağımsızlığını, hareket serbestiyetini ve mutlak özgürlüğünü yazılı olarak gelecekteki tüm müdahalelerden, zarar ve kayıplardan uzak bir şekilde kabul ederlerse ve bana teslim ederlerse iyi ve güzel olur aksi halde Yüce Afganistan Hükümeti'nin temsilcilerinin söz konusu konferansa katılıp, kazanılmış özgürlük haklarını, tam hareket özgürlüğünü ve yerleşik bağımsızlıklarını ileri sürüp bunları tartışmaları ve, Allah'ın izniyle, oradaki barış yapımcıların imzaları ile kendi arzularına uygun olan yazılı bir anlaşma elde etmeleri kaçınılmaz olacaktır.” Bkz. A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 160.

²⁰ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 161.

Emir'in İngilizlere karşı cihat ilan etmesini istiyordu. Buna yerli muhalefet grupları da destek verdi. Öte yandan Genç Afganlılar Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bile Habibullah'ın politikalarına karşı çıkıyor, Afganistan'da anayasal bir hükümet ve anayasal bir meclisin kurulması için bastırıyordular. Bu kurumlar kabile temelinden ziyade millî bir temele dayanmalıydı. Bu amaçla böyle bir sonuç elde etmek için²¹ 1918'de Emir'in Afganistan'da parlamenter bir hükümet sisteminin yerleştirilmesini isteyen bir mektup, Emir'in oğlu ve aralarında Nasrullah Han'ın da bulunduğu ileri gelenler tarafından imzalandı. Ancak Emir'in kendi mutlak otoritesini sınırlayacak olan bu talepler karşısında herhangi bir taviz vermeye niyeti yoktu. Bu sebepten anayasal hareket bastırıldı ve liderleri yakalandı. Bununla birlikte ülkedeki muhalefet yanlıları faaliyetlerini sürdürdü. Öyle ki bir sabah Emir yatağının altında kendisine hitaben yazılmış bir mektup buldu. Mektupta ifadeler; *"Majesteleri, lütfen hareketlerinizi izlediğimizi bilip uyarımızı dikkate alınız. Görüyoruz ki, ülkenin geliştirilmesi için harcanması gereken kamu parasını çarçur etmektesiniz. Siz, devlet meselelerini ihmal etmektesiniz ve ülkenin iyiliğini isteyen, demokratik kurumları yerleştirmek için mücadeleye işaret eden herkesi tutup öldürüyorsunuz. Aklınızdan çıkarmayın ki biz büyük bir grubuz, grubumuzun üyeleri sarayınızda, kampınızda ve hatta hareminizin içinde her hangi bir yerde sizi yakalayabilir. İstedığımız herhangi bir zamanda sizi öldürebiliriz, fakat yanlış uygulamalarınızdan vazgeçmeniz, halinizi düzeltmeniz ve sorumluluklarınızın gereklerini dürüst bir şekilde yerine getirmeniz koşuluyla, size herhangi bir zarar verme niyeti taşımıyoruz."* şeklindeydi.²² Bu mektup Emir'e çok kaygı verdi. Bunu gerekçe göstererek huzuruna gelenlerden şüphelendiği bir kısmını dövdürdü. İngilizlerle olan dostluğu O'nu gözden düşürdü ve saray erkanının kendisini terk etmesine en sonunda da O'na suikast düzenlenmesine yol açtı. 1 Ocak 1919'da Emir ve maiyeti Celalabad'daki kışlık karargahına taşındı. Habibullah bir av gezisinde, Lagman'da kamp yapmaktayken,²³ 19 Şubat 1919 gecesini, kamp yaptığı alanda bilinmeyen bir kişi tarafından öldürüldü.²⁴ Bu cinayetin kampta bulunanlardan birisi

²¹ A. Tarzi, "Efganistan", s. 170.

²² A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 162.

²³ G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 257-258; B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 23.

²⁴ Anuradha Sareen, *India and Afghanistan*, Delhi 1981, s. 99; Barnett R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, London 1995, s. 54 ; P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 265-266. Habibullah'ın öldürülmesiyle ilgili olarak diğer kaynaklardan farklı olarak N.D. Ahmad M.A. şu değerlendirmede bulunur: Halkın geneli ve savaş yanlıları, savaştan sonra İngilizlerin Afganistan'ın bağımsızlığı karşısında tutunamayacaklarına ikna edilmişlerdi. Bu meselenin dile getirilmesi Habibullah'ın sorumluluğu altındaydı. Onlar bu durumdan memnun değildiler ve onu ortadan kaldırmak için komple

tarafından işlenmiş olması yüksek ihtimaldi. Çünkü Emir'in kampı hem içerden hem de dışarıdan özel bir devriye tarafından sıkı bir şekilde korunuyordu. Kamptan dışarı kimse çıkmamış veya içeri kimse girmemiş gibi görünmekteydi.²⁵ Suikastın sorumlularının bulunamaması da hareketin saraydan gerçekleşmiş olma ihtimalini ortaya koymaktaydı.²⁶ Çünkü emir çok iyi korunuyor ve O'nu sadece yakınındaki maiyeti görebiliyordu.²⁷ Ancak dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda iç faktörlerin yanı sıra olaydaki İngiliz parmağı ihtimali²⁸ de yabana atılmaması gereken bir durumdur.

1. 1. Nasrullah'ın Tahta Çıkışı ve Emanullah Tarafından Tahttan İndirilmesi

Emir Habibullah'ın 19 Şubat 1919'da suikast sonucu öldürülmesinin ardından politik olarak birbirine rakip olan iki hizip arasında kısa bir mücadele dönemi oldu.²⁹ Bunların başını Muhafazakâr görüşün önderi Nasrullah ve milliyetçi reformcuların önderi Emanullah Han çekiyordu.³⁰ Her iki grup da Habibullah'ın Büyük Savaş boyunca İngiliz-yanlısı eğilimlerine karşı idi ve Afganistan'ın kendi bağımsızlığını ilan etmesi için savaşa girmesi gerektiği fikrini paylaşıyorlardı. Onların birbirinden ayrıldığı husus, İslami prensipleri memleket politikasına uygulama yolunun yorumu idi. Muhafazakâr görüşün savunucuları yeniliği reddettiler. Çoğunluğu Tarzi'nin takipçileri

hazırlamaya başladılar. Bunlardan birisi, Shor Bazar'da, 1918'de gerçekleşti. İkinci ve başarılı olan girişim ise, 20 Şubat 1919'da, bir av partisi sırasında yapıldı, Tabancayla yaralanan Emir, Celalabad'a götürüldü. Çevresindeki insanlar, bu suikasttan dolayı bir pişmanlık ya da üzüntü duymuşa benzemiyorlardı. N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan 1747-1979*, Lahore 1990, s. 165.

²⁵ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 42-43.

²⁶ Habibullah'ın ölümünde kardeşinin parmağının olması muhtemeldir. Louis Dupree, "Afghanistan in the Twentieth Century" *Journal of the Royal Central Asian Society*, C. LII., 1965, s. 22.

²⁷ W. K. Fraser-Tytler, *Afghanistan A Study of Political Developments in Central and Southern Asia*, London, 1958, s. 192.

²⁸ Habibullah'ın öldürülmesi konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte, bir araştırmacı, İngiliz casusu Mustafa Sagir'in yargılanma tutanaklarını delil göstererek İngilizlerin suikaste gerçekleştirdiklerine dair çok kesin bir yargıda bulunmaktadır. Bkz. Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s. 230.

²⁹ Hindistan, "Doğudaki son hareketlerin arkasındaki itici gücün özellik olarak din olmaktan ziyade milliyetçilik olduğunu ve de iki güç çatışmaya girdiğinde avantajın milliyetçilikte olduğunu" kabul etmiştir. Böylece, mollalar Nasrullah'ı tercih ederken, ordu ve halk Amanullah'ın etrafında toplanmıştır. Bkz., L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 46-47.

³⁰ 1892'de Kâbil sayfiyelerinden olan Pagman'da doğmuştur. Harbiye okulunda eğitim görmüş, 21 yaşında iken, Mahmud Tarzi'nin kızı Süreyya Hanım ile evlenmiştir. Bu arada Emanullah babasının seyahatleri esnasında, Kâbil'de ona vekâlet ettiği zamanları fırsat sayarak, bütün zamanını halkın rahatı, emniyeti ve memleketin iyi idaresine sarf etmekte idi. Bundan dolayı milletin ve bilhassa Kâbil ahâlisinin sevgi ve itimadını kazanmış idi. Bkz. A. Tarzi, "Efganistan", s. 170.

olan modernist milliyetçi reformcular yeni bir sosyal düzeni hayal ediyordu ve İslami prensiplere dayalı bir modern millî-devlet fikri besliyordu.³¹

Emir Habibullah'ın ölümü sırasında, kardeşi Nasrullah Han Celalabad'da bulunuyordu Afganistan'ın önde gelen mollalarının çoğu da O'nunla beraberdi. Habibullah'ın cesedi Celalabad'a getirildiği zaman bu mollalar O'nun bir şehit olduğunu, İslami geleneklere göre, öldürüldüğü zaman giymiş olduğu elbisesiyle gömülmesi gerektiğini ve ayrıntılı törenlere gerek olmadığını ifade ettiler. Söz konusu olan şehit bir Emir olduğu için onu toprağa her hangi bir kişi değil, ancak seçilmiş olan halefi tarafından indirilebileceğini ifade ettiler.³² Bu, açıkça muhaliflerini atlatarak Nasrullah Han'ı bir an önce tahta oturtmak için tezgahlanmış olan planın bir parçasıydı.

Bu şartlarda Nasrullah Han tahta çıktı. Hemen orduya yapılan ödemeleri kişi başına 8 rubleden 11 rubleye çıkardı. Bütün eyalet yöneticilerine, Kâbil'e ve Peşaver'e fermanlar göndererek bağlılık sözü istedi. Diğer taraftan Emir Habibullah'ın üçüncü oğlu ve Kâbil'in yöneticisi olan Emanullah Han babasının ölüm haberini alır almaz hazineyi ve silah deposunu ele geçirmişti. Amcası Nasrullah Han'ı İslam'a ihanetle ve babasının katili olmakla suçladı.³³ Nasrullah Han, isyanı işittiği zaman Emanullah Han'a araçlar gönderip çeşitli vaatlerle onu ikna etmeye çalıştı. Emanullah Han Celalabad'a mesajlar gönderip orada bulunan serdarlara eğer oradaki katilleri cezalandırmazlarsa onların Kâbil'deki akrabalarını öldürmekte tereddüt etmeyeceğini söyledi. Aynı şekilde Celalabad'daki ordulara kendisinin haklı davasına destek vermelerini istediğini söyledi ve onlara maaşlarını arttıracığı sözünü verdi. Nasrullah Han ise Emir'in en yaşlı oğlu olan İnyetullah Han'ı³⁴ yasal mirasçısı olarak ilan edeceği, kendisinin ölümünden sonra sıranın ona ve oğullarına geleceği vaadinde bulundu.³⁵ Benzer bir teklifi, Kâbil'de daha iyi bir konumda olduğu için reddeden Emanullah Han'a da yapmıştı. Emanullah'ın annesinin ailesi başkentte güçlüydü ve hazine ile silah deposu üzerinde kontrolü sağlamıştı. Belki de en önemlisi, ordu ondan

³¹ S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 50.

³² Michael Barthorp, *The North-West Frontier British India and Afghanistan A Pictorial History 1839-1947*, ? 1982, s. 149; L. Dupree, *Afghanistan*, s. 441.

³³ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 163.

³⁴ Habibullah'ın büyük oğlu Emanullah'a göre daha sakin bir mizaca sahip ve ondan iki yaş büyüktü. Bkz. Sirdar İkbâl Ali Shah, *The Tragedy of Amanullah*, London 1933, s. 101 ; Babasının ölümü üzerine büyük bir teessüre kapılan oğlu ve veliahtı İnyetullah Han da hakkını müdafaa edememişti. Amcasına biata mecbur olmuştu. Bkz. A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 248-249.

³⁵ G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 258.

yanaydı. Bununla beraber sınır kabileleri ve mollalar Nasrullah'ı tercih ettiler. Bu gelişmelerin sonucunda Nasrullah Han 20 Şubat'ta Afganistan Emiri ilan edildi.³⁶ Aynı gün, Hindistan'daki İngiliz Genel Valisine bir mektup yazıp, Emir Habibullah'ın ölümü hakkında bilgi verdi ve Emir olarak atanmasının sebeplerini: *"Hükümet görevlilerinin hepsi huzuruma geldiler, bunun üzerine Tanrı Vergisi Yüce Afganistan Hükümetinin Muinu Saltanası, onun öteki erkek kardeşleri, kral ailesinin üyeleri, gaziler, seyyidler, ulemalar, görevli-memurlar, askerler, önde gelen insanlar, sivil nüfusun temsilcileri bana gelip dediler ki Kuran'ın ve Peygamberin geleneklerine dayanan Kutsal İslam kanununun gereği, ölen Emirden geriye kalanlar defin işleminden önce, dinin şerefini korumak için yeni bir emir tayin etmek zorundadırlar. Bu sebepten, biz ortak olarak, kendi özgür iradelerimize dayanarak ve memnuniyetle seni başımıza emir olarak kabul ediyoruz, sana kralımız olarak bakıyoruz ve sana biatımızı sunuyoruz."* şeklinde izah etti³⁷

24 Şubat 1919 tarihinde, Genel Vali, Emir'in ölümünü ve Nasrullah'ın tahta geçişini Hükümet Sekreterine bildirdi.³⁸ Bundan dört gün sonra da, Hindistan'daki tüm resmi kurumları kapattı ve bayraklar yarıya indirildi. O sırada Celalabad'da bulunan Kâbil'in İngiliz ajanı, Emir'in ölüm haberini duyması üzerine Nasrullah Han'a mektup yazdı. Yeni Emir mektubun cevabını hemen yolladı. Mektup Emir Nasrullah'ın imzasını taşıyordu ve son Emir'in öldürülmesinin hikayesini aktarıyordu. Emir'in Sekreteri İshak Akasi Mülki, İngiliz ajanına ayrı bir mektup gönderdi ve onu Durbar'a (Divan) katılması için davet etti. Nasrullah Han'ın ismi Cuma namazlarında minberdeki hutbelerde okunuyordu. Celalabad'daki tüm camiilerde Nasrullah Han, Afganistan'ın Emiri olarak zikrediliyordu. İngiliz ajanının da katıldığı 21 Şubat'ta yapılan Divan'a, Nasrullah Han yanında İneyetullah olduğu halde geldi. Burada İneyetullah Han, amcasına sadık olduğunu bildirdi. Nasrullah'ın yakaladığı bu fırsatta yaptığı konuşması

³⁶ Mohammad Seddigh Farhang, *Afghanistan in The Last Five Centuries*, Meşhed, ?, s. 484; Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, s. 530.

³⁷ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 165.

³⁸ Nasrullah Hindistan genel valisi Lord Chelmsford'la irtibata geçmiştir. Lord Chelmsford ise 25 Şubat'ta şunları bildirmiştir: "Nasrullah'ın beni aramakta acele etmesi ki Habibullah'tan daha az zaman kaybetmiştir. çok memnun edicidir. Yazdığı mektup Habibullah'ın mektubundan daha kapalı olmasına rağmen, dostça ve bütünüyle memnun edicidir. Tahta çıkışı sorgulanabilir, ancak bu oldu bitti olayın tamamlanmasıyla bu imkansız görünmektedir. Ne olursa olsun onun tahta çıkışını kabul etmemek tehlikeli olacaktır. Dileklerimiz, barışçıl bir tahta çıkış ve dostane bir Emir olması yönündedir. Eğer barış içinde tahta çıkmakta kararsızlık yaşansaydı terazinin dengeleri bu gecikmeden dolayı değişirdi; biz de tabi ki Nasrullah'ın dostluğunu kazanamazdık." Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 46.

Kuran'dan alıntılarla doluydu. Daha sonra yaklaşık olarak yüz kişilik gruplar halinde önde gelen kişiler Nasrullah'ın huzuruna geldiler, kişisel sadakatlerini sundular ve Nasrullah Han'ın yüksek sesle okuduğu bir belgeyi imzaladılar. Bu belgede halkın ve Habibullah'ın oğullarının O'nu Afganistan'ın yeni Emiri olarak seçme konusunda tümüyle hemfikir olduklarını ve O'na itaat etmeye, O'nun şahsına ve tahtına sadık kalmaya kendilerini sürekli olarak adadıklarını belirtiyordu. 24 Şubat'ta, bir halk divanı yapıldı ve golf sahasında bir gösteri oldu. Emir, orduya hitap etti. O, ordunun itaat edeceğinden emindi. Top atışıyla selamlama yapıldı. Aynı divanda, Emir askerlerin maaşlarını artırdı.³⁹

Yeni Afgan Emiri bu tören ile devletin önde gelenlerini ve orduyu kontrol altına almaya çalışırken, başta Nasrullah Han'ın Kâbil'deki tahtı idare edemeyeceğini düşünen İngilizler, bu kararlarını sürdürdü. Öyle ki 1 Mart 1919 tarihinde, Hükümet Sekreteri, Genel Valiye, yeni Emir'i tanımanın erken olacağını, bir kişiyi Emir olarak tanımak için o kişinin öncelikle ülkede konumunu güçlendirmeyi başarmış olması gerektiğini bildirmişti. Genel Valiye ayrıca Nasrullah Han'a Emir veya Majesteleri şeklinde hitap etmemesi için tavsiyede bulunuldu. Emir'in üçüncü oğlu olan Emanullah da ülkenin anahtar konumunda olan Kâbil'in yöneticisi olarak hareket ediyordu.⁴⁰ O, başkentte hemen büyük bir askerî gösterinin yapılması çağrısında bulundu ve burada babasının öldürüldüğü haberini askerlerine nakletti. Tahtın varisi, kendi öz kardeşi hâlâ hayatta iken ve yönetmeye talipken kendisini Emir ilan eden amcasını eleştirdi. Kılıcını kınından sıyırdı ve babasının katili yakalanana dek onu kınına sokmayacağını ilan etti. Askerler de Emanullah'ın bu tavrına destek verdiler.⁴¹

Kâbil İdaresi Emanullah Han'ın mücadelesinde önemli bir araçtı. O, toplumun alt ve üst tabakalarıyla iyi ilişkilere sahipti. Samimi bir Müslüman olan Nasrullah Han ülkedeki muhafazakar ve dindar kesimleri temsil ederken, genç, hevesli ve popüler Emanullah Han, milliyetçiliği ve ilerlemeyi temsil ediyordu.⁴² Emanullah'ın annesi Ulya Hazret Askerlerle yaptığı toplantıdan sonra 26 Şubat'ta, yeni emir ile Emanullah Han'ın arasını bulmak için Kâbil'e gitmek üzere yola koyuldu. Ancak O, Kâbil'e

³⁹ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 166.

⁴⁰ Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London ?, s. 44.

⁴¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul, 2002, s. 30-31.

⁴² A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 168.

vardıktan sonra oğlunu desteklemeye karar verdi.⁴³ Bu desteğin peşinden Kâbil'den gelen mesajlar Celalabad'daki güçleri kışkırttı ve Şubat 25-26 gecesinde sarayın etrafını sardılar.⁴⁴ Nasrullah Han istifa ettiğini yazılı olarak bildirene ve son emirin katillerini yakalamaya gücünün yetmediğini itiraf edene kadar herhangi birini dinlemeyi reddettiler. Bundan sonra askerler, suikast sırasında Emir'in güvenliğinden sorumlu olan Musahhibinlerin evine gittiler ve oradakileri tutukladılar. Nasrullah istenileni yapmak zorunda kaldı. 28 Şubat 1919'da Emanullah Han Kâbil'deki İdqah Camiisi'nin avlusuna geldi ve yanındaki Afganistan'ın en saygın mollası Şah Ağa Emanullah Han'ı Afganistan'ın Emiri ilan etti.⁴⁵ Geleneksel, ipekten türbanı O'nun başına koydu. Bu tören, Emir Emanullah'ın konumunu güçlendirdi. Böylece O, hem entelektüellerin hem de dindarların desteğini almış oluyordu.

Emanullah kontrolü ele geçirdikten sonra, Afganistan'ın hem içeride hem de dışarıda özgür olduğunu ilan etti.⁴⁶ Halkından babasının suikastinden sorumlu olanların cezalandırma çabalarında kendisini desteklemelerini istedi. 27 Şubat 1919 tarihinde Emirin büyük kardeşleri İneyetullah Han ve Hayetullah Han, Celalabad'dan Emire yazdıkları mektupta: *“Ailemizde ve Celalabad'da asker içinde bu hafta boyunca ortaya çıkan olaylar ve kargaşalar incelenmiştir. Eğer bu ihtilaf ateşi tutuşursa bu durum medeni bir toplumun ve kraliyet ailesinin yok olmasına neden olabilir. Bu yüzden kraliyet elbiselerinin sizin bedeninize uygun olduğu ispatlandığı için imametle seçilmiş olan sevgili kardeşimizin, kendi erkek kardeşlerinin tebriklerini kabul etmesi uygundur. Benzer şekilde biz de kendi tebriklerimizi ve güvenimizi sunuyoruz ki karşılıklı bir güvene sahip olalım.”* mesajını gönderdiler.⁴⁷ 27 şubat 1919'da Nasrullah'ın bir haftalık padişahlığı böylece sona erdi. Diğer taraftan ordu, Habibullah'ın maiyetinde en önemli vazifelerde bulunan ve emirin nedimlerinden olan, seyahatlerde yanından ayrılmayan

⁴³ Hükümet teşkilâtı ve Celalâbâd'da bulunan birliklerden başka bütün ordu Emanullah Han'ın elinde idi ve Celalâbâd'da da onun taraftarları çoktu. Bundan başka O'nun annesinin Kandahar bölgesindeki kabilesi de kuvvetli idi. Bu gibi dayanakları olan Emanullah Han kısa bir tereddüt, karamsarlık ve ümitsizlik devresi geçirdikten sonra harekete geçmiştir. Bkz. Y. H. Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 530.

⁴⁴ Emanullah'ın emirliğini ilan ettiği haberi Celalabad'a varınca, orada bulunan ordu ile genç zabıtlar Nasrullah'a isyan ederek ve sarayını sararak, kendisini tahtan indirdiler. A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 248-249.

⁴⁵ M. S. Farhang, **Afghanistan in The Last Five Centuries**, s. 485; R. Wild, **Amanullah Ex-King of Afghanistan**, s. 45.

⁴⁶ A.L.P. Burdett, **Afghanistan Strategic Intelligence British Records**, C I, s. 19.

⁴⁷ A. A. Arghandawi, **British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence**, s. 169-170.

ordu başkumandanı, Musahibin ailesinin üyesi,⁴⁸ Nadir Han'ı, Emir'in katlinden mesûl tutarak, ailesi ile birlikte tevkif edip, Nasrullah Han ile beraber Kâbil'e getirdi.⁴⁹ Nâdir Han'ın ailesine karşı hususi bir muhabbet besleyen Emanullah, bunların itibarını iade ve emirin katli ile alakaları olmadığını ispat için, bir mahkeme tertip ederek beraatlarını temin etti.⁵⁰

İster planlanmış isterse kazara olsun,⁵¹ Emanullah'ın iktidara gelmesi ile genç Afganlıların temel hedefi gerçekleşmiş oldu. Can sıkıcı, otokratik emir gitmiş, onun yerine kendini Afganistan'ın bağımsızlığına ve modernleşmesine adanmış genç, enerjik bir adam gelmişti. Mahmut Tarzi'nin dış işleri bakanı olarak atanması,⁵² yer altında faaliyet gösteren Meşrutiyetçi Parti'nin önde gelen üyelerinin de içinde bulunduğu siyasi mahkumların serbest bırakılması, yeni kurulmuş bulunan yasama konseyine ve anahtar konumundaki idari pozisyonlara liberallerin atanması ile liberallerin zaferi perçinlenmiş oldu.⁵³

Nasrullah'ın devrilmesi ve hapse atılmasının ilk başta Emanullah'a karşı muhafazakar çevrelerde yarattığı tepki de uzun sürmedi. Emanullah kısa sürede önemli kent merkezlerindeki gücünü sağlamlaştırmış ve birçok kabile lideri O'nu Emir olarak kabul etmişti.⁵⁴

⁴⁸ Emanullah 13 Nisan 1919'un Pazar günü Kâbil'de suikastın mahkemesinde bulundu. Albay Ali Rıza Han Nasrullah'ın işbirliği dedikoduları arasında katil olmakla suçlandı ölüme mahkum edildi ve hemen infaz edildi. Oysa O'nun bu cinayetle hiç alakası olmadığı sonradan sabit olmuştur. Bkz. Ludwig W. Adamec, *Afghanistan, 1900-1923, A Diplomatic History*, California 1967, s. 109; N.D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 166.

⁴⁹ P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 266-267.

⁵⁰ A. Tarzi, "Efganistan", s. 170.

⁵¹ Bir çok kaynağa göre Emanullah'ın tahta çıkmasında annesi Ulya Hazarat'ın büyük çabası olmuştur. Bkz. W.K. Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 194.

⁵² Mart 1919'da, Emir Amanullah Han yeni bir hükümet kurmuş ve Mahmud Han Tarzi dış işleri bakanı olarak atanmıştır. Kurnaz ve akıllıca bir hareketle, Emir Abdülkuddus Han'ı muhafazakar unsurun bir lideri yapmış, yani başbakan olarak atamış, fakat birkaç hafta sonra III. İngiliz-Afgan Savaşı'nda Kandahar Bölgesine komuta etmesi için onu Kandahar cephesine göndermiştir. Afganistan'da İngiltere'ye karşı muhalefet güçlenirken, Emanullah çeşitli güçlerle diplomatik ilişkiler kurma politikasını izlemiştir. İlk adım olarak Buhara, Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye ile ilişkiler kurulmuştur. Emir S.S.C.B., Amerika, Fransa, Japonya, İran, Türkiye ve diğer ülkelere mektuplar yazmıştır. Bu mektuplarla Afganistan tahtına çıkışını duyurmuş ve Afganistan'ın "bazı nedenlerden dolayı" dünya devletleriyle ilişkilerde bulunması engellenirken, şimdi tüm ülkelerle dostane ilişkiler kurmaya hazır olduğunu açıklamıştır. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 52.

⁵³ S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 52.

⁵⁴ L. Dupree, *Afghanistan*, s. 442.

2. III. İngiliz-Afgan Savaşı ve Afganistan'ın Tam Bağımsızlığı

2. 1. III. Afgan-İngiliz Savaşı

3 Mart 1919 tarihinde Emir Emanullah Genel Vali'ye bir mektup yazıp onu babasının suikastı ve tahta gelişyle ilgili olarak bilgilendirdi.⁵⁵ Aynı şekilde Afganistan'ın tümüyle bağımsız bir ülke olduğunu ilan etti.⁵⁶ Hindistan Hükümeti içinde uygun bir cevap konusunda bir anlaşma sağlanamadığı için Emir'in mektubuna yaklaşık altı hafta boyunca cevap verilmedi. Üstelik İngiliz tarafı bu mektubu resmi bağımsızlık isteği olarak niteledi ve Genel Vali 15 Nisan 1919 tarihinde göndermiş olduğu cevabi mektubunda; Emir'in Afganistan'ın bağımsızlığı ile ilgili ifadelerini görmezden geldi.⁵⁷ İngiliz Hükümeti'nin yakın bir dostu olan Emir Habibullah'ın

⁵⁵ P. Skes, **A. History of Afghanistan**, s. 265. Emanullah mektubunda özetle; “Ekselansları dostumun bu acı veren olaydan çok üzüntü duyacağından kuşku yoktur. Çünkü geçmişte ve bugün Majesteleri babam tarafından gösterilen, tarafsızlık koşullarının yerine getirilmesi, dürüst yönetim ve dostane ilişkilerden bahsetmeye gerek yoktur” demiştir. Emir seçildiğini ve “gaspçıların” tahttan indirilmiş olduğunu bildirmiş ve sonunda bu olayların politik yönlerini şöyle ifade etmiştir: “Bağımsız ve özgür Afganistan hükümetinin, güçlü İngiliz hükümetiyle, ticari kazanç ve fayda sağlayacak anlaşmaları ve dostluğun gereklerini göz önünde bulundurarak yapmaya her zaman hazır olduğunu dostuma (valiye) bildirmek istiyorum.” [Bkz. L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 46-47; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresine (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)** Ankara, 1993, s. 155.] Emanullah Hanın çok önem verdiği ve samimi olarak yazdığı bu iyi niyetli mektuba, İngilizler, muğlak bir cevap vererek Afganistan'ın istiklâlini tam olarak tanımada tereddüt göstermişlerdir. Bu durum üçüncü İngiliz-Afgan harbinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Bkz. M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 112

⁵⁶ M. S. Farhang, **Afghanistan in The Last Five Centuries**, s. 490-491. İngiliz-Afgan ilişkilerinde gelişmeler ve 1919 İngiliz-Afgan savaşı bazı İngiliz gözlemciler tarafından Genç emirin otoritesini sağlamlaştırılmaya ve halkının desteğini arkasına almaya mecbur bırakan Habibullah'ın suikastının doğrudan bir sonucu olarak açıklanmıştır. Bu yorumu Emanullah'ın kurulan tezgaha bulaşmış olabileceği yaygın şüphesi ve baş gösteren huzursuzluk dolayısıyla yapmışlardır. Bu sebepten üçüncü Afgan savaşı Emire yönelik popüler kızgınlığı emirden saptırıp İngiltere'ye yöneltmek teşebbüsü olarak yorumlanmaktaydı. Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 234-235.

⁵⁷ Emanullah Afganistan'ın tam bağımsızlığını istemiş ve bu İngiltere'nin vermeye razı olmadığı bir şeydi. Hindistan'da gittikçe kötüleşen politik hava Hindistan Hükümetinin İngiliz-Afgan anlaşmasını yeniden görüşmesini zorlaştırıyordu. Bu nedenle, Lord Chelmsford yeni Emir'le yaptığı görüşmede yeni bir anlaşmaya gerek olmadığına inandığını söylemiştir. Durum böyle olunca Afganistan'ın bağımsızlık isteği gerçekleşmeyecekti. Fakat İngilizlerin Emanullah'a karşı olan tutumlarında başka endişe verici işaretler bulunmaktaydı. Hindistan Hükümeti Afganistan'la yaptığı yazışmalarda Emir Nasrullah'a “Majesteleri” unvanıyla hitap ederken, aynı şeyi Emanullah için yapmayı artık istemiyordu. Bu küçük görme hareketi, kasıtsız bile olsa, Afganistan'da fark edilmemiş değildi. Aynı derecede önemli olan başka bir şeyde Emanullah'ın 3 Mart 1919'da valiye yazdığı mektubun 15 Nisan'a kadar cevaplanmamış olmasıdır. Yeni Afgan hükümdarı Hindistan'a bir Afgan temsilcisi atayarak Hindistan Hükümetinin yaklaşımını test etmeye çalışmıştır. Yeni temsilci Abdurrahman sınıra ulaştığında Roos-Keppel onunla bir görüşme yapmıştır. Abdurrahman kendisini Emir'in elçisi olarak tanıtmış, ancak Kuzey-Batı sınır eyaleti temsilcisi ona “Hangi Emir” diye yanıt vererek, hükümetinin Emanullah'ı tanımadığını ima etmiştir. Bu yeni hükümdarı kabul etmeme politikasına uygun olarak, İngiltere sübvansiyon ödemelerine devam etmemiştir. Londra hükümeti için bu mantıklı bir politika gibi görünse de, Afgan hükümdarı için bu politika Afganistan'a karşı yapılan düşmanca bir davranışla eşdeğerdeydi. Böylece, Afgan hükümdarının İngiltere'nin Afganistan'ı tehdit etmekten

zamansız ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüsünü belirtti. Emanullah'a mektubu için teşekkür etti ve Hindistan'ın Afganistan ile ticari bir anlaşmaya hazır olduğu güvencesini verdi.

Emir yönetim ile ilgili reformları başlatmada hiç zaman kaybetmedi ve yeni bir kabine kurdu. Mahmut Tarzi dış işleri bakanı ⁵⁸ ve Abdülkuddus Han başbakan oldu. Emanullah halkı tarafından Emir ilan edildiğini belirten bir ferman yayınladı ve fermanla kendisinin bunu şu şartlarla kabul ettiğini belirtti:

1. Afganistan içte ve dışta özgür olacaktır.
2. Halkı Habibullah'ın suikastının intikamını alması için kendisiyle birlik olmak zorundadır.
3. Halk özgür olmalı hiç kimseye baskı uygulanmamalı hükümet kanuna uymalıdır.

Emanullah'ın bu istekleri, sonraki aşamanın savaş olduğunu göstermekteydi.⁵⁹ İngilizler Afganistan'ın tam bağımsızlık isteğini göz ardı etmeye karar verdikleri halde, Emanullah bu hedefi gerçekleştirmek için başka yollar araştırıyordu. Bu maksatla 7 Nisan 1919 tarihinde Lenin'e bir mektup yazdı.⁶⁰ Emir, Afganistan tahtına geçmesiyle beraber kendisinin tüm insanların eşit oldukları prensibini ve tüm halkların barış içindeki birlikteliğine sıkı bir şekilde sarılma prensibini benimsediğini Rus liderine

vazgeçmeyeceği yönündeki korkuları haklı çıkmıştır. Hindistan'da milliyetçilere verilen kendi kendini yönetme ve demokrasi sözlerini, Rowlatt Yasa Tasarısının baskıcı ve sert kanunları takip etmiştir. Bir valinin belli koşullarda sarf ettiği sözleri, değişen koşullar altında yerine geçen hükümdar için artık bağlayıcı değil miydi? İngiltere Afganistan'la olan ilişkilerinde savaş öncesi durumuna geri mi dönüyordu? Afgan hükümdar bu sorularla yüz yüze gelmek zorunda kalmıştır ve açıkça görülüyor ki umutsuz bir hamlenin yapılması gerektiğini sezmiştir. Tıpkı Hindistan milliyetçilerinin isyanı gibi, Afgan milliyetçileri de bağımsızlıkları için mücadele etmeye hazırlanmışlardır. Zaman hiç olmadığı kadar uygun bir zamandı. Rus Devrimi Rusya'yı Orta Asya "Entrika"sından çıkarmıştı; Sovyetler birçok cephede savaşmakta ve İngiliz karşıtı Afganistan'ın tarafını tutmaktaydı. Sonuç olarak, Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşının en önemli nedenlerinin, Emanullah'ın Afganistan'ın hem bağımsızlığını ve hem de savaş boyunca tarafsız kalması nedeniyle verilecek ödülü kaybedeceğine yönelik korkuları olduğu söylenebilir. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 50-51.

⁵⁸ S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s.54

⁵⁹ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 111.

⁶⁰ Emanullah İngiltere'den tam bağımsızlığıyla ilgili olumlu cevap alamadı ve sadece Rusya'ya değil, ABD ve Japonya gibi ülkelere de diplomatik ilişkiye bulunmaya çalıştı. Geniş bilgi için Bkz. R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan 1914-1929*, s. 46-47.

bildirdi.⁶¹ Emir, Lenin'in bu dostça kutlamayı reddetmeyeceğini umuyordu ki mektuba imzasını, “*Arkadaşınız Emanullah*” şeklinde atmıştı. Diğer taraftan ise, Mahmut Tarzi Sovyet Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektupta Sovyet Rusya ile Afganistan arasında sürekli dostça ilişkiler kurulabileceğini ifade etmekteydi. Lenin ise, 27 Mayıs 1919 tarihinde yazmış olduğu cevabi mektubunda; Emiri ve Afgan halkını özgürlükleri uğrunda yaptıkları kahramanca savunmalarından dolayı kutluyordu. Ayrıca diplomatik ilişkiler kurma önerisini kabul ediyor ve “*İki büyük halk arasında sürekli diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla yabancı akbabaların onları bağımsızlıklarından yoksun bırakma teşebbüsüne karşı karşılıklı yardımlaşma için yeni bir yol açılabilir*” sözleriyle Afgan tarafının iyi niyet dileklerini paylaştığını vurguluyordu.⁶²

Afgan-Rus ilişkileri karşılıklı temaslar ile gelişirken Hindistan'daki politik gelişmeler bir krize doğru gitmekteydi.⁶³ Montagu-Chelmsford reformları, kendi kendini yönetmeyle alakalı Hindistan taleplerini karşılamada başarılı olamadı. Hint halkı bağımsızlık mücadelesinde yeni bir devreye girdi. 1919-1920'de Hindistan tarihinde yeni bir dönem açılıyor, millî çapta yeni bir hareket başlatılıyordu.⁶⁴ Bu hareket Hindistan'ın özgürlük mücadelesinde hayati bir rol oynayan “Satyagraha” olarak tarihe geçiyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hindistan, çektiği zorlukları avantaj olarak kullanmak yerine savaşta onlarla işbirliği yapmış, fakat savaşın sonunda ülkeye özgürlük yerine Rowlatt Yasası verilmişti. Bu yasa ile, sözde kışkırtıcı suçları bastırma hedefi adı altında Hindistan'ın o güne kadar şahit olduğu en keyfi biçimde, kişisel özgürlüklerin bastırılması yoluna gidildi. Bu uygulamalar, o zamana kadar İngiliz İmparatorluğu'nun sadık bir kulu olmakla övünen Gandhi'nin, Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı aleni bir isyancı ve düşman olmasına sebep oldu. Ülkenin her tarafına Satyagraha hareketinin yayılması sağlandı.⁶⁵

1917 senesinde Hindistan Hükümeti, Hindistan'daki devrimci suçları incelemek ve bunların ortadan kaldırılması için tedbirler sunmak üzere Justice Rowlatt'ın başkanlığında bir komite tayin etmişti. Rowlatt Komisyonu, durumu gözden geçirdikten

⁶¹ J. Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, C. I., s. 418.

⁶² A. L. P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence British Records*, C. I, s. 19; R. H. Magnus, E. Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 41.

⁶³ Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi C. III.*, s. 531.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Salim Cöhçe; “Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII., S. 37, Mart 1997, s. 81-88

⁶⁵ A. A. Arghandawi, *British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 173-174.

sonra ülkenin yasalarında bir dizi değişiklik teklif etti. Önerilen değişiklikler politik şiddet hareketleri ile başa çıkmak için Hindistan Hükümeti'ne özel bir güç kullanma yetkisi veriyordu. Bu tavsiyeler ışığında Hindistan Hükümeti, 18 Ocak 1916'da İmparatorluk Yasama Konseyi'ne sunulan iki yasa taslağı hazırlamıştı. Bu yasalardan ilki Hint Ceza Yasasını, Hindistan Hükümeti'ne devlet güvenliğine karşı şüphe uyandıran faaliyetleri kontrol etme yetkisi verecek şekilde ıslah etme amacına yönelikti. İkinci yasa ise; devrimci faaliyetlerle mücadele ederken yasa çıkarmada daha kestirme bir süreç takip edebilmek için gerekli otoriteyi Hindistan Hükümeti'ne vermektedir. Teklif edilen değişikliklere yasama meclisinde karşı çıkılmış fakat bunun Hükümet üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı. 24 Şubat 1919 tarihinde Gandhi ve onun takipçileri yasaları kabul etmeyeceklerine dair yemin ettiklerini gösteren bir belge imzaladılar. 26 Şubat'ta, Gandhi Hindistan halkına açık bir mektup gönderdi. Mektubunda halkı Rowlatt Yasası'na karşı direnişe katılmaya çağırıyordu. Amritsar 1917 senesinden beri Pencap'ta kongre organizasyonunun merkezi olmuştu. 30 Mart 1919 tarihinde bir çok kasabada direniş kararı verildi. Amritsar'daki tüm dükkanlar kapatıldı ve bir miting yapıldı. Bu toplantıya yaklaşık olarak 5 000 kişi katıldı. Dr. Seyfettin Kitchlew mitingi yönetti. Rowlatt Yasasının yürürlükten kaldırılması çağrısında bulunuldu. Bu arada Hint Hükümeti Gandhi'nin Amritsar'ı ziyaret etmesine izin vermedi. Dr. S. Kitchlew'e ve öbür liderlere 10 Nisanda şehri terk etmeleri emredildi. Bu haberler tüm şehre yayılınca; dükkanlar kapandı, bankalar, postaneler ve demiryolları ateşe verildi.⁶⁶

General Dyer meseleyi halletmek üzere görevlendirildi. Dyer komutasındaki yaklaşık 1000 İngiliz askerî ile kasabaya ulaştı. General bir ilan yayınlayıp, toplantı ve yürüyüş yapılmasına müsaade edilmeyeceğini duyurdu. 13 Nisan öğleden sonra, Jallianwawlabagh'da 25 000 kişinin katıldığı bir miting yapıldı. General Dyer bilgiyi alır almaz, gösteri yerine gitti ve hiçbir uyarı yapmadan askerlerine göstericiler üzerine ateş açmalarını emretti. Ateş on dakika kadar devam etti. Çoğu çocuk ve yaşlı olmak üzere en az 1500 kişi öldürüldü.⁶⁷

⁶⁶ R. K. Sinha, *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi (1919-1928)*, İstanbul, 1972, s. 60-61.

⁶⁷ A. A. Arghandawi, *British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 174-175. 13 Nisan 1919'daki trajik Jallianwawlabagh hadisesi Emanullah'a harekete geçmek için bir bahane oldu. Jallianwawlabagh'da bir İngiliz subayın emriyle yüzlerce Hintlinin öldürüldüğü ve yaralandığı gün, Kâbil'de bir divan topladı ve İngilizlere karşı silahlara sarılıp bağımsızlıklarını kazanmalarının sırasının geldiği ilan edildi. O, ülkenin ve İslam'ın iyiliği için bir cihadın gerekli olduğunu söyledi.

Hindistan'da İngiliz Yönetimi ile Gandhi yanlıları arasında bu gelişmeler yaşanırken, Nisan sonlarında, Emanullah halka özel bir toplantı çağrısı yaptı.⁶⁸ O, toplananlara hitap ederken; Hindistan'dan gelen mektupları okudu. Mektuplarda Amritsar'daki İngiliz vahşeti ve katliam büyük bir duygusallıkla anlatılıyordu. O, mektubu okurken acıyla ağlamış ve şöyle hitap etmişti: “*Hindistan'daki kardeşlerimize karşı ne biçim bir tiranlık uygulandı, sadece bu değil, Bağdat ve kutsal yerler de tiranlık tarafından ele geçirildi. Sizin kutsal savaşa hazır olup olmadığınızı soruyorum. Eğer hazırsanız, savaş aslanlarımızı salınız. Vakit geldi.*”⁶⁹ Emanullah'ın bu çağrısına toplantıda bulunanlar olumlu cevap verdi.⁷⁰ Emanullah, o sene vergi toplamayacağını ilan etti. Emir halktan cihad için buğday toplamalarını istedi, zengin adamlar cephanelikten tüfek ve cephaneye satın almalıydılar. Fakir insanlar da güvenlik için onlardan almalıydı. Bu gelişmeler olurken, Hindistan Hükümeti Dış İşleri Sekreteri Maffey, Afganistan'daki durumu şu sözlerle özetlemekteydi: “*Rowlatt Yasası kıskırtmasının etkisi olağandışı olmuştur. Ben bölgede bulunan her Kabileden ve topluluktan valiye yazılmış dilekçeler alıyorum, içinde bizim tarafımızda olan adamların da bulunduğu en önde gelen kişiler bu dilekçeleri imzalamaktalar. Benim en güvenilir ve en eski Hintli arkadaşlarımın çoğu, Hint ordusundan adamların da yasaya*

Kur'an'dan alıntı yaparak halkını “toplanmaları, birleşmeleri, fakat Tanrının ipine sınımsız sarılmaları” için teşvik etti. Aynı zamanda İngilizler ile savaşmak için hazırlıklar yapmaya başladı. İngilizlere aynı anda üç cepheden saldırmayı planlıyordu. Başkomutan Salih Muhammed komutasında Hayber'de, Sepahsalar Nadir Han ve Spin Boldak komutasında Host'da ve Abdulkuddus Han'ın komutasında Quetta'da. Askerî hareketin kutsal bir nitelik kazanması oldukça önemliydi. İngilizlere karşı yapılan askerî operasyonlara dinî bir önem atfetmek Afganistan'da neredeyse bir gelenek olmuştu. Kutsal savaş ulema için sıradaki ilk önemli şeydi. Ulema İngilizlere karşı Afganistan'ın korunmasını kendilerinin tarihi rolü olarak görüyordu. Kutsal bir savaş devam ederken rejime karşı gelmek kendilerini kafir gruba katardı ve İslami sorumluluğunun reddi anlamına gelirdi. Aslında *cihad*'in resmi olarak ilan edilmesi din grubu arasında derin bir duygu yarattı. Nasrullah'ın iktidara hakkı olduğunu dinî gerekçelerle savunan ulema şimdi kendilerini, Emanullah'ı, Afganistan'ın meşru yöneticisi olarak tanımak ve O'nu İngilizlere karşı desteklemek zorunda hissediyorlardı. Benzer şekilde, ülkenin önde gelen tüm dinî liderleri *cihad*'ın ilan edilmesini müteakiben bir ay içinde yeni rejimi desteklemek üzere bir araya geldiler. Bkz. S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 54.

⁶⁸ Cyriac Maprayil, **Britain and Afghanistan in Historical Perspective**, London, 1983, s. 39.

⁶⁹ B. R. Rubin, **The Fragmentation of Afghanistan**, s. 54. Emanullah bu gücünü, İngilizlerin sınırlardaki zayıflığı ve Hindistan'da büyüyen huzursuzluk haberleri ile birleştirerek, Mahmud Tarzi, General Muhammed Nadir Han ve diğerlerinin ısrarlarıyla 1919 yılının Mayıs ayında bir ay süren üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nı başlatmıştır. Emanullah Kâbil'deki İdgah camiisinde yapılan büyük bir mitingde bu savaşı ilan ettiğinde, kalabalık büyük bir şevkle “Ya istiklal, ya ölüm” diye bağırmıştır. Bkz. L. Dupree, **Afghanistan**, s. 442-443.

⁷⁰ Emanullah'ın Nisan 1919'da bağımsızlık savaşını ilan etmesi ve daha sonra onun kutsal bir savaş çağrısı dinî grupların rejime karşı tavırlarını dramatik olarak değiştirdi. Bu eylemler Emanullah iktidarının ilk yıllarında ona ulema desteği ve politik bir meşruiyet kazandırdı. Kendisinin hanedanlık hakkı hâlâ sorgulanıyorken cihad ilan eden Emanullah dinî grupların ittifakını kendi tarafına çekiyordu. Bkz. S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 53.; R. H. Magnus, E. Naby, **Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid**, s. 41.

karşı çok kızgın olduklarını söylemektedirler.” Diğer tarafta Emanullah, 27 Nisan 1919 tarihli fermanında Afgan halkının tüm kesimlerini, Hindistan’ın bir devrim durumunda olduğu hususunda bilgilendirerek dinlerine⁷¹ ve emirliğe hizmet etmelerini istedi. General Salih Muhammed Han da durumla ilgilenmek üzere kabile bölgesine gönderildi.⁷²

Afgan Emiri’nin bu faaliyetleri Hindistan’da farklı biçimlerde değerlendirilmişti. Öyle ki 8 Haziran 1919 tarihli Hindu Gazetesi, Emanullah’ın Dünya Savaşı sırasında Afganistan’ı ziyaret eden Alman, Avusturyalı ve Türk ajanların etkisinde kaldığını ifade ediyordu. Gazete aynı şekilde Emir Emanullah’ın İngilizlere karşı Bolşeviklerle entrikalar çevirdiğini iddia ediyordu. Bununla birlikte, Afganistan’da her zaman bir savaş çılgınlığına sebep olan bağımsızlık ideali yaygın bir talebe dönüştü.⁷³ Demokratik istekler ülkenin her tarafında ortaya çıkmaya başlarken, otokrasi için sayılı günler başlamıştı.

Emir Emanullah’ın İngiliz Hükümeti’ne karşı politikası ağırlıklı olarak Abdülkuddus Han’ın, Serdar Mahmut Tarzi’nin ve Serdar Abdulaziz Han’ın yönlendirmeleri ile şekil alıyordu.⁷⁴ 29 Nisan 1919 tarihinde, Dış İşleri Bakanı Mahmut Tarzi, Simla’daki Afgan elçisine, Emir Emanullah adına Hindulardan ve Müslümanlardan ittifak talebinde bulunmasını emretti.⁷⁵ Tarzi, Mevlevi Ubeydullah’ın ordularıyla beraber doğu tarafında olduğunu ve Hacı Aburrezzak’ın da sınırda Mohamandlar arasında olduğunu söyledi. Elçinin onlarla iletişime geçmesi istendi. İngiliz İmparatorluğu aleyhine insanları ayaklandırmak için bir fırsat doğmuştu ve gazeteler bu amaç için kullanılacaktı. Öte yandan Afgan Elçisi Abdurrahman ve Afgan Posta Müdürü Gulam Haydar, Hindistan’ın devrimin eşiğinde olduğunu ve Hindistan’daki İngiliz yönetimini yıkmak için sadece bir Afgan işgali kıvılcımına gerek

⁷¹ Ulemanın çoğu Bağımsızlık Savaşı’na aktif olarak katıldı ve savaş için çabalarırken kitleler üzerinde çok büyük etki yarattılar. Fazıl Muhammed Müceddidi (sonraları Sems’el- Meşayih) ve onun kardeşi Fazıl Ömer (sonraları Nur’ul-Meşayih), Mevlevi Abd’ul- Wase Kandahari, Mevlevi Faz’lel-Hakk, Ahundzada Mossahi, Molla Utmanzai, Molla Muhammed Jan Han, Molla Abd’ul- Ruahman Baiktuti, ve Molla Abd’ul- Hamid Alekozai, Kandahar’daki Hırka-i Şerif Türbesi’nin *mütevellisi* en ön saflarda yer alan önde gelen dinî liderlerdi. Bir açıdan, İngilizlere karşı savaşın ilanı ulemanın uzun süredir var olan bir talebine bir cevap niteliğindedir. Bkz. S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 55.

⁷² A. A. Arghandawi, **British Imperialism and Afghanistan’s Struggle for Independence**, s. 176.

⁷³ B. R. Rubin, **The Fragmentation of Afghanistan**, s. 54.

⁷⁴ A. A. Arghandawi, **British Imperialism and Afghanistan’s Struggle for Independence**, s. 177.

⁷⁵ A.L.P. Burdett, **Afghanistan Strategic Intelligence British Records**, C. I, s. 20.

olduğunu Emir'e rapor etti. Gulam Haydar, Emir'e gönderdiği başka bir mektubunda, postanenin aranacağı haberini alması üzerine, kendisinin tüm yazılarının İngiliz karşıtı olması dolayısıyla silahlı direniş emri verdiğini yazıyordu. Emire, eğer gerekirse Peşaver şehrinde İngilizlere karşı kutsal bir savaş başlatacağı teminatını veriyordu. O, sekiz bin adamının olduğunu buna ek olarak civar köylerden iki bin civarında adam yakında kendisine katılacağını iddia ediyor, Emir'in bir işgal başlatmaması durumunda hem Hinduların hem de Müslümanların çok hoşnut olmayacaklarını da ekliyordu. Kısmen ülke içindeki rahatsızlığı bir dış düşmana yönlendirmek, kısmen de Emir Emanullah'ın Hindistan'da İngilizlere karşı milliyetçi bir başkaldırının kapıda olduğuna inandığı için,⁷⁶ Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı adı verilen savaş başlatıldı. Emir'in güçleri İngilizlere saldırmaya başlamasıyla Mayıs-Ağustos 1919 boyunca süren savaşta⁷⁷ ilk çatışmalar 3 Mayıs'ta vuku bulmuş,⁷⁸ kabile reisleri Afgan komutanların liderliğinde sınırdaki İngiliz birliğine saldırmaya başlamıştı.⁷⁹ Kısa süre sonra, Landi Khana'nın güneyindeki Kaffir Kot ve Bag'daki İngiliz köyleri işgal edildi. Mayıs'ın 5'inde Hayber'e kamyonlarla küçük bir İngiliz takviye birliği gönderilip, 6'sında ise Hindistan'daki kara birliklerine bağlı mobilize gruplar hazır hale getirildi. 7 Mayıs'ta Peşaver üzerinde odaklaşan çatışmalarda, İngiliz güçleri şehirdeki sivillere saldırdığı gibi demiryollarına zarar verip, kara yollarını tahrip etti. Bu grup gönüllülerden oluşuyordu.⁸⁰ Landi Kotal'da ilk savaş haberleri gelmesinin hemen akabinde, Gulam Haydar bölgeye çok sayıda kabile gücü gönderdi. Bunun üzerine 8 Mayıs 1919'da Hint Hükümeti şehrin etrafına bir kordon oluşturdu. Orada çoğunluğu Afganlı ve bir kısmı da Peşaverli olan yaklaşık 10.000 civarında halktan oluşan güç vardı. Bunların hepsi İngilizlere karşı mücadeleye hazırdı. Aslında tüm şehir İngilizlere karşı düşman

⁷⁶ Emanullah Hindistanda İngiliz yönetimine karşı genel bir isyan beklentisindeydi. Afganlıların başarı şansları Hindistan'da bir isyanın olamaması sebebiyle azdı. Bkz. A.L.P. Burdett, **Afghanistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970**, C. 1, ? 2002, s. 22-23.

⁷⁷ H.H. Smith, v.d., **Area Handbook for Afghanistan**, s. 52; Salim Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 104-105; C. Maprayil, **Britain and Afghanistan in Historical Perspective**, s. 43.

⁷⁸ A. Sareen, **India and Afghanistan**, s. 110-111. Emanullah, Lord Chelmsford'un mektubunu aldıktan yaklaşık iki hafta sonra, düzenli Afgan güçleri, Hindistan-Afgan hudutlarını çeşitli noktalarda geçmiş ve ilan edilmemiş Üçüncü Afgan Savaşında ilk düşmanlıklar başlamıştır. Üç Afgan generali Durand Sınırına ilerlemiştir. Bkz. L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 48-49.

⁷⁹ Mustafa Kemal, Erzurum Kongresini açarken; Afganistan'da İngilizlere karşı başlatılan Bağımsızlık Savaş'ını "Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabailinin dahi Afganlılara iştirak ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dâhile çekilmeğe mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir" şeklinde ifade etmektedir. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I-III, Ankara 1997, s. 3.

⁸⁰ G. Macmunn, **Afghanistan**, s. 261-262.

kesilmişti. Bu düşmanlık tüm Peşaver bölgesine ve ülkenin öbür kesimlerine hızlı bir şekilde yayılıyordu.⁸¹ Gulam Haydar'ın planı kabilelerin de yardımıyla gizlice askerî tesislere saldırmaktı ve Afganlılar bu saldırıya katılacaktı. İngilizlerin düzenli orduları⁸² Dakka'da uzaklarda iken üslerinden yapılacak olan bir saldırı onların kaynaklarıyla bağlantılarını etkili bir şekilde kesecekti. 5 Mayıs 1919 akşamında, Peşaver Şehir merkezinde Gulam Haydar'ın yakalanmasının ve evinin aranmasının an meselesi olduğu dedikodusu yayıldı. Gulam Haydar, yaklaşık 2000 Afganlı topladı ve onları silahlandırdı. Komisyoner Şefi postane müdürünü yakalamaya niyetlendi fakat daha sonra Gulam Haydar'ın postaneyi terk ettiğini ve oldukça uzakta bir evde yaşamakta olduğunu öğrendiği için bunun yapılmasının zor bir şey olduğunu düşündü. Her hangi bir şekilde onu yakalamaya teşebbüs etmek ağır bir sokak mücadelesine yol açabilirdi. Peşaver şehir merkezinde yaklaşık olarak 10.000 Afganlı bulunuyordu. Komisyoner Şefi, top kulanılmasının mümkün olmadığını düşünüyordu.

İngiliz kuvvetleri 8 Mayıs 1919 tarihinde Akşam saat 2'de Peşaver'i sürpriz bir şekilde ele geçirdi. Gulam Haydar 22 kişiyle beraber hapis haneye atıldı. Direnişçilerin çoğu saklandıkları halde, birçok kişi ele geçirildi. Aynı gün şehirde sıkıyönetim ilan edildi.⁸³

Hindistan Hükümeti, Peşaver şehrinin Gulam Haydar önderliğinde cihad çağrısına cevabıyla çok yakından ilgilendi. Genel Vali, Kuzey Hindistan'ın bu propagandadan etkileneceğinden korkuyordu. Hindistan'da Afgan elçisinin dağıttığı ve Merkezi Haber Alma Örgütü tarafından engellenen broşürler bu endişeleri daha da artırdı. İlk broşür İran'daydı ve halka, orduya, ulemaya (din alimlerine), Khawanine (soylulara) ve Kandahar'ın önde gelenlerine hitap ediyordu. Emir Emanullah'ın mührünü taşıyan bu broşür, Hindistan'da devrime ve huzursuzluk fırtınasına işaret ediyordu.⁸⁴ Hintliler, İngiliz tiranlığının altında inliyordu ve İngilizler onların dinî uygulamalarına müdahale ediyordu. Onlar konuşma özgürlüğünden yoksun bırakılmışlardı. Üç kişi bir araya gelemiyordu ve Müslümanlarla Hinduların camilerine

⁸¹ A. A. Arghandawi, **British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence**, s. 178

⁸² 1919'da İngiliz askerî güçleri genellikle sınır bölgelerinde bulunmaktaydı, Waziristan'da ise normalin üzerinde bir kuvvet bulunmaktaydı. Ayrıca Peşaver Kandahar, Kohat'tan Derajata uzanan bölgelerde de çeşitli garnizonlar bulunuyordu. Peşaver'de 22 tabur, 6 süvari alayı, 12 top, 2 milis taburu vardı. Bkz. G. Macmunn, **Afghanistan**, s. 260.

⁸³ A. A. Arghandawi, **Afghanistan's Struggle for Independence**, s. 179.

⁸⁴ P. Skes, **A. History of Afghanistan**, s.273.

ve tapınaklarına gitmelerine izin verilmiyordu. İkinci duyuru aynı nitelikteydi fakat Peştun dilinde kaleme alınmıştı. Gulam Haydar broşürlerle ilgili ve Siracü'l-Ahbar'da yayınlanan ateşli yayınlardan dolayı sorgulandığı zaman O, İngiliz Hükümeti'nin emirlerini yayınlamadığını ve onların postanesinden alınıp dağıtıldığını söyledi. Ayrıca bu materyalin bir kısmının kabileler aracılığıyla Hindistan'a geldiğini söyledi. Evinde toplanan kalabalığa ilişkin olarak da onların kendi evine, Hindistan Hükümeti'nin kendisini hapsedip silahlarını toplayacağını haber vermek üzere davetsiz bir şekilde gelmiş olduklarını söyledi. O, Peşaverlilerin ve öbür sınır kabilelerinin kendisine gruplar halinde geldiklerini ve hemen kovulduklarını söyledi.⁸⁵

Kabileler için yazdığı fermanında Emir Emanullah Hint halkına karşı İngilizlerin uygulamış olduğu haksızlıklara işaret ediyordu: *“Ne Hindu ne de Muhammedi hiç kimse ne malına ne de toprağına sahip olmaya hak iddia edebilir, ne de hiç kimsenin özgür konuşmaya gücü olacaktır; üç adam bir yerde kalamaz, ne bir camiye gidebilirler; ne de Hindular tapınaklarına gidebilirler. Eğer onlar oraya giderlerse ve toplanırlarsa, hiçbir araştırma yapılmadan Suç Araştırma Birimi'nin isteğiyle cezalandırılacaklar.”* O, uluslararası kanuna göre İngiliz Hükümeti'nin iç işlerine karışmasının mümkün olmadığını, fakat Hindistan'daki huzursuzlukların Afganistan üzerinde olumsuz etkileri olduğunu sözlerine ekliyordu. Bu sebepten tebaasını birleşmeye teşvik ediyordu.⁸⁶

Emanullah bu bildiri ile halkı etrafında toplamaya çalışırken, ülkedeki çatışmalar devam etmekteydi. 3 Mayıs 1919 tarihinde Zar Şah'ın askerleri, Bagh Köyü yakınlarında su çalışması yapan beş vasıfsız işçiyi öldürdü.⁸⁷ Peşaver'deki İngiliz yetkilileri Zar Şah ile iletişime geçtiler. Zahir Şah'ın onu düşmanlığı başlatmak için gönderdiğini söyledi ve Emir Emanullah'ın mührünü taşıyan ve taş baskıyla çoğaltılmış bir fermanın kopyasını da gösterdi. Ferman gerçek gibi görünüyordu. Hindistan'daki huzursuzluğa işaret ederek başlıyordu. Rowlatt Yasasının her zamanki eleştirisini yapıyordu ve Afganlıları, Emir'in niyetlerini ve emirlerini tamamıyla açıklayacak olan yeni Baş Komutan Salih Muhammed Han'ı takip etmelerini teşvik ediyordu. Ferman herkesi Allah'ın rızasını kazanmaya ve açıkça ifade edilmese de cihada açıkça çağıran Peygamberin emrine itaate teşvikle sona eriyordu. Peşaver'e 245 tane fermanın

⁸⁵ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 180.

⁸⁶ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 111.

⁸⁷ R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 49.

gönderildiği söylenmekteydi. Hint-İngiliz Hükümeti'ne karşı mücadeleye çağırmak için kabilelere ateşli mektuplar gönderiliyordu.⁸⁸ 4 Mayıs 1919'da,⁸⁹ bir Afgan düzenli ordu grubu, Landi Kotal'daki İngiliz sınır gücünün su kaynaklarından birini kesti.⁹⁰ Hayber bölgesindeki sorunu haber alan Hindistan Hükümeti, Hindistan'daki Afgan elçisi Abdurrahman'ı çağırttı ve Emir'den dostça ilişkilerin gereğini gözetmesini sert bir şekilde talep etti. Ona, eğer Emir Hindistan'da huzursuzluğa dair bir söylenti duyduysa bunların gerçekçi gerekçelere dayanmadığı söylendi. Elçi, İngilizlerin ordularını hazırladıklarını Emir'e bildirdi. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Afganistan'da çatışmaların patlak vermesi Hindistan Hükümeti'ni çok güç bir konuma düşürdü. Sınırdaki askerî hazırlıklar hâlâ Londra'daki Savaş Komitesi tarafından idare ediliyordu. Afgan Savaşının çıkmasından bir ay önce Pencap'ta ciddi iç huzursuzluklar baş göstermişti.⁹¹ 11 Mayıs'ta İngilizler Afganlılara saldırdı.⁹² Bagh'a hakim bir konumda bulunan Khargali tepelerini ele geçirdi. İnatçı bir şekilde direnişe geçen Afganlılara karşı piyade güçleri, makineli silahlar ve uçaklar çok yakın bir işbirliği içinde çalışıp onları yendi. İngiliz uçakları aynı şekilde, Afgan taşıtlarının toplandığı Dakka'yı da bombaladı. Savaşta Afganlılar büyük kayıplar verdiler.⁹³ 14 Mayıs'ta General Dakka'ya girdi. Kabilelerin bazı küçük saldırılarına rağmen, Albay Mac Muller ile şehirde birleşti. Hayber geçidine konuşlanmış Afganlılar üzerine harekete geçildi. Afganlılar vur kaç taktiği ile bazı başarılar kazandıysa da, 600 kayıpla geri çekildiler. İngilizlerin kaybı ise 22 kişiydi. İngiliz uçakları Celalabad kasabasını bombaladılar.⁹⁴ Kasabanın askerî karargahları büyük oranda yakıldı.⁹⁵ Kasabadaki paniğin ardından komşu kabileler kasabanın, silahların, cephanenin ve hazinenin büyük

⁸⁸ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 181; S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 55.

⁸⁹ 4 Mayıs 1919'da Afganlılar sınırı geçtiler ve Hayber'de bir yere konuşlandılar. Peşaver'deki Afgan Postane Müdürü Celalabad'dan Peşaver'e geri döndü, müdürün elinde Hindistan'daki Müslümanları cihada çağıran broşürler vardı. Bu teşvike ek olarak Almanya'nın, Mısır'ın, Hindistan'ın ve Rusya'nın cihada yardım ettiğini belirten sahte raporlar da vardı. Bkz. A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence; British Records 1919-1970*, C. I, s. 19.

⁹⁰ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 112 ; L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 49.

⁹¹ A. A. Arghandawi, *British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 181-182.

⁹² İngilizlerin planı en temelde Celalabad'a yönelik bir karşı-saldırı gerçekleştirerek bir Kabile tehditi oluşturmak ve Afganlıları kendi başkentlerini korumak üzere başka cephelerden buraya çekmek için teşvik etmektir. Başka yerlerde hedef tümüyle savunmaya yönelikti, gerekirse geri çekileceklerdi. Bkz. A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence; British Records 1919-1970*, C. I, s. 20.

⁹³ G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 264-267.

⁹⁴ Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 532.

⁹⁵ P. Skes, A. *History of Afghanistan*, s.276.

kısmını yağmaladılar. 24 Mayıs'ta Kâbil bombalandı.⁹⁶ Bombalama sırasında Emir'in sarayı ve Emir Abdurrahman'ın türbesi hasar gördü. Bu saldırının Afgan Hükümeti'ni barışa yanaşmaya zorlayan önemli bir etken olduğundan hiç kuşku yoktu.⁹⁷

Afganistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Avam Kamarası'nda Komutan Vekili Kenworthy, İngiliz uçaklarının gece harekete geçtiğini, Celalabad'ı ve Afganistan'ın öbür şehirlerini bombalayıp kadınları ve çocukları öldürdüğünü söylüyordu. Fakat Hükümet Sekreteri uçakların gece hareket etmediğini ve kendisinin Genel Validen, operasyonların ordularla ve askerî hedeflerle sınırlı tutulması için kesin söz aldığını söylüyordu.⁹⁸

5 Mayıs'ta İngiliz Hükümeti, Hindistan'da savaştan tüm kuvvetlerinin faaliyetlerini durdurmaya karar verdi, aynı şeyi sınır güçlerine de emretti. Diğer taraftan Hindistan ordusundaki tüm İngiliz memurlarını geri çağırdı. Hindistan, bu manevrayla Afganistan ordusunu kuvvetli bir güçle Hayber'de karşılamaya karar verdi. Böylece onları savaştan sessizce geri çekilmeye itecekti. 8 Mayıs'ta Afgan Hükümeti ise kuvvetlerini takviye etti. Bununla birlikte, Londi Kotal'daki İngiliz güçleri Afganlıları geri püskürttüler. Peşaver'de de durum çok hızlıca bozuldu.⁹⁹ İngiltere karşıtı hareketin propaganda merkezi Afgan postane müdürünün bürosuydu.¹⁰⁰

Afgan ve İngiliz kuvvetleri arasındaki çatışmalar devam ederken Emanullah, İngiltere elçisinin mektubuna 5 Mayıs'ta cevap verdi. Emanullah, Hindistan Hükümeti tarafından Hindu ve Müslüman vatandaşlara uygulanan Tiranlık Kanunu diye nitelendirilen Rowlat Yasasını eleştirdi. O, kabilelerin ülkelerinin bağımsızlığını korumaları için birleşmelerini ve çok hızlı yaklaşan devrimlerce tehdit edilen sınırlarda barışın tesis edilmesini istediğini söyledi.¹⁰¹ Emir daha da ileri giderek, Elçinin kendi mektubunu makul bir sürede yanıtlamadığından yakındı ve bunu yaptığı zaman da saldırgan bir cevap verdiğini söyledi. Emiri üzen bir başka şey de; Chemsfold'un yeni Afgan ajanının randevusunu reddetmesi idi. Emanullah bunu Hindistan'ın yeni Emir'i

⁹⁶ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970*, C. I, s. 21.

⁹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresine (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, s. 223; savaş süreci için Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afghanistan*, s. 30-31.

⁹⁸ A. A. Arghandawi, *Afghanistan's Struggle for Independence*, s. 189-192.

⁹⁹ F. Tytler, *Afghanistan A Study of Polical Developments*, s. 195.

¹⁰⁰ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 113.

¹⁰¹ C. Maprayil, *Britain and Afghanistan in Historical Perspective*, s. 44.

tanımadığını gösteren düşmanca bir hareket olarak değerlendirdi. Dahası O, Hindistanla bir dostluk antlaşması imzalamak istediğini söyledi ve Tiranlık kanunlarını kaldırarak mutlak bağımsızlık için Afganistan Hükümeti'nin her iki tarafa fayda sağlayacak olan antlaşma ve sözleşme imzalamaya hazır olduğunu, böylece felaket kapılarının dünya üstünde açılmayabileceğini çünkü doğruyu istemenin doğru yolda haksızca kan dökmenin yanlış olduğunu söyledi. Buna karşılık, Hint Hükümeti Emanullah'ın isteklerini karşılamaya hazır değildi ve iki taraf arasındaki düşmanlık devam etti. 15 Mayıs'ta Elçi Londra'ya, İngiliz ordularının Dakka'yı işgal ettiğini rapor etti. Dakka Afgan topraklarına çok yakındı ve kabilelere İngiliz askerî gücünün üstünlüğünü göstermesi ve onları savaşın dışında tutması için Celalabad'ın alınması gerektiğini önerdi. Celalabad, aynı zamanda Kâbil'e yürümek için iyi bir üs olacaktı. Özel elçi orduların durumunun mükemmel olduğunu ve böyle bir harekete hazır olduğunu da bildirdi. Harekatın devamında Kandahar'ın işgali de değerlendirilmeliydi.¹⁰²

Hindistan'dan gelen Afganistan ve devam eden savaş ile ilgili raporlara rağmen Londra mevcut gelişmelerden yeterince bilgi sahibi olmadığına inanmaktaydı. Sekreter bunun sadece bir sınır çatışması mı yoksa gerçekten bir savaş mı olduğunu belirleyecek yeterli bilgiden yoksun olduğunu söyledi. Aynı zamanda Afganlıların ne tür bir barış istediğini bilmek istiyordu. Londra Müslüman devlete yapılacak bir saldırının başka yerlerde ciddi sonuçlar doğurabileceği endişesini taşımaktaydı.¹⁰³ Paris Barış Görüşmeleri kesinlikle etkilenecekti ve Londra eski statükoya geri dönmekle barışın olup olmayacağını bilmek istedi. Ancak Hint Hükümeti saldırının durağan bir savunmadan daha iyi olduğunu düşünerek harekete geçmek istedi. Emanullah'ın cihadı Rowlatt Kanun tasarısına karşı kışkırtma ile birleştirmesi İngiliz karşıtı bir öfke tehdidi yarattı. Hint Hükümeti bunun sınırı, Afganistan'ı ve Hindistan'ı saracağından korktu. Kabilelerin tavırlarının İngilizler için özellikle ciddi olduğu ortaya çıktı.¹⁰⁴ Hindistan'ın yerel kabile güçlerini kullanarak sınırları kontrol etme uygulaması şimdi şiddetli bir şekilde geri tepmişti. Fakat barış yanlıları hızlıca arttı. 21 Mayıs'ta Peşaver'deki

¹⁰² L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 114.

¹⁰³ C. Maprayil, *Britain and Afghanistan in Historical Perspective*, s. 43.

¹⁰⁴ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresini açarken: "Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabailinin dahi Afganlılara iştirak ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dâhile çekilmeğe mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir." demiştir. Bkz. Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I., Ankara, 1997, s. 83; *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, I-III*, s. 3.

görevli şef Hindistan'daki Afgan özel Elçisi olan Serdar Abdurrahman'ın bir telgraf aldığı rapor ediyordu. Bu telgrafta; Emirle konuştuğunu ve barış yapmak amacıyla İngilizlerle görüşmek istediğini söylemişti. Hint Hükümeti, daha önceden özel elçinin Afganistan'a geçmesine ve Emir'i düşmanca eylemlerine son vermeye ikna etmesine izin vermişti. Bununla beraber Afgan otoritelerine güvenmedi. Bunun Afganistan tarafının sadece taktik bir hareketi olduğunu, kabileleri kendi tarafına çekmek için zaman kazanma amacına yönelik olduğunu düşündü. Fakat özel elçi sınırlar boyunca durumu çok kritik olarak değerlendirdi ve hayati bir önemi olan böyle bir zamanı o kadar kritik olarak değerlendirdi ki komuta eden memur Afgan özel elçisi ile görüşmek üzere görevlendirildi.¹⁰⁵

Londra Hükümeti bu arada, Lord Chemsford tarafından önerilen tedbirlere katıldığını ve çözüm için eyleme geçmeye zorlandığını bildirdi. Bununla birlikte Hindistan'a şu uyarıyı yaptı: "Siz tarihin dersini unutmayacaksınız, biz Afgan düzenli ordusundan, düzensiz kabilelerin yalnız olan kamplarımız ve haberleşme hatlarımıza düzenledikleri sürekli saldırılarından korktuğumuz kadar korkmayız." İngiltere için problemin düzenli Afgan kuvvetlerinden ziyade kabile güçleri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Hindistan Hükümeti sonunda öğrendi ki Emir'in diplomatik girişimleri Sovyet Rusya ile yapılan görüşmeleri de kapsıyordu. Kâbil'e doğru yola çıkan Bolşevik Hükümet görevlileri olduğu şeklinde raporlar vardı. General W. Malleson, Hindistan'a hem Emanullah'ın hem de Mahmut Tarzi'nin Lenin'e ve yabancı işler komiserine mesajlar gönderdiğini rapor etti. Emanullah tüm insanların eşit oldukları prensibine bağlı kalma amacını ve tüm halkın barış içindeki birliğini ilan etti. Tarzi de Rusya ile Afganistan arasında sürekli ve dostça ilişkiler kurulacağı ümidini ifade etti. Hint Hükümeti Afgan propagandasını savmak için yollar aramaya başladı. Hint Hükümeti, Ağa Han'dan Hindistan'da ve sınırda dağıtılmak üzere bir mektup aldı. Mektupta Ağa Han Hindistan'a yönelik saldırıyı kınamış ve taraftarlarına İngiltere'ye karşı sadık kalmalarını tavsiye etmişti.

¹⁰⁵ L. W. Adamec, **Afghanistan**, s. 115.

¹⁰⁶ Emanullah aslında sınırın "bağımsız kabile şeridi"nde bulunan Afgan kabilelerinden aldığı yardım sayesinde Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nda başarılı olmuştur. Bu kabileler, Emanullah'ın cihad çağrısına uymuşlardır. Bkz. L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 92.

Hindistan'da cihadı yasaklayan bir beyan elde etmek için, Türk Sultanı'na yaklaşılması önerildi. Ne bundan bir şey çıktı ne de öbür hareketler başarılı oldu. Bağdat Naibi de herhangi bir bildiri yayınlamayı reddetti. O, ancak Hint ulehasının üyelerinin herhangi bir sorusuna karşı cevap olarak fetva verebileceğini belirtiyordu.¹⁰⁷

İngilizler ve Afganlılar diplomatik faaliyetlerini sürdürürken, 24 Mayıs 1919 tarihinde Emanullah'tan gelen bir mektup, daha önceki barış yanlılarına resmi bir ambargo koydu. O, Afganistan'ın Hindistan'daki düzensizlik sebebiyle, Afgan sınırını korumak için hareket ettiğini söyledi. Bu her iki tarafta da yanlışlara sebep oldu. Hindistan'da savaşın Hint Hükümeti tarafından istenmediği öğrenildiğinde, Emanullah cihad çağrısını feshetti ve bir elçinin görevlendirilmesine karar verdi. Emanullah İngilizlerin Celalabad'ı ve Kâbil'i havadan bombalamalarını şiddetle kınadı. Bu saldırılarda öteki hedeflerin yanı sıra Abdurrahman ve Habibullah'ın kabirleri büyük hasar görmüştü. Emanullah bu bombalamalarda İngilizlerin Almanları taklit ettiğini esefle belirtti.¹⁰⁸ Fakat Emanullah iki ülke arasındaki eski dostluğun yıkılıp, daha çok kan akarak bir düşmanlığın peyda olmasını istemedi ve bu sebeple her iki tarafa da faydalı olacak onurlu ve şerefli bir barışın tesisini önerdi. Savaşta ki olaylar şimdi yeni bir sürece girmişti. Dakka etrafındaki sınır istikrara kavuşurken, İngiltere'nin askerî konumu, Nadir Han'ın Veziristan bölgesinin içlerine doğru ilerlemesi ve İngiliz ordularının geri çekilmeye zorlanmasıyla ciddi bir şekilde sarsıldı.¹⁰⁹ 31 Mayıs'ta Kuzey-Batı Cephesi Komutanı Shirani, ülkesindeki tüm sınır jandarmasının geri çekilmesi emrini verdiğini rapor etti. Sınırdaki bütün kabilelerin muhtemelen isyan edecekleri görülmekteydi. Buna ek olarak, Afganlıların Celalabad ve Kahi'deki garnizonlarını sağlamlaştırdıkları ve Rusya'dan uçakların geldiği yolunda haberler yayılıyordu. Peşaver'deki görevli Ross Keppel'in 1 Haziran 1919 tarihinde bildirdiğine göre; Jandola ve Manji karakolları çok sayıda kişi tarafından muhasara altına alınmış ve Zarkani karakoluna yaklaşılmıştı. Kajuri ve Shinkai karakolları terkedilmiş ve Isha karakolu Afganlılarca alınmıştı. Kabilelerden Orakzai hâlâ sessizdi ve Mohmandlar sessiz bir durumdaydı.¹¹⁰

¹⁰⁷ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 116.

¹⁰⁸ İngilizler Emanullah Han'ın barış istemesinde bu bombalama olayının etkisinin büyük olduğunu düşünüyorlardı. Bkz. C. Maprayil, *Britain and Afghanistan in Historical Perspective*, s. 46.

¹⁰⁹ G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 274.

¹¹⁰ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 117.

Afgan kuvvetleri ile çatışmalar devam ederken İngilizler kabileleri kontrol altına alabilmek için yeni taktikler geliştirmeye başlamışlardı. Bölgede ilanlar dağıtılarak, Emir'in barış görüşmelerinin en kısa zamanda başlayacağı ümidi ifade edilmeye başlanmıştı. İngiliz stratejisi büyük çapta bu yeni hareketten etkilendi. Cephe gücünün politik şefi olan John Maffey, Simla'ya yazdığı bir mektupta; Thal'a yapılan tehdidin Celalabad hareketini geciktirdiğini, mevcut motorlu gücün iki eş zamanlı saldırıyı karşılamayacağını yazmaktaydı. Maffey, bu gecikmenin Emir'in yeni bir diplomatik hareket tasarlaması için zaman kazanma amacına hizmet edeceğini düşünüyordu. Kabilelerle görüşmelerin devam edebileceğini ve kendi sınırları içinde devanı etmelerinin iyi olduğu düşüncesine vardı. Çünkü Maffey Kâbil'deki bir isyandan çekiniyor ve kendisinin kimseyle oturup anlaşamayacakları kadar ileri gitmelerinden korkmakta olduğunu söylüyordu.¹¹¹

İngiliz tarafında bu gelişmeler yaşanırken Emanullah, Maffey'e bir barış mektubu göndermiş¹¹² Maffey bu mektubu büyük bir memnuniyetle karşılamış ve şunu söylemişti: *“Orduların yaşadıkları denemeleri gördükten, hattın yukarısında ve aşağısında olan biteni tecrübe ile bildikten sonra sizi temin ederim ki Emanullah'ın iletişimi bana büyük bir rahatlama sağlamıştır.”* Emir'in bu hareketi Afridis ve Mohmandları düşmanlıklarını sürekli olarak dışında tutacaktı. Maffey tüm kabile organizasyonlarının parçalanmaları için vakit tanımının avantajlı olduğunu düşündü. Bu arada Maffey şunu önerdi: *“Biz Kurram vadisini ordularla doldurabiliriz ve bizim barış koşullarımız bir ültimatom olarak kısa bir sürede sunulabilir. Hadi çok konuşmaktan kaçınalım; Bu sefer umuyorum biz gerçekten Afgan soğuşuna sahip olacağız. Kabile pisliği hâlâ iyileşmek ister, fakat Afgan noksanlıkları herhangi bir gerçek tehlike durumunu yok edecek ve hava müsaade edene kadar Mahsud ile pazarlığı erteleyebiliriz. İyi uçaklardan oluşturulmuş bir filo gelecek kış sonunda işi bitirecektir.”*¹¹³

¹¹¹ Afganlılar, Hindistan tarafındaki kabilelerin çoğunluğu kendilerine gönüllü destek verirse başarılı olabileceklerdi. Afganlılar çok yoğun çabalarına rağmen bunda başarısız oldular. Bunun muhtemel sebepleri; savaşın aniden ilan edilmesi ve buna hazırlıklı olunmayışı, Nasrullah'ı deviren Emanullah'ın popüler olmayan kişiliği idi. (Nasrullah, yıllardır sınır bölgelerindeki Kabilelerin meseleleri ile yakından alakalı idi ve önde gelen mollalar ile arası oldukça iyi idi.) Bkz. A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence; British Records 1919-1970*, C. I, s. 22-23.

¹¹² P. Skes, *A. History of Afghanistan*, s. 283.

¹¹³ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 118.

Emanullah'ın mektubundan bir hafta sonra Maffey, Dakka'da hiçbir hareketin yapılmayacağını önererek, “*Ben İngiliz Dakka'sında büyük bir saldırı taşı görüyorum, bizim tehlike ve itibarsızlığımıza bütün bir güvensizlik ve nefret ağının örüldüğünü görüyorum*” sözleriyle bölgedeki durumu özetliyordu. O, sadık Shinwari şeflerinin herhangi bir toprak teslimi peşinde olmaması yolunda kendisini uyardığını rapor etti. Maffey onların Emanullah'a büyük bir sempati duyduklarını düşünüyordu. Diğer tarafta, Hint Hükümeti eski statükoya dönmek için Londra'nın tavsiyesini kabul etmeye oldukça istekliydi, tehlike dolu ve belirsiz sonuçlara gebe olan bu duruma son vermek için yollar arıyordu. Yabancı işler bölümünde Denys Bray, Emanullah ile barış yapmada alicenaplığın en iyi politika olduğunu söyledi. Çünkü, Afganistan'a bir tampon olarak ihtiyaç vardı. Türkiye'nin tavrı ile İslam dünyasının gözü açılmıştı. Dahası, Afgan işbirliği olmaksızın sınırda barış tesis etmek zordu. Bu yüzden Bray, eski günlerin geri gelmesini istedi. O, Afganistan'ın tüm yabancılara özellikle Ruslara kapılarını kapatmalarını ve söz konusu olduğunda kapalı kapıları açmada pasif olmalarını, ama sınır kabilelerine karşı daha aktif olması gerektiğini düşünüyordu.¹¹⁴

Emirle yapılacak anlaşma maddelerine ilişkin olarak Bray aşağıdaki şartları önerdi:

1. Afgan dış işlerinin kontrol edilmesi,
2. İngiltere'nin Kâbil'deki ajanının ve Kandahar'daki temsilcisinin statüsünün iyileştirilmesi,
3. Tüm yabancıların hemen ülke dışına gönderilmesi,
4. Yabancı güçlerin delegelerinin Afganistan'a kabul edilmemesi,
5. İngiltere'nin yapacağı düzenlemeler hariç eski sınırların kabul edilmesi,
6. Hintli “kışkırtmacıların” teslimi veya kovulmaları,
7. Mahmut Tarzi ve Abdulkuddus Han'ın teslimi veya kovulması,

¹¹⁴ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 119.

8. Afgan posta bürosunun kaldırılması,
9. İngiltere'ye silah ithalini düzenleme hakkı verilmesi,
10. Afganlılarca kabilelerin silahlandırılmasının yasaklanması,
11. Sınır görevlileri arasında doğrudan ilişkiye izin verilmesi,
12. Kanun karşıtları ve akıncıların sınırdan sürekli olarak kovulması,
13. Dostça ilişkiler şartına bağlı, azaltılmış bir ödemenin yapılması,

Sonunda Lord Chemsfold, Emanullah'ın 3 Haziran 1919 tarihli barış önerisine cevap verdi ve aşağıdaki şartları ateşkes için gönderdi.

1. Afganlıların İngiliz mevkilerinden 20 mil geri çekilmesi gerekecekti,
2. Bu arada İngiliz orduları oldukları yerde kalacak ve hareket için hazır olacak fakat daha ileri gidemeyeceklerdi.
3. İngiliz uçakları askeri keşfe çıkmakta özgür olacaklardı ve Afganlılarca kendilerine saldırılmayacaktı.
4. Eğer bir İngiliz pilotu Afgan toprağına inmeye zorlanırsa güvenli bir şekilde geri getirilmeliydi.
5. Sınırın iki tarafındaki kabileler dizginlenmeliydi. Onlara ateşkes haberi verilecekti ve onlar eğer İngiliz güçlerine saldıracak olurlarsa Afganlılardan hiçbir yardım alamayacakları konusunda uyarılmalıydılar.

Özel elçi, barış konferansının Rewalpindi'de yapılmasını önerdi.¹¹⁵

Bu teklife Emir, 11 Haziran'da karşılıklı barış çabalarının başarısından memnun olduğunu bildiren bir cevap verdi. Fakat O, Afganlıların daha önce dinlerinden de güç alarak işgalcileri püskürtmüş olduğunu hatırladı. Bu ölüme anlam kazandıran bir şeydi,

¹¹⁵ S. I. A. Shah, *The Tragedy of Emanullah*, s. 132-133.

tabiatları itibariyle Afganlıların görünür ölümü, yabancı bir güce baş eğmeye tercih etmelerine ve onu ebedi hayat kabul etmelerine sebep olan bir durumdu. Afgan ordularının geri çekilmeleriyle ilgili olarak Emir, Afgan halkının tümünün asker olduğunu ve taşınamayacaklarını söyledi. Orduların oldukları yerde kalmalarını istedi ve havadan yapılan İngiliz askerî keşiflerini eleştirdi. Çünkü her evde silah vardı ve O istese de halkı uçaklara ateş etmekten men edemezdi. Bu sebepten barış, kötü niyetli birilerince çok kolayca kundaklanabilirdi. Emir, görüşme yeri olarak Rewalpindi'nin seçilmesini onayladı ve Afgan delegasyonunun tesbitini istedi. Bu delegasyon, Ali Ahmet Han tarafından yönetilecekti. Diğer taraftan Afgan Hükümeti, İngiliz Hindistan Hükümeti'nin beklenmedik iyi niyeti karşısında şaşkınlığa uğramıştı. Fakat Hindistan konumunu korumak için, Afganlıların barış dualarının sonucunda İngilizlerin güçlerini gösterip Afgan ordularını cezalandırmasıyla beraber düşmanlıkların son bulmasının İngiliz prestijinin sağlanması ile uyum içinde olduğunu ileri sürdü. İngiliz orduları dayanılmaz bir sığa ve sağlıksız koşullara maruz kaldı ve en etkili uyarı olarak, Hint Hükümeti savaşın devamının teknik ordular ve her türlü materyal için büyük ve sürekli bir şekilde İngiltere'den yardım talebini içerdiğini belirtti. Hindistan Hükümeti, eğer Emanullah'a gönderilecek mektup gecikirse, Emir'in İngiltere'nin engellenemez biçimde savaşta karar kıldığına ve herhangi bir barışa yanaşmayacağına inanacağından korktu. Bu da savaşı belirsiz bir tarihe kadar uzatacaktı. Emanullah'ın iktidardan düşmesi kaos ve anarşi demektir. Lord Chemsford bunun İngiltere'nin Müslüman komşusunu yok etme veya çığneme niyetinde olmadığını göstermek için iyi bir fırsat olduğunu düşündü. O, Afganistan'ın tümüyle bir boyun eğme politikası ile, karşılıklı güven ve gerçekten dostça ilişkiler tesis etmeye çalışma teşebbüsü politikaları arasında bir ara yol olmadığını düşünüyordu.¹¹⁶

Emirin mektubunu Hindistan'ın iyi bir şekilde yorumladığı konusunda şüpheli olsalar da Afgan Hükümeti, gelişmeleri Hindistan'ın inancının haklı olacağı ümidiyle onayladı. Hint Hükümeti de Emir'in mektubunu sorgulanabilir ve kısmen reddedilir buldu. Emirle yapılan sonraki haberleşmelerde özel elçi barış konferansı için İngiliz

¹¹⁶ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 121

delegasyonunun adını verdi. O, Emir'in savunmacı tavrını göz ardı etmeyi seçmişti. Çünkü sadece düşmanlıkların yeniden başlatılması Emiri değiştirmeye zorlayabilirdi.¹¹⁷

Emanullah'ın Hindistan'da ortaya çıkan olaylar konusunda abartılı bir görüşü vardı. O kaynaklarını ve saldırma yeteneğini fazla önemsiyordu. Savaş üç Afgan üssünden İngiltere üstüne birlikte yapılan bir saldırı olacaktı. Salih Muhammed'in komutanlığında Dakka, komutan şefi olarak; General Nadir Han komutanlığında Host ve Abdülkuddus Han komutanlığında Kandahar Afgan güçleri kabile güçlerince desteklenecekti. Peşaver'deki bir başkaldırı bir Afgan saldırısı ile eş zamanlı olacaktı. Nadir Han'ın başarısı İngiltere'nin Celalabad'a yönelik saldırgan hareketini engelledi.¹¹⁸ İngiliz haberleşme hatlarına kabile saldırıları olmasına yol açtı. İngiliz hava bombardımanları Celalabad'da biraz paniğe sebep oldu silahların ve malzemelerin Afgan kabilelerince yağmalanmasına yol açtı. Kâbil'de Emir'in sarayı ve öteki hedefler 24 Mayıs'ta bombalandı 3 Haziran'da ateşkes imzalandı¹¹⁹ ve 25 Temmuz'da bir Afgan delegesi¹²⁰ barış müzakerelerini başlatmak üzere Rawalpindi'ye ulaştı.¹²¹

¹¹⁷ Emanullah'ın amacı, hem Afganistan'ın istiklâlini İngilizlere kabul ettirmek hem de Afganistan hudutları haricinde kalan güney ve güneydoğudaki Afgan kabilelerinin anavatan ile birleşmelerini sağlamaktır. Bunun için, biri Celalabat, diğeri Kandahar ve üçüncüsü de bu iki şehrin ortasından olmak üzere üç ordu teşkilini ve güneye doğru ilerlenmesini emretti. Yapılan plâna göre, Celalabat Cephesi kumandanı Salih Muhammed Han, Kandahar Cephesi Kumandanı Abdülkuddus Han ve bunların arasındaki orta cephenin kumandanı Nâdir Han, hududa varduktan sonra müşterek hareket edecek ve hudut bölgesindeki Afgan kabilelerinin de yardımları ile düşmana karşı aynı anda hücum geçilecekti. Fakat, Celalabat Cephesi kumandanı hızlı bir yürüyüşten sonra hududa varmış ve diğerkomutanları beklemeden Hayber Geçidi'nin İngiliz kontrolündeki güney kısmını işgal etmiştir. Salih Muhammed Han'ın bu ihtiraslı davranışı Afgan cephesindeki birliği bozduğu gibi, İngilizlerin de çabuk harekete geçmelerine sebep olmuştur. İngilizlerin bölgeye kısa zamanda asker sevk etmeleri üzerine, Afgan kuvvetlerine yardım etmeleri beklenen güneydeki Afridi ve Mahmud kabileleri de atıl kalmışlardır. Diğerkomutanları beklediği gibi kabilelerin de desteğinden mahrum kalan Salih Muhammed Han, İngilizlerin üstün topçu ateşi karşısında tutunamayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Buna mukabil, Nadir Han, daha tedbirli davranarak, Veziristan kabilelerinin de desteği ile, İngiliz kontrolündeki Tal kalesini başarılı bir topçu ateşinden sonra muhasara etmiş; tedbirli hareketi, kısa zamanda, Veziristan'daki İngiliz kuvvetlerini çekilmek mecburiyetinde bırakmış; sulh antlaşması yapılan kadar da bölge Afgan kontrolünde kalmıştır. Kandahar üzerinden gelmesi beklenen Abdülkuddus Han kumandasındaki üçüncü Afgan ordusu ise bazı güçlükler yüzünden harp sahasına yetişememiştir. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 113; B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 30-31.

¹¹⁸ A.L.P. Burdett, A.L.P. Burdett, *Afganistan Strategic Intelligence; British Records 1919-1970*, s. 21-22.

¹¹⁹ H. H. Smith, v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 52. III. İngiliz-Afgan savaşının sonunda yapılan ateşkes antlaşmasının maddeleri için Bkz. S. I. A. Shah, *The Tragedy of Emanullah*, s. 137-139.

¹²⁰ L. W. Adamec, *Afganistan's Foreign Affairs*, s. 90-91; S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 56-57.

Üçüncü Afgan Savaşı'nı İngilizler kazanmadı. Savaş, hem Afgan hem de İngilizleri sonuca götüren bir savaş olmadı, hiçbir taraf kesin bir yenilgiye uğramadı. Fakat bu savaş Afganistan üzerindeki İngiliz hakimiyetine bir son verdi. Bu yüzden haklı olarak Afganlılarca zafer olarak adlandırıldı. Esasında zafer askerî hareket alanından çok diplomasi sahasında kazanılmıştı.¹²²

2. 2. Barış Müzakereleri ve Rawalpindi Antlaşması

Barış Müzakereleri başlamadan önce İngiliz Hint Hükümeti, Afganistan'a sunacağı şartları değerlendirmeye başlamıştı. Teğmen General Kirk Patrick Dakka ve onu çevreleyen bölge Host, Lat Poti, Chaman'ın kuzey bölgesinde bir sınır düzeltmesi önerdi. Öteki kişiler de toprak değişimlerini düşünüyorlardı. Bu amaçla; Wakhiler İngilizlere dilekçe yazıp İngiliz korumasını, Chitral, Mehtar ve Nasrat'ı, Kafirler İngiltere Kafiristan'ın en az bir kısmını ele geçirmesini, İngiltere'nin Sistan ve Belucistan ajanları da Gaudi Zirreh ve Helمند su yollarını ele geçirmek istediler. Dışişleri sekreteri Henry Dobbs, hızlı toprak değişimlerini beğenmedi fakat ufak sınır düzeltmelerinin Afganlıları ciddi olarak rahatsız edeceğini ve İslamî duyguları harekete geçireceğini düşündü.¹²³ Emir'in, özel elçiden gelen etkileyici mesajdan sonra Afganlılarca düzenbazlıkla suçlanmadan toprak tavizi talebinde bulunması zordu. Bu şartlara göre oluşan taslakta;

1. İmzanın atıldığı günden itibaren barış olacaktı.

2. Afgan saldırganlığından dolayı, silahların Afganistan'a sokulması yasaklanacaktı.

3. Hiçbir yardım yapılmayacaktı ve gecikmiş borçlar iptal edilecekti.

4. Eğer Emir pişman ise altı ay sonra yeni antlaşmalarla yeni dostça ilişkiler kurulabilecekti.

¹²¹ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970*, C. I, s. 22-23. İngiltere'nin 1919 Revalpindi Antlaşmasından hedeflediği sonuç için geniş bilgi. Bkz. A. Sareen, *India and Afghanistan*, s. 122.

¹²² 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi'de imzalanan anlaşma ile Afganistan tam istiklâline kavuşacaktı. Yalnız bu sonuç, Afgan ordularının başarılarından çok, Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetten, yani bu devletlerin Afganistan'ı kendi yanlarına çekerek birbirlerine karşı kullanma isteğinden kaynaklanmaktaydı. Bkz. S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 104-105.

¹²³ P. Skes, *A. History of Afghanistan*, s. 284.

5. Yeni dostluk tesis edilene dek İngiliz orduları, Afgan topraklarında Hayber bölgesinde kalacaktı. Öteki mevkiiler boşaltılacaktı.

Ayrıca İngilizlerden bir dostluk anlaşması elde etmek için Emir aşağıdaki şartları da sağlamalıydı:

1. Ülkesinden tüm yabancıları kovmalıydı.
2. İngiltere dışında başka hiçbir yabancı ülke ile ilişki içinde olmamalıydı.
3. Ubeydullah ve öteki Hintli kışkırtıcıları kovmalıydı.
4. Sınırları ihlallerden korumak için işbirliği yapması gerekmekteydi.

5. İngiliz ajanları ve öbür İngiliz temsilcilerinin konumlarını güçlendirmesi gerekmekteydi.¹²⁴

Hint Hükümeti bu talepler karşısında 5. madde konusunda ihtiyatlıydı. Bu maddeyi ancak askerî danışmanlarının ısrarı sonucu kabul etti. O, İngilizlerin Dakka'yı işgallerinin sadece Afganlıları değil aynı zamanda Afridileri ve Mahmandları da kızdırdığını düşünüyordu. İngiliz Hükümeti önerilen deneme süresini onayladığını belirtti. Fakat ilkin iki aşamalı müzakerelere itiraz etti. Londra Kam Dakka'da bir demiryolu terminali elde etmek istedi ve Peşaver'de bir postane müdürü ikame etme geleneğinin kaldırılmasını önerdi. Eğer İngiliz Hükümeti onun anlaşmanın koşullarını yerine getirdiğine ikna olursa 6 ay içinde Emanullah'a bir yardım edilecekti. Elçi acil bir barış yapma ihtiyacından etkilendi. Lord Chelmsford meselenin dönüm noktasının İngilizlerin Afgan dışişleri üzerindeki kontrolde olduğunu gördü. O'na göre Ortadoğu'nun politik görüşünde köklü değişiklikler vardı ve buna Başkan Wilson'un İlkeleri ve Bolşevik sloganlar neden olmuştu. Ayrıca, Afganistan'ın artık yalnızlığa itilemeyeceğini, Emir'in kendi dış işleri üzerinde bir İngiliz korumasını istemeyeceğini ve eğer Afganistan'ın tekrar güveni kazanılırsa, herhangi bir kağıt parçası ile sağlanabilenenden daha fazlasının koparılabileceğine inanıyordu. Devlet sekreteri sonunda Lord Chelmsford'un önerilerine katıldı fakat O'nu Afganlarla yapılacak müzakerelerin öngörülenden farklı bir maceraya gitme eğiliminde olduğu konusunda

¹²⁴ L. W. Adamec, *Afganistan*, s. 123.

uyardı. Bir bütün olarak Afganistan ile olan politik ilişkilerde köklü bir değişiklik düşünmedi.

Afgan ve İngiliz düzenli orduları tüm saldırgan askerî hareketleri durdurmalarına rağmen kabileler İngiliz kuvvetlerine karşı saldırılarına ara vermemişlerdi. Abdülkuddus Han, İngilizleri Afganistan'ı hafife alarak ve Rusya'ya Afganistan'da nüfuz kazanma şansı vererek İslam Dünyası'nı karşısına almaması için uyardı. O, İngilizlerden Spin Boldak Kalesi'ni teslim etmelerini istedi. Aksi halde kabile kuvvetlerinin bir ateşkes için emirlerine uymayacaklarını iddia etti. Aynı şekilde İngilizlerden Afganlılara yardım eden kabileleri cezalandırmayacağına dair söz istedi.¹²⁵

Barış Konferansındaki İngiliz delegasyonu lideri Sir. A.H. Grant, İngiliz topraklarındaki kabileleri vurarak Belucistan'da bozulan durumu iyileştirmeyi önerdi.¹²⁶ Fakat Grant geri çekilmesi için Abdülkuddus'e bir ultimatoma vermek istemedi. Çünkü O, Afganlıların işbirliği yapmayacaklarından endişe duyuyordu. Afgan Barış delegasyonu Hindistan'a vardığı zaman Emir bir bildiri yayınlayarak Afgan halkından ve sınır kabilelerden kendisine destek olunmasını istedi. Emanullah, bir ateşkes olduğunu duyurdu ve eğer Afganistan için şerefli, saygılı ve onurlu bir barış elde edilirse, bunun iyi ve güzel olacağını aksi takdirde ölüncüye kadar kutsal mücadeleyi sürdüreceğini söyledi.¹²⁷

Afgan barış delegasyonunun başı Ali Ahmet Han, genelde İngiliz yanlısı şeklinde söylentilere muhatap olmuştu. Çünkü Hindistan'da bulunmuştu. Afganlılar ilk kez 26 Temmuz 1919'da İngilizlerle buluştular ve her iki taraf da ilk konuşmalarını yaptılar.¹²⁸ Görüşmeler sırasında Grant, Afganlıların kabilelerini kontrol altında tutmaları uyarısıyla söze başladı. Hükümetinin barış isteğine rağmen kendisi sonsuz bir sabır gösterip kabile saldırganlığını göz ardı edemeyeceğini ifade etti. O, Afganlıların

¹²⁵ L. W. Adamec, *Afganistan*, s. 124-125.

¹²⁶ Rawalpindi'deki İngiliz delegesi olmakla birlikte bu dönemde İngiliz dış politikasında Afganistan O'nun kontrolindeydi. Bkz. C. Maprayil, *Britain and Afghanistan in Historical Perspective*, s. 46.

¹²⁷ Grant mevcut durumu şöyle özetler; "*Haziran ve Temmuz ayları boyunca Emir Kabileleri bize karşı aktif bir şekilde kışkırtarak bizim elimizi kolumuzu bağlayan ateşkesin şartlarını hiçe saydı ve ordularını ileriye doğru sürerek başarılı bir şekilde hareket edip durdu. Emir onları karakollarımıza ve haberleşme sistemlerimize karşı devamlı saldırılar için kışkırttı durdu. Host'ta üç erkek kardeş; General Nadir Şah, Şah Veli (Londra'daki mevcut büyükelçi) ve Şah Mahmut (Halihazırdaki Başbakan) bu dönem boyunca Host Kabilelerini bize karşı kışkırtmakla meşguldüler.*" Bkz. A.L.P. Burdett, *Afganistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970*, s. 22.

¹²⁸ M.B. Watkins, *Afganistan Land in Transition*, s. 58.

barış süresince nasıl bir kopma noktasına geldiğini görmelerini istedi ve “*kabilelerle entrikalara devamın müzakereleri imkansız kılacağı*” uyarısını yaptı. Grant daha sonra savaşın gereksizliğini şöyle dile getirdi: “*Tüm Hintliler Habibullah’ın ölümüne yas tuttuk ve Afgan saldırısına o kadar hayret ettik ki onun Emanullah’ın onayı ile olduğuna inanamadık.*” İngiliz delegesinden sonra Afgan tarafı adına söz alan Ali Ahmet konuşmasında; Hindistan’daki son yasamaya dolaylı olarak atıfta bulunarak bu yasamanın savaştan sorumlu olduğunu iddia etti. O, İngiliz Hint Hükümeti’nin Afgan dostluğuna daha fazla muhtaç olduğunu söyledi ve Afgan dostluğunun ödüllendirilmediğini belirtti. O ayrıca ilk barış teşebbüsünün İngilizlerden geldiğini söyledi. Bu arada tüm dünyada milliyetçilik duygusunun geliştiği ifade edildi. O, komünist tehdide karşı İngiltere ile Afganistan arasında dostluk ve birlik önerdi. İngiltere’nin Türklere yönelik politikaları nedeniyle tepkilerle karşılaştığını da üzülenek söyledi. 29 Temmuz 1919’daki ikinci toplantıda, ilk sözü Ali Ahmet aldı. Konuşmasında İngiltere’nin kabilelerle yaşadığı zorluklara değindi ve bunların İngiltere’nin Afganistan’a karşı düşmanlığından kaynaklandığına işaret ederek, İngiliz-Afgan Savaşı’ndan İngiltere’yi sorumlu tuttu. Paris Barış Konferansı’na temsilciler göndermesine izin vermediğini, Hindistan’daki Rowlatt Yasası ve Afganistan’ın Türkiye’ye olan sempatisinin Afgan-İngiliz ilişkilerinin bozulmasındaki öteki etkenler olduğunu ifade etti. Grant cevabında, İngiltere’nin Afgan dış işlerini kontrol etmesini bir ortaklık olarak nitelendirdi. Bu ortaklıkta “*geçmişin bilge yöneticileri,*” İngiltere’ye bir görev tevdi etmişlerdi. Bu görevi İngilizler etkili diplomatik ajanlık ve daha büyük diplomatik tecrübeleri ile Afganlılardan daha iyi yerine getireceklerdi. Grant bu düzenlemeden her iki tarafın da avantajlar sağladığını söyledi ve bu yüzden bunun devam etmesini temenni etti. Bununla beraber Ali Ahmet, önceki düzenlemelere devam etmeyeceğini ve Afganistan’ın içeride ve dışarıda tam bir bağımsızlık kazanması konusunda ısrarlı olacağını açıkça belirtti. Ali Ahmet tekrar komünizm tehlikesi konusunda uyarı yaptı, duyduğu endişeyi belirtti ve komünistleri Afganistan dışında tutmanın ortak çıkarlarına uygun olduğunu söyledi. O, aynı zamanda İngiltere’nin Kâbil’i ve Celalabad’ı bombalamasını resmen protesto etti ve eski iki Emir’in mezarına zarar vermelerine üzüldüğünü söyledi.¹²⁹

¹²⁹ L. W. Adamec, *Afganistan*, s. 126-127.

Görüşmelerde Afgan tarafı istekleri konusunda kararlı bir tutum sergilerken Grant, Dışişleri sekreterine eline geçen gizli bilgiyi rapor etti. Bu raporda, Afganlıların hiçbir koşul altında dış işlerindeki kontrollerinden vazgeçmeye razı olmaya hazır olmadıkları açıklanıyordu. Afganlılar sınırın tekrar düzenlenmesini önermeyi amaçlıyordu. Böylece Veziristan ve öteki kabile bölgelerini ele geçireceklerdi. Dahası Afganlılar, Bolşeviklerden Pencdeh ve Kuskh'da toprak tavizleri bekliyordu. Grant ayrıca Afganlıların tam bağımsızlık heveslerinin, halifeliğin Afganistan'a transfer edilmesi ümitleriyle bağlantılı görüldüğünü söyledi.¹³⁰ Ayrıca, Afganlıların yabancı ilişkilerde özgürlük, gecikmiş borçların ödenmesinde yardım, yeni yardım ödemelerinin yapılması, savaş tazminatının ödenmesi ve Afridiler ile Mohmandlara af getirilmesi gibi istekler sunacaklarını da öğrendi. Bu istekler varken, Grant İngiltere'nin Dakka talebinden bahsetmemenin daha iyi olacağını düşündü. Bunu Afganlıların aç ve daha muhtaç olacakları ikinci dostluk anlaşmasına bıraktı. Keza Grant şartlarını bir ultiatom şeklinde sunma izninde elde etti. Bunu böyle bir adım için hayırlı olacağını düşündüğü anda yapacaktı. O, bu ultiatomun anlaşmanın yerel düzeyde ihlal edilmesine cevap olarak değil, sadece anlaşmanın koşullarıyla bağlantılı olarak kullanacağını söyledi. Görüşmelerin sonucunda Grant, 31 Temmuz'da İngiliz taleplerini Afganistan heyetine teslim etti.¹³¹ Ve Ali Ahmet onları tümüyle reddetti. Heyetlerin dördüncü toplantıları sonrasında 4 Ağustos'tan önce Afganlılar ikna olup anlaşmayı prensipte kabul ettiler ve sadece üslubunda bazı değişiklikler önerdiler.¹³² Bu değişikliklerden birisi olarak "*Afganistan emiri yerine Afgan Hükümeti*" yazıldı. Böylece anlaşma bir kişi olarak emir yerine iki hükümet arasında olmuş oldu ve anlaşmadan aşağılayıcı, ya da savaştan Afganlıları sorumlu tutan paragrafların çıkarılmasında ısrar ettiler.¹³³ Diğer taraftan Afganlılar son Emire vaat edilen parayı istediler. İngiliz yardımlarının ve ödemelerinin devam etmesini talep ettiler. Onlar, verilecek borçların İngiliz hazinesinde tutulduğunu ve güvenli para olduğu için el konulamayacağını söylediler. Dane misyonu boyunca yaptıkları gibi, yardımı toprağı teslim etmeye karşılık Hindistan tarafından yapılan bir yardım gibi değerlendirdiler. Afganlılar 6 ay sonra ortak bir komisyon tarafından sınırların belirtilmesini önerdiler. Daha sonra Ali Ahmet, İngiltere'den kendisiyle dostluk antlaşması yapılmamış

¹³⁰ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 224.

¹³¹ A. Sareen, *India and Afghanistan*, s. 128.

¹³² B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 32.

¹³³ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 128.

kabilelere karşı yapılacak bir hareketin askıya alınmasını istedi. Bu konuda bir anlaşma için; Afganistan ve İngiliz Hükümetlerinin düşmanlarının ve dostlarının ortak olması, İngiliz Hükümeti'nin Afgan askerî gücünü desteklemesi ve tüm kabile topraklarının Afganistan'a devredilmesi şartlarını dile getirdi. Ancak Grant bu talepleri kabul edilemez buldu. Fakat Emire, taleplerinin sempatik bir şekilde ifade edilmesi konusunda değişiklikler yapması için zaman tanıdı. Grant Londra'ya gönderdiği raporda Afganlıların bağımsızlık isteklerinde oldukça katı ve ısrarcı olduklarını bildirdi.¹³⁴

5 Ağustos 1919'da İngiliz Hükümeti, her nasılsa mutlak bir şekilde İngiliz-Hint Hükümeti'nin anlaşmasına ambargo koydu. Afganistan'ın resmi olarak tanınması son kırk yıldaki en önemli İngiliz politikası olmuştu. Ayrıca Londra, Afganistan'ın dış işlerini kontrol etmeden yardım etmeyi de uygun bulmamıştır. 6 Ağustos'ta konferansın beşinci toplantısında Grant, antlaşma metnini Afganistan tarafına teslim etti.¹³⁵ İki gün sonra 8 Ağustos 1919'da Ali Ahmet Han antlaşmayı imzaladı.¹³⁶ Afganistan gerçek anlamda bağımsızlığına kavuştu. Bunun sonunda İngiltere Hükümeti çeşitli anlaşmalar yaparak Afganistan'ın kendi dış ilişkilerini yönetmesine razı olacaktı.¹³⁷ Beş maddelik bu antlaşma ile; Afganistan iç işlerinde olduğu gibi dış işlerinde de bağımsız bir devlet olarak hareket etme hakkını kabul ettirdi.¹³⁸ Buna göre; Barışın tesisi, Hindistan'a silah ihracının yasaklanması, vaktinde ödenmemiş borçlara el konması ve Emir'e para yardımı yapılması uygulamasının kesilmesi, ortak çıkar meselelerinin tartışılmasından sonra 6 ay içerisinde Afgan misyonunun İngiltere tarafından kabul edilmesi ve eski dostça ilişkilerin tekrar tesis edilmesi ve Afgan Hükümetinin hal ve hareketleri ile İngiliz dostluğunu kazanmada samimi bir endişe duyduğunu göstermiş olması koşuluyla ve Hint-Afgan sınırının daha önceden tespit edildiği gibi kabul edilmesi, daha önceden

¹³⁴ L. W. Adamec, *Afghanistan*, s. 129.

¹³⁵ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 49.

¹³⁶ 20 Temmuzda Ali Ahmet Han'ın önderliğindeki bir Afgan misyonu barış şartlarını tartışmak üzere Revalpindi'de Sir Hamilton Grant ile bir araya geldi. Müzakereler 8 Ağustos 1919'da Revalpindi'de imzalanan bir anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşmaya göre İngiltere Afganistan'ı tam bağımsız bir ülke olarak tanıdı. Bkz. S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 56; A. Bigo-O. Roy, *The War in Afghanistan*, s. 18; A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 248-249. Antlaşmanın maddeleri için Bkz. S. I. A. Shah, *The Tragedy of Emanullah*, s. 137-139; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)*, Ankara 1996, s. 173. ; H.H. Smith, v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 52.

¹³⁷ L. Dupree, "Afghanistan In The Twentieth Century", *Journal Of The Royal Central Asian Society*, C. LIII, 1965, s. 22.

¹³⁸ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 251.

tespit edilmemiş sınırların bir İngiliz komisyonunca tekrar tespit edilmesi şartları kabul edilmiştir.¹³⁹

Anlaşmaya dahil edilmeyen, fakat Ali Ahmet Han'a gönderilen ayrı bir mektupta, Grant'ın temin ettiği anlaşmanın Afganistan'ın iç ve dış bağımsızlığına müdahale edebilecek hiçbir şey içermediği de belirtilmişti. İngiltere'nin anlaşmayı yayınlayıp yayınlamayacağı sorulduğu zaman Grant, basılacağını fakat kendi mektubunun onunla basılmayacağını aksi takdirde tüm haberleşmelerin ve müzakere kayıtlarının da basılması gerekeceğini söyledi.¹⁴⁰ Bununla beraber O, eğer Afganlılar mektubu Afganistan'da basmak yayınlamak istiyorlarsa buna itiraz etmeyecekti. İngiltere tarafı barış antlaşmasında çıkarlarının tam olarak korunup korunmadığı konusunda tereddüt içindeyken, Hint Hükümeti barış müzakerelerinin sonucunu oldukça tatminkar olarak değerlendiriyor, hepsi de gönüllü olmamak kaydıyla, Afganlıların kendi şartlarını kabul ettiğini iddia ediyordu. Hindistan nispeten, yeni tecrübenin sonunda eski düzenlemeden daha tatminkar olduğunu ispatlayacağına inanmak istedi. Çünkü Afganlıların özgürlükleri konusunda çok hassas olmalarına rağmen gerekli izin verilirse, önemli konularda İngiliz tavsiyesi arayacakları umudu vardı. Hint Hükümetinin manevra için alanı çok geniş değildi. O, yalnızca savaş yapabilirdi ya da Afganlıların kabul edeceği bir barış yapabilirdi. İsteksiz bir şekilde Afgan bağımsızlığına izin verdikten sonra bu kararlarının arkasında kalacak ve eski Afgan-İngiliz ilişkilerini tesis edebilecek gelişmeleri bekleyeceklerdi. Bu kararın Londra'dan onay beklemeden verilmesinin sebebi, Hindistan'da müzakerelerde bir bölünme riskini bertaraf etmek için hızlı hareket etme ihtiyacı ile açıklandı. İngiliz Hükümeti kızgınlığını ancak emir için "*Majesteleri*" unvanını onaylamayı reddederek gösterebildi. İngiliz heyetleri ile Afganlılar arasındaki samimi görüşmelerde bu unvanın verileceği söylenmesine rağmen öyle olmadı. Londra öncelikle böyle bir onay verilmeden önce emirin kendi payına iyi niyet işaretleri vermesinde ısrar etti. İngilizler, 14 Ağustos'ta Spin Boldak'ı ve 13 Eylül'de de Dakka'yı boşaltmadan önce sınırların

¹³⁹ P. Sykes, **A History Of Afganistan**, s. 284.

¹⁴⁰ Baş İngiliz temsilcisi Sir H. Grant'ın yazmış olduğu ve barış anlaşmasına eklenen mektup için bkz. L. W. Adamec, **Afganistan's Foreign Affairs**, s. 90-91.

çizilmesini tamamladılar. Sınırın tespiti John Maffey tarafından yapıldı. Afgan Generali Gulam Nebi, İngilizlere eşlik etmesine rağmen sadece süreci izlemekle yetindi.¹⁴¹

Durand hattındaki düzeltmeyi İngilizlerin istediği şekilde yapmayı ve önceki tartışmalı yaklaşımlar konusunu dostluk anlaşmasının yapılacağı zamana kadar erteledi. Sınırları belirleme işi 29 Ağustosta tamamlandı ve İngiliz sınır komisyonuna Gulam Nebi tarafından onurlarına akşam yemeği verildi.¹⁴² Ancak İngiliz görevliler kamplarına geri dönerken pek de nezaket ölçülerine uymayan bir şekilde Afgan keskin nişancıları tarafından taciz edildiler.

Barış görüşmeleri boyunca Kâbil'deki İngiliz ajanından hiçbir ses duyulmamıştı. 2 Eylül 1919'da Ali Ahmet Han bunların güvende olduğunu "*yollar güvende olur olmaz,*" Afganistan'ı terk etme izni verileceği belirtilmişti. Ancak sonunda anlaşıldı ki İngiliz bürosu üyeleri çok katı bir yalnızlık içinde ve çalışmalarını kısıtlanmaktaydı. Sir A.H. Grant, İngiliz bürosu personelinin geri dönmesine izin vermesi için Emir'e bir ultiatom verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Görüşmeler sonucunda O'nun serbest hareket etmesine tekrar izin verildiğini ve Emirle bir görüşmeden sonra hemen Hindistan'a döneceği söylendi ve Afgan barış heyeti Kâbil'e döndü. 14 Ağustosta Ali Ahmet Emir'in divanında barış müzakereleri hakkında bilgi verdi. İngilizlerin onların istediği her noktayı onlara verdiğini iddia etti. Aynı şekilde İngiltere ile yapılan anlaşmaya kabilelerin de dahil olduğunu söyledi.¹⁴³

Afgan tarafında bunlar olurken Grant da Denys Bray'a gönderdiği mektupta müzakerelerdeki yaklaşımını savunuyordu. O'na göre; "*Ülkeye barış gelmeden Afganistan'ın dış ilişkileri üzerinde kontrol kurmak mümkün değildi.*" Eski anlaşma Rusya'ya ilişkin olarak çok işe yaramış, fakat Türk-Alman misyonuna karşı işe yaramamıştı. Değişiklik şarttı ve zamanın şartlarına da uygundu. Her şeye rağmen Grant, dış ilişkilerde özgürlüğün Afganistan'a göre bir şey olmadığını düşünüyordu.¹⁴⁴ Grant, Afganlıların İngiltere'nin tarafında yer alacaklarına inanıyordu. Önemli olan, Afgan mizacının doğru değerlendirilmesiydi. Grant Afganların söz ya da tehditlerden korkmadıklarını düşünüyor ve değerlendirmelerine devam ediyordu: "*Onlar en*

¹⁴¹ L. W. Adamec, *Afganistan*, s. 130-131.

¹⁴² W.K. Fraser-Tytler, *Afganistan*, s. 196.

¹⁴³ A.L.P. Burdett, *Afganistan Strategic Intelligence; British Records 1919-1970*, C. I, s. 23.

¹⁴⁴ L. W. Adamec, *Afganistan*, s. 132.

sevdikleri taleplerinin reddedilmesini kabul edecekler, fakat eğer bu ılımlı ve dostça bir şekilde ortaya konur ve reddetme sebebi dürüstçe açıklanırsa, onları yıldırmaya veya dahası onları aldatmaya yönelik bir teşebbüs peşinen başarısız olmaya mahkumdur.” Grant Afganları dağlara benzetiyordu. Dağların haşin sözleri haşin cevaplara sebep olacaktır. Sonunda pişman olacak fakat pişman olduklarını daha sonra asla kabul etmeyeceklerdir. Grant’a göre Hint Hükümeti’nin ya da İngiliz hükümetin görüşlerinin gerçek durumla uyum içinde olup olmadığı çok önemli değildir. Önemli olan İngiltere’nin Afganistan’la ilişkilerinde önemli bir değişiklik yapmış olmasıdır. Ancak gelecek zaman kararın zekice mi, yoksa aptalca mı olduğunu ispatlayacaktır. Şu rahatlıkla söylenebilir ki hem Hindistan hem de İngiltere’de her şeyin kaybedilmediği ve Afganistan’ın sonunda yuvaya döneceği şeklinde ısrarlı bir beklenti vardı. Fakat göz ardı edilen bir gerçek vardı ki uluslararası durum eski İngiliz-Afgan ilişkilerine geri dönmeye artık uygun değildi. Üçüncü Afgan Savaşı uluslararası vaziyetin değişimine atfedileceği gibi Afgan milliyetçiliği, Panislamizm ve İngiliz saldırganlığından duyulan korku gibi faktörlere de bağlanabilirdi. Uluslararası durum savaşın sonunda radikal bir şekilde değişmişti. Rus Devrimi kuzeydeki baskıya son vermişti. İç bölünmeler ve Müslüman nüfusun kendi kendini yönetme isteği Rusya’yı içerde meşgul etmişti. Kuzeyden bir saldırı korkusu olmayan Rusya, Hindistan’a karşı askerî risk taşıyabilirdi.

2. 3. Mussoorie Konferansı (1920)

Mussoorie Konferansı altı aylık bir süreçten sonra her iki tarafın şüphelerinin gölgesi altında başladı. Rawalpindi Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra, her iki taraf da diğerinin hareketini güvensizlikle izledi. İki bölümden oluşan anlaşma Afganlara çok derin bir planın parçası gibi göründü. Onlara göre savaş yorgunluğu bittiğinde ve savaşı yeniden başlatmak için uygun şartlar geliştiğinde İngilizler düşmanlıkları yeniden canlandırma niyetlerini gizliyorlardı. Bu sonuca ulaşmalarındaki temel sebep İngilizlerin barışa yanaşmaması idi. İngilizler ise, altı aylık deneme süresi boyunca Emanullah’ın savaşa hazırlandığına ve kabilelilerin bağımsızlık talebini sürdürdüğüne inanıyordu. Aynı şekilde Afganistan’ın Bolşeviklerle politik ilişkilerinin gelişmesine şüphe ile bakıyorlardı.¹⁴⁵

¹⁴⁵A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 165.

Mussoorie Konferansı'nın arifesinde Hindistan Hükümeti, Emanullah'ın bir Afgan vekilini İngiltere'ye Hilafet sorununu tartışmak üzere göndermek için yaptığı ricasını reddetti. Bu iki taraf arasındaki sürtüşmeyi daha da artırdı. Bazı İngilizler, Hilafet sorununun Hindistan ile Afganistan arasındaki ilişkilerle bir alakası olmadığını Emir'in, kendisine vekalet edecek kişiyi oraya göndermesine izin verilebileceğini düşünüyorlardı.¹⁴⁶ Aynı zamanda O'nun amaçlarında, şüpheye sebep teşkil edecek unsurlar bulunduğunu da dikkate alıyorlardı. Bu kişiler arasında özellikle Dışişleri sekreteri dikkat çekmekteydi. Sekreter, Emir'in öncelikle İslam'ın en önde gelen destekçisi gibi görüldüğüne, ikinci olarak da Orta Asya Müslüman toplulukları ve devletlerini bir çatı altında birleştirip yönetme fırsatını elde etmek istediğine inanıyordu. Böylece O'nun Orta Asya Konfederasyonu olarak bilinen hedefinin gerçekleştirilmesine doğru bir adım atılmış olacaktı. Son olarak da Emir Londrayla doğrudan iletişim kurmak istiyordu.

İki tarafın karşılıklı güvensizliği altında Mahmut Tarzi liderliğindeki Afgan delegeleri¹⁴⁷ 7 Nisan 1920 tarihinde sınıra ulaştı, fakat kendilerinden nazikçe beklenmeleri istendi. Çünkü, kendileri uygun güven belgelerine sahip değildi ve delegenin gönderildiğini bildiren Emir'in mektubu henüz Hindistan'a ulaşmamıştı. 10 Nisanda nihayet Emir'den mektup ulaştığı zaman delegenin İngiliz topraklarına girmesine izin verildi. İngiliz heyetinin lideri Henry Dobbs idi.¹⁴⁸ İngiltere ile Afganistan arasında barış oluşturma amacını taşıyan Mussoorie Konferansı, 17 Nisan'da başladı.¹⁴⁹ İngiliz tarafı, Afganistan'da sürdürülmekte olan İngiliz-karşıtı propaganda ve Afgan kabileleri arasındaki devamlı entrikalar hakkında bir açıklama istedi. Afgan delegeleri Hindistan ile Afganistan arasındaki gerçek dostluğun önünde duran engellerden söz ettiler.¹⁵⁰ Tarzi ise İngilizlerden Hilafete yönelik politikaları,

¹⁴⁶ A. A. Arghandawi, *British Imperialism*, s. 253.

¹⁴⁷ S.K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, 56-57.

¹⁴⁸ A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 166.

¹⁴⁹ P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 288.

¹⁵⁰ Tarzi hilafet meselesinin bir çözüme kavuşturulması konusundaki görüşlerini ısrarla vurguladı. Dobbs ise, Bolşeviklere ve Hindistan'daki gruplara Afganlıların verdiği desteği kesmesi gerektiğini öne çıkardı. Konferans boyunca dünya değişimleri örnek vererek İngiliz karşıtı politikaların terk edilmesi yönünde ısrarcı oldu. Dobbs ve Tarzi Mussoorie'de bir anlaşma imzalanması yönünde ilerleme kaydedilmesi taraftarı idi. Dobbs, Afgan Ordusunu eğitmek amacı ile ülkeye gelen ve İngiliz karşıtı

İslam'daki kutsal yerler hakkında açıklama yapmalarını istedi. Afgan temsilcisinin üzerinde durduğu diğer konular; kabileler sorunu ve İngilizlerin Afganistan'ın tam bağımsızlığı hakkında ne düşündüğü idi. Savaş sırasında Afganistan'ın yardım çağrısına cevap veren kabilelere karşı olan politikalarına ilişkin olarak Dobbs, Grant'ın Rawalpindi Anlaşmasından önceki müzakereler sırasında Afganlılara söylediklerini bir daha tekrarladı. Onlar, kabileleri ile kendi tarzlarında ve kendi istedikleri bir zamanda ilgileneceklerdi. Fakat O, sınır kabileleri arasındaki kışkırtma için üç sebep tespit ediyordu; Afgan kışkırtması, İngiliz kabilelerini silahlandırmak isteyen Bolşevik tezgahları ve son olarak da kabile topraklarındaki Hint devrimcilerinin kışkırtmaları. Tarzi, Afganistan Hükümeti'nin onayı ile sürdürülen Hint ve Bolşevik kışkırtmalarını reddederken, Afganistan'ın tüm Afgan kabilelerini yönetmeye yetkili olduğunu ifade etti. O, ayrıca iki ülke arasında dostluk kurulduğu andan itibaren aradaki tüm ihtilaf sebeplerinin de biteceğini belirtti. Dobbs, ilk görüşmeden sonra, Afgan delegelerine açıkça Rawalpindi Konferansı'nın prensiplerinden hiç ödün verilmeyeceğini ve İngilizlerin Afganistan'ın dostluk istediğine dair tam kanaat getirene dek, daha fazla anlaşma için müzakerelere girişmeyeceklerini belirtti.¹⁵¹ Tarzi'nin sorduğu öteki soruları¹⁵² cevaplarırken de: *“İngilizlerin Türk İmparatorluğu'na yönelik politikası dinî değil politik sebeplerce belirlenmektedir. Afgan hissiyatından yola çıkarak Türk Barış şartlarında her hangi bir değişiklik yapılmayacaktır”* ifadelerini kullandı.¹⁵³

Görüşmelerin ilk bölümü tarafların görüşleri hakkında genel bir açıklama havası içerisinde son buldu. İkinci toplantıda Dobbs, İngiltere'nin Afganistan'ın bağımsız statüsünü kabul ettiğini, fakat Londra'ya bir Afgan temsilci gönderme teklifini kabul edemeyeceğini, böyle bir durumda pek çok uygulama sorunu ortaya çıkacağını söyledi. Mesela, Afganistan ile İngiliz Hükümeti arasında ortaya çıkan hiçbir sorun, Hindistan Hükümetine referansta bulunulmadan çözülemezdi. Bu sebepten eğer böyle bir sorun için doğrudan İngiliz Hükümeti'ne başvurulursa, bir karara ulaşılmada sadece gecikmeye neden olacaktı. Karar ancak Hindistan Hükümetine danışıldıktan sonra verilebilirdi. Londra'da bir temsilci bulundurmak şeklindeki Afgan isteğinin temelinde

faaliyetleri teşvik eden Cemal paşanın yeterince başarılı olamamasından etkilenmiş gözükmekte idi. Bkz. P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 288-289.

¹⁵¹ W.K. Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 198.

¹⁵² Tarzi İngiltere'nin Türklere yönelik politikasındaki rahatsızlığı dile getirmiştir. Bkz. P. Skes, *A. History of Afghanistan*, s. 289.

¹⁵³ A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 167-168.

tam bağımsızlık yatmaktaydı. Afganlılar öteki milletlerle aynı zeminde değerlendirilmemeyi oldukça küçültücü buluyordu. İkinci olarak, gençlerinin İngiltere’de eğitim görmesini sağlamak istiyordu. Son sebep ise kendileri ile Hindistan Hükümeti arasında bir görüş ayrılığı olması durumunda kendi bakış açılarını doğrudan Londra’nın önüne getirmek isteğiydi. Dördüncü ve beşinci toplantıda Afgan temsilcileri tekrar Afganistan’ın uluslararası statüsü sorununu gündeme getirdiler. Onlar aynı şekilde Grant’ın Afgan dış ilişkilerinin bağımsızlığını belirten mektubunun niçin İngiliz gazetelerde basılmadığını bilmek istediler. Bu mektup Afganistan’ın dostluk konusundaki samimiyetini İngilizlere gösterecekti. Dobbs, Afganlıların şüphesini yok etmeye çalıştı. Onlara İngiliz politikasının her zaman güçlü ve bağımsız bir Afganistan’ın lehinde olduğunu söyledi.¹⁵⁴ Müzakereler tam açıklama aşamasındayken her iki tarafın da rızası ile askıya alındı. İngilizler açısından askıya almanın temelinde sınırın belli bölgelerine Afganlıların el uzatmasıydı. Bu arada Afgan delegeleri tartışmalara tekrar başlamadan önce Veziristan sorununun çözüme kavuşturulması ve halledilmesini istedi.¹⁵⁵ İngilizler, Afganlıların sınırlara yaptıkları akınların temelindeki amacın Mussoorie Konferansı’nın gidişatını etkilemek ve İngilizlere onların ne kadar dikenli komşular olabileceklerini ve dostluklarının ne kadar değerli, düşmanlıklarının ise ne kadar korkunç olabileceğini göstermek arzusu olduğundan kuşkuluyorlardı. Bununla beraber Mussoorie Konferansı’ndaki İngiliz Heyeti Başkanının haberleşmesinden anlaşılıyor ki müzakerelerin askıya alınmasına sebep olan asıl amaç; bahane olarak öne sürülen şeyden oldukça farklı idi. Hindistan Hükümeti sınır kabileleri meselesini tartışmak istemiyordu. İkinci olarak da müzakerelerin ilerlemesini geciktirerek Afganlılarla Bolşevikler arasında bir çatlak meydana getirme şansı doğabilirdi.¹⁵⁶

¹⁵⁴ A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 168.

¹⁵⁵ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970*, C. I, s. 24.

¹⁵⁶ Gül Muhammet Bolşeviklerle ilişkiler konusunda şu gözlemi yapmaktaydı: “Biz diplomasinin tüm güzelliklerini anlamıyoruz, ve bu uzun tartışmaların amacını da anlamıyoruz, biz ana meseleye gelmek istiyoruz. Gerçek şu ki, biz hâlâ Bolşeviklerle iyi bir pazarlık yapabiliriz, fakat biz İngiltere ile anlaşmayı tercih ederiz, çünkü, o sağlam kurulmuş ve daha eski bir devlettir, aynı zamanda Bolşeviklerden de daha zengindir. Dahası, o bizim eski dostumuzdur ve biz öncelikle ona doğru dönmeyi tercih ediyoruz. Biz Bolşeviklerle olan ilişki problemimizi çok kolayca halledebiliriz, ve ayrıca Hindistan Ayaklanmacılarına sığınma imkanı sağlama meselesini halledebiliriz, eğer şartlara gelirse, biz İngilizlerin bize ne sunacaklarını bilmek istiyoruz. Eğer onlara bize yeterince şey sunamazlarsa, Biz Bolşeviklere doğru dönmeliyiz. Bunu yapmak için hâlâ zamanımız vardır.” Bkz. A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 169.

Mussoorie Konferansı'nda Hindistan Hükümeti de Londra'daki otoriteler de dostluk için Afganistan'a ne sunmak istedikleri konusunda açık değillerdi. Bununla birlikte onları askerî tedbir almaya itebilecek olan sınır üzerinde tahammül edilemez boyuttaki gerilimden dolayı, müzakerelerin kopmasından kaçınmaya özen gösteriyorlardı. Dahası onlar, Afganistan'da çok kritik bir finansal kriz yaşayan Emir'in müzakereler yoluyla Hindistan'dan veya Rusya'dan ya da tercihen her ikisinden de para almak için uğraşacağını düşünüyorlardı. Londra'nın cevabı ise nispeten soğukkanlıydı. Otoriteler, Emir gerçek bir dostluğu ispatlayacak bazı şeyler yapmadıkça, O'na "*Majesteleri*" unvanını ya da Afganlılara bir taviz vermemek konusunda ısrarlı idiler. Bunun şartı olarak gerçek bir dostluk tesis edilmesini görüyor ancak ondan sonra malî yardım ve Mussoorie Konferansı'nda Emanullah'a bir unvan verilebileceğini ima ediyorlardı. Tartışmaların tekrar başlaması durumunda, Dobbs'un Bolşevikler ve Hindistan Devrimcileri meselesine daha önceleri olduğundan daha az önem vermesi ve sınır kabileleri arasındaki entrikalara son verilmesi için kendisinin yetkilendirilmesine karar verildi. Aynı şekilde, Afgan delegeleri ile Veziristan sorunu başta olmak üzere İngiliz çıkarlarını düşünürken, onların da tavırlarını değiştirmesi için tavsiyede bulunacak yetkilere sahip olmasına karar verildi.

Diğer taraftan Hindistan'daki politik vaziyet ve ara dönemde değişen uluslararası konjonktür Afganlıların pazarlık gücünü artırdı. İngilizlerin beklentilerinin aksine Bolşeviklerin Afganlılarla müzakereleri düzgün bir şekilde devam ediyordu. Nisan ayında, Mussoorie Konferansı'nın sonuçlarından kaygılı olan Suritz, Afganistan ile kesin bir anlaşma imzalamak için Moskova'dan izin aldı. Anlaşmanın temel maddelerinde mali yardım, silah, cephane ve eğitim desteğine karşılık Bolşeviklerin Afganistan'ın çeşitli yerlerinde konsolosluk açmalarına izin verilmesi, Kuzey-Batı sınır kabilelerine silah ve para gönderilmesi, aynı zamanda Hindistan'da propaganda yapabilmesi için, bu bölgeye doğru engellenmeyecek bir koridor açılması söz konusu idi. Kuzey-Batı Sınır eyaletinde baş gösteren hilafet kışkırtması, Emir'in ve Afgan delegelerinin mücadelelerine destek verdikleri inancıyla ciddi biçimde güç kazandı. İngiliz istihbarat kaynaklarına göre Tarzi; açıkça Emanullah'ı Halife olarak kabul ediyordu. İngiliz İstihbaratı Delhi'den ve Bombay'dan gelen belli başlı İslam liderlerinin Mussoorie'de bir toplantı yaptıkları haberini veriyor, toplantıların birinde Tarzi'nin, Afganistan'ın temel hedefinin Türkiye için onurlu bir barış anlaşmasını

sağlamak olduğunu ilan ettiği öğreniliyordu.¹⁵⁷ Emir'in bir konuşmasında, hilafetin bütünlüğü için ölmeye hazır olduğunu ve dininden dolayı Hindistan'ın dışına sürülmüş herhangi bir Hintliye kucak açmaya hazır olduğunu söylediğine de işaret ediyordu. Bütün bunlar İngilizler için oldukça rahatsız ediciydi. Hindistan, liderlerinin Afgan delegeleri ile entrikalara karışmalarını engellemek amacı ile Hindistan Hükümeti Hilafet ziyaretçilerinin Mussoorie'ye girişini engellemek için emirler yayınladı.¹⁵⁸

Afgan-İngiliz resmi görüşmeleri 7 Haziran'da tekrar başladı.¹⁵⁹ İngiliz Hükümeti olası tüm zorluklara rağmen Afganlılara koşulları dikte ettiremedi. Daha sonraki toplantılarda tartışılan ana konular; önerilen Türk Barış şartları ve bu şartların Hilafet sorununa yansması, sınır kabileleri meselesi, Afganistan'ın uluslararası statüsü, ticari ilişkiler Afganistan'ın barışçıl gelişmesine İngiltere'nin yapacağı katkı gibi konulardı.¹⁶⁰

Müzakerelerin askıda bırakıldığı zaman zarfında, Londra en sonunda Türk Barışı şartlarını formüle etmişti ve hükümet sekreteri İngiltere'nin Veziristan'a ilişkin politikasıyla alakalı bir karara varmıştı.¹⁶¹ Sınır kabilelerine ilişkin olarak Dobbs, dostluk anlaşması imzalanсын ya da imzalanmasın İngilizlerin, bölgede herhangi bir entrikaya müsamaha etmeyeceğini ve bu bölgede İngilizlerin herhangi bir toprak verme ihtimali olmadığını ilan etti. Ayrıca İngiltere'nin politikasının Veziristan'a eskisinden daha fazla hükmetmek olduğunu açıkladı. Böyle katı bir konumda bulunan Dobbs, Afganlıların kabilelere self-determinasyon hakkının verilmesi ile ilgili isteklerini reddetti. Fakat Afganlıları etkisiz kılmak için Grant'ın mektubunda işaret edilen şartlarda bazı değişiklikler yaptı. Dobbs, konuşmalarında Hindistan Hükümetinin, Afganlıların Bolşeviklerle ilişkilerini koparmasını istemediğini sadece Bolşeviklerin Afganistan'ı İngiltere aleyhine bir üs olarak kullanmadığından emin olmak istediğini ilan ediyordu. Ayrıca Dobbs Afganlılardan, Hint devrimcilerinin Afgan misafirperverliğini İngiltere'yi rahatsız etmek için kullanmamaları konusunda dikkatli olmalarını da istedi. Böyle bir dostluğa karşılık İngiltere, Afganlıların özgür, güçlü ve zengin olmasına yardım etmek istiyordu. İngiliz politikasındaki bu değişikliğin sebebi, İngilizlerin aynı zamanda Bolşeviklerle müzakere etmeye çalışıyor olması ve onları

¹⁵⁷ P. Skes, **A. History of Afghanistan**, s. 289.

¹⁵⁸ A. Sreen, **India and Afghanistan**, s. 170-172.

¹⁵⁹ A. A. Arghandawi, **British Imperialism**, s. 255.

¹⁶⁰ W.K. Fraser-Tytler, **Afganistan**, s. 198.

¹⁶¹ A. Sreen, **India and Afghanistan**, s. 172.

tanıldıktan sonra kovulmasını istemenin açıklanmasıydı. Bir haftalık tartışmadan sonra, her iki taraf da toplantılarda belirli bir gündem olmaksızın görüşmeleri sürdürmenin yararsızlığını fark etmişlerdi. Bolşevik Hükümeti'nin Afganlılara istediği her şeyi vermesi için Suritz'e yetki verildiğinin öğrenilmesi üzerine, 19 Haziran'da, Genel Vali, hükümet sekreterine şöyle yazıyordu: *“Değişen koşullarda, deneme süresinin uzatılmasında ısrar etmek makul değildir ve Afganlılara, malî yardım şeklinde vermeye hazır olduğumuz şeyleri açık bir şekilde onlara ifade edebilmek ve buna karşılık onlardan yapmalarını beklediğimiz hareketin ne olduğunu bildirmek için bize yetki verilmelidir.”*¹⁶²

Müzakereler sırasındaki Afgan tavrı, Londra'da tatmin edici bir antlaşma imzalanamayacağı görüşünü ortaya çıkardı. Bu ortamda bir anlaşma yapmak açıkça İngiliz İmparatorluğu'nu yok etmeyi hedeflemiş olan bir hareketi desteklemek demektir. Malî yardım teklifinin emir tarafından Bolşeviklerle bir pazarlık aracı olarak kullanılabileceğinden de korkuluyordu. Afganlılara yeni teklif olarak malî yardıma karşılık, eskiden olduğu gibi, dış işlerini kontrol etme hakkını İngilizlerde bırakmaları önerildi.

Görüşmelerde fiili olarak bulunan Dobbs, Londra Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti ile anlaşması gerektiğini vurguladı. Dobbs anlamıştı ki Afganlılar hiçbir koşul altında İngilizlerin kendi dışişlerini kontrol etmesine razı olmayacaktı. Tarzi ise eğer bir dostluk kurulursa Afganlıların İngilizlere danışabileceğini belirtmekteydi. Sonraki tartışmalarda Afgan delegeleri Dobbs'a kendi ülkelerinin gelişimi için, özellikle demiryollarının inşası, fabrika ve telgrafların inşa edilmesi, madenlerin işletilmesi ve genç Afganlıların Avrupa'da eğitilmesi konularında İngiliz yardımını almaya oldukça istekli olduklarını gösterdiler.¹⁶³ Bu istekler, Hindistan-İngiliz Hükümeti tarafından hemen kabul edildi. Afganlılara bazı maddî yardımlarda bulunarak Afganistan üzerinde olumlu nitelikte sürekli bir etki bırakılabilirdi. Ayrıca Dobbs, Afganlıların temsili meselesini Hükümete havale etmeye razı oldu. Bir dostluk anlaşmasının imzalanması durumunda Quetta'daki ve Peşaver'deki Afgan Ticaret Acenteleri'ne izin verileceğine, Charas'ın ihracatına ve Afganistan için esrar üretimine izin verileceğine ve tüm bu konuların Hague Konvansiyonu'nun koyduğu sınırlamalara göre düzenleneceğine karar

¹⁶² A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 173-174.

¹⁶³ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence; British Records 1919-1970*, C. I, s. 24.

verildi. Hindistan Bürosu, her şeye rağmen Afgan dostluğunun önemini fark etmişti. Özellikle Bolşevizmin gelişimi bu dostluğu bir yıl önce olmadığı kadar değerli kılmıştı.¹⁶⁴

Dobbs, Afgan Hükümeti ile kesin anlaşmanın hemen imzalanmasını ve Afgan delegesi Kâbil'e gitmeden sorunların çözüme bağlanmasını tavsiye etti. Bunun gerekçesi, bir gazetede Bolşevikler ile Türk milliyetçileri arasında gerçekleşen bir işbirliğinin çıkması ve bu işbirliğinin daha sağlam ve güçlü bir şekle dönüşmesi ihtimaliydi. Diğer taraftan Cemal Paşa'nın Afgan ordusunu eğitmek amacıyla Afganistan'a geleceği haberi Hindistan'da büyük bir heyecan yaratmıştı. Dahası Hindistan Hükümeti, O'nun Afganistan'a gelmesinin Suritz'in etkisini daha da arttıracığını hissetmişti. Hindistan politik liderleri zaten 1 Ağustos 1920 tarihinde büyük işbirliğine hayır kampanyası başlatmaya niyetli olduklarını ilan etmişlerdi. Bu arada İngiltere için Mezopotamya ve İran'da zorluklar gittikçe artıyordu. *Hicret* hareketi¹⁶⁵ hızlıca yayılıyordu ve bu hareket Kuzey-Batı sınır eyaletinde oldukça bir heyecana sebep oluyordu.¹⁶⁶ Bu sebeplerle Dobbs, Hindistan Hükümetiyle iletişime geçip deneme süresinin daha fazla uzamasının ve ilişkilerdeki belirsizliğin ciddi sorunlara yol açacağını bildirdi. Hükümet, pazarlık yaparak ve Dostluk Anlaşması imzalayarak prestij kaybından kaçınmalıydı. Böylece Emir Bolşevikleri kesin bir anlaşma ve verilmiş bir söz ile karşılamalıydı. Grant, genel valiye gönderdiği bir özel mektupta koşulları değerlendirdikten sonra acil bir dostluk anlaşmasının imzalanması gerekliliğine işaret etti.

Bir dizi görüşme ve tartışmalardan sonra Dobbs, Afgan delegelerine bir belge sunma konusunda yetkilendirildi. Bu anlaşmanın yapılabilmesi için Emir de müzakere için tümüyle yetkili kılınmış bir heyeti göndermek zorundaydı. Anlaşma metni 24 Temmuz'da Afgan delegelerine sunuldu. Sunulan belge, Afganistan'ın dış ilişkilerini tümüyle kontrolünü ve yeniden onaylanmış bağımsızlığını içeriyordu. Afganlılar ise Afganistan da İngilizlere karşı düzenlenen entrikaları engelleme, İngiliz sınır kabilelerine ulaşan silah ve cephaneye engel olma, Afganistan tarafından desteklenen ve

¹⁶⁴A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 175.

¹⁶⁵ *Hicret Hareketi* için bkz. Muhammed Mughisuddin, "Mustafa Kemal'in Güney Asya Müslümanları ve Onların Bağımsızlık Mücadelesi Üstündeki Etkisi", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 17, Ağustos 1992, S. 33, s.78-79.

¹⁶⁶ S. I. A. Shah, *The Tragedy of Emanullah*, s.149.

İngiliz topraklarına yapılan akınlara engel olma, Hindistan'da İngiliz-karşıtı entrikalarından kaçınma sorumluluğunu üstlendiler. Buna karşılık İngiliz Hükümeti, Afganistan'a yıllık bir milyon sekiz yüz bin rublelik malî yardım, Avrupa'da belli sayıda Afgan gencini eğitmek, demiryolları, telgraf gibi yatırımların inşasına yardım etmek, sulama ve benzeri meselelerde teknik destek vermek, Hindistan yolu ile Afganistan'a silah ve cephane ithal edilmesi ayrıcalığını geri vermek gibi belli başlı maddeler ve ticarî ilişkilerle ilgili taahhütlerde bulunuyordu. Bu olumlu gelişmeler sonrasında Afganlıların Bombay'da, Kalküta'da, Karaçi'de ve İngiltere'nin ise Celalabad'da, Kandahar'da ve Gazne'de Konsolosluk kurmalarına izin verildi. Ne zaman gerçek bir Dostluk Anlaşması imzalanacaksa belli başlı telgraf malzemesi İngiltere tarafından Afganistan'a verilecekti.¹⁶⁷ Böylece dört hafta süren görüşmelerden sonra Afgan delegeleri tümüyle İngiliz Hükümetinin görüşleriyle donanmış olarak Kâbil'e döndüler.

Mussoorie Konferansı'yla İngilizler, Afganlıları kesin bir anlaşmaya bağlama şansını kaybettiler. Konferans Afganlıları şimdiye kadar olduğundan daha güçlü ve kararlı hale getirdi. Afganlılar İngilizlerden ne kadar taviz koparabileceklerini gördüler.¹⁶⁸ Bununla birlikte gelişmeler İngilizlerin Hindistan'da konumlarını daha da güçlendirmeleri ve sınırlarda barışı sağlamaları için kendilerine zaman kazandırdı. Tüm müzakereler boyunca, Bolşeviklerin Afganistan'a yardım edeceği korkusu, Emir'in yükümlülüğün şartlarını reddedeceği bilinmesine rağmen İngilizlerin O'na çok fazla taviz vermesine yol açtı. İngiltere'deki rahatsızlıklar ve Bolşevik ideolojisinin Hindistan'a muhtemel sızması göz önüne alındığında Afgan dostluğunun önemini fark eden Dobbs, uzaklık dönemini sona erdirecek olan kesin bir anlaşma imzalamak üzere kendi Hükümetini ikna etmek için her türlü gayreti göstermesine rağmen başarılı olamamıştı. Afganlılara, üzerinde İngilizlerin bir dostluk anlaşması imzalamaya hazır olduklarını belirten bir belge verilmişti. İngilizlerin Afganlılara somut şartlar sunmadaki başarısızlıkları, Emir ile başarılı bir anlaşma imzalayan Bolşeviklerin yolunu açmıştı. İngilizlerin söz konusu başarısızlıkları Afganlıların pazarlık gücünü arttırmış, Rusya ve Hindistan'daki belirsiz politik koşullar Emir'e yaramıştı. Her iki tarafa da dost davranarak her iki güçten umduğundan daha fazlasını kazanmaya çalışmıştı. Bununla

¹⁶⁷ A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 176-178.

¹⁶⁸ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 90-91.

beraber Emir açısından kesin bir politik yalnızlık göze çarpyordu. Zira O, Rusya'ya rağmen Buhara Emirine Afganistan'a sığınma imkanı sağladı. Aynı zamanda Hint devrimcileri de İngilizlerin endişelerine rağmen ülkede korundular.¹⁶⁹ Bu gelişmeler 17 Nisan 1920'den 18 Temmuz 1920'ye kadar sürmüş ve memnun edici bir anlaşma imzalanamadan sona ermişti.¹⁷⁰

2. 4. İngiliz-Afgan Anlaşması (1921)

Mussoorie Konferansı, sonuçları itibariyle İngilizler için tümüyle tatminkâr olmasa da iki hükümet arasında dostça ilişkiler kurulmasının önündeki bazı engelleri kaldırmıştı. İngilizlerin Afganistan'ı daha iyi anlaması yolunda katkı sağlamıştı. İngilizler ise savaştan sonra konumlarını düzeltmek için zaman kazanmak istiyordu. Diğer taraftan gelişmeler, Afgan delegelerinin tatmin olmasına yetmemiş, İngilizlerin uzlaşmaz tavırları yüzünden Afgan delegeleri çoğu fikirlerini ve iddialarını gözden geçirmek zorunda kalmışlardı. Zamanın kendi lehlerine işlediğini ve Afganlıların Bolşevikleri boş verip dostluk için kendilerine döneceğini düşünen İngilizlerin bu öngörülerini yanlış çıkmıştı. Onlar, ancak Afgan delegeleri Kâbil'e döndükten sonra, Emir'in Bolşeviklerle bir anlaşmaya ikna edildiğini öğrendiler.¹⁷¹

Bununla beraber İngilizler, Buhara'da meydana gelen Rus-Afgan anlaşmazlığının Kâbil'de yarattığı heyecanda bir ümit ışığı gördüler. Emanullah'ın ne pahasına olursa olsun Buhara'yı kurtarmak için verdiği etkin desteğe rağmen, orada Ruslar tarafından yeni bir hükümet kuruldu. Bu gelişme, Emir'in Ruslarla ilgili düşünceleri ve ilişkileri üzerinde muazzam bir etki bıraktı. İngiltere'nin Hindistan Bürosunda da Buhara'nın Bolşevikleştirilmesiyle Bolşevik etkisinin İran yoluyla Hindistan'a yayılması tehlikesini arttıracakı düşünülüyordu. Aslında Hindistan Hükümeti, Emir'in Ruslara karşı İngilizlerden yardım isteyeceğini biliyordu. Sonunda, 24 Eylül'de Genel Vali Londra'ya Emir'in talepte bulunması durumunda, Afganistan'a askerî yardım verme izni istedi. Genel Vali, Afganlıları silah ve teçhizatla donatmanın, Emir'in bir gün bu silahları İngilizlere karşı kullanabilme ihtimali dolayısıyla tehlikeli olduğunu da düşünüyordu. Bu yüzden şayet bu silâhlar ve teçhizat yardım olarak

¹⁶⁹ A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 178-179.

¹⁷⁰ L. Dupree, *Afghanistan*, s. 444.

¹⁷¹ A. A. Arghandawi, *British Imperialism*, s. 277.

verilecekse bu ancak dostluk anlaşmasının imzalanmasından sonra gerçekleşmeliydi. Hükümet sekreteri, Hindistan Hükümetini Afganlıların her iki tarafla da iletişim içinde olabilecekleri ve manevra yapmasına izin verilmesi için dikkatli olması konusunda; Afganlıların hem İngiltere hem de Rusya'dan maddî çıkarlar sağlarken bu çıkarların yüklediği sorumluluklardan kaçmaması konusunda Genel Vali'yi uyardı. Diğer taraftan Sovyet Hükümeti, Suritz tarafından Afganlılara sunulan anlaşma koşullarını şiddetli bir şekilde eleştiriyor ve bunların tekrar gözden geçirilmesini istiyordu. Afganistan'a yapılacak herhangi bir yardıma karşılık Afgan mallarından aynı miktarda Rus tarafına da verilecekti. Bu yüzden 1920 Eylül'ünün sonunda, Kâbil'de Bolşeviklerle yapılan müzakerelerin bir sonuç vermeyeceği, Moskova'ya gönderilen taslak anlaşmanın imzalanmayacağı ve Afgan Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti'nin aktif yardımının da etkisiyle İngiltere ile dostça ilişkiler kurmaya girişeceği inancı hakimdi.¹⁷²

Emanullah'ın yardım için hemen kendilerine başvuracağını öngören İngilizlerin beklentileri gerçekleşmedi. Bunun yerine, Emir 6 Ekim 1920 tarihinde gönderdiği mektupta Genel Vali'den Kâbil'e güvenilir temsilciler göndermesini istedi. Bunlar yetkilerle donatılmalıydı, çünkü bir dostluk anlaşması imzalanacaktı.

Emir'i Kâbil'e bir İngiliz heyeti istemeye zorlayan birçok başka etken vardı. Dobbs'a göre Afganlıların İngilizlerle anlaşmaya istekli olmasının sebebi İngilizlerin konumunu güçlendiren olaylardı. Mevcut durum Emir'e kendi ülkesindeki durumun ciddiyeti konusunda bir uyarı oldu. Özellikle Afgan ordusundaki rahatsızlık oldukça uyarıcıydı.

Bu arada Hindistan Hükümeti, Bolşeviklerin Emanullahla bir anlaşma yapmayı başardıkları haberini almıştı. Genel Vali, Bolşeviklerin Afganistan üzerindeki etkisini dengelemek amacıyla Emanullah'a önemli miktarda malî yardım yapılmasını önerdi. Hükümet sekreterine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "*Şimdi biz ya Afganistanla mutlak bir şekilde uzaklaşmayı seçmeliyiz ya da Bolşeviklerle birleşip Afgan Hükümeti'ni finanse edip ülkeyi geliştirmeliyiz. Bolşevik etkisini savmak için Afganistan'a savaş açmadığımız takdirde ki bu bizim muhtemelen Bolşeviklerle bir düşmanlığa tutuşmamamız demektir. Bizim kesinlikle tercih ettiğimiz Afganistan'a tam*

¹⁷²A. Sreen, *India and Afghanistan*, s. 181-182.

*hükmetme, savaşa gitmediğimiz takdirde olayların gelişiminden dolayı imkansız bir durum aldı”.*¹⁷³

Bolşeviklerin Afganistan’a yönelik politikaları, İngilizlerin hiç de istemedikleri tavizleri vermeye zorlamıştı. Bu gelişmelerin sonucunda İngiliz-Afgan Anlaşması 22 Kasım 1921’de Kâbil’de imzalandı.¹⁷⁴ Afganistan’ın dahili ve harici bağımsızlığını garantilemekten başka Kâbil ile Londra arasında diplomatik temsilci değişimini sağladı;¹⁷⁵ bu maddeye daha önceleri Lord Curzon tarafından muhalefet edilmişti ve Lord Curzon o sıralar İngiltere’nin Dış İşleri Bakanıydı.¹⁷⁶

¹⁷³ A. Sreen, **India and Afghanistan**, s. 183-184.

¹⁷⁴ Sayed Hassan Amin, **Law Reform and Revolution in Afghanistan**, Glasgow, 1993, s. 39 ; S. I. A. Shah, **The Tragedy of Emanullah**, s.161; Harvey H. Smith, v.d., **Area Handbook for Afghanistan**, s. 52.

¹⁷⁵ Ancak bütün olumlu yanlarına rağmen, 1921 anlaşması, İngiliz Hindistan’ındaki Peştun kabileleri sorunu çözülemediğinden ve anlaşmadaki kesin olmayan ifadeler Afganların yeniden kesinleştirme isteğine neden olduğundan onların çok azını memnun etmiştir. İngiliz temsilci Sir Henry Dobbs, 1921 İngiliz-Afgan anlaşmasının bir parçası haline gelen ilave nitelikteki bir yazıyı Mahmud Tarzi’ye göndermiştir. Yazı şu öneriyi içermektedir. “İki devletin sınır boylarının koşulları Afganistan Hükümetini ilgilendirdiğinden, İngiliz Hükümetinin tüm sınır boylarına karşı iyi niyet duyguları beslediğini ve Hindistan’da yaşayanlara karşı zulümden kaçınmaları koşuluyla onlara cömert davranma niyetine sahip olduğunu size bildiriyorum. Bu yazının sizi memnun edeceğini umuyorum” Bkz. L.Dupree, **Afganistan**, s. 445-447.

¹⁷⁶ S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 56-57.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMANULLAH DÖNEMİ REFORMLARI

Emanullah 1919'da tahta çıktığında İslam dünyasında bir değişim yaşanmaktaydı. Geleneksel halifelik ve sultanlık kurumları yerini, anayasal krallığa veya daha da çok karizmatik bir liderin askerî-politik hükümdarlığına bırakıyordu. Emanullah, her ikisini de karakterinde birleştirmişti.¹ O'nun modernleşme çabaları da mutlakıyetçi devletleri millî devletlere dönüştürmeye çalışan öteki örneklerle benzerlikler arz etmekteydi. Bu dönüştürme özellikle belli başlı alanlarda radikal tedbirleri öngörmekteydi.² Sosyal kontrolün tesis edilebilmesi için vergi, toprak kullanma imtiyazı ve taşımacılık alanlarında yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılmalıydı. Eğer öngörülen hedeflere ulaşırsa değişiklikler çiftçi-kabile temeline oturan kırsal toplumu hem devlete hem de pazara bağlayacak, onu açık bir ticaret toplumuna dönüştürecekti.³

Emanullah'ın modernleşme programı, ülke için büyük önem taşımakla beraber doğru zamanda başlatılıp başlatılmadığı tartışılmaktaydı. Nitekim hem dış hem iç koşullar açısından bu programın önüne pek çok olumsuzluklar çıktı.⁴ Zira, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, Müslüman dünyasında büyük bir değişim yaşanmaktaydı. Ancak Üçüncü Afgan Savaşı'nın sonucundaki diplomatik zaferi sayesinde Emanullah'ın kendi insanları arasında kişisel saygınlığı çok yüksekti. Buna rağmen O'nun bu popülaritesinin çok kırılman ve uçucu olduğu ortaya çıktı. Bunun temel sebebi de devletin idare edilmesi ile ilgili reformlarına bağlanabilirdi.⁵ O'nun yönetim teorisi,

¹ S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 72.

² M. Hassan Kakar, **Afghanistan**, London, 1995, s. 3.

³ B. A. Rubin, **The Fragmentation Of Afghanistan**, s. 55. Nadir Şah'ın Emanullah hakkında söylediği: "Emanullah'ın iktidar dönemi Afganistan tarihinin altın sayfaları olarak yazılacaktır ve ben, onun izinden yürüyeceğim" cümlesi, O'nun modernleşme programının canlılığını ortaya koymaktadır. Gerçekte, Türkiye istisna tutulursa, Afganistan, I. Dünya savaşından sonra Avrupa sömürgeciliğinden kurtulan ve bütünlüğünü koruyabilen tek Müslüman ülkedir. [Bkz. N.D. Ahmad, **The Survival Of Afghanistan 1747-1979**, Lahore 1990, s. 167.] Emanullah kendi ifadesiyle reformist yönünü "*Ben devrimci bir kralım ve ülkede hayatın her aşamasında bir devrim yapmayı arzuluyorum.*" diyerek bitirmiştir. Onunla dürüst bir şekilde iş birliği yapamayacak hükümet görevlilerinin istifa etmelerini önermiş ve temsilcilerinden biri olan gümrük müdürü Abdurrahman Han Ladin istifa etmiştir. Bkz. L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 137.

⁴ A. Brigot-O. Roy, **The War in Afghanistan**, s. 19.

⁵ M. Nazif Shahrani, Robert L. Canfield, **Revolutions and Rebellions in Afghanistan**, Berkeley, 1984, s.32-33. Emanullah'ın doğduğu geleneksel ve yabancı karşıtı toplumu politik-sosyal gelecek itibarıyla liberal bir bakış açısıyla geliştirmesi ve Afgan savaşçı ruhunu Afganistan'ın yeniden yapılanması için müspet alanlara yönlendirilmesi, çağdaşlaşmada etkili bir konudur. Gelişmiş bir ülkenin lideri olarak, Atatürk'ün Türkiye'de ve Rıza Şah'ın İran'da yaptığı reformları ülkesinde yapmaya cesaret etmiştir.

amacına ulaşmak için zor kullanmak yerine yönetilenlerin politik sempatisine ve bağlılığına dayanıyordu. Saltanatının başlangıcında hiç kuşku duymadan yönlendirdiği politik bağlılık, İngiltere karşıtı bir milliyetçilik ününe ve güçlü Pan-İslamik eğilimlerine dayalıydı. Bununla birlikte bağımsızlığı kazandıktan sonra hakimiyetin sorumluluklarıyla yüzleştğinde, güçlü komşuları İngiltere ve SSCB ile en azından sözde dostça ilişkiler kurma ihtiyacı O'nu hem milliyetçilik hem de İslamcılık konularında daha ılımlı bir tavır takınmaya yöneltti. İngiltere, Türkiye ile barışı sağladıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıntılarından ve Hint milliyetçilerinin saldırılarından bir dereceye kadar kurtulup Durand Hattı'nın kendi tarafında kalan Peştun kabilelerinin bölgelerine doğru hareket başlatması bunun en açık örneğiydi.⁶

Emanullah'ın ülkesindeki gücü, büyük ölçüde 1921'de İngiltere ile imzaladığı antlaşmanın sonuçları ile şekillenmişti. Bu antlaşma ile hayal kırıklığına uğrayan kabilelerin bölgelerinde oluşan istikrarsızlık, Emir'in milliyetçi bir lider olarak ülkesinde kazandığı saygınlığa gölge düşürdü. Aynı şekilde Orta Asya'da Enver Paşa ve İslamcı Kardeşler hareketine yardım etme çabaları, Sovyet güçlerinin Basmacı Hareketini bastırmasıyla boşa çıktı. Üstelik Emanullah'ın saltanatının ilk yıllarında, Afganistan üzerindeki etkileri dikkate alınması gereken ülkelerin O'na yaklaşımlarında belirgin değişimler yaşandı. Emanullah iktidara geldiğinde, geçmişteki müttefiklerinin desteklediği Beyaz karşı-devrimci güçler ve Orta Asya'daki Müslüman ayaklanmaları yüzünden parçalanmak üzere gibi görünen Rusya ayakta kalmayı başarıp toprak bütünlüğünü korudu ve sonunda bir süper güç olmasını sağlayan uzun mücadelesine başladı. İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Yunanların saldırıları karşısında sendeleyeyen Türkler, sonuçta Yunanları Anadolu'dan atmayı başardı ve Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan bir yıl sonra da hilafeti kaldırdı. Bu gelişme, Hint Müslümanlarının ve Hilafet partilerinin gücünü zayıflatırken Hindistan'daki İngilizleri kuvvetlendirdi. Emanullah'ın Panislâmizm umutları

Şevkli birer Afgan olup kendilerini İslam'a adayanlar onun programını batılılaşma yönünden benimsediler. İslam ile herhangi bir uyumsuzluk yoktu ve bu Emanullah'ın ulaşmak istediği misyona uygundu. Emanullah'ın hayatından, yaşamının erken döneminden itibaren kendisini bu görev için hazırladığı öngörülebilir. O keskin bir zekaya ve meraklı bir beyne sahipti. Bu özelliklerin yerleşmesinde annesi Ulya Hazat'ın büyük bir rolü vardı ve onun tahta çıkmasını arzuluyordu, bu sebeple oğlunu en iyi şekilde yetiştirdi. Bkz. N.D. Ahmad., *The Survival Of Afghanistan 1747-1979*, s. 168.

⁶ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 66; Durand Hattı için ayrıca bkz. Arnold Fletcher, "Afghanistan: Highway of Conquest", *Current History*, Haziran 1950, s. 337.

paramparça oldu. Non-Cooperation Hareketinin başarısızlığı İngiltere'nin Hindistan'daki pozisyonunu iyice güçlendirdi, İngiltere yeniden Mezopotamya ve büyük ölçüde de İran'da etkisini artırdı.

Her ne kadar ilk başta Emanullah, Afganistan için Avrupa'nın önemli güçlerinden tanınma elde ederek İngilizlere diplomatik bir darbe indirdiyse de Sovyet kaynaklı bir isyanla Buhara'da Emir'in görevden alınması ve sonunda Buhara'nın SSCB'ye katılmasıyla dış politikasında önemli ölçüde güç kaybetti. Emanullah bu gerilemeyi General Nadir Han'ı Enver Paşa tarafından yönetilen Müslüman Basmacı isyanına yardım etmeye göndererek düzeltmeye çalıştı. Sovyetlerin askerî başarıları ve Enver Paşa'nın ölümü O'nun Orta Asya Müslümanlarına öncü bir rol oynama rüyasını da sona erdirdi.⁷

Emanullah'ın kapsamlı reform programı ilerledikçe Sovyetler ve İngiltere'nin gittikçe artan baskısıyla karşı karşıya kaldı. Bu baskılar, Emanullah'ın İslamcı ve ulusalcı bir lider olarak rolünü kısıtlıyordu. Bu yüzden modernleşme çabalarının desteğe en çok ihtiyaç duyduğu sırada, Emir'in ülkesindeki saygınlığı azaldı. Afganistan, kabile toplumu tarihinin bu noktasında Emir Abdurrahman tarafından empoze edilen merkezîyetçi ve uysallaştırıcı sınırlamalardan bir dereceye kadar kurtulmuştu. Modern bir ulus devletten çok, Avrupa baronluk ve kontluklarına benzeyen fazlasıyla özerk kabile birimlerinin konfederasyonu olan normal durumuna dönmeye hazır hale gelmişti. Bununla birlikte 20. yüzyılın ikinci on yılında da karmaşık entrikalar ve politik manevralarla karşı karşıyaydı. Bu ortamda Emanullah, Asya'da girişilmiş en kapsamlı ve cüretkar modernleşme programını başlattı.⁸ Bu programın uygulandığı dönem belirlenip anlaşılmazsa program, yeterince sağlıklı bir şekilde değerlendirilemez ve amaçları yanlış anlaşılır.

Emanullah'ın reformlarının birinci aşaması, kabaca 1919-23 arasını kapsayan hukukî ve yönetsel bir hükümet çerçevesinin formülasyonuna yapılan vurguyla karakterize edilen aşamadır.⁹ Host'daki Mangal Kabilesi'nin 1923-24'teki isyanları birinci aşamadan ikincisine ulaşılmasında bir geçiş dönemi olmuştur. İkinci aşamada

⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 67.

⁸ M. H. Kakar, *Afghanistan*, s. 3.

⁹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 132-133.

çok az yeni reform yapılmış, sadece ilk reformlar gittikçe azalan bir hızla devam ettirilmiştir. Üçüncü aşama ise Emanullah'ın Temmuz 1928'de Avrupa gezisinden dönmesiyle başlar. Avrupa'da gördükleri, O'nun Afganistan'ın geri kalmışlığından her zamankinden çok utanç duymasına yol açmış ve modernleşme programını devrimci bir hızla sonuçlandırmaya karar vermiştir.¹⁰ Bu aşama, Ocak 1929'da Emanullah'ın tahttan çekilmeye ve Kâbil'i terk etmeye zorlanması sebebiyle sadece 6 aydan biraz uzun sürmüştür. Üçüncü aşamadaki çoğu reform bu yüzden asla öneriden öteye geçememiştir.

Yeni program, Emanullah tarafından 29 Ağustos 1928'de özel olarak toplanan Loya Cerge'ye¹¹ sunulmuş ve daha ayrıntılı olarak aynı yılın Ekim ayında 4 gün süren seminerler serisinde kendisi tarafından tekrarlanmıştır.¹² Ancak Emanullah bu tarihten

¹⁰ Emanullah 1928 tarihinde Avrupa'ya, İran'a ve Türkiye'ye yapmış olduğu geziden döndükten hemen sonra sosyal ve siyasal alanda bir dizi reform başlattı. Geniş bilgi için bkz. H.H. Smith, v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 53.

¹¹ Emanullah kendisi bu meclisi Meclis-i Müessisan olarak nitelirmektedir. Emanullah muhtemelen Atatürk'ün BMM'ni açmasından etkilenmiş olmalıdır. Çünkü Atatürk TBMM'ni açarken meclisin yapısı için Meclis-i Müessisan demiş ama başta K. Karabekir Paşa olmak üzere çevresi tarafından kabul görmemiştir. Bkz., *BCA*, No: 030. 10 / 257. 731. 17, (5 Ağustos 1929 tarihinde, Hariciye Vekâletinden Başvekil İsmet Paşa'ya sunulan rapor); Emanullah yönetiminde iki önemli kurum Şuray-ı Devlet ve millet temsilcilerinden oluşan Loya Cerge (büyük meclis) idi. Bkz., A. Tarzi, "Efganistan", s. 172-173.

¹² Emanullah Afgan büyük meclisinin 29 Ağustos'ta Pagman tiyatro binasında bir araya gelerek bir oturum yapmasını emretmiş ve zamanını bu olayın tüm hazırlıklarını idare etmeye adanmıştır. Loya Cerge, Afgan temsilciler hükümetinde bir yenilik olacaktı. Kabile başkanlarını, köylerin ileri gelenlerini ve ulema üyelerini temsil eden 1001 delege, başlıklarını ve geleneksel giysilerini atıp bunların yerine siyah uzun ceketler ve pantolonlar, beyaz gömlekler, siyah kravatlar ve yumuşak siyah şapkalar giymeye zorlanmışlardır. Bu kıyafetler delegelere ücretsiz olarak verilmiştir ve delegeler Pagman'da buldukları her an bu kıyafetleri giymek zorunda kalmışlardı. Böylece, Emanullah'ın 29 Ağustos'ta başlayan "reform parlamentosu"nun beş günlük oturumu için her şey ayarlanmıştı. Bu oturumu 5 Ekim'de dört günlük bir söylev izleyecekti. Emanullah bu konuşmada Avrupa'ya yaptığı seyahati anlatmaya devam etmiş ve kraliçeden halk önünde peçesiz görünmesini isteyerek Afgan geleneklerine son saldırısını yapmıştı. Emanullah'ın tepkilerin yavaş yavaş büyümesine aldırış etmeden beğenilmeyen fikirlerini katı bir şekilde kabul ettirmeye çalışmasıyla, durum tırmanışa geçmiştir. Emanullah delegelerle onların hükümdarı olarak konuşmadığını ve onları önerilerini kabul etmeye zorlamayacağını vurgulayarak meclisin ilk oturumunu açmıştır. Onlara ülkelerinin yararı için özgürce konuşmalarının görevleri olduğunu söylemiştir. Fakat, çoğunluk oyu ile bir karar verildiğinde, delegelerin karara karşı gelmeleri durumunda milletlerine, ailelerine ve Peygambere ihanet etmiş olacaklarını ısrarla belirtmiştir. Emanullah İslam dinine aykırı olan hiçbir şeyin mecliste görüşülmeyeceğini savunmuştur. İlk oturumda, devlet konseyinin halk tarafından seçilecek millî bir meclis veya parlamento ile yani Şuray-ı Millî ile değiştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Hükümet görevlileri seçilmeye uygun olmayacaktı. Millî meclis, Loya Cerge ile birlikte var olacaktı. Emanullah'ın açılış ifadeleri coşkuyla alkışlanmış, daha sonra emirin kabine bakanı Gulam Siddık Han parlamentonun seçim yasası taslağını okumuştur. 30 Ağustos'taki ikinci oturumda, çeşitli bakanların geçen üç yıldaki faaliyetleri detaylı olarak anlatılmıştır. Bazı yeniliklerin yapılması onaylanmıştır. Loya Cerge, rüşveti ve yetkinin kötüye kullanılmasını engellemek için afları onaylayacak yetkinin yargıç ve hakimlerden alınmasını, sadece emire verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yerel toprak vergilerinde küçük bir artış yaparak toplanacak paralarla desteklenecek bağımsız bir teftiş kurulunun

kısa bir süre sonra tahttan indirilmiş, reformların üçüncü aşamasına yönelik eleştiriler, ilk iki dönemde yapılanların gölgede kalmasına sebep olmuştur.¹³

Emanullah ve meclisinin daha radikal reformları 31 Ağustos'ta başlamıştır.¹⁴ Bu çalışmalara göre tüm Afgan unvanları ve tüm sivil rütbelere kaldırılacaktı. Bundan böyle ne kadar önemli olursa olsun, tüm hükümet görevlilerine aziz yerine sadece “sayın”, “sayın beyefendi” veya “sayın bakan” şeklinde hitap edilecekti. Emanullah'a Padişah-i aziz yerine “sayın kralım” şeklinde hitap edilecekti. Temsilciler bunu kabul ederken Emanullah'ın “majesteleri” unvanını taşıması gerektiği konusunda ısrar etmişlerdi. Resmi cüppe ve üniformalar yasaklanıyor, resmi olaylarda sivil görevlilere sade, siyah takım elbiseler, askerî görevliler ise hakî renk takım elbise giyme zorunluluğu getiriliyordu. Ayrıca tüm Afgan madalyaları ve nişanları kaldırılacak ancak savaşta kahramanlık gösterenlere verilen Bağımsızlık Nişanı hariç tutulacaktı. Yabancıların ve Afganların nişan takmalarına izin verilmeyecek ancak hak edenlerin bu nişanları kendi mülkiyetlerinde saklamalarına izin verilecekti. Bu eşitlik yanlısı girişimleri, ulemayı kızdıracak diğer girişimler takip ediyordu.¹⁵ Bu durum, dinî sınıfı yetkilerinin ve imtiyazlarının çoğundan mahrum bırakıyordu. Öğretmen veya vaiz olarak görev yapan mollalar sınava tabi tutulacak ve sadece sertifika aldıktan sonra görevlerini icra etmelerine izin verilecekti. Yabancı mollalar, özellikle Hindistan'daki din okulunun mezunları, Afganistan'a kabul edilmeyecekti. Diğer taraftan, Meclis adaletten kaçanların devletin bir temsilcisi tarafından kanuna uygun bir şekilde cezalandırılması gerektiğini de belirtmişti. Geleneksel şahitlik yöntemiyle hüküm vermekten ziyade, kanıtlara dayanarak hüküm veren modern mahkemeler kurulacaktı. Yasal yargılama ve seçim kanunları ile ilgili diğer şartlar da belirlenmişti.

Loya Cerge'nin dördüncü oturumu, zamanını devlet memurluğuna ve hükümet görevlilerine ayırmıştı. Yozlaşmayı ve rüşveti denetim altında tutmak için, devlet

taşradaki şikayetleri incelemek üzere kurulmasına karar verilmiştir. Askerlik süresi iki yıldan üç yıla uzatılacak ve hiçbir istisnaya veya başka birisinin yerine askerlik yapılmasına izin verilmeyerek askerlik herkes için zorunlu olacaktı. Ta'azir'in (geniş bir yetki sağlayan ve sanığı sert bir şekilde sorgulamaktan ölüm cezasına kadar değişen cezalara izin veren uygulama) cezalarda uygulanması tam olarak tanımlanacaktı. Son olarak temsilciler her yıl tüm çiftlik hayvanlarının sayılmasına karar vermiştir. Bkz., L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 132-133.

¹³ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 69.

¹⁴ M.B. Watkins, *Afghanistan Land In Transition*, s. 58

¹⁵ Afganistan'da mollalar çok önemli bir güç konumunda oldukları gibi kesinlikle yeniliklere karşıydılar. Bkz. H. H. Smith v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 53.

memurlarından meslek hayatlarının başında mal varlıklarını bildirmeleri ve her yıl gelirlerini beyan etmeleri istenmişti. Bu kayıtlar teftişe açık olacak, aşırı masraflar veya gelirler rüşvet kanıtı olarak sayılacak ve cezalandırılacaktı. Bir devlet memurluğu yasası çıkarılacak, terfi ve istihdam koşulları buna göre düzenlenecekti. Görevlilerin görevleri ile ilgili seyahatlerin masrafları kendilerine geri ödenecekti ve hükümet çalışanlarının maaşları parlamento tarafından belirlenecekti. Hükümet görevlilerinin birden fazla işi olmayacaktı.¹⁶

1. Sosyal Alanda Yapılan Reformlar

Emanullah'ın reform hareketi içerisinde en fazla tepkiyle karşılaştığı ve istismara açık olan kısmı oluşturmuştur. Emanullah'ın sosyal reformları arasında köleliğin ve angaryanın kaldırılması büyük önem taşımaktaydı.¹⁷ Afganistan'da uygulanan kölelik, esas itibariyle aile işleri için kullanılan insanlardan ibaretti. ABD'deki çiftlik köleliğiyle hiçbir benzerliği yoktu. Angarya sosyal bir adetten çok yerel kabile hanları ve köy malikleri tarafından saygınlığın feodal bir belirtisi olarak yararlanılan bir ayrıcalıktı. Bu sebeple köleliğin kaldırılması derin bir tepki yaratmadı. Ayrıca kölelik ve angarya Afganistan'da hüküm süren kabile özgürlüğünün sosyal iklimine uygun değildi. Bu uygulamalar büyük bir olasılıkla Arap, İran ve Hint medeniyetlerinden Afganistan'a girmişti. Diğer taraftan, aşırı düzeydeki evlilik ve cenaze harcamalarını kontrol etme çabası, kanunlarda yer almasına rağmen tamamen göz ardı edildi.

İlk aşamadan başlayarak kadınlar peçe takmaktan vazgeçirilmeye çalışılmış ancak hukuken yasaklanmamıştır. Hükümet görevlileri eşlerini açmak ya da en azından onların tüm yüzü veya vücudu kaplayan çadri ya da burka yerine Suriye yaşmağı takmak zorunda bırakılmıştır. Batı giysileri saray görevlerinde, Pagman'daki yaz başkentinin çevresindeki alanlarda ve Kâbil'in belirli bölgelerinde zorunlu kılınmıştı. Purdah kullanılması alışkanlığından vazgeçirilmeye çalışıldı fakat asla kanun ya da kararname ile yasaklanmadı.¹⁸ 1922'de kadın hakları ilk aşamada anayasa (Nizamname)

¹⁶ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 134-135.

¹⁷ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 184.

¹⁸ B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 20-21.

maddelerinden birinde kadınlara evlilikte seçme hakkı tanınarak uygulandı.¹⁹ İkinci aşamada kadınlar cemiyet kurmaya teşvik edildi. Kölelik, 1921’de kararname, 1923’te ise anayasayla kaldırıldı.²⁰ Evlilik, cenaze ve diğer seremoniler için yapılacak harcamalar kanunla düzenlendi. 1920’lerin ortasında iki genel hastane kurulurken bir de kadın doğum hastanesi açılması önerildi. 1928’de çok eşliliğe karşı kampanya başlatıldı. Ancak resmen yasaklanmadı.²¹ 1922-23 ve 1928’de öğrenci yaşamının düzenlenmesi önerildi. Öğrenciler evlenmeyecek, üniforma giyecek ve birbirlerini öğrenim gördükleri yabancı dilde selamlayacaklardı. 1928’de evlilik için asgari yaş erkekler için 22, kadınlar için 18 olarak Emanullah tarafından önerildiyse de Loya Cirge reddetti. 1928’de Ebe eğitimi ve mobil hastaneler önerildi. Kâbil için Pagman’dan temiz su kaynağı sağlandı.²² 1928’de Peçeyi kaldırma hareketi Emanullah’ın gezisi sonrasında hız kazanmıştı.²³

Emanullah’ın yaptığı bazı sosyal uygulamaların ekonomik nedenleri de vardı. Karakul (kürk ve kepler) ve külah (türban kepler) giyilmesi yasağı,²⁴ karakul ihracının önemli bir döviz kazancı oluşturması ve türbanların metrelerce ithal kumaş gerektirmesi gerçeğine dayanıyordu. Emanullah ülke içindeki tüketimi azaltarak ithalatı azaltmak ve ihracatı arttırmak istiyordu.²⁵

Emanullah’ın kadınları geleneklerden kurtarma çabası, hiçbir sosyal reformda olmadığı kadar yanlış anlaşıldı.²⁶ Çoğu yayınlanmış söylentinin aksine, kadınların

¹⁹ Emanullah hukukî açıdan evlilik ve nişan kurallarını düzenleyen 1921 Aile Kanunu çıkardı. Abdurrahman ve Habibullah’ın bu alanda reform yapmak için bazı sembolik çabaları olmuştur, ancak bu kanunlardan hiç biri Emanullah’ın yaptığı kadar geniş kapsamlı ve uygulanır kanunlar olmamıştır. Çocuk yaşta evlilik ve yakın akraba evliliği İslami prensiplere karşı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştı. Ayrıca babasının örneğini takip ederek düğün masraflarına sıkı kısıtlamalar getiriyordu ve eşlere kocaları Kur’an’ın prensiplerine uygun evlilik yapmadığı takdirde mahkemeye gitme hakkı veriyordu. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 243; G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 296.

²⁰ B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afganistan*, s. 55.

²¹ A. Tarzi, "Efganistan", s. 174.

²² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 70-71.

²³ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 137.

²⁴ N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 184.

²⁵ Emanullah kılık kıyafet reformunda iyi niyetine rağmen, gereksiz aşırılıklara kaçmış gibi görünüyor. Mısır gezisi sırasında Mısırlıları giyim ve saç biçimleri konusundaki kölelere yakışır dinî tutumları yüzünden azarlamasını hatırlamalıyız. Emanullah’ın bir makasla eşlikçilerinin giysilerini kurallarına uymuyor diye kesmesi belki emirin mizah anlayışının eğlenceli bir örneği idi, fakat bu uygulama hiç şüphesiz saygınlığına bir şey katmadı. Ayrıca, kıyafet düzenlemesi bazı vatandaşlar için ekstra harcamaydı, hatta birçoğu için rahatsızlık ve utanç kaynağıydı. Bkz. L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 81.

²⁶ M.B. Watkins, *Afghanistan*, s. 58.

peçelerinin açılması ve purdahdan çıkmaları yasal zorunluluklar değildi fakat bu önemli gerçek Emanullah karşıtı isyanın siyasi propagandasında kullanılmıştır. Emanullah da peçe karşıtı kampanyasında ısrar ederek düşmanlarına koz vermişti. Öyle ki Sir Francis Humphrys, Emanullah'ın dört günlük nutkunu Ekim 1928'de hükümete şöyle rapor etmişti: *“Kralın en tutkulu isteği kadınların özgürleşmesi”²⁷ doğrultusunda olsa, henüz kraliyet ailesi dışındaki hiçbir bakanın eşlerinin kraliçe örneğini izleyerek peçelerini çıkarmalarına izin vermemeleri ve savunma bakanının hükümet görevlilerinin çok eşliliği bırakmalarını gerekli kılan yeni kuralı açıkça reddetmesi çok önemlidir.*²⁸

Bir kabile toplumunda kadının yeri konusundaki yerleşmiş duygulardan politik malzeme çıkarmak isteyenler için kolay yararlanılacak başka bir alan yoktur. Bu nedenle peçe ve purdahın kaldırılması uygun malzeme olarak kullanıldı. Peçenin kaldırılması, kadınların örtünmesinin sona erdirilmesi zorunluluğu olduğu propagandasını yaparak, bunun ailenin hakları, mahremiyeti ve namusuna bir saldırı ve kadınların Peştunlar'da çok değerli olan tevazusunun hiçe sayılması olarak görünmesini sağladılar. Ayrıca, peçeyi kaldırma, çok eşlilik ve purdah siyasi propaganda amacıyla doktrin olarak doğru ya da değil Afgan kabile toplumunda yaygın olarak kabul gören dinî inançlara bağlandı. Bu sorunlar kadın hakları konusundaki daha geniş soruna da eklendi. 1923 kanunları ile Afgan kadınlarına daha sonra geri alınan, evlenecekleri erkeği seçme özgürlüğü gibi haklar tanınmıştı. Ancak bu kanun mollalar tarafından 1924 Host isyanı sırasında Güney Afganistan'da etkin olarak propaganda amaçlı kullanılmıştı. Mollalar kabile bölgelerine bir ellerinde Kur'an diğerinde Nizamname gidip, gerçek müritleri ikisi arasında seçim yapmaya çağırmıştı. Diğer taraftan ise kadınların özgürlüğü için geçirmeyi başardığı yetersiz kanun dışında, çok açık ki tüm saltanatı boyunca Emanullah, kraliçe Süreyya, onun annesi ve kraliyet ailesinin birçok üyesi ayrıca Genç Afgan Partisi kadınların özgürleştirilmesi için ısrarlı bir kampanya yürüttü.²⁹ Kübra Can, Emanullah'ın kardeşlerinden biri tarafından yönetilen Kadınları Koruma Cemiyeti'nin 1920'lerin ortalarında kurulması kadınları kocaları yada diğer

²⁷ H.H. Smith v.d., **Area Handbook for Afghanistan**, s. 53.

²⁸ Humphrys, daha sonra Emanullah'ın şunları söylediğini bildiriyor; “din kadınların ellerini, ayaklarını ve yüzlerini kapatmasını ya da özel bir peçe takmalarını istemez. (Bu anda Avrupa'dan dönüşünden beri hafif transparan bir peçe takan kraliçe peçesini alkışlar arasında atıyor ve diğer kadınlar onun örneğini izliyor). Kadınlar şimdi peçesiz dolaşmalı yada açık renk bir peçe takmalı. Kabil'in dışında, tüm bu meselenin kararı bireye bağlıdır fakat kabile gelenekleri bireyin özgür iradesine hakim olmamalıdır.” Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 82-83.

²⁹ L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 135.

erkekler yüzünden adaletsizliklere karşı topluma isyan etmeye teşvik eden tanıtımlar tarafından takip edildi. Kız çocuklarının eğitimini geliştirmeye yönelik kararlı çaba, kızların Türkiye'ye ortaokul eğitimine gönderilmesi ve ilkokulda beraber öğretim tekliflerinin hepsi çoğunlukla gerçekleri yanlış sunup çarpıtsa da gayet doğru olarak kabile toplumunun kadını esasen aşağı bir statüde de olsa idealize bir konumda tutma ısrarına yönelik tehdidi kavrayan siyasî propagandaya malzeme oldu. Kadınlara kabile toplumunda uygun görülen değeri düşünürsek, erkeklerin Kraliçe Süreyya'nın feminist konuşmalarını duyduklarındaki kargaşayı ve alarmı hayal etmek zor değil.³⁰

2. Kültürel Alanda Yapılan Reformlar

Sinema ve tiyatro 1920'lerin sonunda Afganistan'a tanıtıldı. Pagman'da aynı dönemde bir opera evi inşa edildi. Takvim reformu 1922'de güneş takviminin değiştirilmesiyle tanıtıldı. 1923'te Fransa ve Afganistan Arkeoloji Delegasyonu'nun kurulmasıyla arkeoloji faaliyetleri hız kazandı.³¹ Bu Afganistan'daki önemli ve sürekli arkeolojik araştırmaların başlangıcıydı. Fransa ile yapılan anlaşma gereğince müze kuruldu.³² 1928'de Resim, heykel, müzik ve halı dokuması öğretmek için bir sanat okulu önerildi.³³ Emanullah döneminde basın belirgin bir biçimde gelişti. Emanullah yönetiminin baskı makinesinin ithalini cesaretlendirme ve Afgan basınının kuruluşuna yardım konusunda çok büyük katkıları olmuştur. Tarzi'nin Serac al-Ahbar'ı Ekim 1919'da Kabil'de Aman-i-Afgan (Afgan Barışı) adı altında yeniden çıktı ve yarı-resmi yayın rolünü üstlendi. Özel teşebbüsün sahip olduğu ve idare ettiği yayınlar daha sonra çıkmaya başladılar. Şubat 1920'de İttihad-i-Mashriqi (Doğu Birliği) Celalabad'da yayımına başladı. Aynı yıl Herat'da Faryad (Feryat) ve Ittifaq-i-İslam (İslamın İttifakı) çıktı. Kuzey Afganistan'da, Bidar (Uyanış) ve İttihad-i-İslam (İslam Birliği) 1920'de Mezar-ı Şerif'te yayımlanmaya başladılar. İttihad-i Baghlan (Baghlan'ın Birliği) Baghlan'da 1921'de yayına başlamıştı. İttihad-i Hanabad, Kataghan'da 1922'de çıktı. Kandahar'da Tulu-e-Afgan (Afgan Güneşışıği) 1921'de, Setare-ye-Afgan (Afgan Yıldızı) Kohistan'da yayımlanmaya başladılar. Kabil ikinci dergisini "Haqiqat"

³⁰ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 84-85.

³¹ L. Dupree, **Afghanistan**, s. 445-447.

³² 1922'de imzalanan anlaşma Fransız arkeolojik heyetine Afganistan'da kazı yapmaları ve ayrıca da Kabil'de mütevazı bir müze kurmaları için geniş haklar veriyordu. Bkz. V. Gregoryan, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 242.

³³ V. Gregoryan, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 240.

(Hakikat) 1923'te kazandı. Üçüncü dergisi dört yıl sonra Anisdi. İlk sayısı 5 Mayıs 1927'de yayınlandı. Devlet yönetimi altında, pek çok bakanlık kendi profesyonel magazinlerini yayınlamaya başladılar. Eğitim Bakanlığı'nın Aine-ye-Irfan (Bilginin Aynası) adlı yayının yanı sıra Maliye Bakanlığı'nın Majalleye-Sarwat (Vournal of Welth) ve Savaş Bakanlığı'nın Askariyeh (Ordu) dergileri yayınlanıyordu. 1927'de Aman-i Afgan günlük yayınına başlayana kadar Afganistan gerçek bir gazeteye sahip değildi. Bu yayınların tümü devlet sansürüne tabiydi. Emir'in ülkenin reformcu ve modern görüşlerini yansıtıyorlar ve bu hedefleri destekleyecek bir kamuoyu yaratmak için kullanılıyorlardı. Bu dönemdeki Afgan yazarları Sirac al-Ahbar çevresinde de ele alınan üç konu üzerinde duruyorlardı: Bağımsızlık, milliyetçilik ve hepsinden çok modernleşme, Milliyetçiliğe vurgu yapılırken, etnik ve dinî farklılıklar aşılmaya çalışılıyordu. Millet; ortak miras, toprak, iklim ve yaşam biçimi gibi sayısız bağla birleştirilmiş bir aileye benzetiliyordu.³⁴ Yarı resmi Aman-i Afgan'ın yanı sıra Savunma Bakanlığı gibi hükümet organları tarafından yayınlanan pek çok küçük dergi ortaya çıktı. Aynı zamanda taşrada da bir çok gazete yayımlandı.³⁵ Her öğrenciden 5 rupi alınarak kaynak sağlanmak suretiyle 1928'de halk kütüphaneleri kurulması önerildi. Ancak bu program da isyanların bir kurbanı oldu.³⁶

³⁴ V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 244-246.

³⁵ Afganistan'daki kadınlar arasında bir sosyal bilinç yaratabilmek için Kraliçe tarafından 1921'de Afganistan'ın ilk kadın magazini kuruldu. Haftalık Irshad-i-Niswan (Kadınlar İçin Rehber) Bayan Mahmud Tarzi editörlüğünde yayınlanıyordu, Dergi yemek tarifleri ve tavsiyeler (örneğin yüz pudrasının hazırlanışı) sağlamanın yanında sosyal problemler ve kadının toplumdaki yeri konularını da tartışıyordu. Birkaç Afgan kadını diğer yayınlara da makale sunmaya başlamışlardı. Bu makalelerde genel olarak kadının İslam tarihindeki yeri ve Afganistan'ın bağımsızlık savaşında Afgan kadınının oynadığı rol üzerinde duruluyordu. Tipik makaleler Eğitim Bakanlığı'nın organı olan Aine-ye-Irfan da yayınlanıyorlardı. Yayında aynı zamanda Mısır'daki kadın gelişmeleri ve Avrupa'da kadının rolü ile ilgili yayınlar da yapılıyordu. Kabil'de önemli sayıda peçesiz kadının bulunması özellikle de Türk kadınlarının peçe giymesinin yasaklanması ve modern kıyafetlere adapte olmaları şüphesiz birkaç Afgan feministin çabalarını cesaretlendiriyordu. Ancak, asıl büyük destekleri Emanullah idi. Emanullah "yeni Afganistan'ın gelecekteki yapısını belirleyecek, olan anahtarın kadınların özgür bırakılması olacağına" inanıyordu. Emanullah'ın attığı adımlarının bazılarının bir öncesi yoktu, yaptıklarının en önemlisi doğrudan kadınlara başvurması ve feminist hedefleri desteklemesiydi. Afgan basını, hatta Savaş Bürosu bülteni bile, Emir'in özgürleştirme kampanyasına geniş yer ayırıyordu. 1928'de, hükümdarlığının son ayı boyunca "Afgan milletinin yarısını gizleyen" örtünme ya da peçe kurumuna karşı saldırıya geçti. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 244.

³⁶ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 73-74.

3. Siyasî, Hukukî ve Yürütme Alanında Yapılan Reformlar

1919'da Emanullah başa geçtikten hemen sonra bakanlıklar kurularak merkezi hükümet yeniden düzenlendi ve bir Yasama Konseyi kuruldu. Yurttaşlık hakları tüm Afganlara önce 1920'de çıkarılan bir genelgeyle sonra, 1923'de anayasayla verildi.³⁷ 1923'te Afganistan'ın ilk anayasası yürürlüğe girdi.³⁸ Aynı yıl özel bir yasayla devletin temel yapısı tanımlandığı gibi taşra teşkilatının yeniden düzenlenmesine başlandı.³⁹ Evrensel başvuru ve kimlik kartları edinilmesini zorunlu tutan yasayla ulusal kimlik sistemi kuruldu.⁴⁰ 1923 Anayasasında kısmen seçilmiş kısmen atanmış devlet ve eyalet konseyleri oluşturuldu. Yılda bir kez toplanan bir Yüksek Şura 1923 Anayasası ile oluşturuldu.⁴¹ Devlet Konseyi özel yasalara ayrılmış kapsamlı bir yargı programına tabi tutuldu. İlk taslaklar çoğunlukla Türk olan hukuk uzmanlarının yardımıyla hazırlandı. Bu program 1921'den 1926'ya kadar devam etti. 1923 Anayasası'nın 50. maddesiyle Afganistan'da ilk kez bağımsız ve ayrı bir yargı gücü kuruldu. Temyiz mahkemesine kadar uzanan mahkemeler sistemi 1923'te Davalar Genel Kanunu adı altında düzenlendi. Ceza davaları, ticari ve medeni davaların laik kanunlar ile hüküm veren mahkemeler tarafından uygulanmaları için 1923 Anayasası'nın 24. maddesinde

³⁷ 1920'de bütün Afgan vatandaşlarının sivil hakları kabul edildi. Uluslararası haklar içerisinde serbest eğitim hakkı sivil haklardan birisi olarak kabul edildi. Kimlik kartı uygulaması başlatıldı. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 187-188.

³⁸ Afganistan'ın ilk Anayasası 73 madde halinde 1923'te uygulamaya kondu. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 187-188. İlk Afganistan Anayasasının İngilizce tercümesi için Bkz. <http://www.afghan-web.com>

³⁹ Emanullah çok önemli idari problemlerle karşı karşıya kalmıştı. Eğitilmiş insan sayısının azlığı, bozulma ve kullanışsızlık temel problemlerdi. Habibia mezunları Birinci Dünya Savaşı döneminde devlet idare personelini oluşturuyorlardı. Devlet, idari eğitim veren kurslar kurarak verimliliği artırmaya çalışıyordu. Bir taraftan da, memurların mal bildirimlerini alarak devlet içindeki bozulmayı (rüşveti) engellemeyi amaçlıyordu. İlk yabancı eğitilmiş grup 1927'den sonra ülkelerine döndüler, fakat hem sayıları hem de aldıkları eğitim yetersizdi. Polis gücü de zayıftı. Bu nedenle Emanullah, işlenen suçtan tüm vilayeti sorumlu tutan eski sisteme yeri dönmek zorunda kaldı. Böylelikle ticaret rotalarının güvenliğini sağlamayı amaçlıyordu. Devlet çeşitli şehir merkezlerinde belediye meclisi kurulmasına yardım etti. Askerî komutan, belediye başkanı ve bölgenin önemli bir ticaret adamından oluşan bu meclisler kendi bölgelerinin refahını artırmak ve güvenliğini sağlamak için çalışıyorlardı. Ülkenin temel idari şekli Habibullah dönemindeki gibi kalmıştı. Ancak Habibullah altı tane eyalet belirlerken, Emanullah beş eyalet kurmuştu; Kabil, Kandahar, Afgan, Türkistan, Herat ve Badakhshan. Önceden olduğu gibi bu bölgeler birbirinden tamamen ayrıydılar. Abdurrahman döneminde başlayan ve Habibullah tarafından geliştirilen adaletle ilgili idarenin merkezileştirilip, kurumsallaştırılması süreci Emanullah tarafından da devam ettirilmişti. Valinin yönetimi altındaki Adalet, devletin maaşlı yargıçları ve sulh hakimi tarafından idare ediliyordu. Emanullah monarşinin nihaî mahkeme uygulamasını devam ettiriyordu. Haftada bir gün mahkeme kuruyor, halkın idarî ve hukuksal sorunlarını dinliyordu. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 248.

⁴⁰ B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 56.

⁴¹ Büyük meclis her yıl hükümetin faaliyetlerini öğrenmek için toplanacaktı. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 187-188.

düzenlenme yapıldı. 1923'te nişanlar ve diğer madalyalar sınırlandırıldı. Devlet memurları maaşları 1923 yılında kanunla kurumsallaştırıldı. İki kamaradan oluşan bir yasama sistemi 1928'de önerildi. Alt kamara tamamen seçim sonuçlarıyla belirlenecek, üst kamara ise kısmen seçilecek kısmen atanacaktı.⁴² 1928'de yapılan bir öneriye göre ceza davalarında mahkeme tarafından istenen kan parası yasaklanacaktı.⁴³ Birçok Avrupa ve Asya ülkesiyle ilk kez ilişki kuruldu, siyasi ve ticari bağların geliştirilmesi için yoğun çaba harcandı. Bu eski Afgan politikasından radikal bir kopuştu. Emanullah tarafından yolsuzluk karşıtı kampanyalar başlatıldı.⁴⁴ Bu politika özellikle Emir'in saltanatının sonuna doğru şiddetle uygulandı.⁴⁵ Kabile reisleri, saray üyeleri ve kraliyet ailesinin uzak üyeleri için sağlanan tahsisatların ve ayrıcalıkların kaldırılması Emanullah iktidarının erken dönemlerinde etkin olarak uygulandı. Unvanların, özel derecelerin ve katı protokolün kaldırılması 1928 yılında Emir tarafından önerildi. İşverenlerin katkılarını bekleyen daha gelişmiş bir emeklilik ve maaş sistemi 1928'de önerildi. Ulusal bayrak 1928'de milliyetçi ve İslamcı idealleri simgelemek üzere değiştirildi.⁴⁶

4. Eğitim Reformları

Emanullah'ın reformları arasında ülkesinin geleceği için en önemlisi eğitim programıydı. Bütün reformları içinde Emanullah için en değerli olan, Afgan eğitim sistemini bütünüyle yenilemek için gösterdiği cesur çabaydı.⁴⁷ Emanullah'ın bu reformları genel olarak incelendiğinde yapmaya çalıştıklarının önemi açıkça görülmektedir. 1920'de Laik ders programı Hint eğitimcilerle tanıtılırken 1923'ten sonra da bu program Fransız eğitimciler tarafından güçlendirildi. 1920'lerin ortalarında Peştun Akademisi 1924'de de Polis Akademisi kuruldu. 1923'te önde gelen ailelerin bir grup erkek çocuğunun Fransa'ya gönderilmesiyle yurt dışında eğitime başlandı.⁴⁸

⁴² H.H. Smith v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 53.

⁴³ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 75.

⁴⁴ Emanullah, rüşveti önlemek için, sivil memurların yıllık gelirlerini beyan etmeleri ile ilgili düzenlemeler yaptı. Bkz. M. H. Kakar, *Afghanistan*, s. 3.

⁴⁵ N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 194.

⁴⁶ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 135-136.

⁴⁷ Emanullah'ın eğitim reformu ile ilgili görüşleri için Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, s. 594; L. W. Adamec, *a.g.e.*, s. 135-136.

⁴⁸ V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 242. Bu haber Türk basınında, 14 Mart 1922 tarihinde, "Afganistan, Avrupa'ya 100, Hindistan'a 200 öğrenci gönderiyor." şeklinde yer almıştır. Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına*, s. 322.

Yetişkin sınıflara öncelikle okuma yazma, ayrıca din ve vatandaşlık bilgisi dersleri 1920’de tanıtıldı. Bedevilere eşlik etmek üzere 1920’lerin ortasında gezici öğretmenler yetiştirildi.⁴⁹ Memurlar ve muhasebeciler için Mekteb-i Usul-i Deftari 1920’lerin ortalarında açıldı. Yöneticiler için okul, kırsal yönetimi yeniden düzenlemenin bir parçasıydı. Öğrenim görenler sadece önemli yöneticiler değildi aynı zamanda alt düzeyde yöneticilerdi. Öğrenim dilinin Fransızca (Amaniyah, sonra İstiklal),⁵⁰ Almanca⁵¹ (Nejat) olduğu yabancı dilde okullar⁵² ve İngilizeli Hintlilerin çalıştığı bir okul 1920’lerin ortasında ve sonunda kuruldu.⁵³ 1924’te Zorunlu İlköğretim önerildi. Öğretmen okulu 1927’de kuruldu. 1928’de mesleki eğitim, 6 ve 11 yaş arasındaki çocuklar için karma eğitim, tıp okulu, kadınlar için ev ekonomisi okulu önerildi.⁵⁴ Ayrıca aynı yıl İngilizce, Fransızca ve Almanca eğitim yapan okulları tamamlayacak Türkçe eğitim verecek okulun açılması önerildi.⁵⁵ Latin harfleri ve Arap rakamları doktor reçetelerinde ve Arap rakamları tüm hükümet hesaplarında zorunlu tutuldu. Amaniyah ve Nejat’a benzeyen liselerin kırsal bölgelere de kurulması önerildi. Kızların eğitimi tüm dönemlerde vurgulandı. Kâbil’de iki kız okulu Kraliçe Süreyya ve annesi

⁴⁹ A. Tarzi, "Efganistan", s. 172-173.

⁵⁰ L.Dupree, *Afghanistan*, s. 445-447.

⁵¹ Afgan öğrenciler Almanya’ya eğitim yapmaya gönderilmişlerdir. Böylece, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonunda Almanya’nın ülkedeki önemi devam etti. Bkz. N.D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 177-178.

⁵² Emanullah’ın Afganistan’ın eğitim sistemini batılılaştırmak için en önemli okullardan biri 1923 senesinde kurmuş olduğu Amani Lisesidir. Bu okula Kabil elitlerinin çocukları devam ediyordu. Ayrıca buna benzer üç okul daha açıldı. Emir tarafından: 1922 senesinde kurulan ve daha sonra adı İstiklal Lisesi olarak değiştirilen, Fransız sistemini örnek alan Amaniyah, 1924 senesinde Alman ekolü ile kurulan Alman eğitimcilerin ve birkaç Afgan öğretmenin ders verdiği Amani ve İngilizce dilinde eğitim veren 1927’de kurulan Gazi. Geniş bilgi için bkz. Beverly Male, *Revolutionary Afghanistan*, London, 1982, s. 23.

⁵³ 1924’ten itibaren özel alanlara yönelen diğer okullar da kurulmaya başlamışlardı. Bunlar arasında Yabancı Dil Öğretmenliği Okulu (genellikle İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve Türkçe eğitim veriyorlardı) ve telgrafçılık, cam yapımı, duvar işçiliği, muhasebe gibi alanlarda kurslar veren okullar vardı. genellikle, tüm bu küçük okullar kötü aletlere sahiptiler ve iyi bir organizasyonları yoktu. Bkz. B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 56; V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s.240.

⁵⁴ 1924’te uygulamaya konulan Ceza Kanunu dahilinde, sınav ve lisans sistemi kurumlaştırıldı. Böylelikle eğitimsiz doktorların pratik uygulamalarına engel olunmaya çalışıldı. Bu doktorlardan kanunu gözardı eden ya da yanlış ilaç verenler lisanslarını kaybetmenin de içinde bulunduğu cezai işlemlere tâbi tutulacaklardı. 1923’te bir Alman sağlık heyeti, biri kadınlara diğeri erkeklere yönelik iki tane hastane açtı. Genel olarak Kabil’de hastane gereçlerinin yetersizliği ve en temel sağlık prensiplerinin dikkate alınmaması en önemli ulusal problemler olmaya devam ediyorlardı. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 246.

⁵⁵ Emanullah Türkiye’yi ve Türkçe’yi çok önemsemişti. Buna en güzel örnek 1924’te, 4 yıllık idari okulunu (Maktab-i hukkam) kurmasıdır. Bu okulun ilgi alanı muhasebe ve aritmetikti. Türkçe ikinci dil olarak öğretiliyordu, çünkü Emanullah, Afganistan’ın yönetim örgütünün Türkiye modelinde olmasını istiyordu. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 240.

tarafından desteklendi. Bu programın Kâbil'den kırsal bölgelere genişletilmesi önerildi. Ayrıca 28 kız öğrenci Türkiye'ye ortaokul öğrenimi için gönderildi.⁵⁶

Emanullah bu reformlarını sistematik olarak ortaya koydu ve başka planlarına yönelik yanıp sönen ilgisine karşılık eğitimle acı sonuna kadar ilgilendi. Aslında, 1928 Loya Cirge toplantıları⁵⁷ ve reformları halkın Ekim 1928'deki maraton konuşması ağırlıklı olarak eğitim planlarından oluşuyordu. 1920 gibi erken bir tarihte, o ana kadar hemen hemen tamamı temel öğretme metotları, birkaç kutsal metnin ve Panch Kitabı, ya da beş kitaptaki emirlerin öğrenilmesini içeren, dinî öğretmenlerin elindeki ders programının tamamen değiştirilmesini gerekli gördü. Bu program beş kitap, çok az okuma, yazma, ezberleme bilgisi yanı sıra Sadi ve Cami gibi klasik yazarlardan seçmeleri kapsıyordu, mistik, fazlasıyla duygusal ve içe dönük bir dünya görüşü üretiyordu. Emanullah'tan önce genç Afgan nesli bu yolla büyütülmüştü. Tüm bunlar temizlenmeliydi. Emanullah ve ardından gelen Fransız ve İngiliz Hintli eğitim müdürleri laik, rasyonel değerlere dayalı ve yeni bir ulusun problemleriyle ilgilenmeye daha gerçekçi bir hazırlık sağlayan tamamen yeni bir ders programı hazırladılar. Afganistan'a ilk Fransız arkeoloji grubunu yönetmeye gelen Alfred Foucher, 1922'de Emanullah tarafından ilk olarak yeni Fransız okulu, Amani'in müdürü ve sonra da tüm eğitim programını yeniden düzenleyen yöneticisi olarak görevlendirildi.⁵⁸

Emanullah döneminde batılılaşma çabaları içerisinde ülkede açtığı yabancı okullarda Fransa en etkili ülkeydi. Emir'in İngiltere'ye ve Rusya'ya kızgınlığından dolayı bu devletler yeni yapılanmada yer almadı.⁵⁹ Ülkedeki bu okulların yanısıra çok sayıda Afgan genci, eğitim için Paris'e gönderilmişti.⁶⁰ Eğitim programını geliştirmeleri

⁵⁶ Micheline Centlivres-Demont, "Afghan Women in Peace, War and Exile", **The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran and Pakistan**, West Yorkshire, 1994, s. 337. Emanullah kadınların eğitimine ağırlık verdi ve acil olarak gördüğü bu iş için kız çocuklarının zorunlu eğitimini 6-8 yaşları arasına yaydı. Bkz. B. R. Rubin, **The Fragmentation of Afghanistan**, s. 56.

⁵⁷ Orta Doğu'ya, Rusya'ya ve Avrupa'ya muhteşem bir gezi yaptıktan sonra Loya Cirge (Büyük Meclis) toplamak ve üyelerini onları böyle bir şeye hazırlamadan ve eğitmeden batılı fikirleri kabul etmeleri için zorlamak üzere ülkesine döndü. Bkz. M.B. Watkins, **Afghanistan**, s. 58.

⁵⁸ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 86. Emanullah'ın Afganistan eğitim sistemini batılılaştırmak için açtığı en önemli okullardan biri 1923 senesinde kurmuş olduğu Amani Lisesidir. Amani, Dr. Iven'in yönetimi altındaydı, kadrosunda 3 Alman profesör ve birkaç Afgan eğitimci bulunuyordu. Bu okula Kabil elitlerinin çocukları devam ediyordu. Ayrıca buna benzer üç okul daha açıldı. Bkz. B. Male, **Revolutionary Afghanistan**, s. 23; V. Gregoryan, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 239.

⁵⁹ G. Macmunn, **Afghanistan**, s. 298.

⁶⁰ N. D. Ahmad, **The Survival of Afghanistan**, s. 185.

için Afganistan'a birçok Fransız hoca getirildi. Afganistan'ın Fransız eğitimcilerinden faydalanmasını dönemin Paris'teki Afgan Bakanı Mahmut Tarzi bir konuşmasında şöyle değerlendirmekteydi: “*Bizim Fransa'ya güvenimiz büyük, Türklerin meşru iddialarına destek veren ve bu sayede tüm Müslüman dünyasının kalbini kazanan Fransa'ya müteşekkirim*”⁶¹

Emanullah'ın eğitim reformları görüldüğü gibi, zorunlu ilköğretimi kurumsallaştırmak için cüretkar bir çabaydı.⁶² Ancak öğretmen ve okul eksikliği büyük şansızlığı olmuştu. Bütün sıkıntılara rağmen 1927'ye gelindiğinde kayda değer bir ilerleme gösterilmişti. Sadece o yıl kızlar için üç erkekler için yirmi yedi yeni ilkokulun yanı sıra tarım ve telgraf okulları açılmıştı.⁶³ Emanullah ayrıca, belirli sayıda Afgan'ın üniversite eğitimine ihtiyaç duyacağını ve bunun bir süre için Afganistan'da mümkün olmayacağını da fark etti. Bu öğrencilerin, eğitimlerine yurt dışında devam edebilmek için yabancı dille de hazırlanmaları gerektiği anlamına geliyordu. Sözü edilen durum Kâbil'de ek yabancı dille eğitim veren okulların kurulmasını sağladı. Bununla birlikte okulları taşraya doğru yaygınlaştırma planları 1928 isyanıyla kesintiye uğradı. Aynı zamanda aralarında Emanullah'ın ikinci karısından olan büyük oğlu Hidayat'ın da olduğu bir grup genç öğrenci Avrupa'ya gönderildi.⁶⁴ Bu ilk grupta Fransa'ya

⁶¹ Mahmud Tarzi, Afgan Bakanlar Kurulunu idare etmenin yanında iki yıl süren görüşmelerden sonra fiziksel ve ruhsal olarak yorgun düşmüş, 1922'de resmi sorumluluklarından ayrılmayı ve Fransa'ya elçi olarak Paris'e gönderilmeyi istemiştir. Emanullah bu isteği kabul etmiştir. Ancak Mahmud Tarzi dinlenmek yerine bugünkü Afgan entelektüellerinin gelişiminde önemli bir rol oynayan bir ülke olan Fransa ile daha fazla kültürel ilişki kurmak için çok çalışmıştır. Bkz. L. Dupree, *Afghanistan*, s.445-447.

⁶² H.H. Smith v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 53.

⁶³ Amanullah eğitimin üniversal ve yoksul kesimin de faydalanacağı tarzda ucuz olmasını istiyordu. Bkz. P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 311.

⁶⁴ 1928'de iki yıllık yüksek okul kuruldu. Bu okulun öğrencilerini Afganistan'ın dört lisesinin mezunları oluşturuyordu. Bu enstitü gereklerini yerine getirdikten sonra bazı öğrenciler eğitimlerine devam etmeleri için yurtdışına gönderiliyordu, fakat enstitü iki yıldan daha uzun bir eğitim veremiyordu. Amaniyeh'in yöneticisi olan Dr. Ténèbre'ye göre, 1928'den itibaren Kabil'de 14 ortaokul ve lise vardı. ayrıca, her eyalette bir ortaokul vardı. Afganistan'a üç farklı eğitim sistemi girişiminin ve yeni dillerinin öğretiminin başlıca sebebi Afgan öğrencileri yurtdışında eğitim görmeye hazırlamaktı. 1927'de, veliaht Hidayatullah Han ve hepsi üst-sınıf ailelerden olan 44 Afgan genç daha Lycée Michelet'de öğrenim görmek için Paris'e gönderilmişlerdi. 1922'de 40 öğrenci bu kez Almanya'ya gönderilmişlerdi. Diğer pek çok öğrenci Türkiye'ye, İran'a, İsviçre'ye ve İngiltere'ye gönderilmeye devam ediyordu. Bu öğrencilerden biri olan Emanullah'ın erkek kardeşi Oxford Üniversitesine kaydolmuştu. Emir'in planı derhal toplam 300 öğrenciyi yurtdışına göndermekti, bunlardan 100'ünü Avrupa'ya, geri kalanını da Hindistan'a göndermek istiyordu. Ancak bu planını gerçekleştirememişti. Buna rağmen, bu program Afganistan'a çok pahalıya mal olmuştu, en ilimli tahminle yılda yaklaşık 50 000 pound tutarındaydı. Muhafazakar eleştirilere karşı, Emir ve modernizm yanlıları hem masrafları hem de öğrencileri Batı Avrupa'ya yollamalarını İslam'ın “İlim Çin'de de olsa arayıp, bulun” hükmüne dayandırarak haklı göstermeye çalışıyorlardı. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 240-242.

gönderilen çocukların hemen hepsi sonradan Afganistan'ın üst düzey liderleri oldular. Bunlardan biri de 1953'te Başbakan olarak Emanullah'ın yarım kalan modernleşme programını üstlenip Afgan kamu yaşamında önemli rol üstlenen Prens Davut idi. Fakat Emanullah sadece olağan tarzda eğitimi büyük ölçüde geliştirmekle tatmin olmadı. Zihni birçok yöne kayıyordu. Hemen düşüşünden önce Loya Cirge'nin onayı ile bir grup kızı Türkiye'ye eğitime göndermeyi başardı.⁶⁵ Kraliçe Süreyya'yı kız okullarını geliştirmeye teşvik ederek⁶⁶ bu sayede Afganistan'da birçok kadın eğitimcinin ve liderin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.⁶⁷ Bütün bunların yanı sıra Emanullah, mesleki eğitimde de önemli bir başlangıç yaptı ve memur, muhasebeci, hükümet yöneticisi gibi belirli meslekler için okullar açıldı. Hatta büyük bedevi göçlerine eşlik edecek gezici öğretmenler sağlamak gibi yaratıcı bir programı bile denedi ancak bu program uygun öğretmenler bulunamaması ve göçebelerin aşırı ilgisizliğinden dolayı başarısız oldu.⁶⁸

Emanullah'ın uygulamaya çalıştığı eğitim politikasında yetişkin eğitimi de önemli yer tutmaktaydı. O, bu maksatla kapsamlı bir okuma-yazma programı başlattı. Bazı sınıflarda kendisi ders verdi. Gençleri orta düzeyde teknisyenler olarak yetiştirmek için Avrupa'ya fabrikalarda çırak olarak çalışmaya göndermek ve erkek çocukları Afganistan için önemli potansiyel olarak gördüğü bir endüstri olan halı dokumacılığını öğrenmeye İran'a göndermek gibi faaliyetlerde bulundu.⁶⁹

Kendisinden sonra iktidara gelen Afgan liderlerinin tümü doğrudan ya da dolaylı olarak Emanullah'ın eğitim programının etkisi altında kaldı. Emanullah bu programı başlatıp geliştirecek öngörü ve cesarete sahip olmasaydı, Afganistan modernleşme yolunda çok daha gerilerde kalacaktı. Kılık kıyafet reformu gibi

⁶⁵ Emanullah'ın eğitim için bu kız öğrencileri Türkiye'ye göndermesi O'na karşı çıkacak ayaklanmalarda önemli rol oynamıştır. Bkz. BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 17., (5 Ağustos 1929 tarihinde, Hariciye Vekâletinden Başvekil İsmet Paşa'ya sunulan rapor)

⁶⁶ P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 311.

⁶⁷ En önemli gelişmelerden biri de Afganistan'da kızlar için halk okulu açma girişimiydi. Bu program 1921'de Esmat (daha sonra Malalai)'in kurulmasıyla başlamıştı. Bu okul kurallı eğitim sisteminin bir parçası değildi, Emir'in eşi Kraliçe Sorayya ve Bayan Mahmud Tarzi'nin özgür yönetimleri ve rehberlikleri doğrultusunda eğitim veriyordu. Esmat'ın açılış töreninde, Kraliçe İslam tarihi boyunca kadının yüksek sosyal statüsünü tanımlamıştı. Kraliçe, Afgan kadınının eğitiminin onların sosyal statüsünü iyileştireceğini, sosyal hayatta daha faydalı rol oynamalarına imkan vereceğini ve bunun sonucunda tümüyle sağlıklı ve mutlu bir Afgan toplumu oluşacağını umut ettiğini söylüyordu. 1928'de Kabul'deki okula 800 kız başladı. Aynı yıl Amaniyeh'deki okul da birkaç bayan kabul etmeye başlamıştı. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 243.

⁶⁸ B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 56.

⁶⁹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 87-89.

Emanullah'ın eğitim reformu da Afganistan halkının laik eğitimin ileri formlarına hazır olmadığını iddia eden yorumcular tarafından tenkit edilmiştir. Ayrıca özgürlüğüne düşkün Afgan kabile toplumunun eğitim reformlarının zorunlu özelliklerinden içten içe nefret ettiği iddia edilmişti. Bununla birlikte gerçekte zorunlu eğitim böyle bir programı destekleyecek yeterli sayıda öğretmen ve okul asla uygulamaya konmamıştı. Sadece Kâbil'de ve daha az ölçüde taşra merkezlerinde mümkün olduğunca çok çocuğu eğitmek için çaba gösterilmişti.⁷⁰ Diğer taraftan çocuklarını okula göndermek istemeyen kişiler bunu yapmaya zorlanmamıştı.

Emanullah'ın öğrenci yaşamını düzenleme çabaları ise bugünkü öğrenci olayları ışığında daha ilgi çekicidir. 1928 önerileri kısmen hayata geçirilebildi. Öğrenciler üniforma giydi fakat yabancı dilde eğitim veren okullardaki öğrencilerin birbirleriyle o dilde konuşmaları doğrutusundaki öneri göz ardı edildi. Biraz tuhaf görünen ve ailenin kutsallığının hiçe sayılması olarak propagandalarda saldırılan öğrenci evliliklerinin yasaklanması önerisi aslında öğrencilerin az olan eğitim ve iş gücünün kaybı ile sonuçlanan zorla erken yaşta evliliklere itilmesini engellemek için

⁷⁰ Halka açık yerlere, halkını çocuklarını okula göndermelerini tavsiye eden ve devlet, çalışanlara çocuklarını okula yazdırma konusunda örnek olmalarını emreden, aksi takdirde cezalandırılacaklarını yada işten atılacaklarını bildiren posterler astırıyordu. Hem ilkokul hem de yüksek öğrenim bedavaydı. Bununla birlikte ilkokul düzeyini aşan öğrencilere küçük miktar ödeme yapılıyor ve okula devam etmeleri için gerekli olan giysi ve yiyecek yardımları yapılıyordu. Bütün çaba eyalet bölgelerinde devlet-destekli okullar kurmak ve programın bir parçası olarak modern bir halk yaratmaktı. Emir'in bu idaresinin ne derece başarılı olduğunu gösteren bir delil yok. Ancak açık olan bir şey vardı ki o da ülkedeki tüm okullarda geleneksel programın öncelikli olarak veriliyor olduğuydu. Tüm okullar yarım gününü ya da daha uzun zamanını geleneksel eğitime ayırıyorlardı ve bu eğitime eklenen modern eğitim sadece matematik ve Afganistan coğrafyasıydı. Genelde, modern eğitimin sistemin yayılması ülkedeki modern ve geleneksel kurumlar arasındaki rekabeti artmasına neden oldu. Hangi seviyede olursa olsun eğitimin asıl amacının İslami bilgiyi artırıp, güçlendirmek olması gerektiğine dair hâlâ ortak bir inanç vardı ve gelenekçiler eğitim programına dahil olan yeni konuları uygun görmemeye devam ediyorlardı. Kendisinden öncekiler gibi Emanullah'ın da dinî kurumlara modern laik eğitimle İslam'ın çatışmadığını ve yeni okulların Afganistan'daki İslam'ın kutsal ve ruhani yanını tehdit etmediğini kavratmak gibi oldukça zor bir görevi vardı. Emanullah karşı karşıya olduğu güçlüğün tamamen farkındaydı. Dinî kurumlar tarafından diğer bazı eğitim planlarının uygulamaya geçirilmesini engelleyen kesin bir çizgi çekilmişti. Örneği, Kabil'de bir üniversite (Dar-ul-Ulum) açılması teklifi verildiğinde, bu kurumun yönelimi konusunda bir anlaşmaya varılamamıştı: Sadece Müslüman ilahiyat bilimi ve skolostik eğitim mi verecek, yoksa modern konuları da mı kapsayacak? Ancak, gelenekçilerin muhalefeti Emanullah'ın karşılaştığı problemlerden yalnızca biriydi. Ateşli millî gurur ve duyarlılık Afgan modernizm yanlıların, hatta Emanullah'ın dahi, ülkedeki yüksek eğitim kurumlarının yönetimlerini üstlenmiş olan Alman ve Fransız eğitimcilere çatışmaya düşmelerine neden olmuştu. Bununla birlikte, Emir modern eğitim sistemini ve zorunlu eğitimin kapsamını 6 ile 11 yaş arasındaki çocukları kapsayacak şekilde genişletmek istemesine rağmen, yetersiz sayıda kaliteli öğretmeni vardı. Emir gelenekçilerin çizdiği kesin sınırı aşmış gibi görünmesine rağmen, hiçbir zaman ilk öğretimi zorunlu yapmayı başaramamıştır. Okul imkanları genellikle yetersizdi ve ülkenin pek çok bölgesinde henüz hiç okul yoktu. Emanullah programını yürütmek için ne planlara ne de kamuoyunun kalpten işbirliğine sahipti. Emanullah 1928'de Afganistan'daki ilkokullarda 40 000 kayıtlı öğrenci olduğunu söylüyordu. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 240-242.

düşünülmüştü. Aynı sosyal problemi çözmek için tasarlanan asgari evlilik yaşı kanunu ise 1928'de reddedildi.⁷¹

5. Devlet Yapısını Modernleştirme Çabaları

Siyasî programının gelişimine bakarak karar verilirse Emanullah'ın iktidarda kaldığı on yıl içinde dikkate değer bir politik gelişim süreci olduğu görülür. Emanullah, hukukî yollarla siyasi gelişmeyi sağlamaya büyük bir inançla bağlıydı. Ülkeye liberal bir anayasa, ayrıntılı kanunlar ve parlamento mekanizması sağlayarak modern bir politik sistem kurabileceğini düşünüyordu.⁷² Zaman geçtikçe daha incelikli düşünmeye başladı ve özellikle 1924'teki Host isyanından sonra anladı ki kağıt üstünde bir hükümet modeline sahip olmak, birleşik ve siyasî olarak sadık bir millet yaratma hedefinden çok uzak kalıyordu. Fransız ve Türk hukuk danışmanlarına ve onların destekçisi Mahmut Tarzi'ye olan güvenini belirgin ölçüde yitirdi. Siyasî birliğin, entegrasyonun ve yurttaş bağlılığının, sosyal sistemde kapsamlı değişikliklere gerek duyduğu sonucuna vardı. Daha sonra çok daha kuvvetli bir şekilde eğitim, laiklik ve ekonomik gelişme programlarını savunmaya başladı. Bu yaklaşım, siyasî modernleşmenin sorunları hakkında şimdi bildiklerimizin ışığı altında incelendiğinde yüksek incelikli bir değerlendirmeydi. Emanullah'ın başka hiç bir şey yapmadığı kabul edilse bile, Afganistan'a sağladığı hukukî zemin kayda değer önemdedir.⁷³ Çünkü O, ülkeye en sonunda ulaşmayı düşündüğü hükümet sisteminin temelini oturtmayı başardı. Bu anlamda 1923 anayasası hiç kuşkusuz çığır açıcı bir belgeydi.⁷⁴

9 Nisan 1923'te ilan edilen Afgan Anayasası, Doğu Eyaleti'nde toplanılan bir Loya Cirge tarafından onaylandı ve orijinal taslak Peştun dilindeydi. Sonra Farsça'ya çevrildi. Nadir Şah tarafından hazırlatılan 1931 Anayasası'nda yoğun olarak kopyalandıysa da, 1923'tekinin sözü hiç edilmedi.⁷⁵ Ekteki kopya ise Nizamname ya da düzenleme olarak adlandırılmıştır. Büyük bir olasılıkla kanun terimi şeriatı ifade etmek için kullanılmıştı.

⁷¹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 90-91.

⁷² Parti kurulması gibi çalışmalar başlatarak anayasal monarşi düşüncesi ortaya atılmıştır ki Afgan tarihinde bu bir ilktir. 31 Ağustos-3 Eylül 1928'de toplanan üçüncü büyük meclis toplantısında, bu kararlar tartışmaya açılmış, büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bkz. M. H. Kakar, *Afghanistan*, s. 3.

⁷³ B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 56.

⁷⁴ S. H. Amin, *Law Reform and Revolution in Afghanistan*, s. 39-41.

⁷⁵ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 92.

Bu kanunları hazırlarken Emanullah, bazı Fransız danışmanları hukuki programında görevlendirse de temelde İstanbul emniyet eski müdürü olan “Genç Türk” Bedri Bey tarafından yönlendirilen Türk kanun adamlarına güvendi. Bedri Bey Batı kanunlarına dayanan Türk kanunlarından fazlasıyla yararlandı. Nizamname ya da Hükümet Düzenlemeleri Kanunu’nun kapsamlı olarak derlenmesi hem Anayasanın 1923’teki yayınlanışından önce, hem de 1921 ve 1926 yılları arasında sürdü fakat yasaların çoğu Anayasadan sonra gün ışığına çıktı. Bunlar aslında anayasanın farklı maddelerinin takipçisi olarak çıkarıldı. Nizamname her biri farklı bir konuyla ilgili olan ve ayrı bir yasayı oluşturan kitapçıklar halinde basıldı. Kitapçıklar farklı bakanlıklarda ve hükümet bölümlerinde Fransız ve Türk uzmanların yardımlarıyla geliştirildiler. Taslaklar daha sonra onay ya da düzeltme için Devlet Konseyi’ne sunuldu. Tüm hükümet ve Konsey yasaların çoğunun yürürlüğe konulduğu 1922 ve 1923 yılları boyunca yoğun bir çalışma süreci geçirdi. Emanullah tüm faaliyetleri şahsen yönetti ve tüm yasaları günü gününe kontrol etti. Böylece Afganistan’daki ilk kapsamlı hukukî kanunname ortaya çıkmış oldu. 1924 sonbaharında, Mangal Kabilesinin Host isyanı en üst noktadayken, Emanullah saltanatının ikinci Loya Cirge’sini bazı yasaları ve anayasanın isyancılar tarafından itiraz edilen bazı maddelerini yeniden gözden geçirmek amacıyla topladı. Sonuç olarak pek çok yasa feshedildi ve anayasa değiştirildi. Ancak bu Nizamname’nin bütünü ortada olmadığı için hangi yasaların değiştirildiğini belirtmek imkansızdı.⁷⁶

Host İsyanı’na yol açan gerçek uzlaşmazlığın Emanullah’ın ilerlemeci yargı reformları değil, merkezi otoritesinin Mangal bölgelerinde giderek artması olduğuna dair önemli kanıtlar vardır. Yerel mollalar tarafından kışkırtılan kabile üyeleri yeni yasaların Şeriat’a aykırı olduğunu haykırarak bunu, popüler desteğe kavuşmak ve kabilelerin direnişini arttırmak için propaganda olarak kullandılar. İsyanın gerçek nedenleri kimlik kartı zorunluluğunun askıya alınması ve kabile bölgelerinde askere almaların gevşetilmesi uygulamalarını başlatan 1924 Loya Cirge’sinin tavsiyelerinde ima edilmiştir.⁷⁷

Host İsyanı, Emanullah’ın yasaları Afganistan’ın siyasi sıkıntılarına çare olarak görme eğilimini yavaşlattı. O, kağıt üzerinde kalan yasaların toplumdaki

⁷⁶ Harvey H. Smith v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 53.

⁷⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 93-94.

parçalanmışlığı ortadan kaldırmaya yetmediğini anladı. 1925'ten 1928'de yurtdışı gezisinden dönüşüne kadar yasa çıkarma faaliyetleri askıya alındı. 1928'deki ayrı bir kabine ve başkanla bir monarşi kurma ve bir siyasî parti ile iki kabineli bir yargılama sistemi oluşturma teklifleri, isyan alevleri arasında tükendi. Anayasa ve hukukî yasalar modern politik liberalizmin öne çıkan modelleri olarak görünmüyordu fakat, onları Afganistan'da hüküm süren politik ve sosyal koşullar bağlamında ele aldığımızda, bu belgelerin savunduğu devrimci ve şaşkırtıcı siyasî değişimler takdir edilebilir.

Anayasanın 73. maddesi Afganistan'ın tüm yabancı denetim tarzlarından bağımsız olduğunu yeniden vurguladı. 2. madde de İslam'ı ulusal din olarak kabul etti. Bununla birlikte Yahudiler ve Hindular gibi diğer grupların inanç özgürlüğünü de garanti altına aldı. 6. Madde ise ilk kez kabine sorumluluğu ilkesini ortaya attı ve 7. maddede de Emir'in güçlerini varolan yasalara tabi kılarak sıraladı. Devamında “dine ve mezhep farklılıklarına dayanmaksızın Afganistan krallığında yaşayan herkesin” yurttaşlık haklarını garantiye alan maddeler vardı. Kimin “Afgan” olduğuna dair hassas soru, krallıkta yaşayan herkese haklar tanınarak aşılmıştı. Aynı zamanda yurttaşlık hakları liberal batı anayasalarında tanınanlarla aynıydı. Özgür basın, özgür konuşma, dilekçe verme, özgür eğitim, hükümet çalışanı olma hakkı, mal güvenliği, vergide eşitlik, izinsiz arama ve el koymalardan, angaryadan ve işkenceden kurtulmak gibi haklar kabul edilmişti.

Diğer taraftan laik ve dinî yasalar karşıtlığı, “*tüm davalar şeriat ile genel medeni hukuk ve ceza hukuku ilkeleriyle uygunluk içinde karara bağlanacaktır.*” diyen madde 21'de ele alınmıştı. Bu bariz tutarsızlık, Anayasanın ve tüm yasaların Şeriat ilkeleriyle uyumlu olarak tasarlandıklarına dair basın açıklamalarıyla çözülmüştür. Bu açıklamalara tabii ki meydan okundu. Fakat sadece Host İsyanı süresince bazı yasal düzenlemeleri isyancı mollalar tarafından İslam'a aykırı ilan edildi ve yukarıda izah edildiği gibi uzlaşma amaçlı değişiklikler yapıldı. Kabinede başkanı Emir'in olduğu bir Bakanlar Konseyi oluşturuldu ve hükümet yönetmek için kollektif sorumlulukla donatıldı. Kabinenin ve hükümet bölümlerinin çalışmaları, her yıl Loya Cirge üyelerinin seçildiği geleneksel yolla seçilen, yaşlı kişilerden oluşan özel bir Yüksek Kurul'un değerlendirmesine tabi tutuldu. Bu Emanullah açısından ilginç bir yenilikti. Sadece hükümetin denetimini değil aynı zamanda Cirge'nin kabilelerden oluşan

yapısını da değişime uğratılmış resmi bir yargı sistemiyle bütünleştirmeye amacındaydı. Ayrıca 33. madde bakanların hatalı davranışlarını yargılamak üzere özel bir Yüce Divan kurulmasını öngörüyordu.⁷⁸

Anayasa daha sonra genel terimlerle hükümet görevlilerinin haklarını ve görevlerini tanımlayarak ve bu konulardaki özel yasalara göndermede bulunarak devam ediyor, 39'dan 49'a kadar olan maddeler devlet ve Eyalet Konseylerinin kuruluşunu düzenliyordu. Bunlar eşit sayıda atanmış ve seçilmiş üyeden oluşuyorlar, görevleri atanma ve seçilme yolları Afgan Hükümetinin Temel Organizasyonu Yasası'nda belirtiliyordu. Sonraki sekiz madde (50-57) bağımsız yargı, temyiz mahkemeleri ve bakanların yargılanacağı Yüce Divan'ı ilgilendiriyordu. Mahkemelerden serbestçe yararlanma hakkı herkes için garanti altına alınıyordu. Genel finans işleri, yıllık bütçenin kurulması ve vergi toplanması 58'den 62'ye kadar olan maddeleri de ele alınıyordu. Sonraki beş madde eyaletlerin yönetimiyle ilgiliydi ve 63. maddede otoritenin yerleştirilmesi, görevlerin ve sorumlulukların açıkça belirlenmesi ilkelerini düzenliyordu.

67. Madde de, hükümetin askerî güçleri kullanma hakkını sağladı. Anayasanın sonundaki bir dizi madde zorunlu öğrenimi kuruyor ve anayasa değişikliklerini sağlıyordu. 73. madde ki Anayasa'nın son maddesidir, posta ofisinin özel postayı açmasını yasaklıyordu.⁷⁹

Temmuz 1924'te Host İsyanı sırasında Loya Cirge tarafından önerilen değişiklikler Pagman'da kabul edildikten sonra şu değişiklikler yapıldı: Hanefî mezhebi resmi dindir. Hindular ve Yahudiler özel bir vergi ödemek, gruplarına özgü giysiler giymek zorundadırlar. Vatandaşlar Afganistan'ın siyasî kurumları ve dinî mezhebi tarafından bağlanmışlardır. Kuralların ihlalinde şeriatla tanımlanan özel cezalar kullanılacaktır. Vergilendirme devletin bir imtiyazıdır. Orijinal anayasa maddelerinin Sünnî ve Şii Müslümanlar, Hindular ve Yahudiler arasındaki farklılıkları azaltma niyetinde olduklarını tekrarlamak gerekir. Yine burada Ortodoks güçlerin Hindu ve Yahudilerin ayrı giyinmesindeki ısrarları, Emanullah'ın daha sonraki batı tipi kıyafetin benimsenmesi hakkındaki ısrarını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

⁷⁸ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 95-96.

⁷⁹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 97.

Ceza hukukunda tanımlanan cezalarla Şeriatta tanımlananlar arasındaki çatışma çok açıktır. Emanullah'ın ceza hukukundaki 5 yıl hapis cezası gibi maksimum cezaları belirli suçlar için tanımlandı. Şeriatta kadı istirdattan uzun süreli hapse kadar değişen cezaları uygulamakta özgürdü. Bu serbesti suçlunun cezanın sınırlarını tam olarak bildiği bir duruma göre hakime rüşvet vermeye itiyordu. Doğal olarak laik hakimlerin azlığından dolayı büyük çoğunlukla ceza davalarına bakmayı sürdüren kadılar ceza hukukunun şeriata uygun olmadığı kanısını şiddetle korudular. Bu sebeple isyankar Mangal Kabile üyelerinin isyanlarında bu dinî konuyu da gündeme getirmeleri ile konularının güçleneceğine inandılar.⁸⁰

Afganistan'ın politik ve sosyal yapısı göz önünde tutulursa, 1923 Anayasası gerçekten çok liberal bir belgeydi ve laik hukuk kurallarının inşa edilebileceği uygun zemini hazırladı.⁸¹ Burada hiçbir resmi yazılı kanunu olmayan bir kabile toplumuna kapsamlı, yazılı hukuk kuralları sağlamak için gösterilen yoğun çaba vurgulanmaktadır. Görevi bir Justin'in ya da bir Hammurabi'ninkine eş değerdi. Emanullah ikisi de değildi. Fakat O'nun çıkardığı yasalar basitçe sıralanırsa amacının büyüklüğü açıkça ortaya çıkar. (Bkz. Ek I)

Hükümet binaları veya devlet memurlarının tatilleri ve izinleri gibi, bazı konular yasama için önemsiz görülebilir. Fakat Emanullah, bu kuralları yasama yoluyla yerleştirmek istiyordu.

13. madde vergilendirme amaçları için kişisel bilgileri edinme çabası olarak görüldüğü kabile bölgelerinde tepkiyle karşılandı.

20. madde, O'nun eğitime verdiği önemi, 25. madde de eğitimi laikleştirmedeki kararlılığını gösterir.

27. madde, canlı hayvan ticaretinin vergilendirilmesini içermektedir ki bu da kabileler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle savaşçı ve göçebe Ghilzai'lerde, canlı hayvan ticareti temel zenginlik kaynağıydı.⁸²

⁸⁰ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 98.

⁸¹ B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 55.

⁸² Ghilzailer için bkz. B. Male, *Revolutionary Afghanistan*, s. 21.

35. madde, yoksulların bakımıyla ilgilenen, modern bir anlam taşıyordu. Daha önceden tamamen dinî bir sorumluluk olan refah meselesine Emanullah'ın duyduğu ilgiyi gösteriyor.

38. ve 58. madde her bakanlığın yönetimiyle ilgili bir kanuna sahip olmasını gerekli kılar. 46. maddede yazışmalardaki uzun unvanların kullanımını azaltmak amaçlanmıştır.

47. madde, yeni askere alınma sistemini getirmiştir ki bu da kabilelerce kabul görmemiştir.

Eğer Emanullah her biri günümüz Afgan devletinde süren ya da ortaya çıkan bir yasalar bütünü ve yeni bir anayasayı ulusuna vermek ve hükümetin yeniden düzenlenmesini üstlenmek dışında hiçbir şey yapmasaydı bile başarısı bir ilk çaba olarak kayda değer olacaktı. Yine de bu programlar daha kökten sosyal ve dinî reformları hafife alan eleştirmenler ve tarihçiler tarafından fazlasıyla göz ardı edildi. Emanullah sonunda sadece ülkeye resmi ve hukukî bir hükümet sistemi kazandırmanın yeterli olmadığını anladı ve hızlandırılmış bir sosyal ve ekonomik reform programını takip etmeye karar verdi. Emanullah, ayrıca bağımsız yargıya ihtiyaç duyulduğunu gördü, fakat laik hukuk yeteneğinin yokluğuyla karşılaştı. O tahta çıktığında, laik yargı konusunda eğitimli bir tek Afgan avukat bile yoktu. Laik avukatlar yetişene kadar, Emanullah dinî eğitim almış kadınlara ve müftülere dayanmak zorundaydı. Emanullah'a göre bu yasalar şeriatı anlaşılabilir ve kolay uygulanabilir kılmak, görevlilerin hatta emirin davranışlarını kontrol etmek için yapılmıştı. Genel olarak, bir çok kadı ve müftü güçlerini azalmış bulsa da yargı reformları halk arasında iyi karşılandı. Emanullah'ın yargı sistemini daha fazla modernleştirme ihtiyacı duyması tüm kabile geleneği kurallarını yargı uygulamalarından söküp atmak, rüşveti önlemek ve yargıyı laikleştirme çabalarının tamamen başarılı olmadığını gösterir. Yasama, yargı ve anayasa modernleşmelerine ek olarak, Emanullah yürütme yoluyla da bir çok reformu başlattı. Kapsamlı yurt dışı ilişkilerinin geliştirilmesi ve önemli sayıda yabancı teknisyenin ülkeye kabulü dış politika meseleleriydi.⁸³

⁸³ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 99-107

Ayrıca Emanullah kabile aristokrasisinin başka avantajlarını ve imtiyazlarını da azalttı. Ödüllerin ve terfilerin yapılan işin millet için önemine bağlanması gerektiğini belirtti. Bu, çevresindeki kabile şefleri için anlaşılmazdı. Sadakatleri, imtiyazlı konumlarına bağlıydı. Böylece ailelerini ve kabilelerini bir sadakat ağıyla feodal bir emir komuta zinciri boyunca bağlıyorlardı. Emanullah bunu ya anlamamış ya da önemsememiş görünüyordu. Onlardan güç sahipleri olarak yaptıkları bu hizmet dışında ek bir yapıcı iş sergilemelerini istemek Peştun kabile ilişkilerini hiçe sayan bir zorlamaydı.⁸⁴

Yolsuzluk konusu ve yolsuzluğun modernleşme süreciyle ilişkisi daha da karmaşıktır. Emanullah batı standartlarını Afgan kabile toplumunda gücün aktarıldığı hassas ödemeler ve destekler sistemine uyguladığında, sadece birçok sadık destekçisinin ekonomik konumunu tehdit etmiyor aynı zamanda alternatif bir finansal ve politik ödül sistemi sunmadan kendi politik makinesine zarar veriyordu. Kabile liderleri ve politik liderler başta yolsuzluk karşıtı kampanyayı kuşkuyla karşıladılar. Kampanyanın bürokrasinin küçük bir bölümünü hedef alacağını ve temelde halkla ilişkiler amacıyla yapıldığını düşündüler. Emanullah büyük balığın peşinde olduğunu gösterdiğinde kuşkuları şaşkınlığa döndü. Bardağı taşıran son damla Emanullah'ın annesinin üvey babası olan Barakzai (Dürrani) kabilesinin en önemli serdarlarından Şah Gazi Muhammed Server Han'ı hapse atmakta tereddüt etmemesi oldu. Kabile liderleri akraba dayanışmasının bu açık ihlaline çok kızdılar.⁸⁵

6. Askerî Alanda Reform Çalışmaları

Emanullah dönemi hakkında araştırma yapanların pek çoğu, O'nun askerî meseleleri ele alış şeklinin oldukça kötü olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşte olanlar O'nun orduyu ihmal ettiği konusunda hem fikir olmakla birlikte, bazıları orduya yaklaşım tarzının da yanlış olduğunu düşünmektedir.⁸⁶ Herkesin kabul ettiği nokta ise; ordunun kabile isyanlarının üstesinden gelemeyecek durumda olduğu ve gelecekte

⁸⁴ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 269-271.

⁸⁵ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 109-110.

⁸⁶ Emanullah küçük, ancak etkili, profesyonel bir ordu kurmaya karar verdi. Bu geleneksel ordu anlayışına tersti ancak o kafasındaki orduyu kurmadan önce mevcut askerî gücü azaltma yoluna gitti. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 217.

çıkması muhtemel bir savaşta başarıya ulaşabilecek yöntemlere ya da ruha sahip olmadığıydı. 1928-29 ayaklanmasında orduda birçok firar olayı gerçekleşmiş ve bazı birlikler hiç direnç göstermeksizin teslim olmuştu. Bununla birlikte Emanullah'ın askerî reformlarının askeriyei zayıflatma amacı taşıdığı ve bunun sonunda O'nun tahtına mal olduğu iddiası pek doğru değildir. Zira, Emanullah askerî geleneklere göre yetiştirilmişti. O, Habibullah'ın eğitim için harp okuluna gönderdiği tek oğluydu. Habibullah suikastı gündeme geldiği zaman, Emanullah taht üzerindeki hakkını aramak için ordunun desteğini almak konusunda tereddüt etmemişti ve ordu O'nun tahta çıkmasına destek olmuş, aynı zamanda amcası Nasrullah'ın yeğenine karşı girişmesi muhtemel olumsuz olayları engellemişti. Emanullah üçüncü Afgan Bağımsızlık Savaşını da öncelikli olarak orduya güvenerek başlatmıştı. Bununla birlikte ordunun O'nu hayal kırıklığına uğrattığı inkar edilemezdi. Sadece Nadir Han, Vazir ve Masud kabilelerini toparlayıp mevzilendirdiğinde Afganlar İngilizler karşısında bir şeyler yapabilişti. Mangallar 1924 yılında Host'da ayaklandıkları zaman Emanullah orduyu tekrar göreve çağırmak zorunda kalmıştı ve bu isyan sırasında ordunun gösterdiği çaba yeterli değildi. Bunun üzerine Emanullah hem topraklarında hem de sınırları dışında planladığı şeyleri gerçekleştirmek için güçlü ve güvenilir bir ordunun varlığının gerekli olduğunu görmüştü.⁸⁷ Bunu anlar anlamaz da kendisi için belirlediği ulusal ilkeler dahilinde, güçlü bir askerî teşkilat oluşturabilmek için girişimlerini başlattı. Bu reformların temelinde orduyu modernleştirme vardı.⁸⁸ Hedeflediklerine ulaşmak için gerekli olan politik desteği, bu çalışmanın Afganistan için iyi olduğunu açıklayarak ve muhalefet edebilecek güçleri mantıklı bir şekilde ikna ederek sağlayabileceğine inanıyordu.⁸⁹ O sebeple millî hedeflerini gerçekleştirmek için güç ve baskı kullanmak yoluna gitmek istemiyordu. Diğer taraftan, millî gelirin büyük bir kısmına mal olacak gösterişli bir askerî teşkilat kurmaktan kaçınmak istemişti. Öncelikli hedefleri arasında eğitim ve ekonomik kalkınma yer alıyordu ama bu bazılarının iddia ettiği gibi onun askerî güçlere yeterli önemi vermediği ya da kasıtlı olarak onları zayıflatmış anlamına gelmemekteydi. O, sadece kurmak istediği modern devlete uygun bir askerî kuvvet

⁸⁷ G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 318-319.

⁸⁸ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 211; V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 252.

⁸⁹ Emanullah'ın askerî reformlara yönelik görüşleri için Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 135-136.

oluşturmak istiyordu. Emanullah'ın yöntemlerinin doğruluğu tartışılır olmakla birlikte amaçladığı şeylerin önemi göz ardı edilmemelidir.

Ordunun gençleştirilmesi için düşünülen program 1921'de başlatıldı. Yaşlıların aylığı 20 rupiden 5 ruپیye düşürülerek genç askerlerin aylığı 14 rupide sabitlendirildi. Rusya'dan alınan uçak ve pilot desteği ile 1921'de Afgan Hava kuvvetleri kuruldu.⁹⁰ Devşirme sistemi 1924'teki Host İsyanı'ndan sonra yerel düzeyde seçimden evrensel seçim sistemine dönüştürüldü.⁹¹ 1928'de, askerlik süresinin iki yıldan üç yıla çıkarılması teklif edildi. Harp akademisi çoğu Türk olan yabancı eğitimcilerin katkısıyla yeniden düzenlendi ve güçlendirildi.⁹² Afgan subayları önce Rusya'da sonra Fransa, İtalya ve Türkiye'de eğitildi.⁹³ 1928'de astsubaylar için okul açıldı. 1928'de bir askerî klüp kuruldu.⁹⁴

Emanullah'ın askerî reformlarında Türkiye'den gelen uzmanlar önemli bir yer tutar. Bu şahıslar içinde Afganistan'da saygın bir yeri olan Cemal Paşa başta gelir.⁹⁵ Ayrıca Fahreddin Paşa ve General Kazım Bey'in Afganistan ordusunu yeniden yapılandırılması konusundaki faaliyetleri önemlidir. Türkiye'den gelerek yeni kurulan orduya katkıda bulunan en geniş grup ise Emanullah'ın Atatürk'le 1928'de yaptığı görüşme sonrasında gönderilmişti.⁹⁶ Ancak bu heyet herhangi bir girişimde

⁹⁰ 1924'te Afgan hükümeti ilk beş uçağını Rusya'dan satın aldı. Bu uçaklar Rusya'dan Kabil'e Rus pilotlar tarafından getirildi. Bu durum önemli bir tarihi olay olarak karşılandı. Daha sonra Almanya'dan 3 gemi, İngiltere'den iki helikopter alındı ve 25 Afgan genç Rusya'ya pilotluk eğitimi almak üzere gönderildiler. 1928'de Sovyetler ile Afganistan arasında hava bağlantısı kuruldu ve aynı yıl Kabil, Kandahar ve Herat arasındaki ilk uçuş Sovyet pilotlar tarafından gerçekleştirildi. Emanullah sivil havacılık teşkilatını kurmak istiyordu ve bu konuda Türkiye ile görüşme halindeydi. Bkz. V.Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 247.

⁹¹ N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 190

⁹² B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 56; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 82.

⁹³ M. H. Kakar, *Afghanistan*, s. 3.

⁹⁴ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 76.

⁹⁵ Cemal Paşa Afganistan'da yapmaya çalıştıklarını şöyle özetler: "*Afganistan'ı kuvvetlendirmek için dahili teşkilatını asrileştirmek, ordusunu tanzim etmek ve ikdisadi terakkiler temin eylemekten başka çare yoktur. Bu üç noktaya bugün bütün manasıyla şuru olunmuştur. Afganistan her şeyden evvel adama muhtaçtır. Ben bütün iktidarımı sarf ederek Afganistan'a Türk ve Alman mütehasısları celbine çalışıyorum. Ordunun tanzim ve ıslahına büyük bir faaliyet ile başladım. İlk tecrübe olmak üzere teşkil ettiğim nümune kıtası pek nafi semereler vermeye başladı. Şimdi bu kıtayı numune fırkası derecesine çıkarmak istiyorum. Bu sayede emrim altında her türlü ihtimallere karşı kullanacak, on beş, yirmi bin neferlik bir kuvvet vücuda gelmiş olacaktır.*" A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 383-384.

⁹⁶ Emanullah, iktidarının daha ilk aşamasında Türkiye'den, ordusunun eğitimi için subay heyeti istemiştir. Ancak bu istek Millî Mücadele sürecinde o gün için mümkün olmamıştır. Emir, Mustafa Kemal'den subay gönderilmesini istemekte ve Cemal Paşa da bunu pek uygun görmektedir: "25 subaydan kurulu bir heyet gönderecek olursanız Afganistan'da mükemmel bir ordu meydana getirebiliriz. Gerçekte

bulunamamıştı. Zira bu heyet Emanullah'ın tahttan çekilmesiyle sonuçlanan ihtilal kontrolden çıktıktan sonra Afganistan'a ulaşabilmişti.⁹⁷

Emanullah'ın askerî yapıda değişiklikler meydana getirme çabaları, pek çok kişinin iddia ettiği gibi onun askerî gücün önemini anlama konusundaki ilgisizliği yada başarısızlığından çok, modern bir devletin sahip olması gereken türden bir ordu oluşturmaktaki zorlukları içeren yoğun bir kaygıyı yansıtıyordu. Emanullah, zorla bir araya getirilen kabilelerden çok halktan bir bütün oluşturacak biçimde seçilen küçük fakat disiplinli bir ordu kurmak istiyordu. Böylece iç güvenliği sağlamakta yeterli ve devlete bağlı, sadık, oldukça profesyonel bir askerî güç oluşturabilecekti. Bu fikri Türk müşavirler önermişti ve Emir bunu hem politik hem de mali açıdan oldukça mantıklı bulmuştu. Ne yazık ki böyle bir organizasyon oluşturabilmek için eski ordu teşkilatı baştan aşağı yenilenmeliydi. Bu da tüm kazanılmış hakların ve güç dengelerinin alt üst olması ve çoğu zaman kişisel sürtüşmelerin yaşanması anlamına geliyordu. Emanullah adil ve halkı daha iyi temsil eden, rasgele seçime dayalı bir sistem oluşturmaya çalıştı. Fakat eski sistemler, köy ya da kabilenin gücünü elinde tutan seçkin kesimin kontrolünde olan açık halk oylamasına dayalıydı. Herkes bu durumu kabullenmişti ve ona göre davranıyordu. Rasgele seçime dayalı bir sisteme geçilmesi kontrolün

burada yapmaya kararlı olduğumuz hareket için olağanüstü bir araç elde etmiş oluruz. Doğu'da yapmak istediğim işlerde başarılı olabilirim, İngiliz dostlarının başına bela olacağıma ve sizin yükünüzü hafifleteceğime eminim." Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 82.

⁹⁷ 1921 yılında Türk askerî temsilcilerin gelişinden sonra, Türk temsilciler ordudaki askerlerin pek çoğunun yaşlı olduklarını ve yerlerine eğitilebilir daha genç bir neslin alınmasını önerdiler. Yeni alınanlara çok daha az ödeme yapılacaktı. Ayrıca devlet bunlara daha iyi imkanlar sağlayabilecekti. Savaştan sorumlu bakan olan Nadir Han, bu duruma şiddetle karşı çıktı. Tarzi ise Türklere oldukça olumlu yaklaşıyordu ve Türk müşavirleri destekliyordu. Ordudaki birçok subay Türklerin orduya karışmalarına içerlemiş ve Nadir Han'ı destekliyorken sadece Emanullah'ın birkaç sivil memuru Tarzi'nin yanında yer alıyordu. Bu durum Emanullah kabinesinde Türk taraftarı ve karşıtı kavgaların ve bölünmelerin meydana gelmesi ve en sonunda Nadir Han ve onun oldukça nüfuzlu ailesinin uzaklaşmasıyla sonuçlandı. Nadir Han ve yandaşlar, Türk müşavirleri tarafından tavsiye edilen değişikliklerin Türklerin çok da iyi tanımadıkları kabile hayatının gerekleriyle uyuşmadığına inanıyorlardı; belli bir kıdemi olan ve bağlılıkları bilinen askerlerin sırf daha etkili, modern olmak adına reddedilmeleri ne politiktik ne de hoş karşılanan bir şeydi. Nadir ordunun modernizasyonuna karşı değildi hatta bunu doğru buluyordu. Ama bunun aşama aşama ve kabilelerin hassas oldukları noktalara saygı duyularak gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Sonuçta Türklerin tavsiyeleri kabul edildi. İlk adım olarak ordu maaşı 20 rupiden 14 ruپیye düşürüldü. (Emanullah tahta geçmek için orduyu kendi tarafına, maaşları 14 den 20 ruپیye yükselterek kazanmıştı), açıkçası umulan birçok asker bu durumdan memnun olmayıp ordudan ayrılmasıydı fakat bu gerçekleşmedi ve bunun üzerine maaşlar 5 ruپیye kadar düşürüldü. Bu arada para yerine öne sürülen yaşam koşulları ve yemek yardımı gibi vaatler tamamen gerçekleştirilmedi. Bunun üzerine ordunun morali bozuldu, ordudaki bürokratik işler kasıtlı olarak yavaşlatıldı. Ordunun yeniden organizasyonu ayrıca Askerî Akademi'nin kurucusu olan Türk yetkililerinin idaresi altında 1922'de başlatıldı. Bkz. B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 56-57; N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 189-202.

insanların alışkın olduğu ve çok daha iyi uyum sağladıkları çeşitli ahlaksızlıkların, rüşvetin ve baskıların hakim olduğu yerel güçlerin elinden harici bir kurula geçmesini sağladı. Bu ortam önde gelen reis ve toprak sahiplerini özellikle de kendi oğulları askere götürülmeye başlandığında zor duruma soktu ve gücendirdi. Politik gücün kırsal kesimlerdeki merkezlerinde meydana gelen hoşnutsuzluk giderek yaygınlaştı. 1928 yılında Emanullah, zaten oldukça tepki alan askere alınma sisteminin eğitim süresini iki yıldan üç yıla çıkardığını duyurduğunda işler daha da kötüleşti. Bu uygulamada Emanullah'ın amacı eğitim süresini arttırarak orduyu daha iyi bir duruma getirmektir. Askere alma konusunda yapılan reformlar en az kentsel yerleşim birimleri kadar kabilesel bölgeleri gerçekten etkileyen birkaç reform arasındaydı ve 1924 Host ayaklanmaları sırasında barışın tekrar sağlanması için tekrar gözde geçirilmesi öne sürülen şikayetler arasında yer almaktaydı. Bu ayaklanma ise tamamen yeni bir orduya duyulan ihtiyacı oldukça açık bir şekilde göstermişti. Bu iki faktör olumsuz bir şekilde birbirini güçlendirerek daha da tehlikeli bir hal alıyordu.⁹⁸

Emanullah'ın askerî meselelerdeki tavrı tutarlı ve süreklidir. 1920 yılında Moskova'da yapılan Türk-Afgan antlaşmasında yer almasını sağladığı temel maddelerden biri Türkiye'nin Afganistan'a bir grup askerî elçi göndermesini içeriyordu. Bu maddeye göre Türk askerî grubu Afgan ordusunu yeniden düzenleyecek ve Afganistan'da en az beş yıl ya da Afganlar istediği müddetçe kalacaktı.⁹⁹

Türkiye'den gelen destek ile Emanullah ordudaki reformlarını sürdürürken Host'un Mangal Kabilesi 1924 baharında ayaklandı. Ordu bu tehdit karşısında tamamen hazırlıksızdı ve Nadir Han daha az belirsizlikle karşılaşacağı ve daha rahat edeceği bir görev olan Fransa elçiliğini kabul ederek savaşta orduya kumanda etmeyi reddetti. Türkler, acemi erlerden taburlar oluşturabilmeyi başardılar ve bazıları Mangallarla savaşmak için görevlendirildi. Ancak bu taburlar çok yeni ve deneyimsiz olduklarından iyi bir performans sergileyemedi.¹⁰⁰

⁹⁸ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 114-115.

⁹⁹ H.H. Smith v.d, *Area Handbook for Afghanistan*, s. 52.

¹⁰⁰ V. Gregoryan, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 252.

7. Dinî Alandaki Reform Çalışmaları

Emanullah'ın dinî reformları askerî reformlarından çok daha fazla çekişmeye sebep olmuş ve çok daha fazla politik entrikaya maruz kalmıştır. Dinî reformlarda kullandığı yöntemler ve amaçlar diğer reformlarla karşılaştırıldığında birbirleriyle daha bağlantılı ve amaçları çok daha belirgindi. Emanullah'ın dine karşı herhangi bir düşmanlığı yoktu. Hatta samimi bir Müslüman sayılabılırdi. Ancak önceleri Emir Abdurrahman'ın da fark ettiği gibi kendi politik ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için dinî kullanan bilgisiz ve kendini beğenmiş bir zümre bulunduğunun bilincindeydi. Emanullah bu durumu değiştirmek için dinî liderleri özellikle de kırsal kesimlerdeki mollaları eğitmek ve aynı zamanda modernleşme için laikliği sağlamanın şart olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, eğitim ve adalet alanlarında dinî kullanan bu grupların gücünü kontrol altına almak da istiyordu.

Emanullah'ın çözümlenmeye uğraştığı sorunun büyüklüğünü anlamak için Afganistan'daki din kurumunun ne kadar yaygın olduğunu anlamak gerekir. Din kurumu, sadece üst kesim ulemanın etkisinin, seçkin kesimin ve entelektüel ve politik gücün merkezleri üzerinde doğrudan hissedildiği şehir merkezlerinde yeterince yerleşik değildi. Ayrıca kırsal kesimlerde bir yerel öğretmen, İslâm'ı yayma görevini üstlenmiş ve genelde ekonomik ve politik güce sahip bir molla'nın bulunmadığı bir köy yoktu. Mollalar kabileler içinde de saygın bir yere sahipti ve göçebe ya da yarı göçebe kabileler de kendileriyle birlikte konup göçen ya da bazı köylerde yerleşik yaşamayı tercih eden mollalarla yakın ilişki içindeydi. Orduda ise mollalar, sadece vaaz vermekle kalmıyordu. Asker ve subaylarla aralarında pir ve mürid ilişkisi vardı ve onlara manevî liderlik yapıyorlardı. Böylece din kurumu Afgan toplumunun bütün tabakalarına nüfuz etmişti. Her bir tabakanın değer yargılarına ve ideolojilerine hitap ediyordu. Halk üzerinde savunduğu fikir ve propagandalarının çabucak yayılmasını sağlayabilecek resmi olmayan, fakat oldukça etkili bir ağa sahipti.¹⁰¹

Emanullah'ın dinî reform projesi içinde; mollalara yapılan tahsisatların azaltılması hatta bazı durumlarda kaldırılması, muhbirlerden oluşan Mustasihler kaldırılması, mollalar için okullar açılması önemli yer aldı.¹⁰² Ayrıca laik medeni hukuk

¹⁰¹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 119.

¹⁰² N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 192.

ve ceza hukuku öne çıkarılıp Şeriat Hukuku ikinci plana itilmek istendi. Tatil günü cuma yerine Perşembe olması Cuma'nın ibadet günü olarak kalması amaçlandı. Hindistan'da dinî eğitim alanlar dinî liderler olarak hareket etmekten men edildiler. 1928'de laik bir hukuk okulu önerilirken bu okulun mezunlarının sonunda kadıların yerini alması planlanmıştı. Diğer bir önemli gelişme olarak ordudaki pir ve mürit sistemi 1928'de kaldırıldı.

Emanullah'ın dinî liderlerle arasındaki sorunlar dinî değil politik sebeplere dayanıyordu. Başlangıçta mollalar Türkiye'ye verdiği destekten, İngiliz karşıtı tavırlarından ve İslam taraftarı davalara ettiği yardımlardan dolayı Emanullah'ın yanındaydı. Ancak zamanla bazıları değişmeye başladı. Bu değişikliğin sebebi Emanullah'ın dinî inancının eksikliği değildi. Ancak Emanullah'ın yozlaşmaya, rüşvete imtiyazlara karşı çıkıp sıkı bir çalışma disiplini istemesi ve dinî liderlerin imtiyazlarını sona erdirecek bir sistemi oluşturmaya çalışması iki taraf arasında çatışmayı başlattı.¹⁰³

Bu çatışma ortamında dinî liderler genelde şehir merkezinde saygı duyulan kişilerdi ve kazançlı mevkilere sahiptiler. İmam, hatip ve müftüler kazançlarını uyuşmazlıkları çözümler, genelde rüşvet alarak sağlıyorlardı. Sonradan Emanullah tarafından önerilen kanun ve emirlerin ekonomik ve politik güçlerini ciddi bir şekilde etkileyeceğini fark etmeye başladılar. Emanullah'ın önerisi onların eylemlerinin çoğunu daha laik yollardan halletmeye çalışmak, geleneksel görevlerinde daha da uzmanlaşmalarını ve idari işlere yardımcı olmalarını sağlamaktı. Bazıları bu reformların millet için gerekli olduğunu anladı ve Emanullah'la işbirliği yaptı. Bunlar daha aydın, ufuku geniş ve genelde topluma kendilerini kabul ettirmiş yaşlı insanlardı. Diğer taraftan daha genç dinî liderler küçük hesaplar ve kazançlar peşindeydi ve Emanullah'ın önerdiği şeyler onlar için ağır bir yükten başka bir şey değildi.

Kırsal kesimlerde ise durum daha da karışıktı. Emanullah tarafından oldukça önem verilen eğitim, köydeki mollaların konumlarına karşı bir tehdit oluşturuyordu. Ayrıca köy ağaları da vergi toplanması, askere alma sistemi gibi konularda Emanullah'ın reformlarından olumsuz yönde etkileniyordu. Yerel mollalar köylerdeki köklü güç yapısının bir parçasıydılar ve bu yüzden dinle ilgisi olmayan pek çok şeyden

¹⁰³ H.H. Smith v.d, *Area Handbook for Afghanistan*, s. 52.

etkileniyorlardı. Ancak bu şikayetlerini din kılıfı giydirerek dile getiriyorlardı. Bu politik ve ekonomik uyuşmazlıklar sonunda, gerici-dinî liderler ile devlet arasındaki çatışma, Emanullah'ın her zaman laik bir çerçevede içerisinde, güçlerinin nereden kaynaklandığını bilen dinî liderlerin ise hep dinî uyuşmazlık çerçevesi içinde ele aldığı bir güç mücadelesine dönüştü. Aslında bu bir din-devlet çatışmasıydı. Bu çatışma Emir Abdurrahman zamanında da olmuştu ancak Emanullah'ın değişim yoluyla çözmeye çalıştığı bu sorunu, Abdurrahman baskıyla çözmeye çalışmıştı. Afganistan'ı modernleştirme çabasının önemli bir dayanak noktası, daha önce tartışıldığı gibi modernizasyonun ağır yükünün önde gelen ve dindar seçkin kesimden oluşan aydın Müslümanların liderliğinde, ortak olarak taşınmasını sağlamaktı.

Emanullah yönetiminde, onun liberal demokratik fikirlerinin ve tercihini güç kullanmak yerine ikna etmek yönünde kullanmasının verdiği rahatlıkla, dinî liderler Demir Emir'in baskıcı rejimi sırasındaki hissettiklerinden daha az fiziksel korku ve daha fazla hareket serbestisine sahipti. Bu onlara daha rahat hareket etme ve önemsiz konularda yaptığı sosyal reformlara, özellikle kadının statüsünü etkileyen konularda, dinin onay vermediği gerekçesiyle Emanullah'a saldırılarda bulunma imkanını verdi. Dinî çatışmaların ülkede ortaya çıkardığı bu ortam içerisinde bazı nitelikli din adamları Emanullah'ı sonuna kadar desteklemeye devam ederken, diğerleri ondan daha da uzaklaştı ve O'na karşı halkı ayaklandırmaya çalıştılar. Bununla birlikte Emanullah uzunca bir süre bu tuzağa düşmeme akıllılığını gösterdi. Çıkan sorunları ikna yöntemiyle ve kendi görüşlerini destekleyen ulemanın yardımlarını kullanarak çözdü. Bu buluşmanın sonucu olarak Emanullah'ın dinî danışmanları, Loya Cirge'nin din konusundaki şikayetlerin ciddiye alınması yönündeki çağrısının dikkate alınmasını tavsiye ettiler. Cirge, Emanullah'ın reformlarını bütün olarak destekliyor ama hukuki reformlarda cezaların sabitlenmesi ve imamların güçleriyle ilgili yasalarda bazı değişiklikler öneriyordu. Emanullah bu değişiklikleri istemeden gerçekleştirmek zorunda kaldı.¹⁰⁴

Emanullah ve dinî liderler arasındaki ilk önemli güç mücadelesi 1924 ayaklanmasında görüldü. Zira Emanullah'ın çağdaşlaşma programı yavaş yavaş mollaların ayrıcalıklı durumunda gedikler açmaya başlamıştı. Laik kanunlar

¹⁰⁴ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 120-124.

uygulanmaya başlanmış, Emanullah daha özgür dinî okullar kurmayı denemişti. Bu son uygulama, Müslümanların dinî değerlerine saygısızlık edildiği propagandası çok etkili bir şekilde kullanıldı.

Gerçekte diğer bir çok Emanullah yeniliği gibi, bunda da tam tersini yapmayı amaçlıyordu. Emanullah bir çok insanın Cuma gününü dua için değil tatil için kullandığını fark etmişti. Perşembe günü resmi tatil ilan edildiğinde insanlar serbest uğraşlarıyla bu günde ilgilenebilecek, Cuma günü de resmi olarak onaylanmış zamanlarda dükkanlarını ve ofislerini kapatarak dinî görevlerini yerine getirecek daha sonra da işlerine dönebileceklerdi. Bu uygulama sonradan, mollalar tarafından Cuma'nın kutsallığı yok edilmek isteniyormuş gibi kasıtlı olarak çarpıtıldı ve hatta yabancı basın ve yazarlar tarafından desteklendi. Bununla birlikte, 1924 ve 1928 arasında Emanullah gerici-dinî liderlere karşı kampanyayı kazanıyordu. Ancak mollaların başaramadıklarını, Emanullah'ın kendi ülkesine göre hayli gelişmiş ve medeni olan Avrupa'ya yolculuğu başardı. Emanullah bu yolculuktan geleneksel dinî liderlerin kazanılamayacağına, onların çağdaşlaşmada daha fazla göz yumulamayacak engeller olduğuna ve bu tarz girişimlerin onların gücünü kıracağına ikna olmuş bir şekilde döndü. İşte bu sebeple, çağdaşlaşma için yeni plan Loya Cirge'ye bildirildi ve 1928 sonbaharında dört günlük bir toplantıda geniş olarak açıklandı. Mollaların gücünü hedefleyen önerileriyle de oldukça eleştirildi. Mollaların eğitimi için yapılan öneriler,¹⁰⁵ gazi okulu, laik hukuk okulu, vakıfların tamamıyla tasfiyesi, ordudaki mürid ve pirlerin devre dışı bırakılması, gerici-dinî liderler tarafından savaş bildirimi olarak yorumlandı.¹⁰⁶

Emanullah'ın dinî reformlar konusundaki yeni tekliflerine karşılık tutucu dinî liderler, Emanullah'ın dinî kuruma karşı açık bir harekette bulunmak için kışkırtılabileceğine ve bunun millî bir öfkeyi uyandıracığına ikna oldular. Meydan okuma, Afganistan'ın en güçlü dinî ailelerinden biri olan Hazrat Shor Bazaar tarafından konu edildi.

¹⁰⁵ Bunları takiben bazı dinî reformlar yapan Emanullah, eğitim standardı mollalar tarafından belirlenen okullara karşı laik hukuk okulu açtı ve mezunlarını mahkemelerde görevlendirdi. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 211.

¹⁰⁶ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 125.

Emanullah'ın bu tutucu ama müslümanlarca saygı duyulan aileyle olan ilişkileri daha geleneksel hiyerarşiyle olan problemlerine iyi bir örnektir. Yüksek saygı gören bir türbe kurdukları Sirhind'in geleneksel pirlerydiler. Kâbil'e hareket ettikten sonra, ailenin reisi şehrin önemli ticari çeyreklerinden biri olan Shor Bazaar Hazreti unvanını almıştı. Bu aile kalıtsal hakları olan Afgan Emirlerine taç giyme töreninde taç giydirmeyi talep ediyordu. Ghilzai kabilesi özellikle savaş sever ve güçlü altbölümü Suleiman Khel'le sıkı bağlar ve etkiler kurmuşlardı. Sonuçta emirin avlusunda büyük güç çalışmaları yaptılar. Bu zamanda ailenin asıl iki üyesi vardı; Fazl Rahim, Hazrat Sahib'in kendisi ve daha çok Sher Agha diye bilinen yetenekli ve hırslı kardeşi Fazl Umardır. Emir Habibullah'ın kardeşi Nasrullah'ın başında bulunduğu Savaş Partisi diye adlandırılan partinin üyeleri oldukları için Emanullahla beraber çalıştılar.

Afganistan'a İngiliz hükümlerinden bağımsızlığı getiren 3. Afgan Savaşı'ndan sonra bütün ağırlıklarını koyarak ve özellikle kabilelerdeki etkilerini kullanarak Emanullah'ın tahta çıkışına destek vermişlerdi. Bu yüzden de Emanullah onları topraklarla ve şereflerle ödüllendirmişti. Sher Bazaar, Emanullah'ın İslam birliği siyasetini de destekliyordu. Bununla birlikte, Emanullah'ın çağdaşlaşma programı laik değerleri vurguladıkça ve Emanullah'ın saygı duyulan Hazret'e karşı gayri resmi davranışları ağırlaştıkça, Emanullah ve Mojadidiler arasındaki anlaşmazlık arttı.

Emanullah 1928'de inatçı aksi mollalara karşı daha güçlü düzenlemelere gitme amacını açıklayınca, Hazret aktif bir muhalefetin belirtisiyle karşılık verdi. Ancak daha özgür düşünceli ulema Emir'i desteklemeyi sürdürdü. Sonuçta, o yılın kasım ayında Shinwari Kabilesi'nin ayaklanması patlak verdiğinde, mollaların büyük bir çoğunluğu bunu dinî bir eylem olarak aldılar ve hem hükümete, hem Emir'e karşı etkili bir propaganda kampanyasına başladılar. Emanullah'ın kafir olduğunu, Avrupa'da domuz eti yemek ve şarap içmekle çıldırıldığını söylediler. Emanullah'ın çağdaşlaşma programının, özellikle kadınların kendilerini açmaları, kocalarının babalarının otoritelerine karşı gelmeleri ile ilgili düzenlemelerin İslama ters düştüğünü söylediler. Dinî liderlere karşı yapılan uygulamalar abartılarak halk arasında tepki oluşturmaya çalışıldı.

Sonuç olarak, ne kadar iyi niyetli olsalar da, dinî reformların sonucu Emanullah'ın dinî topluluğun büyük çoğunluğunun güvenini yitirmesine sebep oldu.

Sıradan, fakat küçük çaplı bir kabile isyanı çıkar çıkmaz, bu destek yoksunluğu aktif sadakatsizliğe dönüştü ve dinî liderler bu ayaklanmayı bir din savaşının tüm tonlarını taşıyan büyük bir yangına dönüştürmek için ellerinden geleni yaptılar. Karmaşada başka etkenler de olmakla birlikte, hiç kuşkusuz en önemli etken mollaların faaliyetleriydi. Sonunda Emanullah bu dinî ajitasyonun uygulamalarını fark etti ve bombayı hemen hemen tüm dinî reformları geri çekerek imha etmeye çalıştı. 6 Ocak 1929'da dinî liderleri serbest bırakmayı, Cuma'yı yeniden tatil günü ilan etmeyi, kız okullarını kapatmayı, mollalar için öğretim sertifikaları istemekten vazgeçmeyi, Muhtasiblerin (dinî müfettişler) yeniden atanması ve ordudaki pir ve müritler üzerindeki sınırlamaları kaldırmayı taahhüt etti. Ancak bu geri çekilme beklenen etkiyi gösteremedi.¹⁰⁷

8. Ekonomi Alanındaki Reform Çalışmaları

Emanullah'ın ekonomiyi modernleştirme programı en az bilinen reformu olmakla birlikte, belki de O'nun Afganistan'ın devam eden değişim ve dönüşümüne yaptığı en önemli katkısı bu alanda olmuştur. Bu çalışmaları sırasında karşı propagandanın saldırısından çoğunlukla kurtulmuştur. Çünkü ekonomi alanında yapılanlar sosyal ve dinî reformlara göre duygusal çarpıtmalara daha az müsaittir.

Ekonomik program, Emanullah'ın saltanatının erken dönemlerinde başlatılarak oldukça sabit bir hızda yönetim süresince gelişti.¹⁰⁸ Temel olarak ilerlemenin önünde duran eski uygulamaları silmek ve yeni metodlarla onların yerine geçirme olmak üzere iki bölümden oluşuyordu.¹⁰⁹ Vergi reformları, ilk önce devletin anlamsız haraçlarından daha fazlası olmayıp, çağdışı ve işlevsel olmayan vergileri kaldırmayı amaçlamıştı.¹¹⁰ Aynı kategoride birçok hükümet görevlisine sadece görevlerini yapmaları için ödenmek zorunda olan çay ve şeker parası da yer alıyordu. Görevlilerin hesaplarındaki ufak düzensizliklerden onların varislerini sonsuza değin yükümlü tutan bakiye sisteminin kaldırılması da aynı şekilde tutarlı bir politikanın sonucuydu.

¹⁰⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 126-130.

¹⁰⁸ A. Brigot-Oliver Roy, *The War in Afghanistan*, s. 19.

¹⁰⁹ V. Gregoryan, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 252.

¹¹⁰ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 193.

Emanullah tüm ülke içi gümrük vergilerini de kaldırdı. Böylece iç ticarete malların akışını sağlamış ve ülkeye daha büyük bir siyasi birlik duygusu vermiş oldu.¹¹¹ Hükümet hesaplarını tutmak için çift kayıt sistemiyle yeni bir sisteme geçildi. Sınırlı bir ölçekte tapu kadastro yapıldı, bundan maksat arazi vergilerinin daha hesaplanabilir bir zemine oturtulması idi. Batı rakamlarının kullanılmasına çalışıldı ve bu konuda mütevazı bir ilerleme sağlandı. Okullar açılarak hükümet görevlilerine yeni sistem hakkında oldukça kapsamlı eğitim ve öğretim programı uygulandı. Bu okullarda hükümet memurları zamanla parşömen tomarlarına yazılan sembolik eski kayıtlardan oluşan eski Fars sistemini ve ana hesap defterinde sayısal bir sistemle kayıt tutmayı öğrendiler. Tüm bu konularda bir temel atılsa bile kaydedilen ilerlemeler yavaştı.

Emanullah'ın ülkesinde yapmaya çalıştığı ekonomik reformlar şunlardı:

Vergi sistemi 1920'lerin başında yeniden düzenlenerek vergi toplanmaya başlandı ve nakit vergi, mal karşılığında verginin yerini aldı. İsteğe bağlı vergiler yasaklandı.¹¹² İthalat ve ihracatı teşvik etmek için yeni bir gümrük vergisi yayınlandı, İç ticareti canlandırmak ve arttırmak için ülke içi gümrük vergisi kaldırıldı. Vergi amaçlı olarak canlı hayvan sayımı ayrıca toprak vergilerinin belirlenmesi için kadastro çalışmaları başladı

1922'de Afganistan'ın ilk hükümet bütçesi oluşturuldu. 1923'ten başlayarak hükümetin muhasebe sistemi modernleştirildi. Metrik ağırlık ve uzunluk ölçüleri tanıtıldı ama kabul görmedi. 1923 civarında "afgani" yeni bir para birimi olarak tanıtıldı. Merkez Bankası ve Ticaret Odası kurulması 1928'de önerildi.¹¹³ İletişim projelerine ağırlık verildi. Yeni yollar açılırken eskileri iyileştirildi. Telefon ve telgraf servisleri genişletilerek posta hizmetleri düzeltildi. Afganistan Uluslararası Posta Birliği'ne katıldı. Afganistan'ın ilk sivil havacılık projesi başlatıldı. 1928'de bir Fransız-Alman firması Afganistan'a demiryolu döşemek için araştırma yapmaya başladı. Büyük bir inşa projesi başladı. Dar-ul Aman isimli yeni başkent inşaatına başlandı. Kamu binaları inşa edilirken eski saraylar yenilendi. Parklar, çeşmeler kraliyet bahçesi, pazar yeri, oyun alanları, kolejler, oteller, su kanalları hatta yeni hapishaneler

¹¹¹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 131.

¹¹² B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 55.

¹¹³ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 269-271.

yapıldı. 1928’de Emanullah Avrupa’da birkaç tane küçük fabrika satın aldı. 1928’de kapsamlı mineral geliştirme projesi önerildi. Ayrıca kömür ve mermer projesi de başlatıldı. Diğer taraftan Rusya tarafından petrol araması yapılacaktı. 1922-23’te çıkarılan ticari kanunlar, tüccarları koruma altına aldı. İlk şirketler ya da hisse senetli firmalar, 1920’lerin ortalarında Herat’ta kuruldu. İhracat, ulaşım ve tıpla ilgilenen firmalar aynı dönemde karlı olarak çalışmaya başladı. Tarımda kalkınma projesi başlatıldı. Emanullah sık sık köylü kıyafetleri içinde tarım fuarlarına katıldı. Büyük bir ağaçlandırma projesi başlatıldı. İlk tarım okulu ve bakanlığı kuruldu.¹¹⁴

Bu reformlarla yapılan, ya da yapılması düşünülen uçsuz bucaksız değişiklikler önemli bir modernizasyon programına karşılık gelmektedir. Emanullah tarafından belirtildiğine göre; gerçekten de bu programın amacı Afgan toplumunun yapısını ve doğasını tamamen değiştirmektir. Emanullah kendisini bir devrimci olarak tanımladı ve sadece basit bir “reform” programıyla uğraşmadığının tamamen bilincindeydi. Yaptığı, belirli koşulları iyileştirmek değil Afgan yaşamının geleneksel karakterini kökten değiştirmek ve ülkeyi tamamen yeni bir varlığa dönüştürmektir. Bu reformların büyük bir bölümü, sadece Emanullah tahttan inmeden bir kaç ay önce, Avrupa’dan döndüğünde ortaya atılan önerilerdi. Bu anlamda modernizasyon programının önemli bir bölümü isteksiz halka zorla kabul ettirilen uygulamalardan çok bir planlanma alıştırmaya denk düşüyor. Ayrıca, uygulamaya konulan reformların çoğu her ne kadar ilk anda belirgin olmasa da aslında kapsam olarak fazlasıyla yeterliydi. Ancak reformcu ve reforma tabi tutulanlar arasında ciddi bir iletişim kopukluğu vardı.¹¹⁵

Emanullah’ın ekonomik reformlarının en önemlisi vergi sisteminin yeniden düzenlenmesiydi.¹¹⁶ Önceki emirler her ne kadar ürünler cinsinde gelir toplama sisteminden nakit olarak toplama sistemine geçmek için düzensiz çabalarda bulundularsa da, Emanullah sorunu ele alıncaya kadar bu doğrultuda çok az ilerleme kaydedildi. Eski sistemin bu kadar dayanıklı olmasının nedeni, hükümet yönetiminin

¹¹⁴ N. D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 194.

¹¹⁵ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 80.

¹¹⁶ Emanullah’ın modernleşme çabaları mutlakıyetçi devletleri millî devletlere dönüştürmeye çalışan öteki örneklerle benzerlikler arz etmektedir. Bu dönüştürme özellikle belli başlı alanlarda radikal tedbirleri öngörüyordu: Sosyal kontrolün tesis edilebilmesi için şu üç alanda dönüşümler sağlanmaya çalışılmıştır; vergiler, toprak kullanma imtiyazı ve taşımacılık. Eğer öngörülen hedeflere ulaşırsa, değişiklikler çiftçi-kabile kırsal toplumunu hem devlete ve hem de pazara bağlayacak açık bir ticaret toplumuna dönüştürecek. Bkz. B. A. Rubin, *The Fragmentation Of Afghanistan*, s. 55.

her düzeyinde rüşvete ve diğer yolsuzluklara olanak sağlanmasıydı. Kırsal bölgelerde, çiftçi hükümete ödemesi gereken ürünün bir bölümünü masraflarını kendisi karşılayarak merkezi toplama noktalarına götürmek zorundaydı. Miktarın belirlenmesi hükümet görevlileri ürüne bakmaya ve değerini belirlemeye geldiklerinde pazarlık meselesiydi.¹¹⁷

Vergi sistemindeki reformlar içerisinde nakit işlemlerine geçiş büyük önem taşımaktaydı.¹¹⁸ Bu metaların dağıtımını fazlasıyla hızlandırmış ve geliştirmiş, ayrıca tüm ticaret ve sanayi türleri için genel bir uyarıcı olmuştur. Kuşkusuz bu önemli reform Emanullah döneminden sonra da hayatta kaldı ve o zamandan beri Afganistan'da ülke için gelirler ve ticaret temelde nakit bazında yapılmıyordu. Yine, yeni vergi sistemi merkezi hükümetin gelirlerini artırdı ve Emanullah tarafından başlatılan para birimi reformlarıyla beraber,¹¹⁹ eğitim, yol ve bina yapımı, iletişim gibi yüklü miktarda harcama isteyen programları desteklemeyi sağlayarak hükümetin tüm mali tablosunu değiştirdi.

Vergi reformunun bir başka önemli sonucu tarım sektöründe güven yaratmasıydı. Çiftçi ilk kez belirli bir kesinlikle vergi yükümlülüğünün ne olduğunu ve nasıl buna uygun planlar yapabileceğini biliyordu. Bu özellikle yolsuzluk karşıtı kampanyanın mütevazı ve iyileştirici etkileriyle birleşince üretimi hareketlendirdi. Son olarak, vergi sisteminin rasyonelleşmesi Afganistan hükümetinin tarihinde ilk kez bir bütçe ile çalışmasını ve kaynaklarını daha etkin bir şekilde değerlendirmesini sağladı.¹²⁰

Emanullah'ın maliye bakanı Mir Haşim, İtalyan uzman Bernardi'nin yardımıyla bütçenin prensiplerini açıklamaya çalıştı. Bu konuda eğitim faaliyetine girişmenin şart olduğu anlaşıldı. Nitekim açıklanan bütün plan yaygın olarak yanlış anlaşıldı ve hükümet görevlileri ile halk arasında her çeşit başarısızlık ve talihsizlik için bütçeyi suçlamak oldukça yaygınlaştı. Öyle ki Emanullah bir keresinde yolda durup bir

¹¹⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 132.

¹¹⁸ B. A. Rubin, *The Fragmentation Of Afganistan*, s. 55.

¹¹⁹ Afgani adı ile yeni bir para çıkardı, bu yeni para Ruble ile yüksek oranlarda bir değişim değerine sahip oldu fakat Emir henüz Afganlıları bu yeni Nakit kağıt parayı kullanmaya ikna edememişti. Bu birimi hemen değerini yitirmiş Afgan rupilerinden daha kabul edilir bir değiş tokuş aracı oldu. Para birimine bu güven iç ve dış ticareti artırdı ve Hint rupisi İngiltere'nin ekonomik gücü tarafından desteklenmesine rağmen, Afgan para birimi tarihinde ilk kez Hint rupisinden yüksek bir kura sahip oldu. Bkz. L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 135.

¹²⁰ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 193.

köylüye sorunları sorduğunda, o yılki ürününün bütçe yüzünden kötü olduğu cevabını alınca garip bir şekilde eğlendi. Diğer taraftan Emanullah en umut vaat eden ve hızlı ekonomik kalkınma fırsatlarının tarımda yattığını hissetti ve bu alandaki reformlar modernleşme programında çok önemsendi.¹²¹ Sadece çok rahatsız edici az miktardaki vergiyi ve hukuki olmayan el koymaları kaldırdıktan sonra toprak vergisini artırdı. Bizzat katıldığı ilk tarım fuarlarını ve canlı hayvan gösterilerini destekleyerek tarıma olan ilgiyi artırdı. Yüzyıllardır boş bırakılan topraklarda kapsamlı bir ağaçlandırma programını da başlattı.¹²² Böylece O, Afganistan tarihindeki ilk önemli toprak reform programını yürütmeye başladı. Ülke, tarihi nedenlerden dolayı, başka Asya ülkeleri ölçüsünde büyük toprak ağaları sorununa sahip olmasa da, daha fazla ya da daha iyi üretmek için çok az isteği olan büyük bir topraksız köylüler sınıfına sahipti. Emanullah bu sorunu büyük kamu arazilerini çok düşük fiyatlarla satarak çözdü. Böylece toprak sahibi köylüler sınıfı yarattı.¹²³ Tarımsal üretimi artırdı ve köylülerin memnuniyetsizliğini azalttı.¹²⁴ Bu ilerici program Emanullah'ın saltanatının son dönemi boyunca Afganistan'ın ilk kez Sovyet Rusya'ya buğday, pirinç ve başka tahılların artısını satan bir net ihracatçı olmasını, böylece önemli miktarlarda döviz kazanmasını sağladı.

Emanullah 1924'e kadar giden bir ulsal banka kurma isteğinin temelinde bu bankanın ülkenin ekonomik bağımsızlığına katkısı yanında, sermaye ve para piyasalarına sağlayacağı katkı da vardı. 1924'te Afganistan'da ne özel banka, ne de devlet bankası vardı. Diğer taraftan İslam'ın faizi yasaklamasından dolayı bankaya karşı dinî muhalefet vardı. Bu Host isyanı ve halkın dinî duygularını rahatlatmak ihtiyacıyla çakıştı ve bankacılık konusundaki çalışmalar ertelendi.

1928 İsyanı'ndan kısa süre önce Emanullah, bir İngiliz'den Kâbil'de bir banka açma olasılığını araştırmasını istediğinde proje yeniden canlandı. Öneri İngiliz Dışişleri

¹²¹ Toprağa ve hayvana uygulanan vergi oranlarını yükseltti, bu şekilde toplanan toplam vergi 1926'da millî gelirin sekizde beşini teşkil ediyordu. Tabii ki vergideki bu artış onu toprak hanlarıyla bir çatışma noktasına getirmişti. Bu tedbirlerin başarıya ulaşması kapitalist tarımın yaygınlaşması ve ticarete kullanılmak üzere sermayenin biriktirilmesine bağlıydı. Dolayısıyla, Emanullah hem toprağı hem de işi ürüne çevirmek için gerekli tedbirleri aldı. Ekilebilir toprakta ve merada tam mülkiyet hakkını ihdas etti. Devlet toprağını satışı çıkardı, böylelikle mülk sahibi yeni bir köylü sınıfı meydana getirmiş oldu. Bkz. B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afganistan*, s. 55.

¹²² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 133-134.

¹²³ B. A. Rubin, *The Fragmentation Of Afganistan*, s. 55.

¹²⁴ N. D. Ahmad,, *The Survival of Afghanistan*, s. 194.

Ofisi tarafından oldukça isteksizce desteklendi. 1928 devrimi ile de yarım kaldı. Buna rağmen Emanullah, mali reformlar ve ekonomik bağımsızlık arzusuyla bağlantılı olarak, kapsamlı kalkınma programının hemen hemen tamamını ulusal sermayeyle finanse etmek gibi inanılmaz bir başarı gösterdi. Devrimden hemen önce alınan uçaklar ile ordu için Almanların verdiği kredi ve az miktardaki düzensiz Sovyet yardımları dışında, Emanullah'ın saltanatı süresince Afganistan hiç doğrudan yabancı yardımı almadı.¹²⁵ Üstelik İngilizler 1919 ve 1921 barış antlaşmalarını imzalayarak yıllık teşviklerini durdurmuşlardı.¹²⁶ Sonraki teşvik bedeli olarak ekonomik yardım teklifleri de boşa çıkmış, Ruslar, 1921 Rusya Afganistan anlaşmasında bir milyon rublelik yıllık yardıma söz vermiş fakat, sadece kısmi ve düzensiz ödemeler yapmışlardı.¹²⁷

Dönemin İngiliz resmi raporlarındaki favori spekülasyon konularından biri Emanullah'ın yeni kentler ve kamu binaları programlarının finansal desteğinin muhtemel kaynaklarıydı. Olağan sonuç ülkenin iflas edeceği ve hazinenin boş olduğuydu. Fakat bu felaket kahinleri programın ilerlediğini ve kaynak yoksunluğu yüzünden durmadığını görmelerine rağmen Emanullah'ın bu boş hazineden milyonlarca pound çaldığını iddia ettiler.

Bugün daha iyi anlaşılıyor ki Emanullah'ın kalkınma programının finansmanı Abdurrahman ve Habibullah tarafından biriktirilen kaynaklara, sağlam mali reformlara, daha iyi vergilendirme ve toplama sistemlerine, ülke gelirindeki genel artışa ve son olarak da az ve tamamen istenmeden yapılmış Sovyet Rusya yardımına dayalıydı. Bu gönülsüz destek binlerce Türkmen, Özbek ve Tacik göçmenin Rus Orta Asya'sında Basmacı isyanına eşlik eden komünist terör saltanatından kaçıp Afganistan'a sığınmasıyla oluşan büyük zenginlikti. Yanlarında çok sayıda koyun, at ve başka canlı

¹²⁵ Emir Sovyetler Birliği, Türkiye, Almanya, Fransa, İtalya, ve İngiltere gibi ülkelerden bazı askerî ve teknik yardım aldı. Fakat bu yardımların hiç biri devlet gücüne temel olabilecek kadar cömertçe ve düzenli değildi. Bu sebepten Afganistan teknik yardımların karşılığında ödeme yapmak zorundaydı, ve bu ödemeleri yapabilmesi için yerel millî kaynaklar bulması gerekiyordu. Bu gereklilik onu Abdurrahman Hanın uygulamış olduğu yalnızlık politikasını bırakıp dışa dönük bir politika geliştirmeye zorladı. Emir ülkeyi ticarete açma ve devletin öncülüğünde sermaye oluşturma yollarını aramaya başladı. Buna ek olarak disiplinli profesyonel bir ordu teşkil etme çabasına girişti fakat öteki projelerden bu alana para ayırmak istemedi. Bkz. B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 20-21, 54-55.

¹²⁶ Uzun zamandır İngilizler tarafından yapılmakta olan para yardımının kesilmesi ve bunun yerine diğer devletlerden yeterli miktarda yardım alamayışı Afganistan için ciddi problem olmuştur. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 147.

¹²⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 136.

hayvanlar getirdiler. Özellikle önemli olan tamamen yeni ve hâlâ çok değerli bir ihrac ürününü olan karakul(ya da İran kuzusu) derilerini veren koyun sürüleriydi. Önceden Afganistan'da çok az değerli koyun vardı, bazı deriler Buhara'dan Rusya aracılığıyla ithal ediliyordu. Fakat 1920'lerde Afganistan Almanya ve İngiltere pazarlarına doğrudan çok miktarda karakul ihrac etmeye başladı. Halı sanayii de Tekke ve Mevi Türkmen kabileleri gibi yetenekli dokumacıların göçünden destek aldı. Sonuç olarak, hem yerel ekonomiyi hem dış ticareti etkileyen kayda değer bir zenginlik ve yetenek girişi vardı.

Emanullah'ın ekonomi politikasında önem verdiği konulardan birisi de dış ticaret meselesiydi. Bu husustaki ilk adımlarından biri gümrükleri yeniden düzenlemek ve gümrük vergilerini ihracatı ve lüks olmayan ithalatı teşvik edecek şekilde tamamen yeniden yazmaktı.¹²⁸ Afganistan, artan karşılıklı ticarete ilgi gösteren her ülkeyle ticaret anlaşması imzaladı. İhracatı artırmak için mali önlemlere ve gümrük önlemlerine ek olarak, hisse senetli firmaların ya da şirketlerin oluşması teşvik edildi.¹²⁹ Ticaret misyonları başarıyla yurt dışına gönderildi. İran ve Rusya ile ticaret, fazlasıyla arttı. Afganistan Rusya'ya tahıl ve 1920-1923 yıllarında önemli miktarda kurutulmuş ve taze meyve, deri, yün, ipek, kilim ve bitkisel boyalar ihrac etti. Afganistan'ın ihracatı 1920'de elli milyon franktan 1925'te bir milyar franka çıktı.¹³⁰

¹²⁸ Emanullah'ın *chilyaka* gibi bazı vergilerden kaynaklanan belirgin istismarları azaltma çabasına rağmen ticaret için gümrük vergileri tutarsızdı ve engel oluşturmaya devam ediyorlardı. *Chilyaka* gümrükten geçen malların ağırlığının, miktarının, fiyatının veya parçasının 40'da 1'inin vergilendirilmesiydi. Bu vergi gümrük memurlarını suça teşvik ediyordu. Gümrük memurları satış ürünlerinin değerinin yüzde 10'unu ithalat komisyonu olarak vergilendiriyorlardı. Buradaki bozulmanın temel nedeni tek ve standart ölçü ve ağırlık birimlerinin olmamasıydı. 1925'te Emir decimetrik ve metrik sistemi tanıttı fakat onun bu standartlaştırma girişimi devlet fabrikalarının ötesine geçemedi. Amanullah ticaret akışını geliştirmek ve gümrüklerdeki geniş çaplı bozulmayı engellemek için pek çok adım attı. İthal edilen tüm mallar 3 kategoriye ayrıldı: 1- Dinî yayınlar, savaş malzemeleri ve birkaç tür eşya daha gümrük vergisinden muaf tutulacak. 2- Avrupa yapımı lüks maddelerden %100 vergi alınacak. 3- Lüks-olmayan mallar çeşitli oranda vergilere tabi olacaklar. Bu son grupta çay (%40 vergi), giyecek kıyafetler (%15 vergi) ve "işe yarayan" tüm mallar örneğin ayakkabı, gaz yağı, zeytin yağı ve benzin %25 vergiye tabiydiler. Emir, saygıdeğer ve varlıklı tüccarları gümrük memuru olarak atadı her birine rapor tutmaları ve makbuz kesmeleri için sicil defteri verdi ve onlara karışanlar suçlu olacaklardı. Ancak bütün bu adımlar modası geçmiş sistemi tedavi etmede yetersiz kalmışlardı. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 253.

¹²⁹ Ticari ilişkileri temel esaslar üzerine oturtuldu. 1920'lerde tüccarlar şirketler bünyesinde birleştirilmeye başlandı. Bu dönemde ihracat, nakliye eczacılık gibi sektörlerden önemli gelişmeler kaydedildi. Bkz. N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 194.

¹³⁰ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 137-138.

İthalat politikası ile devlet atölyelerinde üretilen mallar yabancı mallarla rekabetten korunduğu halde, yerli elişi zanaatlara yönelik hiçbir koruma yoktu. Bunlar, Batıdan ithal edilen ürünlerle rekabet edemiyorlardı. Bu mallardan ithalat vergisi alınmasına rağmen bunlar hâlâ çok ucuzdular. Yerli zanaatkarların kötü durumları Afgan dergileri tarafından dile getiriliyor ancak, bunlar zanaatkarların durumuna çare olmuyordu. Emanullah'ın yaptığı tek değişiklik Afgan ticari malları üzerindeki vergiyi indirmek oldu. Buna göre ihraç edilen mallara ya da bölgeler arası ticarete Afgan mallarında değerinin yüzde 5'i oranında vergi alınacaktı. Standart bir gümrük tarifesi verilmediği ve ticari malların değeri hakkında tam bir bilgi olmadığı için bu alandaki çalışmaların tümü başarısız olmuştur. Afgan ticaretinin sabit büyümesi belirsiz gümrük koşullarından zarar görmeye devam ediyordu.

Emanullah'ın ihtişamlı fakat belirsiz modernleşme projeleri, monarşinin kaldırabileceğinden çok daha fazla sermayeye ihtiyaç duyuyordu. 1926'da Afgan krallığının tüm geliri 2,5 milyon paunda karşılık gelen 45 milyon afghani idi. Afganistan'daki iletişim ve ulaşım sistemleri yabancı yatırımcıların ilgisini çekmiyordu. Bununla birlikte Emir, temel yabancı yatırımlara izin vermeyi reddediyordu. Bütün bunların bir araya gelmesiyle; yabancı şirketleri koruyacak kanunların olmayışı, bankacılık ve kredi imkanlarının azlığı sonucunda yatırım beklentileri belirsiz bir hâl aldı.¹³¹ Bu politikanın öbür yüzü Emanullah'ın ithalatı ikame eden endüstriler kurarak döviz kurunu koruma kararlılığıydı.

Afganistan'ın temel ithalatlarından biri tekstildi. Emanullah, ithal kumaşlara büyük paralar harcadığını görüp üzülmüştü; mümkün olduğunca çabuk kendi tekstil fabrikalarını açmak istiyordu. Bu amaçla Avrupa gezisi sırasında makineler için bağlantılar kurmuştu.

Emanullah, tüm hafif sanayi programı ithalat ikamesini ülkede kurarak kendi kazanılmış dövizini kalkınma programına aktarmayı amaçlıyordu. Emanullah'ın Avrupa turu sırasında makinesini getirdiği sanayi dallarının listesi bunu açığa çıkarır: barut, çimento, sabun, tekstil, taş ve tahta işleme, buz yapımı, bitkisel yağ, şeker, süt ürünleri, dökümhane ve deri sanayii vb. Ayrıca yeterli sanayi gücü kaynakları geliştirme

¹³¹ V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 254.

ihtiyacını sezdi ve bu nedenle kömür arama ve ülkenin kayda değer hidroelektrik potansiyelini geliştirme süreçlerini başlattı. Bu alanda başka alanlarda da olduğu gibi Emanullah bir Afgan öncüsüydü. Birçok eleştirmenin iddialarının aksine Emanullah'ın Avrupa turu bir zevk yolculuğu değildi.¹³² Zira O, bu gezi sırasında sürekli çalışmış ve dönüşünden sonra başlayacak kapsamlı kalkınma çalışmaları için birçok bağlantı kurmuştu. Öyle ki tahttan indirilmeden önce Almanya'dan çok miktarda makine sipariş etmişti. Aldıkları pamuk ve yün fabrikaları, elektrik santralleri, kağıt yapım makineleri, baskı makineleri ve bir kibrit fabrikasıydı. Masraf yüz binlerce Rupiydi. Alman hükümeti ve firmalarla yapılan anlaşmaya göre ödeme yıllara yayılıyordu. Ancak Kâbil'in Habibullah'ın eline geçmesi nedeniyle Emanullah'ın ithalatı ikame edecek bir hafif sanayi sektörü geliştirme planları hiçbir zaman beklenildiği gibi ilerleme şansına sahip olamadı.¹³³

Emanullah'ın tüm ekonomik reformların belki de hiçbiri iletişimi geliştirme programı¹³⁴ kadar önemli, uzun süreli ekonomik ve politik etkilere sahip değildi.¹³⁵ Yollar, hava yolları, telgraf, telefon, geliştirilmiş posta servisleri Emanullah'ın saltanatıyla başlayan yarım yüzyıl boyunca geliştirilmeye devam edilen ekonomik ve politik alt yapının başlangıcıydı.¹³⁶ Bu sistemlerden hiçbiri Emanullah döneminde yüksek düzeyde başarıya ulaşamadı fakat hepsinde önemli bir başlangıç yapıldı. Büyük kuzey yolu, Emanullah tarafından kuzey ve güney Afganistan'ı her türlü hava koşulunda birbirine bağlayabilecek ilk yol olarak kavrandı. 1932'ye kadar Afganistan fiilen dağlarla ikiye bölünmüştü. Kervanlar labirent gibi engellerde yavaşça dolanarak

¹³² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 139.

¹³³ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 193.

¹³⁴ Emanullah iyi bir iletişimin öneminin fazlasıyla farkındaydı. Diğer şeylerin yanı sıra, telefon sistemini yaygınlaştırdı ve telgrafi tanıttı. Derhal Sovyet Rusya'dan telgraf aletleri, Kabil ve Herat ile İngiltere arasında iletişim sistemi kurmaya yarayacak diğer malzemeleri aldı. Peshaver ve Kabil arasına da telgraf sistemi kuruldu. Posta, telefon ve telgraf sistemleri oldukça ilkel olduğu için Afganistan'daki yol ağı henüz gelişmemişti. Afganistan, 1927'de uluslararası Posta Birliği'ne katıldıktan sonra Emanullah; posta, telefon ve telgraf sisteminin tümünü yeniden organize etmek üzere Fransız bir mühendis getirtti. 1925'te Afganistan'ın ilk radyo istasyonu Kabil'de çalışmaya başladı ve 1927'de hükümet Fransa ile anlaşarak kullanmakta olduklarına benzer 100 wattlık iki transmitter satın almaya çalıştı. Ancak tüm bu projeler 1928 isyanından sonra engellendiler. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 246.

¹³⁵ Emanullah Afgan halkını ticarete teşvik etmek için yeni bir ulaşım ağı planladı. Bu amaçla yeni yollar açtırdı, var olan yolları geliştirdi ve sınırdaki kabilelerin yoldan geçen ticaret kervanlarından para ve mal almalarına engel olmak için tedbirler aldı. Bkz. B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 55.

¹³⁶ Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 594.

yollarını buluyorlardı ve kışın yollar sıklıkla kapanıyordu.¹³⁷ Emanullah, ülkede önemli yollar yaptı, Kâbil, Kandahar ile Herat arasındakiler bunun örneğidir.¹³⁸ Bu yollarla beraber yalıtılmış bölgelerin zamanla açılması, artan hareketlilik, hükümetin bu bölgedeki kontrolünü artırdığı gibi ticareti de canlandırdı. Bu hedefler merkezi hükümete uzak taşra yönetimleri ile hızlı bağlantı imkanı veren bilgi ve haberleri başkentten uzak kentlere akışını hızlandıran telekomünikasyonla güçlendirildi.

İletişim imkanlarının artması ve ticari havayolunun açılması sadece ülkenin iç izolasyonunu değil dışarıdaki uzaklığını da kırdı. Ruslar, Taşkent ve Kâbil arasında Junkers uçaklarıyla havacılık hizmetlerine öncülük etti.¹³⁹ İlerleyen dönemde Lufthansa Tahran'dan hizmetlerini yaymak için Afganistanla bir anlaşma imzaladı ve 1928'de İngilizler, Kâbil ve Hindistan arasında havacılık hizmetleri vermek için girişim başlattı.¹⁴⁰

¹³⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 140.

¹³⁸ V. Gregoryan, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 247.

¹³⁹ B. A. Rubin, *The Fragmentation of Afganistan*, s. 20-21.

¹⁴⁰ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 141.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMANULLAH DÖNEMİ AFGANİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Afganistan 19.Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti gibi Rus ve İngiliz emperyalizmi arasında sıkışıp kalmasına rağmen varlığını sürdürebilmiştir. Afganistan, 1907 yılında Rusya ile İngiltere arasında Asya'daki nüfuz bölgelerinin paylaşımı için yapılan St. Petersburg Anlaşması gereğince İngiltere'nin hissesine düşmüştü.¹ Bu nedenle Afganistan'ın bağımsız bir dış politika takip etme imkanı olmamış, dış politika açısından Hindistan'daki İngiliz Kralı'nın Genel Valisi'ne bağlı kalmıştı.² İngiliz ve Rus emperyalizmine karşı bir direniş de söz konusuydu ve bu dönemde Afganistan'da Modernist Milliyetçilerin gazetesi olan Siracü'l-Ahbar İngiliz aleyhtarı bir yayın politikası izliyordu.³ Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya, Afganistan'ın kendilerine katılması için Habibullah'a önemli ölçüde baskı yaptılar.⁴ Ülkede de Osmanlı Devleti'nin yanında İngilizlere karşı savaşa girilmesini isteyen önemli oranda Afgan Milliyetçisi bir grup mevcuttu.⁵ Bununla beraber, Emir hem onların kendisinden uzaklığının hem de İngiliz ve Rus sınırlarının kendi ülkesine olan yakınlığının bilincindeydi. Sonunda, Modernist Milliyetçilerin İngilizlere karşı cihat kışkırtmalarına rağmen O, savaş boyunca dikkatli bir tarafsızlık politikası izledi.⁶ Habibullah bir İngiliz dostu değildi, fakat kendi ülkesine yönelik bir İngiliz-Rus ortak saldırısı ihtimalini de hesaba katmak zorundaydı. Afganistan bırakın bu güçlerin ikisiyle aynı anda, herhangi biriyle bile savaşacak güce sahip değildi. O'nun bu politikası bazı nüfuz sahibi ılımlılar ve muhafazakar din adamları tarafından da az da olsa destek görüyordu. Savaşın sonu belirginleşmeye başladığında bile Habibullah

¹ A. Wood, **Europe 1815-1960**, s. 292-293; A. N. Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 406-407.

² Ömer Erdem, **M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basımındaki Akisleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Estitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2002, s. 1.

³ O. Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, s. 109.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Mısyonu (1914-1918)**, Ankara, 1999, s. 88-96.

⁵ Osmanlı devrinde de Türkler ile Afganlar arsında dostane ilişkiler bulunmaktaydı. Bir İslam Ülkesi olan Afganistan'da Cuma hutbeleri, hilafeti de temsil ettikleri için, Osmanlı Padişahları adına okunuyordu. Bu vesileyle halkın İstanbul'a karşı büyük bir sempatisi vardı. Bu dostluğa rağmen ilişkiler yeterince sık değildi. Fakat, 20. yüzyılın başlarından itibaren dostluğu geliştiren ilişkiler de olmaya başladı. Afganistan'da Türk sevgisini geliştiren ve ilişkilere bir canlılık veren kişi ise, İstanbul'da eğitim görmüş olan Mahmud Tarzi olmuştur. 1910'larda ülkesine dönerken, II. Abdülhamid'e kırılgan olan bir grup Türk aydınını da Afganistan'a götüren Tarzi, ülkesinde modernleşmenin öncüsüdür. Bkz. M. Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s. 37.

⁶ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 104.

ihtiyatla eski politikasına devam ediyordu. Nihayet Habibullah savaş sonunda İngiltere'den bu tarafsızlığın mükafatı olarak Afganistan'a dış ilişkilerinde tam bağımsızlık verilmesini ve Hayber'in güneyinde kalan Afgan kabilelerinin idarî yönden Kâbil'e bağlanmasına müsaade edilmesini talep etti.⁷ Habibullah'ın bu isteği kabul edilmediği gibi bu arada bir suikastle öldürüldü.⁸

Habibullah Han'ın yerine tahta geçen oğlu Emanullah Han, ilk iş olarak iç ve dış konularda tamamen bağımsız olunacağını ilan etti.⁹ İngilizler buna izin vermeğe yanaşmadığı için "III. Afgan- İngiliz Savaşı" diye adlandırılan savaş başladı.¹⁰ Taraflar bu savaşta başarı elde edemediler. Fakat İngiltere, Rusya ile olan rekabetten dolayı Afganistanla anlaşmanın çıkarına olacağını düşünerek barış görüşmelerine başladı.¹¹ 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi'de imzalanan antlaşma gereğince; İngiltere Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.¹²

Mustafa Kemal gibi, Afgan Emir'i Emanullah'ın da İngiliz ordusuna karşı bir zafer kazanması, Hintli Müslümanlar arasında çok büyük yankılar yaratmıştı ve bir çok Hintli Müslüman Hindistan'dan Afganistan'a geçerek bu ülkede yaşamaya başlamışlardı. Bu gelişme, İngilizlerin bu bölgedeki Müslüman çoğunluğa dikkat etmeleri gerektiğini açıkça ortaya koyuyordu. O dönemde İran, Afganistan, Türkistan ve Buhara devletlerinin bir araya gelerek bir Müslüman federasyon çatısı altında büyük bir devlet kurmaya hazırlandıkları kuşkusuz tüm emperyalist ülkelerde yaygınlık kazanmıştı.¹³ Afganistan Emiri'nin böyle bir federasyonun başına geçmesi,

⁷ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 44-45.

⁸ Habibullah Panislamcılığın yayıldığı bir dönemde yönetimde bulundu ve bu hareket kendi sarayında da destek bulmuştu. Bu harekette hepsi de İngiliz aleyhtarı ve Türk sempatzanı üç temel hizip vardı. Bunların ilki Türkiye'nin İslami temellerine demirlenmişken modernleşmenin zorunlu kötülükleri ile başarılı bir şekilde mücadele veren bir ülke olduğunu düşünen muhafazakar din adamları, ikincisi ilımlılar; ki bunlar Türk modernizasyonunu memnuniyetle karşılayanlardı, sonuncusu ise Modernist Milliyetçiler'dir, bunlar da bu kesimin en fazla İngiliz karşıtı, Türk yanlısı olanlarıydı ve Türk reform değişikliklerinin Türkiye'dekinden daha seri bir şekilde Afganistan'a uygulanmasını istiyorlardı. Bkz. B. R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan*, s. 54; V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 223-226; A. Arnold, *Afghanistan*, s. 4.

⁹ A.L.P. Burdett, *Afghanistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970*, C. I, s. 19.

¹⁰ L.Dupree, *Afghanistan*, s. 442-443.

¹¹ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 105.

¹² S. I. A. Shah, *The Tragedy of Emanullah*, s. 137-139.

¹³ Ali Fuat Paşa 15 Temmuz 1921 tarihinde Moskova'dan Ankara'ya Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği yazıda, yakın gelecekte meydana gelecek Rus-İngiliz mücadelesi ve çok yakında Afganistan'ın esaslı bir şekilde İslam Devleti olarak güçleneceğini Türkistan Hive ve Buhara'ya pek çok yardımları olacağını ve Türkiye'nin bu gelişmeleri önemle takip etmesi gerektiğini bildirmektedir. Mustafa Ekincikli, "Millî Mücadele'den Günümüze Bazı Dış Politika Meselelerimiz", *Türk Dünyası Tarih*

Hindistan'daki İngiliz egemenliği açısından büyük bir tehlike yaratacaktı.¹⁴ Bu nedenle, o dönemin en büyük emperyalist gücü olarak İngiliz İmparatorluğu, bölgede bir Müslüman federasyonun kurulmasını önlemek için her türlü çabayı gösterdi. Emperyalistler, bölgede Panislamizm'e yer vermemeye kesin kararlı görünüyordu.¹⁵

Bu dönemde dünyanın siyasal ufkunda kısaca “doğunun uyanması” diye tanımlanan yeni bir durum ortaya çıkmıştı.¹⁶ Eski Çin İmparatorluğu da yaptığı iç devrimiyle, Batı'nın kendisine giydirdiği deli gömleğinden kurtulmaya başlamıştı. Orda da sadece ölçüleri farklı olmakla birlikte Türkiye'dekine benzer bir olay cereyan ediyordu. Bu değişimde Bolşevik Rusya'nın da desteği vardı.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı sonrası durum, Orta Doğu'da hızlı bir şekilde kötüleşmeye devam ederken Afganistan dışında da sorunlar ortaya çıkmaya başlıyordu.¹⁸ Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde klasik tipte sömürge oluşturmak amacıyla hareket eden ülkelere karşı başlatılan Türk İstiklâl Mücadelesi kendi kaderine hakim, millî bir devlet kurmayı amaçlıyordu. Bu arada sarf edilecek gayretin bütün mazlum milletlerin, bütün doğunun müdafaasını da temin edeceğine inanılmaktaydı.¹⁹ Onun için Türk Millî Mücadelesi'ni sevk ve idare edenler, savaşla beraber gerçekçi ve tutarlı bir “millî siyaseti” de titizlikle yürütmek zorundaydılar. Dolayısıyla bu dönemde Türk dış politikasında, bağımsızlığını henüz elde edememiş ya da sömürgeci devletlerin hedefleri arasında yer alan ülkeler, özellikle de Müslüman topluluklara sahip memleketler önem ve öncelik kazanmıştır. Bunların başında da Afganistan gelmektedir.²⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, her zaman Afganistan'a özel bir ilgi göstermişti. Mustafa Kemal, sahip olduğu jeopolitik kültür ile Türkiye'nin konumunu yerinde değerlendiriyor, ülkeyi Batı'ya doğru götürmeyi

Dergisi, S. 46, Ekim 1990, s. 21.

¹⁴ İngiltere'nin kaygıları için Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 48-49.

¹⁵ A. Çeçen, **Atatürk ve Avrasya**, s. 193-195.

¹⁶ Türkiye, 1919'da bir kurtuluş savaşına başlarken kuşkusuz dünyanın o günkü bu durumundan cesaret alıyordu. Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 43.

¹⁷ D.V. Mikusch, **Gazi Mustafa Kemal**, İstanbul, 1981, s. 303.

¹⁸ L.Dupree, **Afghanistan**, s. 445-447.

¹⁹ Mustafa Kemal Paşa 29 Ocak 1921'de Ankara'da, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi Yetkilisi Eşba Yoldaş'ı kabulünde; Türkiye'nin Batı Emperyalizmine karşı mücadeleyi, bütün Doğu Milletleri hesabına yürüttüğünü ve bu öncü rol nedeniyle gurur duyduklarını da ifade eder. Bkz. Rem Kazancıyan, **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri, Yeni Belgeler (1920-1922)**, İstanbul, 2000, s. 16.

²⁰ S.Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, s. 103.

hedeflerken doğuyla ilgisini kesmiyor ve Türkiye'nin doğusunda yer alan Türk ve İslam ülkeleri ile yakından ilgileniyordu.²¹ Bu doğrultuda üretilen dış politika da Afganistan'a özel bir yer veriliyordu. Türkiye ile Afganistan arasında uzaklık oldukça fazla olmasına rağmen din ve kısmen de olsa dil benzerliği bu iki ülke arasında sevgi ve saygıyı devamlı kılıyordu.²² Orta Asya Türk Dünyası'nın güney ucunda yer alan Afganistan'ın, Türklerin dünyaya Doğu'dan açılan kapısı olduğunu Mustafa Kemal iyi biliyor ve bu nedenle bu ülkeye yakın ilgi gösteriyordu.²³ Bu doğrultuda Afganistan ile Türkiye, Müslüman iki ülke olarak geleceğe doğru bir dayanışma düzenine giriyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Afganistan ile yakınlaşma süreci içine girmesi, doğuda denge sağlama ve Asya'ya açılma politikası olarak görülebilir. Türkiye'nin Afganistan ile sınırı yoktu ama Afganların Türk dünyası içinde yer almaları bu ülkeyi Türkiye'nin gözünde öne geçiriyordu. Afganistan'ın istiklâl savaşı ile Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki Millî Mücadelesi hemen hemen aynı sıralarda başlamış ve iki milleti manen birbirine bağlamıştı.²⁴ Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk milletinin vermekte olduğu Millî Kurtuluş Savaşı'na İslam milletleri sempati ve ümitle bakıyorlardı.²⁵ Bunların başında da Afganistan ve Hindistan Müslümanları geliyordu.²⁶ Halifeliği elinde bulunduran Türkiye'ye İngiltere destekli Yunan saldırısı, Müslüman alemindeki tepkiyi daha da artırdı.²⁷ Tutsak düşmüş halifenin kurtarılmasının söz konusu olduğu imajı, Kurtuluş Savaşı boyunca mücadeleyi yürüten kadroya kendi amaçları doğrultusunda İslamî duyguların gücünden yaralanma olanağı sağladı.²⁸ Halifeliği kurtarmak için doğudan yardımlar gönderiliyordu.²⁹ Bu noktada Türkiye ve

²¹ Geçmişte yaşanan olaylardan ders alan Mustafa Kemal Paşa, İslamcılığı da Turancılığı da Millî politika olarak reddetti. Fakat O, Doğulu milletlerle iyi geçinmek, anlaşmak ve işbirliği etmek fikrini ihmal etmiş değildi. Bkz. Aptulihat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s. 45.

²² Ahmet Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk 4. Uluslar Arası Kongresi*, C.II, 25-29 Ekim 1999, s. 1119.

²³ Atatürk'ün Afganistan'a gösterdiği yakın ilgi, Afganların da Mustafa Kemal'e ve onun yaptığı yeniliklere ilgili davranmalarını beraberinde getirmiştir. Atatürk'ün Afganları öven açıklamalar yapması üzerine onlar da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne saygı gösteren resmi açıklamalar yapmışlardır. Bkz. A. Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, s. 195.

²⁴ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 33.

²⁵ Özellikle Sevr antlaşması ile Osmanlı'nın ve dolayısıyla hilafetin ortadan kaldırılmaya çalışılması Hindistanlı Müslümanları öfkeliyor ve İngiliz düşmanlığını körükleyip cihat duygularını besliyordu. Bkz. A. A. Arghandawi, *Afganistan's Struggle for Independence*, s. 144.

²⁶ M. Saray, *Atatürk Ve Türk Dünyası*, s. 37.

²⁷ L. Dupree, *Afganistan*, s. 445-447.

²⁸ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika*, C. I, Ankara, 1995, s. 188.

²⁹ Paul Gentizon, *Mustafa Kemal Ve Uyanan Doğu*, İstanbul, 2001, s. 28-29.

Afganistan kader birliği yapıyorlardı. Şartlar ortak düşmana karşı bir dayanışma düzenini kendiliğinden gündeme getiriyordu. İki ülke arasında Türk unsuruna dayanan bir beraberlik sadece emperyalist saldırılara karşı bir direniş değil, geleceğe dönük biçimde bir Türk inisiyatifinin de devrede olmasını sağlayacaktı. İngilizlerin güneyden, Asya'nın ortalarına doğru girme planında İran ve Afganistan ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin de bölge ülkeleri ile beraber hareket etme politikası gündeme geliyordu.³⁰ Türkiye ve Afganistan emperyalist ülkelere karşı kendilerini savunmaya dönük işbirliğini gerçekleştirmişlerdir.³¹ Atatürk döneminde, Afganistan'a dönük Türk politikasının ana amacı bu şekilde değerlendirilmelidir.³²

Mustafa Kemal'in batılı emperyalistlere karşı doğunun mazlum milletleriyle dayanışmaya girmesi, dünya politikasında yeni dengeler oluşturma eğiliminin göstergesi sayılabilir. Sovyet Rusya da bu dayanışmanın içerisindeydi.

Afganistan'ın İngiltere'yi tedirgin eden konumundan yararlanmak isteyen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu ülke ile temas kurmakta gecikmedi. Aslında Türkler ile Afganlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığı gibi temelleri epeyce gerilere giden tarihî ve dinî bağlar da mevcuttu.³³ O sebeple, İngiltere ve müttefiklerine karşı mücadeleye hazırlanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 18 Ağustos 1920 tarihli İtimatname ile Türk Ordusu zabitlerinden Abdurrahman Bey'i Afganistan Hükümeti nezdine mutemet mümessil olarak gönderdi.³⁴ Abdurrahman Bey ancak Temmuz 1921'de Kâbil'e ulaşabildi ve işbirliği teklifiyle birlikte Mustafa

³⁰ Ü. Halûk Bayülken, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara, 2000, s. 41.

³¹ Bu işbirliğini Emanullah Han'ın İngilizlere yönelik şu tepkisinde görmek mümkündür: "*İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin haklarına ne derece riayetkar olursa, Afgan milleti İngiltere'ye o derece dostluk eder. İngiltere hükümetinin işlediği hataları yüzünden İslam âlemi zahmet çekmeye devam ettiği sürece bizim dostluğumuza bir dakikalık olsun güvenilmesi ve dayanılması mümkün ve doğru değildir.*" Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 59.

³² İngiliz kaynaklarına göre, daha Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmadan Afganistan'la ilişkiler başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde Ankara'da savaş hazırlıkları yaparken aynı anda Bolşevikler ve Suriye'deki Yasin Paşa ile temas kurarak Afganistan ve Hindistan'a heyet göndermişti. Ancak bu iddiaların doğruluğu pek mümkün değildir. Bkz. S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 106.

³³ Mehmet Gönlübol Cem Sar, **Atatürk ve Dış Politikası (1919 –1938)**, Ankara, 1997, s. 87.

³⁴ Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya, BMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla gönderilen 25. 8. 1920 tarihli telgrafta Kâbil Mümessillğine atanan Abdurrahman Bey hakkında şu bilgi verilmektedir: "...AnasılAfganlı olup beş senedenberi Türkiye ordusu zabitanı meyanında bulunan Abdurrahman Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Emir-i Afgan nezdinde Mümessil tayin edilmiş ve mumaiyleh bundan beş gün mukkadem Erzurum ve Nahcivan'a uğramak üzere Moskova tarikile Afganistan'a azimet eylemiştir...." Bkz. Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, Ankara, 1993, s. 5-7.

Kemal'in bir mektubunu da Emanullah Han'a takdim etti. Bu mektupta; Birinci Dünya Savaşı'nda savaşıyan tarafların az çok sulha ulaştıklarına işaretle, batılı Hıristiyan milletlerin bu arada Hilâfeti de elinde bulunduran Türklere karşı hâlâ savaşı sürdürmek istedikleri belirtilmekte ve buna sebep olan İngiltere'nin aynı zamanda Afganistan'ı da tehdit ettiğine dikkat çekilmekteydi. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Afganistan'a temsilci göndermesi fikri stratejik bir yaklaşım olup uluslararası alanda dayanışma ve yardımlaşma yoluyla destek sağlamaya yönelik bir hareketti. Esasen, Afganistan'ın da böyle bir temasa ihtiyacı vardı ve bu ülkenin bir süreden beri Ankara'ya bir elçi yollayacağı haberleri de yayılmaktaydı.³⁵

Emanullah, İngiliz emperyalizminin tehdidinin farkındaydı ve uluslararası alanda desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Onun için Türkiye gibi Afganistan da Sovyetlere yaklaşmış görünüyordu.³⁶ Devletini Avrupa'da temsil etmek ve anlaşmalar yapmak üzere gönderdiği Türk asıllı Muhammed Veli Han, 28 Şubat 1921'de Moskova'da Sovyet Rusya ile bir dostluk anlaşması da imzalamıştı.³⁷

1. 1921 Türkiye-Afganistan Antlaşması

Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile bir dostluk ve yardım anlaşması yapması için Moskova'ya gönderdiği³⁸ Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti Moskova'da bulunduğu sırada, 1919 yılında İngiltere egemenliğinden kurtulan Afganistan da Türkiye gibi Sovyet Rusya'dan destek ve yardım sağlamağa çalışıyordu. Moskova'daki Muhammed Veli Han başkanlığındaki Afgan heyeti ile Türk heyeti arasındaki³⁹ görüşmede; Muhammed Veli Han'ın Türkiye ile bir anlaşma imzalamaya

³⁵ Salim Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 107.

³⁶ İngiliz Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Afganistan'ın Sovyet Rusya ile olan diyalogundan büyük bir endişe duymaktadır. Nitekim 6 Mart 1922'de İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü'nün İstanbul Kolu hükümetine şöyle bir Rapor iletmiştir: "Sovyet Büyükelçisi Aralov ile Mustafa Kemal, Anadolu'da bir Asyalılık (Pan-Asiatic) kongresi toplamak için görüşmeler yaptılar. Görüşmelere Afgan ve Azerbaycan temsilcileri de katıldılar. Aralov, Asya halklarının artık kapitalistlere ve emperyalistlere boyun eğmeyeceklerini söyledi. Aralov, ayrıca Anadolu ile Rusya arasında bir ekonomik anlaşma yapılması için çaba harcıyor." Bkz. Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C.IV, Ankara, 1984, s. 218.

³⁷ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 105-108.

³⁸ A. Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s. 66. Giden heyette Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey, Doktor Albay İbrahim Tali Bey, Rize Mebusu Osman Bey ve Yarbay Seyfi Beyler yer almıştır Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 117.

³⁹ Rıza Nur bu gelişmeyi şu şekilde aktarmaktadır: "Moskova'da bulduklarında geniş yetkilere haiz bir Afgan mümessilinin Moskova'da Ruslarla görüşmelerde bulunduğunu ve kendileriyle görüşmeleri sırasında "Muahede yapalım." Teklifinde bulunduğunu belirtir. Afgan görevlisinin "Metni hazırlayın

yetkili olduğu öğrenilince bu fırsat değerlendirmeye çalışılmıştır.⁴⁰ Bu görüşme zemininin hazırlanmasında İslam ülkeleri arasında çeşitli paktlar yaparak İngilizlere karşı bir blok oluşturmaya çalışan Rusya'nın rolü büyüktür.⁴¹ Nitekim Sovyet Rusya'yu ilk tanıyan devlet Afganistan, Afganistan'ı da ilk tanıyan devlet Rusya olmuştur. Bu gelişmeler sonrasında 28 Şubat 1921'de Rus-Afgan Antlaşması imzalanmıştır.⁴² Hemen bu antlaşmadan üç gün sonra da iki Müslüman ve kardeş millet arasında 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Andlaşması İmzalanmıştır.⁴³ 1 Mart 1921'de imzalanan bu anlaşma esasında onaylanmamış olan 1920 Gümrü Anlaşması'nın hukuki geçerliliği kabul edilmeyecek olunursa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin imzalamış olduğu ilk uluslararası anlaşma olarak kabul edilebilir. (Antlaşmanın tam metni için bkz. EK II)

Bu antlaşma ile Türkiye, Afganistan Devleti'nin bağımsızlığını açıkça tanımıştır. Afganistan, 1919'da İngilizlerle imzaladığı mütareke niteliğindeki bir anlaşmayla bağımsızlığına kavuşmasına rağmen İngiltere ile kesin barış antlaşması yapamamış ve bağımsız bir devlet olarak kendisini henüz dünyaya tanıtamamıştı. Sadece Sovyet Rusya, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştı. Türkiye, bu antlaşma ile bağımsız Afganistan'ı tanıyan ikinci devlet olmuştur.⁴⁴ Afganistan ise Türk devletinin temsilcisi olarak Ankara Hükümeti'ni dolaylı olarak tanımaktaydı.⁴⁵ Antlaşmanın giriş kısmında, Türkiye devleti ile Afganistan'ın maddi ve manevi yönden bütünüyle ortak çıkarlara sahip oldukları ve taraflardan birinin mutluluk veya felaketinin öteki tarafı da aynı oranda etkileyeceği inancıyla öteden beri var olan manevi birlik ve doğal ittifakı, siyaset

imzalayalım." Dedğini bu Afgan görevliler için çok saf ve kendilerini Halife'nin adamları olarak gördükleri için büyük saygıda bulduklarını belirtir. Rıza Nur, Yusuf Kemal Bey'in andlaşmaya başlangıçta pek sıcak bakmadığını ama kendisinin ısrarı sonrasında bunu kabul ettiğini söyler. Rıza Nur, Afganlarla andlaşma metninin dili konusunda sıkıntı yaşadıklarını, Türkçe metin dışında yazılması gereken Farsça metinde heyette bulunan ve çok az Türkçe bilen Suriyeliden yardım aldıklarını söyler." Rıza Nur Hatıralarının bu kısmında Afgan Emiri Emanullah'ın eşinin Suriyeli olduğunu ifade ediyorsa da bu yanlış bilgidir. Bkz. Rıza Nur, **Moskova- Sakarya Hatıraları**, İstanbul 1993, s. 96-97.

⁴⁰ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981, s. 19.

⁴¹ S. Cöğçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 108.

⁴² Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 119.

⁴³ **ATASE Arşivi**, Kutu : 1082, Gömlek : 10, Belge No : 1; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, 1995, s. 72; A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 196; G. Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 14; A. Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s. 193; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 58; K. Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz**, s. 119.

⁴⁴ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 57.

⁴⁵ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Ankara, 1981, s. 206.

alanına geçirmek amacıyla yapıldığı belirtilmişti.⁴⁶ Taraflar, tüm doğu milletlerinin özellikle Hive ve Buhara Hanlıklarının tam bağımsızlıklarını ilân etme hakkına sahip bulduklarını teyid⁴⁷ ile herhangi bir sömürgeci devletin⁴⁸ taraflardan birine tecavüzünü doğrudan doğruya kendilerine yapılmış bir saldırı olarak nitelermeyi ve buna tüm güçleri ile karşı koymayı taahhüt ediyordu.⁴⁹ Ayrıca taraflar herhangi birine düşman bir devletle antlaşma imzalamamayı, öteki devletlerle anlaşma yaparken de birbirlerine bilgi vermeyi kabulleniyorlardı.⁵⁰

Türk-Afgan antlaşmasında dikkati çeken en belirgin özellik, ilk kez bir antlaşmada doğu topluluklarının uyanışından, bağımsızlık ve özgürlüklerinden söz edilmesidir. Yine bu antlaşmaya göre Türkiye'nin ilk kez bir doğu ülkesine eğitim alanında yardım yapmasını öngörmektedir;⁵¹ ki bu yardımlar uzun yıllar devam etmiştir.⁵²

Moskova'da 1921'de imzalanan bu antlaşma siyasi açıdan büyük bir önem taşıyordu. Bağımsızlığına yeni kavuşan Afganistan Anadolu'da kurulan yeni Türk Devleti'ni tanıma konusunda ilk adımı atmış oluyor, maddî destek için gücü olmadığından manevî desteğini veriyordu.⁵³ Türkiye de hem sivil, hem askerî alanda Afganistan'ın eğitimine yardımcı olmayı kabulleniyordu. Antlaşma hem Afganistan

⁴⁶ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 258.

⁴⁷ L. W. Adamec, *Afganistan's Foreign Affairs*, s. 61.

⁴⁸ İngiltere anlaşmanın özellikle bu kısmında kast edilen sömürgeci devletin kendisi olduğunu düşünerek Afganistan'a tepkide bulunmuştur. Bkz. L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 250-252.

⁴⁹ İki ülke arasındaki uzaklık nedeniyle kuramsal da kalsa bir emperyalist devletlere karşı bir ittifak bağı (4. ve 5. maddeler) oluşturduğu için, bir dayanışma antlaşması niteliğindedir. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, (1920-1945), Ankara, 2000, s. 24.

⁵⁰ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 58.

⁵¹ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 58; Antlaşmada Afganistan'a eğitim alanında yardıma ilişkin 8. maddesi şöyledir: "Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi, bu öğretmen ve subayların en az 5 yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse, yeniden eğiticiler göndermeyi yüklenir." Bkz. Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1997, s. 89.

⁵² İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, s. 24; S. Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 109.

⁵³ Ankara Hükümeti 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'ndan sonra, maddî yönü olmayan fakat moral gücü yüksek olan. 1 Mart 1921 Türkiye-Afganistan arasındaki antlaşmayı imzalayarak derin bir nefes aldı. İki ülke arasında bir dostluk ve işbirliğinin ötesinde, uzaklık ve muhabere zorlukları nedeniyle, kağıt üzerinde kalsa bile, bir "Dayanışma Antlaşması" diyebileceğimiz bu antlaşma ile ilk kez Doğu Milletlerinin uyanışından ve onların bağımsızlık ve özgürlüğünden söz edilmektedir. Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın uluslararası alanda açtığı çığırın ilk somut sonuçlarından. Bkz. A. Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", s. 1119.

Hükümeti⁵⁴ hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından⁵⁵ kabul ve tasdik edilmiş⁵⁶ olup daha sonraki Türkiye-Afganistan antlaşmalarına temel oluşturmuştur. Antlaşma gerçek anlamı ile bir savunma ittifakı ve her alanda işbirliği antlaşması niteliğindedir. Ancak bu antlaşmanın uluslararası yankılarına bakıldığında özellikle İngiliz Hükümeti'nin büyük kuşkular beslediği görülmektedir.⁵⁷ İngilizler, Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'nı Hindistan'daki sömürge topraklarına yönelik büyük bir tehdit olarak değerlendirdi.⁵⁸ Hindistan'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a göre bu antlaşma; Batı emperyalistlerine karşı ayaklanmaya hazır olan Hindistan İmparatorluğu'na son verebilir⁵⁹ ve doğuda güçlü bir İslam bloğunun doğmasına neden olabilirdi.⁶⁰ Başka bir deyişle, İngilizler Türk aleyhtarı bir politikanın Hindistan Müslümanlarını etkileyeceğinden, böylece İslam dünyasını İngilizlere karşı

⁵⁴ Emanullah, Türk-Afgan Antlaşması'nı 22 Ekim 1922'de onaylamıştır. 16-17 Ocak 1923'de, İzmit'te bu gecikmenin sebebi Mustafa Kemal Paşa'ya sorulduğunda, O, şu açıklamayı yapmıştır: "...Afganlarla bu anlaşmayı yapmıştık. Son zamana kadar Afgan Emiri bu anlaşmayı onaylamıyordu. Fakat son zaferin ardından onaylamış, örneği Ankara'ya gelmiştir. Afganistan'ın bağımsız olduğunu hemen hepimiz biliriz. Fakat siyaseti belli olmayan bir istiklal. Bazen Ruslarla gibi görünüyor, aynı zamanda İngilizlerle gibi görünüyor." Mustafa Kemal Paşa Afganistan'ın dış politikadaki bu yanlış idaresini eleştirdikten sonra, Afgan devlet adamlarının yetersizliğini dile getirmiştir. Emanullah için ise; "fakat Emir de cahil imiş" der. Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 125.

⁵⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi antlaşmayı, 21 Temmuz 1921 günü onaylamış ve böylece yürürlüğe girmiştir. Bkz., BCA, No: 030. 18. 01/03. 29. 11, (3 Temmuz 337 tarihli Layihayı Kanuniye); Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 187; *Düster Üçüncü Tertip, C. II*, s. 99.

⁵⁶ Afganistan Emiri Emanullah Han, Ekim 1922'de Kabil Abdgah Camii'nde halk huzurunda, 1 Mart 1921 tarihli Türk Afgan Antlaşması'nı onayladı. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 60.

⁵⁷ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 1995, s. 187.

⁵⁸ İngilizler, Türk-Afgan Antlaşması'nın Sovyet Rusya'nın zorlamasıyla imzalanmış olduğunu savunmuşlardı. Oysa Türk belgelerinde, yayımlanmış Rus belgelerinde ve antlaşmayı imzalamış olan Yusuf Kemal Tengirşek'in ve Dr. Rıza Nur'un hatırlarında bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir ifade bulunmamıştır. Buna rağmen Türk-Afgan Antlaşması ile 28 Şubat 1921 günü Moskova'da imzalanmış olan Rus-Afgan Antlaşması arasında bazı benzerlikler varlığı ilgi çekicidir. Geniş bilgi için Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 59.

⁵⁹ Bu dönemde Hindistanlı Müslümanlar arasında Halifelik'in kaderi ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında büyük bir endişe bulunmaktaydı. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 52.

⁶⁰ İngilizler, Türk-Afgan Antlaşması'nda bir İslam Konfederasyonu kurulması, Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler kurulması, Afganistan'ın savunması için bir Türk askerî kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddeler olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre bu antlaşma, Kemalistlere, Kâbil'e gönderecekleri askerî kurulun yardımıyla Afganistan'ı Hindistan'ın etine batacak bir diken biçiminde getirebilecek planlarını uygulamak için ortam hazırlayabilirdi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horece Rumbold'a bakılacak olursa, Kemalist önderler, bu anlaşmayı, Türkiye'nin Doğuda kazanacağını büyük zafere yönelen önemli bir atılım olarak niteliyor; bunun, İngiltere'yi çok üzeceğine ve esasen, herhangi bir anda, Batı emperyalistlerine karşı ayaklanmaya hazır olarak Hindistan İmparatorluğuna son verecek ve Doğuda güçlü bir İslam bloku doğmasına yardımcı olacak İslam Federasyonuna giden yol olduğuna inanıyorlardı. S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. II*, s. 59; aynı yazar, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 164-165; S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 110.

birleştirip ayaklandıracağından korkmaktadır. Bu nedenle Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimi bu konuda İngiliz Hükümeti'ni zaman zaman uyarmıştır.⁶¹ Bu antlaşmanın sağlamış olduğu olumlu ortam Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkileri gittikçe geliştirmiştir.

2. 1928 Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Öncesi Gelişmeler ve Antlaşma

1921 Antlaşmasından sonra aralarında hiçbir çıkar çatışması bulunmayan Türkiye İle Afganistan arasındaki işbirliği devamlı bir gelişme göstermiştir.⁶² Daha Türk-Afgan Antlaşması yapılmadan önce, Türkiye Kâbil'e Abdurrahman Bey'i elçi olarak yollamıştı.⁶³ Abdurrahman Bey Temmuz 1921'de Kâbil'e varabilmişti.⁶⁴ O, Yeni Türkiye'nin ikinci elçisidir. İlk elçilik Azerbaycan'da, ikincisi Afganistan'da açılmıştır. Abdurrahman Bey de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yurt dışına gönderdiği ikinci resmî temsilci olma şerefini kazanmıştı. O zamanlar bu misyonlara “mümessillik” deniyor idiye de bunlar fiilen elçilik görevi yapmışlardır. Abdurrahman Bey, Kâbil'e giderken güven mektubundan başka, Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan Emiri Emanullah Han'a bir de özel mektup götürmüştü.⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa, Afgan Emiri Emanullah Han'a gönderdiği mektupta; İngilizler aleyhine birlikte çalışmayı önermişti.⁶⁶ Emanullah, Türkiye'ye olan sempatisini Sultan Ahmet Han'ı Ankara'ya

⁶¹ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001, s. 131. Hindistan Bakanı Montagu'ya göre Türkiye'nin kaderi Hindistan İmparatorluğunun iç ve dış güvenliğini etkilediği için, İngiltere'nin İslam sorunu konusunda Fransızları taklit etmesi gerektiği görüşünü ileri sürüyor; Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa dünyadaki düzen aleyhtarı güçlerle birlikte Bolşeviklerle Birleşerek, sayısız ajanları aracılıyla Irak, Suriye, Filistin Mısır, Kuzey Asya, Çin Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'nin başına bela kesileceklerini ihtar ediyordu. Türkler savaşıkları sürece Hindistan'da huzursuzluk, kargaşalık ve tehlike egemen olacak ve her yanda İngiliz çıkarları zarar görecek. Montagu'nun bu görüşlerine İngiliz kara ve deniz kuvvetleri danışmanları da katılıyorlardı. Bkz. S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika*, C. I, s. 187-188.

⁶² M. Gönlübol-C. Sar, *Atatürk Ve Dış Politikası (1919-1938)*, s. 89.

⁶³ H. Bal, “Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri”, s. 259. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir'e yazdığı 25 Ağustos 1920 tarihli telgrafta Abdurrahman Bey hakkında şu bilgileri vermektedir: “Anası Afganlı olup beş seneden beri Türkiye ordusu zabitanı meyanında bulunan Abdurrahman Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Afgan Emiri nezdine mümessil tayin edilmiş, adı geçen bundan beş gün önce Erzurum ve Nahçıvan'a uğramak üzere Moskova yoluyla Afganistan'a hareket etmiştir. Tarafımdan Emir Hazretleri'ne yazılan bir özel mektup Abdurrahman Bey'e verilerek gönderilmiştir. Bu hususların Halil Paşa'ya da teliğini rica ederim.” Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 207.

⁶⁴ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 495. Afganistan'da görev yapan Türk Elçileri Abdurrahman Bey (1921), Fahreddin Paşa (1922), Nebil Bey (1926), Yusuf Hikmet Bayur (1928) dur. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 276.

⁶⁵ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 39-40.

⁶⁶ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 208.

Afgan Elçisi olarak göndermekle kanıtlamıştır.⁶⁷ Sultan Ahmed Han, 9 Nisan 1921'de Hopa'dan Türkiye'ye girmiş,⁶⁸ hiç vakit kaybetmeden Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla⁶⁹ Türkiye'ye geldiğini haber vermiş Türk Ordusunun kazandığı İkinci İnönü Zaferini de kutlamıştı.⁷⁰ Afganistan'ın tanınmış bir diplomatı olan Sultan Ahmed Han heyetiyle birlikte 21 Nisan 1921'de Ankara'ya gelmişti.⁷¹ Sultan Ahmed Han'ın Ankara'ya elçi olarak gelişi Türk basınınca çok önemsenmiş, İslâm ve Doğu'nun tarihinde bir dönüm noktası olarak yorumlanmıştı.⁷² Bu adım Türk-Afgan ilişkilerinin gelişmesi yönünde sıcak ilişkilerin başlangıcı olmuştur.

Afgan heyeti 25 Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından samimi bir ortamda kabul edilmiş,⁷³ Sultan Ahmed Han itimatnamesini takdim etmişti.⁷⁴ Kabulde Mustafa Kemal Paşa, Afganistan Elçisi'ni kabul etmekten memnuniyetini dile getirdikten sonra, İslâm dünyasında meydana gelen uyanışın İslâm milletlerini dayanışma içinde harekete sevk ettiğini belirtmişti.⁷⁵ Buna karşılık Ahmet Han da asırlardan beri İslâm âlemine alemdar olan Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gösterdiği başarının Afgan halkını son derece sevindirdiğini anlatarak Türk Milleti'nin yükselmesi ve başarılı olmasının İslâm âleminin de yükselmesini temin edeceğini beyan etmişti.⁷⁶ Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan ittifak antlaşması

⁶⁷ N. Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s. 230; K. Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, s. 121.

⁶⁸ ATASE Arşivi, Kutu : 666, Gömlek : 187, Belge No : 2.

⁶⁹ Sultan Ahmet Han'ın Türkiye'ye ayak basar basmaz Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Türkiye için Enveristan sözcüğünü kullanması ilginçtir. Bu ifade Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Afganistan'da büyük bir şöhretinin bulunduğunu ortaya koymakla birlikte, muhtemelen Afgan Elçisi, onun Türkiye'de büyük bir itibar kaybına uğradığını ve Mustafa Kemal'in de Enver Paşa'ya soğuk durduğunu bilmemektedir. Telgraf metni için Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 130.

⁷⁰ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 62.

⁷¹ ATASE Arşivi, Kutu : 1232, Gömlek : 123, Belge No : 1; G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 148.

⁷² N. Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, s. 229.

⁷³ S. Cöğçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 113.

⁷⁴ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 63. Sultan Ahmet Han başkanlığında Afgan diplomatik kurulu Mustafa Kemal'le uzun bir görüşme yapıyor; ona Afganistan Emiri'nin kişisel imzasını taşıyan bir mektup takdim ediyordu. İngiliz İstihbaratı'na bakılacak olursa, bu mektupta, Türk-Afgan dostluk antlaşmasının en erken vakitte ve Ankara'dan Kabil'e ivedilikle kurullar gönderilmesi dleniyordu. Afgan temsilcisine sözlü olarak karşılık veren Mustafa Kemal, TBMM'nin, söz konusu antlaşmanın onaylanmasını ivedilikle görüşeceğini; Dinî işler, Ulusal savunma ve Dışişleri Bakanlıklarınca seçilen murahhasların Afganistan'a hareket ettiklerini bildiriyordu. Bkz. S. R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 187.

⁷⁵ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 150.

⁷⁶ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 8. Afgan Elçi yaptığı bir başka konuşmasında bu konu ile ilgili olarak Türkiye'nin önemini şöyle vurgulamıştır: "İslam büyük bir gövdedir. Bu vücudun kafasını Türkler, Azerbaycan boynunu, İran göğsünü, Afganistan kalbini,

hakkında da Mustafa Kemal Paşa, iki kardeş milletin birlik içinde hareket edeceğinden şüphesi olmadığını ve Afganistan'a yardım etmenin Türk milleti için bir vazife olduğunu bu hususta her türlü fedakarlığın memnuniyetle yapılacağını bildirmiş,⁷⁷ Ahmed Han ise, TBMM Hükümeti'nin Afganistan'a göndereceği heyetin Emanullah Han tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edileceğini bildirmişti.⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa 10 Haziran 1921'de Ankara'da Afgan Elçiliği'nin⁷⁹ açılış törenine de katılarak Türk-Afgan dostluğuna verdiği önemi göstermişti.⁸⁰ Törende ayrıca bakanlar kurulu üyeleri mebuslar ve Sovyet Rusya'nın elçilik görevlileri de hazır bulunmuştu.⁸¹ Sultan Ahmed Han bu törende yaptığı konuşmada; iki ülke arasındaki dinî bağların böylece resmî ilişkilerle de güçlendirildiğine işaretler; Türk-Afgan anlaşmasının İslâm dünyasının kurtuluşu için büyük umutlar yarattığını, Türkiye-Afganistan ve Rusya arasındaki ittifakın Doğu'yu, İslâm dünyasını ezip yok etmek isteyen sömürgecilerin ellerini kıracağını belirtmekte ve gelecek için ümitli olduğunu ifade etmişti.⁸² Afgan elçiliğine bayrağı bizzat çeken Mustafa Kemal,⁸³ yaptığı konuşmada Sultan Ahmed Han'ın görüşlerini paylaşarak yüzyıllardır İslâmiyet için tek başına savaşan Türklerin yanına bundan böyle Afganistan'ın da katılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmişti.⁸⁴ Bunun yanında, iki ülkenin işbirliğinin İslâm ülkelerinin menfaatine olduğunu ve dünya siyasetinde bir denge yaratabileceğini belirterek bütün İslâm dünyasının bağımsızlık isteğine işaretler, Afganistan gibi onları da hür ve müstakil

Hindistan da karnını oluşturur. Mısır ve Filistin, Irak ve Türkistan ise bacakları ve kollarıdır. Nasıl kafaya sert bir şekilde vurulduğu zaman, o vücudun bütün azaları ondan nasıl müteessir olursa, işte İngiltere bizim kafamıza sert bir şekilde vurdu..." Bkz. Ali Asghar Khan, "Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Malî Yardımı (1919-1923)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. VIII, İzmir, 1993, s. 204.

⁷⁷ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 509.

⁷⁸ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 7-8; H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 259.

⁷⁹ Afgan Elçiliği'nin kira bedelini Türkiye Cumhuriyeti Devleti ödemiştir. Bunu 31. 12. 1922 tarihli Bakanlar kurulu kararından anlamaktayız: "Efgan Sefarethânesince işgal edilmekle olan bina sahibinin müracaatla binası kirasının Temmuzdan itibaren verilmediğini ifade ve vâki' olan istifsara cevaben de Sefâret-i müşarünileyhadan alınan tezkirede Kabil'deki Sefaretimiz için icap eden bina ve vesait-i vesaire Efgan Hükümetince te'min dilmekte olduğunu bildirilmesine nazaran şehrimizdeki Efgan Sefarethanesi icarının da tarafımızdan itası münasip olacağına dâir Hâriciye Vekâletinin 25.12.338 târih ve Umûr-u İdariye Müdüriyeti 749/7837 numaralı tezkiresi İcra Vekilleri Heyetinin 31.12.338 tarihindeki içtimâında ledet-tezekkür mezkûr icarın Hükümetçe tesviyesi takarrür itmiştir." Bkz., *BCA*, No: 030. 18. 01/ 06. 42. 19.

⁸⁰ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 113.

⁸¹ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 151.

⁸² Afgan Elçinin konuşması için bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 66-67.

⁸³ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 563.

⁸⁴ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 67-68.

görmekten büyük mutluluk duyacağını, ayrıca doğudaki mazlum milletlerin Türkiye-Afganistan ve Sovyet Rusya arasındaki ittifaktan sevinç duyduklarını ifade etmiş,⁸⁵ yakında Afganistan'da bir elçilik açılacağını da vurgulamıştı.⁸⁶

Bu dönemde Türk-Afgan ilişkilerinin belki de en güzel göstergesi, Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han'ın Batılı bir misafiriyle yaptığı sohbet; "Tüm İslâm ülkeleri Türk sorununu kendi sorunları sayıyorlar"⁸⁷ şeklindeki sözleri olmuştu. Bu tavır iki ülke ilişkilerinin ulaştığı seviyeyi ve diğer İslâm ülkeleri hakkındaki düşüncelerini göstermesi bakımından önemliydi. Buradaki düşünceler her iki devletin yöneticilerinin beklentilerinin bir ifadesiydi.⁸⁸ Gittikçe güçlenen Türk-Afgan ilişkileri içinde Afganistan'ın, Kurtuluş Savaşı'ndaki taraflı tutumundan dolayı İngiltere'yi protesto etmesine kadar gitmiştir. Afganistan'ın bu notası, Müslümanlar arasındaki dayanışmanın göstergesiydi. Artık bu iki millet, birbirinin sevinciyle sevinmekte, üzüntüsüyle üzülmekteydi. Sovyetler'den sonra Afganistanla da gerçekleşen yakınlaşma, emperyalizme karşı yıkılmaz bir "Doğu Birliği"ne gidış olarak değerlendirilmekteydi.⁸⁹

Türkiye'nin bütün bayramlarını ve zaferlerini kutlayan Sultan Ahmet Han, Emanullah Han'ın şu sözlerini de TBMM'ne duyurmaktaydı.⁹⁰ İngilizlere hitap ederek "*Türkiye'ye karşı ne kadar iyi davranırsanız, Afgan ulusunun kalbini de o oranda kendi lehinize kazanırsınız. Türkiye'yi ve İslâm dünyasını rencide eden bir ulusun Afganlılardan dostluk beklemesi yanlış olur. Bütün İslâm dünyasının gözü ve lideri olan Türkiye'ye karşı suikastlere devam eden devletler, iyice bilsinler ki bu hareketlerinin cezasını çekeceklerdir*".⁹¹ Sultan Ahmed Han, Türkiye'ye gelecek bir felaketin, yarı

⁸⁵ Atatürk döneminde Türkiye ile Rusya, İran, Afganistan, Irak arasında son derece dostça ilişkiler kurulmuştur. Bkz. A. Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 29.

⁸⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I-III., Ankara, 1997, s. 249.

⁸⁷ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, 1991, s. 58.

⁸⁸ S. Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 115.

⁸⁹ N. Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, s. 231.

⁹⁰ *ATASE Arşivi*, Kutu : 1361, Gömlek : 131, Belge No : 1.

⁹¹ Nitekim Emanullah'ın uyarısını içeren, 1 Ekim 1921 tarihinde Hindistan Genel Valiliğinden Londra'ya giden telgrafta şu değerlendirilmede bulunulmuştu: "*Barış şartları Türkiye yararına yumuşatılırsa, bunun, Hindistan'da, Afganistan'da ve Orta Asya'da olumlu etkileri görülecek, İngiltere'nin cömertçe bir jesti, Orta Asya'da İngiltere'ye karşı İslam kaynaşmasını yatıştırarak. Bu telkinin İngiliz hükümetince dikkate alınması önemle rica olunur.*" Bkz. B. N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C.4, s. 1.

İran'ın, öbür gün Afganistan'ın başına da geleceği endişesini vurgulamıştır.⁹² Bu durumun çok iyi tahlil edildiği Atatürk döneminde, Türkiye ile Rusya, İran, Afganistan ve Irak arasında son derece dostça ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır.⁹³ Türkiye, Doğu'nun kurtuluş anahtarı olarak görülmüştür. Emanullah Han Türkiye'ye karşı bu samimi desteğini, Türk Zaferi'nden sonra Boğazlar çevresinde oluşan Türk-İngiliz sürtüşmesinde sürdürmüştü; Türk Zaferi'nin kazanılmasında önemli hizmetleri olan 50 komutana ve Mustafa Kemal Paşa'ya nişanlar göndermiştir.⁹⁴ Afganistan'ın en büyük nişanını Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmiş, beratında “Biraderim Mustafa Kemal Paşa Hazretleri” diyerek samimi bir dostluk örneği sergilemiştir.⁹⁵

Türk-Afgan Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasından⁹⁶ kısa bir süre sonra, Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluk bağlarını ve dayanışmayı sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmek gayesiyle, 1 Mart 1922'de Medine Kahramanı Fahreddin (Türkkan) Paşa⁹⁷ elçi ve fevkalade temsilci olarak Kâbil'e tayin edildi.⁹⁸ Fahreddin Paşa'nın bu göreve getirilmesi⁹⁹ Türkiye'nin

⁹² Doğuda iki devlet vardır; ki batının kestirebildiğinden ve düşündüğünden daha modernleşmiştir; İran ve Afganistan, bunların orta elçi değil büyük elçi bulundurdıkları tek hükümet merkezi Ankara'dır. Bkz. F. Perrone Dı San Martino, *Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal ve Zaferi*, İstanbul, 1998, s. 159.

⁹³ A. Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 29.

⁹⁴ *BCA*, No: 030. 18. 01/07.13. 19, (27. 3. 39 tarihli Kararname)

⁹⁵ N. Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, s. 232.

⁹⁶ Büyük Millet Meclisinde, 21 Temmuz'da Türk Afgan Antlaşması kabul ve tasdik olundu. Bkz. K. Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, s. 187.

⁹⁷ Fahreddin Paşa, Malta'da esaretten kurtulduktan sonra 1921 Eylül sonlarında Ankaraya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de yaptığı konuşmada Onun Kâbil'e elçi olarak görevlendirildiğini söylemiştir. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 94.

⁹⁸ *BCA*, No: 030. 18. 01/029. 38. 4, (3. 6. 1928 tarihli kararname). Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken Afganistan'la ilişkiler konusuna değinirken Fahreddin Paşa'nın görevlendirilmesine şu değerlendirmede bulunmuştur: “...*Bu gayeye doğru yürürken ilk muahedenameyi Efganistan Hü-kümet-i İslâmiyesiyle 1 martta Moskova'da akdettik (alkışlar). Bu muahedemenin tatbikatından olmak üzere Efganistan geçen yaz Ankara'ya bir heyet-i sefaret gönderdi. Bu kardeş devletin sefiri Sultan Ahmet Han (alkışlar) Ankara'da cümlemizin mahububu kulübüdür. Afganistan'da bir mümessilimiz mevcuttur. Namdar ricalimizden birinin tahtı riyasetinde bir heyet-i sefaret dahi bugünlerde Kabil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir. Şevketlü Emîri Afgan Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben bütün Türkiye halkına gönderilen necabet ve samimiyetle müzeyyen name-i giranbeha-yı emaret-penahi, ki birkaç gün evvel huzurunuzda okunup mütefikan ve hararetle alkışlanmıştı, Afganistan'la Türkiye arasında mevcut revabıt-ı uhuvvetkâraneyi bir kat daha tahkim eylemiştir*”. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I-III, s. 249.

⁹⁹ Fahreddin Paşa'ya refakat edecek şahıslar ve onlara ödenecek harcirah ve yevmiyeleri ile ilgili Bkz. *BCA*, No: 030. 18. 01/ 04. 52. 1. Fahreddin Paşa ile Elçilik başkâtipliğine Dahiliye Vekâleti memurlarından Münir, ikinci kâtipliğe eski Hariciye memurlarından Ziya ve evrak memurluğuna gene Hariciye memurlarından Ziyad Beyler atanmışlardır. Fahri Paşa'nın yanında ayrıca üç de subay bulunacaktır. Bu arada Harput Darülhilafe Medresesi Müdürü Ulemadan Mehmet Sadık Efendi'nin Afgan Elçiliği imamlığına atandığı yazılmıştır. Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 214.

Afganistanla münasebetlerine verdiği önemi göstermekteydi.¹⁰⁰ İngilizler Fahreddin Paşa'nın Afganistan'a elçi olarak atanmasından kuşkulandı.¹⁰¹

Fahreddin Paşa, 12 Nisan 1922'de Afganistan'a hareket ettiği zaman Türk Ordusu'da Yunanlıları Anadolu'dan atmak için büyük ölçüde hazırlıklarını tamamlamış bulunuyordu.¹⁰² Türkiye Elçisi Fahreddin Paşa'nın Afganistan'a ulaşmasından iki ay sonra Büyük Türk Taarruzu başladı. Türkiye'den gelen zafer haberleri, Türk Millî Mücadelesi'ni yakından takip eden Afganistan'da büyük sevinç yaratmıştı.¹⁰³ Türk Ordusu'nun Yunan cephesini yarması ve İzmir'i alması üzerine, Afganlılarla Kâbil'de bulunan Hindli, Buharalı ve Türkistanlılar, Türkiye'nin Kâbil Elçiliğine gelerek iki defa TBMM Hükümeti'ni ve Fahreddin Paşa'yı tebrik etmişlerdi.¹⁰⁴ Türk ordusunun zaferlerinin devamı için Hindistan'da dualar edildiği bildirilmiş, ayrıca Emanullah Han da Cuma günü Afganistan'ın her yerinde aynı şekilde dua edilmesini emretmiştir.¹⁰⁵ Emperyalizmin yenilmezliği efsanesi büyük bir yara almış, Doğu halkları bu zaferden cesaret bulmuşlardır.

Emanullah Han, Türk ordusunun zaferi şerefine Kâbil'de Dilküşa Kasrı'nda 10 Ekim 1922'de "Çeşm-i Osmani" ile Rusya, İran, Buhara, İtalya elçileri ile Türklerin ve Afgan devlet adamlarının katıldığı bir resmi ziyafet vermiştir.¹⁰⁶ Davete İngiliz Elçisi katılmamıştır.¹⁰⁷ Emanullah, burada Farsça ve Türkçe olarak yaptığı konuşmada; Türklerin zaferlerinden duyduğu memnuniyeti: *"Evvela cümnenize sıhhat ve afiyet temenni ederim. Bu gece bütün Afganistan, belki bütün İslâm âlemi için bir mukaddes gecedir. Çünkü Türklerin zaferini tesid ediyoruz. Türklerle Afganlılar kardeştir. Türklerin sürürü bizim sürürümüz, kederleri bizim kederlerimizdir. Cenab-ı Hak'dan*

¹⁰⁰ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 260.

¹⁰¹ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 98. 21 Nisan 1922'de İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü İstanbul Kolunun Raporu Fahreddin Paşa'nın görevlendirmesini şöyle değerlendirmektedir: "Kabil Büyükelçiliğine atanan Fahreddin Paşa'ya verilecek talimat konusu görüşüldü. Büyükelçinin, Hint Hilafet komitesi aracılığıyla Gandi'ye bir mektup götürmesi kararlaştırıldı. Büyükelçi, Afganistan'daki İngiliz gizli haber alma örgütü konusunda araştırma yapmakla da görevlendirildi. Fahreddin Paşa, Hindistan Müslümanları derneğine de bir mektup gönderecek ve Ankara'nın teşekkürlerini bildirecek. Paşa'nın yakında Kabil'e hareket edeceği sanılıyor." Bkz. B. N. Şimşir *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. IV, s. 241.

¹⁰² Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 3.

¹⁰³ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 126.

¹⁰⁴ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, C. I (1920-1923), Ankara, 1981, s. 428.

¹⁰⁵ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 9.

¹⁰⁶ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 127.

¹⁰⁷ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 115.

Türkler için büyük muvaffakiyetler temenni ederim. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin muvaffakiyetine dua ederim" dile getirmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca Emanullah Han kardeş bildiği Türk Milleti'nin bu zaferi dolayısıyla Türk komutanlarına çeşitli nişanlar göndermiş, bu zaferin en büyük kahramanı olan Mustafa Kemal Paşa'yı da Afganistan'ın en büyük nişanıyla onurlandırmıştı.¹⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa Afgan Emir'i ve halkının Türk zaferinden duydukları samimi sevince İzmir'den teşekkür etmişti.¹¹⁰

Emanullah Han, bu samimi desteğini Boğazlar çevresinde oluşan Türk-İngiliz anlaşmazlığı esnasında da sürdürmüş ve İngilizlerin Türklerle fiili bir savaşa girmesi halinde Hindistan sınırına yığıldığı yedi fırkalık bir askerî kuvvetle Hindistan'a saldıracağını¹¹¹ belirterek kesin tavrını ortaya koymuştu.¹¹² Emanullah Han'ın başlayacak sulh görüşmelerinde Türklerin desteklenmesi için Londra, Paris ve Roma sefirlerini harekete geçirdiği görülmektedir. Bu elçiler, verdikleri notalarla Türkiye ile yapılacak barışın adil olmasının gerekliliği üzerinde duracaklar ve bunda Afganistan'ın da menfaati bulunduğunu vurgulayacaklardır. Ayrıca, Lozan görüşmeleri sırasında da Afgan diplomatlar çok faal bir şekilde Türkleri desteklemişlerdir.¹¹³ Meselâ 31 aralık 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Reisi Hüseyin Rauf Bey'den Lozan'daki İsmet Paşa'ya çekilen bir telgrafta; bu ülkenin Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmed Han'ın hazırladığı bir mesajın, oraya gelecek olan Afganistan'ın Londra Büyükelçisi Abdulhadi Han'a ulaştırılması istenilmektedir. Telgrafın ekinde yer alan bu mesaj Yunanlıların yaptıkları zulüm ve kötülükleri dile getirmekteydi. Abdulhadi Han

¹⁰⁸ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 11.

¹⁰⁹ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 243.

¹¹⁰ Mustafa Kemal Paşa İzmir'den Hariciye Vekâletine 27.7.1923'te gönderdiği telgrafta: "Afgan Sefiri Ahmet Han'dan aldığım bir telgraf namede, gerek Afgan Emiri ve gerek Afgan milleti namına sulh bayramımız tesid edilmektedir. İzhar ettikleri hissiyat ve temenniyata teşekkür ettiğimin lütfen iblâğımı rica ederim." Hariciye Vekaleti Mustafa Kemal Paşa'nın isteğini şu şekilde dile getirmiştir. Hariciye Vekâletinden Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han Hazretlerine ANKARA, 29 Temmuz 1923 "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Hazret Emir-i Afgan ve Afgan milleti namına tarafı âlilerinden vaki olan tebrikat müşarileyh hazretlerince fevkalâde memnuniyeti mucip olmuş olmakla teşekküratı mahsusalarına vesatet-i aliyelerile Emir Hazretleri ile Afgan milletine iblâğımı rica ederim efendim." Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 12

¹¹¹ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 240.

¹¹² S. Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 128.

¹¹³ Afganistan'ın genç diplomatları, milletlerarası toplantılarda Türk meslektaşlarıyla işbirliği yapıyorlardı. Diğer taraftan, Afganistan'ın temsilcisi olmayan yerlerde Afgan menfaatlerini Türk elçilikleri ve konsoloslukları koruyorlardı. Bkz. H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 262.

da bu hususa konferans üyelerinin dikkatini çekmiştir.¹¹⁴

Mustafa Kemal, Millî Mücadele’de uygulanan dış politikayı daha sonra da fazla değiştirmedii. Aslında Millî Mücadelede Sovyetler haricinde bütün büyük devletler ile savaş halinde bulunuluyordu. Lozan Antlaşması’yla bu durum her ne kadar ortadan kalkmış ise de yeni tesis edilen devlet küçüktü. Güçlenmek için zamana ihtiyacı vardı. Ayrıca büyük devletlerin nüfuz alanları içerisinde, stratejik açıdan önemli bir bölgede yer alıyordu. Öyleyse gerçekçi bir dış politika takip edilmeliydi. Onun için Millî Mücadele’den sonra da milletlerarası ilişkileri etkileyen ilkeler dahilinde, bu münasebetlerin gösterdiği gelişmelere göre ayarlanabilen, uzlaşmacı ama ülkenin millî çıkarlarını sonuna kadar savunan bir çizgi tutturulmaya çalışıldı.¹¹⁵

1923-1928 yılları arasında Afganistan’la Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli bir gelişme olmadı.¹¹⁶ Fahreddin Paşa’nın Kâbil’de Türkiye elçisi olarak, Sultan Ahmed Han’ın Ankara’da Afganistan elçisi olarak yaptıkları başarılı çalışmalarla Türk-Afgan ilişkileri sağlam bir temele oturtulmuştu. 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye’de cumhuriyetin ilan edilmesi Afganistan’da büyük bir memnuniyetle karşılandı.¹¹⁷ Nitekim Türk Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edildiğini ve Mustafa Kemal Paşa’nın cumhurbaşkanı seçildiğini birer notayla 30 Ekim’de elçiliklere duyurmuştu.¹¹⁸ Bu münasebetle Sultan Ahmet Han’ın Hariciye Vekâleti’ne gönderdiği telgrafta: *“Necip Türk milletinin mücahede ve inkılâp sahasında şu son dört yıl içinde ihraz ettiği harikanisar zafer ve muvaffakiyetlerin semere-i hoşgüvari ve meyil ve istidad-ı medenîsinin bir tecellisi olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu kere Türkiye hükümet şeklinin cumhuriyete çevrilmesi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin oybirliği ile Cumhuriyete reis seçilmesi batı ufuklarında olduğu gibi doğuda İslâm âleminde, alehusus Türk milletine kendisini hakiki ve samimi bir rabıta ile bağlamış olan Afgan milletinin ruhunda pek derin ihtisas ve in’ikaslar uyandıracığı şüphesizdir. İslâm semasında Türk’ün birinci defa doğan şu cumhuriyet yıldızı yer yüzünde bütün İslâm milletlerini feyizli ve ümitbahş ziyaretleriyle ışıklandıracağına*

¹¹⁴ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. I, Ankara, 1980, s. 247.

¹¹⁵ M. Gönlübol-C. Sar, *Atatürk ve Dış Politikası (1919 –1938)*, s. 139.

¹¹⁶ A. Özgiray, “Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938),” s. 1121.

¹¹⁷ Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 4.

¹¹⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 246.

imanımız vardır. Binaenaleyh, şu mes'ut yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilânından ve şanlı Reisinin intihabından dolayı Metbu-ı müfahhamım Gazi Emanullah Han Hazretleri ile Afgan Devlet ve milleti namına samimi tebriklerimi takdim ve Türkiye Cumhuriyet ve milletinin şeh-rah-ı terakki ve tealide tevfiyat-ı Rabbaniyeye mazhariyetini temenni eylerim. Tebrikat ve temenniyat-i vakıamın Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine arz ve iblağına inayet buyurulması ricasıyla ihtiram-ı faikamı tecdid ve teyid ederim, Efendim” demek suretiyle memnuniyetlerini ifade etmekteydi.¹¹⁹ Yani Afganistan'ın krallıkla yönetiliyor olması her hangi bir rahatsızlık yaratmamıştı.¹²⁰ 1925 yılı Ocak ayına gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nde diplomatik temsilcisi bulunan 22 ülke bulunmaktaydı.¹²¹ Ancak bu devletlerden sadece Afganistan ve Sovyetlerin temsilcileri Ankara'ya yerleşmiş durumdaydı.¹²²

Bu dönem zarfında Mustafa Kemal ile Emanullah Han birbirlerine sık sık tebrik ve iyi dilek mesajları yollayarak birbirlerinin bayramlarını ve özel günlerini kutlayıp acı ve sevinçlerini paylaşmışlardı. Halifeliğin kaldırılmasından sonra dahi Türkiye ile Afganistan arasındaki iyi ilişkiler devam etmiştir.¹²³ Mustafa Kemal Paşa, (Ocak 1926 tarihinde) gümüş çerçeve içerisinde imzaladığı bir resmini Emanullah Han'a göndererek ona karşı duyduğu samimi hislerini ifade ediyordu.¹²⁴ Bu sırada Afganistan'ın Ankara elçisi değişmiş, Gulam Ceylani Han bu göreve atanmıştır.¹²⁵ Gulam Ceylani Han

¹¹⁹ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 13.

¹²⁰ Salim Cöhçe, “*Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 2000, s. 129; Afganistan ve Türkiye arasındaki bu birliktelik gündeme geldiğinde Kemalizm; Türkiye'nin sınırları dışına çıkarak bu ülkede de etkin olmuştur. Emanullah da ülkesini çağdaş dünyaya yönlendirme çabası içerisinde girmiş ve Atatürk'ün yaptıklarını kendisine örnek almıştır. Atatürk modelinin demokrasiyi hedeflemesi gerçeği karşısında, Afganistan'ın emirlikte ısrar etmesi, Afganistan'ın Türkiye Cumhuriyeti'nden çok farklı bir gelecek süreci içine sürüklenmesine neden olmuştur. Demokrasiye ve cumhuriyet yönetimine geçemeyişin faturası Afganistan'da çok ağır biçimde ödenmiştir. Bkz. A. Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, s. 196.

¹²¹ Bu yıllarda elçilikler, Ankara'nın siyasi ve sosyal hayatına yeni bir renk katmaya başlamışlardır. Ankara'da açılan her elçilik, sıra ile şöenler düzenlemekte, bu şöenlerde siyaset ve devlet adamları bir araya gelmekte, karşılıklı konuşmalar yapılmaktadır. Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, bu şöenlerde neredeyse başrollerdedir. Çünkü Ankara'da açılan ilk elçilik Afgan Elçiliği'dir. Bkz. Z.Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 199.

¹²² K. Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, s. 122. Bu dönemde Ankara'nın genel politik durumunun bir yabancı gözüyle değerlendirilmesi için Bkz. D.V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, İstanbul, 1981, s. 299.

¹²³ Atatürk, Türkiye'de halifeliği kaldırdığında islam dünyasından Emanullah'a halifelik müessesesini kendi liderliğine alması yönünde teklifte bulunmuştur. Bkz. Amin Saikal, “Kemalizmin İran ve Afganistan'daki Etkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV, 1999, s. 277

¹²⁴ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 134.

¹²⁵ H. Bal, “Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri”, s. 262.

Emanullah'ın güvendiği bir generaldi. Gulam Ceylani Han güven mektubunu 24 Şubat 1926'da Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştu.¹²⁶ Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunarken bu göreve tayin edilmekten mutlu olduğunu bildiriyor ve “*Büyük Türk milleti ile aziz Afgan milleti arasında müşterek ruh ve haslet ve ebedî sarsılmaz kalbî bir dostluk müşahade etmekle sevinç duyduğunu*” dile getiriyordu. Ayrıca bütün mesaisini Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan arasında olan dostluk bağlarını güçlendirmek emrinde toplayacağını temin ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ise cevaben; pek iyi bir hatıra bırakan Sultan Ahmed Han'ın veda namesiyle beraber kendisinin güven mektubunu almaktan sevinç duyduğunu söylemiştir.¹²⁷

1925'te Fahreddin Paşa'nın da görev süresi sona ermiş, yerine Nebil (Batı) Bey, Türkiye'nin yeni Kâbil elçisi olarak atanmıştır.¹²⁸ Kâbil Elçisi Nebil Bey 16 Haziran 1926'da itimatnamesini sunmuş, Afganistan Emir'i Emanullah Han'ın rahatsız olması nedeniyle çok kısa tuttuğu konuşmasında: “...*Türkiye'de vuku bulmakta olan terakkiyatı pek yakından takip ediyorum ve etmek istiyorum. Türkiye de benim bir vatanımdır. Memleket-i âcizanem ile Türkiye arasında çok kuvvetli rabûtalara vücuda getirmek istiyorum...*”¹²⁹ diyerek Türkiye ile Afganistan arasında samimi dostluk ilişkilerinin ve bu ilişkileri daha da geliştirme iradesinin bulunduğunu teyit etmiştir.¹³⁰ Afgan Devleti'nin Türkiye'ye gösterdiği bu samimi yakınlık karşısında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de Afganistan'ı kardeş ülke olarak görmekte ve her alanda Afganistan'a destek olmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle Türkiye Afganistan'a öğretmen, subay¹³¹ ve doktor gibi teknik uzmanlar göndermekte ve Afgan gençlerinin Türk üniversitelerinde eğitim görmesini sağlamaktaydı. Ayrıca 17 Kasım 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kasatura, iki bin İngiliz piyade tüfeği, teferruatıyla beraber dört makineli tüfek ve beş yüz bin fişek Afganistan'a hediye olarak gönderildi.¹³² Yapılan bu yardımlardan

¹²⁶ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 137.

¹²⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 254-255.

¹²⁸ S.Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, s. 130.

¹²⁹ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 144.

¹³⁰ H. Bal, “Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri”, s. 263.

¹³¹ 10 Mart 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla: “Kabil'de açılan İhtiyat Zabitan Mektebinde mu'allimlik itmek üzere Afgan Hükümeti tarafından i'zamları rica ve Müdâfa'a-i Milliy-ye Vekâletince intihab ve me'mur idilen merbut cedvelde künyeleri muharrer beş Zabitemizin, rütbeleri bildirilmemek ve Sefarete mensub olmak suretiyle i'zamları ve seyahatlerini teshil için siyasi pasaport itası, Hariciye Vekaletinin 10 Mart 1926 tarih ve Umûr-ı Siyasiye Müdiriyyet-i Umumiyyesi 56133/130 numrolu tezkiresiyle vuku' bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Hey'etinin 10 Mart tarihli içtima'ında tasvib ve kabul olunmuş dur.” Bkz. *BCA*, No: 030. 18. 01/018. 20. 16.

¹³² *BCA*, No: 030. 18. 01/021. 69. 16.

da anlaşılacağı üzere Türkiye, Afgan Ordusu'nun güçlü ve modern bir ordu haline gelmesini istemekte, Afganistan'ın toprak bütünlüğünü ve Emanullah Han'ın merkezi otoritesini sonuna kadar desteklemekteydi. Ayrıca bu yardımlar Türk Ordusu ile Afgan Ordusu'nun sıkı işbirliğinin de bir ifadesiydi. Türklerin çağdaşlaşma yolundaki atılımları Afganistan'ı da yakından etkilemekteydi.¹³³ Türkiye'de hızla devam eden batılılaşma hareketleri ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu reformlar, kardeş ülke Afganistan tarafından da yakından takip edilmekteydi. Bu arada Türkiye'de şapka giyilmesi ve memurların kılık kıyafetleri ile ilgili düzenlemeler Emanullah Han'da büyük bir heyecan uyandırmıştı. Hatta bir görüşmesinde Fahreddin Paşa'dan konuyla ilgili haberler bulunan gazetenin kupürünü de almıştı.¹³⁴ Tabii ki Afganistan tarafından büyük birader olarak görülen Türkiye de bu konuda elinden gelen yardımı yapmaktaydı.

Türk Hükümeti'nin Türkiye'yi modernleştirmesi Afganistan Hükümeti'ni büyük çapta etkileyince¹³⁵ Afgan Hükümeti genç subayları, modern harp metotlarını öğrenmek üzere 1927 yılında İstanbul'a gönderdi. Afganistan Dışişleri Bakanı da Temmuz 1927'de Ankara'ya resmî bir ziyarette bulundu. Türk basın mensuplarına, Afganistan'ın reformlar için Türkiye'yi örnek aldığını söyledi. İki ülke arasındaki ilişkiler çok iyiydi. Hatta bir ara Emanullah Han'ın kızının Gazi'nin ikinci hanımı olacağına dair söylentiler bile ortaya çıkmıştı.¹³⁶

Emanullah Han'ın Mayıs 1928 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyareti. Afgan Emir'i Emanullah Han'ın Türkiye'yi ziyaretinden sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler daha iyiye doğru gitmeye başladı. Türk basını iki ülke arasındaki ölmez kardeşliği dile getirdi ve Türkiye'nin, Afganistan'ın eski kardeşi olduğu vurgulandı. Türk-Afgan kardeşliğini en yüksek mertebeye ulaştıran gelişme, Emanullah'ın ne düşüncelerle ve ne şartlar içerisinde bu geziye çıktığı çok iyi bilinmemektedir. Ancak Afgan Emiri, muhtemelen İngilizlerin teşvikiyle diğer ülkelerdeki, özellikle de batılı devletlerdeki gelişmeleri yerinde görmek için, 1927 yılının sonlarında bir dünya gezisine çıkmıştı.¹³⁷ Ziyaret ettiği Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre ve Almanya'da büyük ilgi ve itibar gören

¹³³ A. Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, s. 195.

¹³⁴ B. N.Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 16.

¹³⁵ P. Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Ankara, 2001, s. 12.

¹³⁶ A. Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", s. 1122.

¹³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., Ankara, 1987. s. 598.

Emanullah Han, Rusya'yı da ziyaret etmiş ve oradan da Türkiye'ye gelmeye karar vermişti. Türkiye'ye gelecek olan bu ilk yabancı devlet başkanının ziyareti oldukça önemliydi ve Türkiye bu büyük konuğunu en güzel şekilde ağırlamak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmadı.¹³⁸

Emir'in gezisi gün gün, dakika dakika düzenlenen bir program içerisinde gerçekleşti.¹³⁹ 20 Mayıs 1928 günü Ankara'ya ulaşan Emanullah Han bizzat Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştı, Emir ve şahsında Afgan milletine büyük alâka ve dostluk gösterildi. Aynı gün akşam Ankara Devlet Konukevi'nde verilen ziyafette yaptığı konuşmada da Cumhurbaşkanı, tarihî Türk-Afgan dostluğuna ve iki milletin Orta Asya'daki ilişkilerine dikkat çekerek, Türk ve Afgan milletlerinin büyüklüğünü belirterek, 1919 yılında bu iki milletin içine düştükleri duruma işaret edip çekilen ızdırapların unutulmadan daima hatırlanmasını istemekteydi.¹⁴⁰ Yine bu konuşmada *“İstiklâl ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır”* yolundaki değerlendirme sömürgeciliğin tehdidi altındaki ülkeler açısından dikkatle üzerinde durmayı gerektiren bir uyarıydı.

Mustafa Kemal, konuşmasının sonlarına doğru Emanullah'ın ülkesinde yaptıklarının bir tahliliyle onun yenilik yolundaki adımlarını teşvik ve takdir ediyordu. Ayrıca Emir'e iltifatlarda bulunuyor ve devletin devamlılığı için ıslah edilmiş güçlü bir orduya sahip olması, eğitimi çağdaşlaştırarak yaygınlaştırması, özellikle de sosyal alanda çok dikkatli yenilikler yapması gibi tavsiyelerde bulunarak, Afganistan'ın jeopolitik önemi ile çok ciddi ve nazik stratejik konumuna dikkat çekiyordu.¹⁴¹ Bu konuşma, Emanullah ve Afgan halkının üstün meziyetlerine dair iltifatlar ve başarı dilekleriyle son bulmuştu.¹⁴² Emir'in cevabî konuşması ise kısa olmuş, Emanullah

¹³⁸ Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s 5-6.

¹³⁹ BCA No: 030.18. 01/028. 23. 7. Emanullah'ın Türkiye gezisi için ayrıca bkz. P. Sykes, *A History Of Afganistan*, s. 307-308.

¹⁴⁰ M. Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, s. 59-60.

¹⁴¹ S.Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, s. 130-133.

¹⁴² Atatürk, 20 Mayıs 1928'de Afgan Emiri Emanullah şerefine verdiği yemekte uzun konuşmasının bir bölümünde şunları da söylemiştir: “Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabitaları pek kadîmdir. Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedî hatıralarıyla doludur. İki kadim ve kahraman milletin bugünkü evlâtları, bizler, medarı intibah olan o sahifeleri, büyük alâka ile mütalâa etmeliyiz. Orada Afgan Milleti'yle Türk Milleti'nin bir safta, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir.” Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk*

kardeş iki ülkenin aynı politika ve hedeflere sahip olduğunu, Afganistan'ın bu hedeflere ulaşmak için çaba göstermeye hazır olduğunu vurgulamıştı.¹⁴³ Burada Emanullah, Mustafa Kemal'in yaptıkları ve tavsiyelerinin Afganistan üzerindeki tesirlerine işaret etmekte, ağabey olarak gördüğünü belirttiği Mustafa Kemal'den ülkesinde yapacağı ıslahatlar için yardım istemekteydi.¹⁴⁴

Afgan Emiri'nin talebi doğrultusunda 25 Mayıs 1928 günü, 1 Mart 1921 tarihli anlaşmaya ek olarak "Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması"¹⁴⁵ imzalandı.¹⁴⁶ (Antlaşma hükümleri için bkz. Ek III) Nitekim 1921 Antlaşması, taraflarca sona erdirilmemiş olmakla birlikte, aradan geçen uzun zaman ve değişen koşullar sonucunda var oluş nedenini yitirip tarihe karışmıştı. 1921 Antlaşması, 1928 Antlaşması'na temel bir çerçeve olmuştu.¹⁴⁷ Bu anlaşmada iki devlet arasındaki dostluğun ebedî olduğu teyid edilerek, işbirliği öngörülmektedir. İki ülke ilişkilerini daha üst düzeye getirmeyi amaçlamaktadır.¹⁴⁸ Bu iki ülkeden birisine Doğulu bir ülke saldırırsa, diğeri ona karşı koyacaktı. Yeni Antlaşmanın ruhu, bu iki devlete üçüncü bir devletin saldırısını önlemek, eğer önleyemezse, dostluk ilişkilerinin devam etmesini sağlamaya yöneliktir. İlgili çekici olan kısım 1921 Antlaşması'nda bu hüküm İngiliz tehlikesine karşı alınmışken bu antlaşmada artık tehlike eski dost Rusya olmuştur. Özetle iki devletin korkusu, Sovyet Rusya'nın Türkiye-İran ve Afganistan'ı nüfuzu altına almak için bir saldırıya girişebileceği varsayımına dayanıyordu. Ayrıca bu anlaşmayla Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Afganistan'ın eğitim sistemi ve ordusunun ıslahı için gerekli her türlü yardımı yapmayı taahhüt ediyordu. Sonuç olarak yeni antlaşma eski antlaşmayı güncelleştirerek aktif bir hale getirmek ve eski antlaşmanın

ve Afganistan, s. 1.

¹⁴³ P. Sykes, *A History Of Afganistan*, s. 308.

¹⁴⁴ A. Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", s. 1122. Atatürk'e Afgan ve İran liderleri derin bir hayranlık duyuyorlardı .Nitekim İran Şah'ı Rıza Pehlevi ve Afgan emiri Emanullah Han, "Ağabeyimiz Mustafa Kemal Paşa nasıl tensip buyuruyorsa öyle hareket ederiz." diyerek Atatürk'ün kendi üzerlerindeki nüfuzunu açıkça belirtmekten çekinmiyorlardı. Bu liderler milyonlarca Türk'ün de yaşadığı kendi ülkelerinde yapmak istedikleri yeniliklerle hep Atatürk'ü örnek almaya çalışmışlardır. Bkz. M. Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, s. 58.

¹⁴⁵ Antlaşmanın Türkçe metni "Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenâmesi" dir. Farsça metindeki karşılığı ise; " Muahede-i Meveddet ve Tevhid-i Mesai-i Siyasiye ve İktisadiye Fima Beynel Devleteyn-i Türkiye ve Afgan" dir. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 198; M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 145.

¹⁴⁶ M. Gönübol-C. Sar, *Atatürk ve Dış Politikası*, s. 89; R. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 572.

¹⁴⁷ İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, s. 24.

¹⁴⁸ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 197.

maddelerinin yürürlükte olduğunu belirtmekten ibaretti.¹⁴⁹ Bu arada her iki ülke elçiliklerinin statüsünü karşılıklı olarak büyükelçilik¹⁵⁰ düzeyine yükseltmeye karar verdi.¹⁵¹ Bunun üzerine Afganistan'da fevkalade temsilci ve orta elçi olarak görev yapan Nebil Bey, 30 Mayıs 1928'de bu görevini tamamlamış ve yerine Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) Bey fevkalade temsilci ve büyükelçi sıfatıyla tayin olunmuştur (30 Haziran 1928). Yusuf Hikmet Bey itimatnamesini 26 Ağustos 1928'de Emanullah Han'a takdim ederek görevine başlamıştır.¹⁵² Yusuf Hikmet Bey bu görevine Nisan 1932'ye kadar devam etmiştir.¹⁵³ Mustafa Kemal, Yusuf Hikmet Bey'i Kâbil'e Büyükelçi olarak göndermekle Emanullah Han'a verdiği değeri göstermiştir.¹⁵⁴ Türkiye Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey'in güven mektubunu Emanullah'a sunması ve görevine başlamasından bir ay sonra, 25 Eylül 1928 günü Afgan Büyükelçisi Gulam Ceylâni Han, Çankaya köşkünde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e güven mektubu sunmuştur.¹⁵⁵ Gulam Ceylâni, Ankara'da orta elçi olarak görev yaparken büyükelçilik payesine yükseltilmiş idi. Büyükelçi sıfatıyla güven mektubunu sunarken yaptığı

¹⁴⁹ Antlaşma, Afganistan tarafından Gulam Sıdık Türkiye Cumhuriyeti adına da Tevfik Rüşti Bey imzalamışlardır. Dokuz maddeden oluşan antlaşmanın birinci maddesi süresiz geçerli idi; diğer maddeleri ise on yıllık bir süre için imzalanmıştı. Bu süre sonunda antlaşma uzatılmıştır ve günümüzde de yürürlükte gibi görünmektedir. Bu Dostluk Antlaşması hemen etkisini gösterdi. Türk basınında antlaşma ile ilgili övgü dolu makaleler yer aldı. Bkz. BCA, No: 030. 18. 01/029.33. 1, (25 Mayıs 1928 tarihli Kararname); BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 5.

¹⁵⁰ Emanullah'ın Türkiye ziyaretinin önemli sonuçlarından biri, Kabil'deki Türkiye Elçiliğinin ve Ankara'daki Afgan Elçiliğinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi oldu. Bu, o günün şartlarında önemli bir karardı. Çünkü o dönemde büyükelçilikler çok istisnai misyonlardı. Yalnız büyük devletler arasında büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişki kuruluyordu. Aralarında çok ileri düzeyde dostluk ilişkileri bulunan ülkeler de birbirlerine büyükelçi payesinde temsilciler atayabiliyorlardı. Diğer devletlere atanan diplomatik temsilciler elçi veya orta elçi oluyordu. Osmanlı Devleti ile Avrupa büyük devletleri arasındaki ilişkiler büyükelçilik düzeyinde idi. Fakat Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu devletler, artık büyük devlet sayamayacakları yeni Türkiye ile büyükelçilik düzeyinde ilişki kurmayacaklarını, Ankara'da ancak elçilikler açabileceklerini bildirdiler. Genç Türkiye, bunu bir aşağılama saydı ve şiddetle reddetti. Bu yüzden 1923-1925 yıllarında Ankara ile Avrupa merkezleri arasında bir diplomatik kavga yaşandı. Sonunda Türkiye, büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkiyi büyük devletlere kabul ettirdi. Beş büyük devlet Türkiye'ye büyükelçiler atadılar; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği ve ABD'ne büyükelçiler gönderdi. 1928 yılında Türkiye'nin yalnız Londra, Paris, Roma, Berlin, Moskova ve Washington'da büyükelçilikleri ve buralarda büyükelçileri vardı. Öteki başkentlerdeki bütün Türk diplomatik temsilciliklerinin hepsi elçilik veya orta elçilik düzeyinde idi. Emanullah'ın ziyareti üzerine Türkiye, Kabil Elçiliğini de büyükelçilik düzeyine yükseltmeye ve oraya bir büyükelçi göndermeye karar verdi. Aynı şekilde Afganistan da Türkiye'ye bir büyükelçi atayacak ve Ankara'daki elçiliğini büyükelçiliğe yükseltecekti. Bu şu anlama geliyordu Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkileri artık olağanüstü yüksek düzeyde idi ve birbirlerine büyükelçi gönderebilirlerdi. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 201.

¹⁵¹ A. Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", s. 1123.

¹⁵² Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey'in mektubu için Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 202-203.

¹⁵³ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 263.

¹⁵⁴ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 133.

¹⁵⁵ H. Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", s. 263.

konuşmanın Türkçe metni, Anadolu Ajansı'nın 25 Eylül 1928 günlü üçüncü bülteninde yeni Türk harfleriyle basına verilmişti. Türk Harflerinin Kabulü Hakkında Kanun'un çıkmasından 35 gün önce Anadolu Ajansı yeni Türk harflerini kullanıyor ve yayıyordu.¹⁵⁶

Bu arada Emanullah Han, 1928 Haziran'ın sonlarına doğru İran üzerinden ülkesine dönerken Türkiye'deki gelişmelerden oldukça etkilenmişti. Esasen O, Mustafa Kemal'i kendisine örnek olarak seçmiş¹⁵⁷ ve 1923'ten itibaren pek çok reform yapmıştı.¹⁵⁸ Özellikle eğitim ve kültür alanında önemli gelişmeler kaydedildi. Kişilik olarak da heyecanlı birisi olan Emanullah, yapmakta olduğu yenilikler için yetişmiş personel ve para sıkıntısı çekmekte idi. Buna rağmen pek çok uçak ve fabrika almak için harekete geçerek ülkesinin zaten sınırlı olan maddî imkânlarını zorlamaya başladı. Bunların yanı sıra köklü reformlar yapmaya karar veren Emanullah, Afganistan'ın şartlarının farklı olduğunu yeterince hesaba katamamıştır. Afganistan ve Türkiye, her ne kadar Müslüman ülkeler olarak bazı ortak değerleri paylaşıyorlar da iki ülkenin içinde bulunduğu şartlar farklıydı. Bununla birlikte Emanullah Han, Müslüman bir ülke olarak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği atılımların Afganistan için iyi bir örnek oluşturduğuna inanıyordu. Emanullah Han, reformlara girişirken, Atatürk'ün dikkatli olması yolunda verdiği dostça öğütlere de pek aldırmış etmemiştir. Türkiye'de gördüklerini Afganistan'da uygulamaya girişmiştir. Hatta daha da ileri gitmeye, sahip olduğu imkânlar ile yapmak istedikleri arasındaki uçurumun yaratacağı sıkıntıları bir türlü fark edememiş, zayıf anında başına büyük gaileler çıkaracak işlere girişmiş, kadınların

¹⁵⁶ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 208.

¹⁵⁷ 25 Ekim 1928'de Londra'da çıkan The Times gazetesi, "Kral Emanullah Türkiye'yi kendisine örnek edinmiştir" diyor ve şu yorumda bulunuyordu: "Kral Emanullah, Gazi Mustafa Kemal'in kuvvetli kolu ve pervasız azim ve iradesiyle sevk ve idare ettiği Türkiye'yi kendisine örnek edinmiştir. Ülkesine döndüğünden beri her ay bir reform yapmakla şöhret buldu. Temmuzda, milletin temsilcilerinden oluşan büyük bir meclis topladı. Çok eşliliği kınayıp reddettikten sonra birden fazla kadınla evlenecek olan memurların görevlerine son vereceği uyarısında bulundu. Ağustosta, mecburî askerlik hizmeti süresini iki yıldan üç yıla çıkardı. Büyük meclis üyeleri arasında seçilecek bir millî meclis kurma kararı alındı. Bu Hükümdarın reform tasarılarından bazılarını vatandaşlarınca itiraz edildi. Bir resmî ziyafette Kraliçe Süreyya'nın peçesiz ortaya çıkması ve peçenin kaldırılması hakkında Krallığın teklifi eski tarzdaki Müslümanlar arasında tepki yarattı. Kral, payitahtın kadınları için Avrupa tarzında peçenin kabulü için Meclisin desteğini sağlamayı başardı. Kral'ın reformları herhalde bu kadarla kalmayacaktır...ilk Afgan krallarının siyah bayrağı yerine, siyah, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan bir bayrak benimsenecek ve bunun üzerinde güneş, dağ ve bir buğday başağı bulunacaktır." Bkz. A. Tarzi, "Efganistan", s. 174.

¹⁵⁸ Emanullah Han, ağabeyim dediği Mustafa Kemal Paşa ve İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ülkelerinde yaptığı reformları örnek alarak ülkesinde yenilişi hareketlere girişti. Fakat Emanullah Han'ın, yapmak istediği reformlara, kanun ve otoritesi iyice yerleştirmeden ve ordusunu kuvvetlendirmeden işe başlaması bir hata idi. Bkz. A. Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", s. 1124.

yüzlerini zorla açtırmaya kalkışmıştı.¹⁵⁹ Sosyal alanda yapmak istediği bu reformlar özellikle de kadın hakları ve kıyafetleri hususunda çıkartılan yasalar ülkenin tutucu çevrelerini harekete geçirmişti.¹⁶⁰

Afganistan'da bir ayaklanma çıktığı ve tehlikeli biçimde geliştiği haberi Ankara'ya 21 Kasım 1928 akşamı geç saatte ulaştı. Hemen gece yarısı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in başkanlığında kabine toplandı. Türkiye Afganistan'a, Kâzım Paşa (Orbay) komutasında önemli bir askerî heyet göndermiş bulunuyordu.¹⁶¹ Bu heyet tam o günlerde Kâbil'e ulaşmış veya ulaşmak üzereydi. Türk Hükümeti, bu bir avuç asker ile Afganistan'da baş kaldıran irticaya karşı savaş açmaya, reformcu Emir Emanullah Han'ı korumaya karar verdi.Kâbil'e varmış ya da varmak üzere olan Türk askerleri, Türk vatanını müdafaa eder gibi, hayatlarını ortaya koyarak Afgan Emiri'ni koruyacaklardı.Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey'e bu yolda talimat verildi. Gazi Mustafa Kemal imzasıyla Emanullah Han'a da bir şifre telgraf çekildi.¹⁶² Türk askerî heyeti, ayaklanmanın genişlemesinden önce Afganistan'a varamamış ve Emanullah Han'ı koruyamamıştır. Çünkü Emanullah Han daha fazla dayanamadan 14 Ocak 1929 sabahı,Kâbil'den kaçmıştır.¹⁶³

Emanullah Han'ın tahttan düşürülmesi Ankara'da şok etkisi yarattı. Türkiye,

¹⁵⁹ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 133-134.

¹⁶⁰ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 212.

¹⁶¹ 1928 Antlaşması ile Türkiye Afganistan'a uzmanlar göndermeyi vaad etmişti. Bu antlaşma gereğince Afganistanlı askerlerin ve sivil halkın eğitimi için seçkin bir Türk generalinin başkanlığı altında geniş miktarlı bir askerî komisyon 1928 yılının sonuna doğru Kabil'e gönderilmişti. Bkz. S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 135.

¹⁶² İsmet Paşa'nın el yazısıyla kaleme alınan ve bizzat Şifre Müdürü tarafından kapatılıp Kâbil Büyükelçiliğine çekilen bu telgraflar şunları içermekteydi: "1-Türk zabıtları irticaa karşı Kralın emrile Türk vatanını müdafaa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasile mükelleftirler. Ailelerin kaçırılması için bahs ettiğiniz müracaat katıyyen doğru olmadığı gibi böyle bir arzusunun hiss edilmesi bile caiz değildir. Afganistan politikamızın istikran zabitanımızın bu hâdisede fedakârlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Zabitanımıza vazifelerini Hükümet adına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir tavr ile zabitanımızın hayatlarıyla kendisini müdafaaya hazır olduklarını söyleyiniz ve alacağınız cevabı bildiriniz. 2-Reisicumhur Hazretleri tarafından imzası kapalı şahsına mahsus şifre telgrafnameyi şifrenizi beraber alarak Kralın huzurunda açmanız mühimdir. Bu telgrafın vürudunu derhal bildiriniz. Teyfik Rüştü " İkinci telgraf ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Emanullah'a yazdığı telgraftır; ki O'nun huzurunda okunması istenmiştir: " Son günlerde Zatı Şahanenizi muztarip eden bazı ahval ve hâdisattan haberdar oldum. Eğer vaki ise öz kardeş bildiğim sizin istirabınızı tahfife medar olacak noktai nazarlarımı bildirmek üzere beni serian hakikatten haberdar ediniz. Orada bulunan ve yolda emrinize iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayı hayat emrini almışlardır. Büyük alaka ile cevabınıza intizar ederim kardeşim. Gazi M. Kemal, Teyfik Rüştü " Bkz. B. N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. I**, Ankara 1993, s. 46.

¹⁶³ B. N.Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 223.

Emiri düşmanlarına karşı tam olarak desteklemişti. Türkiye'nin Afganistan Büyükelçisi Kâbil'de Emir ile isyancılar arasında uzlaşmaz politikanın avukatlığını yaptığı gibi, Türk basını da aynı politikayı güdüyordu. Emanullah Han'ın krallıktan düşüşü, Atatürk ve onun hükümetinde şok etkisi yarattı. Afganistan'daki bu olumsuz durum Türk Hükümeti'nin Türkiye'de yapmakta olduğu reformların yavaşlamasına neden oldu. Ayrıca Türkiye, Afganistan'daki bu darbenin İngilizler ve Hintliler tarafından yapıldığına inanarak onlara karşı kin gütmeye başladı. Hatta Türk basınında alenen Afganistan'daki İngiliz entrikalarını içeren makaleler yer aldı. Oysa Afganistan'daki İngiliz yetkili, elli Türk'ü Kâbil'den uçak ile tahliye etmişti. Fakat zamanla Türkiye, Emanullah Han'a verdiği kayıtsız desteğin hata olduğunu anladı. Türkiye'nin bu politikasında Sovyet Rusya'nın yaptığı telkinlerin önemli etkisi olmuştu. Türkiye bu konuda Sovyet Rusya'yı tam olarak dinlemenin hata olduğunu geç de olsa anladı.¹⁶⁴

3. Ahmet Cemal ve Enver Paşa'nın Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri

Türk-Afgan ilişkileri ve dostluğunun gelişmesinde 1920-21 yıllarında bölgede faaliyetlerde bulunan Cemal ve Enver Paşaların önemli katkıları olmuştur.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde büyük sorumlulukları olan Enver ve Cemal Paşalar, savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması üzerine, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra, 2-3 Kasım 1918 gecesini bir Alman denizaltısıyla İstanbul'u terk etmişlerdi.¹⁶⁶

Başbakan Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Bahriye Nazırı ve eski Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın yanlarında Bedri, Bahattin Şakir ve Azmi Bey'ler de vardı. Cemal Paşa, Üç Paşaların önem sırasına göre üçüncüsü sayılıyordu. Grup önce Odesa'ya çıkmış, oradan Almanya'ya geçmişti. 25 Kasım'da da onları yargılamak üzere, İstanbul'da divanı harp kurulmuştu. Hükümet ve İngilizler İttihatçıları Almanya'dan istediye de Almanlar buna yanaşmadılar. İttihatçılar, Almanya ve İsviçre'de saklandılar. İstanbul'da gıyaplarında yapılan mahkeme sonucunda 1 Ocak 1919'da Enver ve Cemal Paşalar ordudan çıkarılırken, 5 Temmuz 1919 günü de Talat Paşa ile birlikte gıyaben idama mahkum edildiler. Bütün

¹⁶⁴ A. Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", s. 1125.

¹⁶⁵ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 121-122.

¹⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, (1914-1922)*, C.III., İstanbul, 1999, s. 463.

bunlara ve savaşı kaybetmiş olmalarına rağmen İttihatçılar, bir kenara çekilmemişlerdi. Onlar Afganistan'ı Asya'da Türkiye'den sonra ikinci vatan olarak gördüler. Bu amaçla İngilizlere karşı olan mücadelesinde Emanullah'ın yanında yer almak istemişlerdi. Nitekim Adil Hikmet Bey Hatıralarında bu durumu şöyle değerlendirmiştir: *"Memleketimiz bu anda belki bir çok kahramanlara malik olduğundan dolayı bizim hizmetimizden müstağni (hariç) idi. Afganistan'da faaliyete atıldığımız takdirde ise birinci derecede faaller sırasına geçecektik. Memleketimiz Afganistan ile aynı gayeler peşinde idi. Onlar da hürriyet ve istiklal istiyorlardı. Onlar da bizim gibi müşterek düşman karşısında idi."*¹⁶⁷ Bu gayeler peşindeki İttihatçılar Rusya ile de doğrudan temas halinde olmuşlar,¹⁶⁸ Türkiye için bir şeyler yapmak konusunda samimi duygular beslemişlerdi.¹⁶⁹

3. 1. Ahmet Cemal Paşa'nın Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri

Ahmed Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen üç liderinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı olarak Filistin ve Sina cephesinde görev yapmıştı.¹⁷⁰ Savaşın kaybedilmesi üzerine Enver Paşa, Talat Paşa ve diğer arkadaşları ile beraber Cemal Paşa da memleketi terk etmişti. Cemal Paşa, Enver Paşa gibi büyük ihtirasların sahibi değildi. Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal'le yapıcı bir diyalog içinde bulunmuştu.¹⁷¹ Önce Almanya'ya giden Cemal Paşa, oradan Rusya'ya geçmiş¹⁷² ve Sovyet Rusya liderleriyle Afganistan'a gitmek üzere anlaşmıştı.¹⁷³ Cemal Paşa, Afgan Emiri'nden Afgan ordusunun düzenlenmesi görevini almak istiyordu. Afganistan'a gidiş amacını 11

¹⁶⁷ Adil Hikmet Bey, **Asyada Beş Türk**, İstanbul, 1998, s. 433.

¹⁶⁸ Türkiye'den ayrıldıktan sonra Almanya'ya ve sonra da Rusya'ya gitmişlerdir. Rusya'daki yeni Sovyet idaresi, bu üç Türk Paşasının Türkiye'yi temsil ettiklerini düşünerek, onlara, kendi gayelerine hizmet ettirebilecekleri düşüncesiyle büyük ilgi göstermişlerdi. TBMM'nin temsilcileri Moskova'da göreve başlayınca, Sovyetlerin onlara tutumu değişti. Sovyetler, bu üç Türk Paşası'nın İslam alemindeki şöhretlerinden ve İngilizlere olan nefretlerinden istifade ile onları özellikle Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının İngiliz aleyhtarı politika takip etmelerini sağlamak için kullanmaya karar verdiler. Bkz. A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 361-362.

¹⁶⁹ Zeki Velidi Togan, **Hatıralar**, Ankara, 1999, s. 322-324.

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, **Hatıralar Cemal Paşa**, s. 183-242.

¹⁷¹ Cemal Paşa'nın, Atatürk ve Emanullah'a yazdığı mektuplar incelendiğinde samimiyetinden şüphe etmek mümkün değildir. Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa üzerinden olumlu bir tesir bırakmıştır. Bu sebeplerdir; ki Mustafa Kemal Paşa, O'nun yardım ricalarını, imkanlar oranında yerine getirmeye çalışacağını vaat etmiştir. Bkz. M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 135.

¹⁷² Cemal Paşa, yanında Bahattin Şakir ve Bedri Beyler olduğu halde Berlin'den iade edilen Rus esirlerinin arasına katılarak 18 Mayıs 1920'de Rusya'ya hareket etmiş ve 27 Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşmıştır. Bkz. Z. Sarhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 68.

¹⁷³ Arif Cemil, **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, İstanbul, 1992, s. 77.

Haziran 1920 tarihli bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirmişti.¹⁷⁴ Buna göre; Sovyet Hükümeti, Cemal Paşa'nın Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde faaliyet göstermesini kabul etmişti.¹⁷⁵ Bu kabulün gerekçesi Bolşeviklerin, değişik ülkelerde kendilerine destek bulabilmek amacıyla, etkilerini sadece Türkiye'ye değil, Türkler aracılığıyla Afganistan ve Hindistan ile Yakın ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerine de yaymak gayreti içinde olmaları idi. Bütün bu gelişmelerin sonucunda Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan, Cemal Paşa'yı 1920 Ağustos'unda Afgan Emiri'nin güvenini kazanmak ve önemli bir askerî makam elde etmek için Afganistan'a göndermişti.¹⁷⁶ Sonuç olarak Afgan Emiri, İngiltere ile yaptığı anlaşmadan vazgeçecek ve Sovyetler Birliği ile anlaşma yapmak için ikna edilecekti. Emanullah'ın İngilizlerle mücadele halinde olması bu projeye uygun zemin oluşturmaktaydı.¹⁷⁷

Cemal Paşa, 1920 Eylül'ünde Taşkent üzerinden Kâbil'e geçerken yanına Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş ve Sovyetlerin serbest bıraktığı Türk subaylarından bazılarını da almış,¹⁷⁸ bunlardan altısını Hive'de altısını da Buhara'da bırakarak Türkistanlı gençlere harbiye kurslarını açmalarını emretmişti. 15-20 Türk zabitanı de yanında Afganistan'a götürmüştü.¹⁷⁹ Cemal Paşa, Türkistan'dan geçerken

¹⁷⁴ Cemal Paşa 4 Haziran 1920'de Bahattin Şakir ile birlikte Çiçerin'le görüşmüşlerdir. Afganistan ve İran'da devrim yapılması ve buraları İngilizlerden kurtarma önerilerini sunmuşlardır. Bu öneriler 8 Haziran'da Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bkz. Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, İstanbul, 2000, s. 150.

¹⁷⁵ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 44. Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Kendisinin Hindistan Devrimi ile görevlendirilmesini istemektedir: "*Taşkent'e geçmek, oradan Hindistan dahilinde ihtilaller tertip etmek emeli, bir seneden beri benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden bir emeldir. Buna ahedtim. Her türlü engeli kırarak bu emelime vasil olmaya çalışacağım*" diyen Cemal Paşa, bunun için Rusların yanı sıra Mustafa Kemal'in buna olur vermesini istemektedir. Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 70.

¹⁷⁶ 26 Nisan 1921 tarihli mektubunda Karahan Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri konusunda şu açıklamayı: "*Ünlü Jön Türk liderlerinden Cemal Paşa istihbarat amacıyla ve Afgan Emiri'nin güvenini kazanıp önemli bir Askerî makam elde etmesi için 1920 Ağustos'unda tarafımızdan Afganistan'a gönderilmiş bulunuyor. Şu an için Cemal Paşa'ya Hindistan sınırlarında bulunan Batı Ordusu'nun yeniden yapılandırılmasının Afgan Hükümetine askerî cephane yardımı gönderilmesi kaydıyla mümkün olacağını yazıyor. Ayrıca bu orduda önemli askerî görevlere atanmaları için birçok Kızıl ordu uzmanı gönderme imkanımız vardır. Dışişleri Komiserliği, bir taraftan yoldaşlarımızın Afgan ordusuna bütünleşmesine, diğer taraftan İngiliz Hindistan'ına karşı faal bir ordunun kurulabilmesine büyük önem vererek; askerî cephane yardımı yapılmasını ve bir grup yoldaşımızın Afgan ordusunda çalışmak için görevlendirilmesini önermektedir. Cemal paşa hakkında şunları söyleyebiliriz: Kendisi bir Türk Milliyetçisi olup Panislamizm hastalığına bulaşmamıştır; İngilizlerin düşmanı ve azılı bir intikamcıdır. Bunlar kendisini İstanbul'da giyabi olarak idam cezasına çarptırmışlar.*" yapmıştır. Bkz. R. Kazancıyan, **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri**, s. 43-44.

¹⁷⁷ A. Ahat Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, 2003, s. 121.

¹⁷⁸ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 81.

¹⁷⁹ G. Macmunn, "The Tragedy of The Afghan Throne", s. 676.

oradaki Türklerin nasıl yokluk içinde istiklal mücadelesi vermeğe hazırlanmış olduklarını görmüş ve çok duygulanmıştı. Kâbil'e varduktan sonra, Türkistan'daki gelişmeleri orada bıraktığı zabıtlar vasıtasıyla takip etmek istemiş ise de, bundan Sovyetler rahatsız olmuş ve Türkistan Türkleri üzerindeki baskılarını artırmışlardı.¹⁸⁰ Cemal Paşa, Türkistan meselesine Türkiye'nin menfaatleri açısından bakmaktaydı. Batıda müttefik güçlere karşı kaybedilen savaşı Orta Asya'da devam ettirmek düşüncesi hakimdi. Türkistan için mücadele edenler ise, Türkistan davasının kendi içinde değerlendirilmesini, yani Türkiye'deki hareketle ve Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin yıkılmasına karıştırılmamasını istiyorlardı.¹⁸¹ Bunun üzerine, Türkistan'ın kurtuluşu için çalışan Türkistan Mili Birlik Merkez Komitesi Cemal Paşaya müracaat ederek şimdilik Türkistan işlerine karışmamasını rica etmiş, o da bunu üzülen kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁸² Türk Kurtuluş Savaşı'nı idare edenler de onlara Türkistan ve Kafkasya'da kalmalarını öğütüyorlardı.

Cemal Paşa 13 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta,¹⁸³ Türkistan, Afganistan ve çevresi hakkında bilgi verirken Afgan Emiri Emanullah Han'ın İngiliz düşmanlığı ile ün saldırdığını,¹⁸⁴ Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi ile Savunma Bakanı Şit Salar Bahadır Han'ın da İngiliz düşmanı olduklarını, Emanullah'ın büyük kardeşi ile diğer birçok bakanın İngiliz dostu olduğunu yazmıştı. Cemal Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Afganistan iki yıldır Rus ve İngiliz siyasetleri arasında çalkalanıp durmaktaydı. Emanullah Han'ın, babasının öldürülmesinde amcası ve küçük kardeşinin eli olduğunu ileri sürerek bu ikisini tutuklaması istikrarsızlığın örneklerinden biriydi.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981, s. 426.

¹⁸¹ Zeki Velidi Togan, **Hatıralar**, s. 322.

¹⁸² Zeki Velidi Togan Hatıralarında bu birliğin oluşumunda Mustafa Kemal'in Buhara'ya gönderdiği İsmail Suphi Soysalhoğlu (Komünist Partisi taraftarı ve B.M.M. üyesi) ile Afgan Sefiri Abdurresul Han'ın önemli katkılarından bahsettiğini belirtir. Bu dönemde Özbek ve Tacikler arasında anlaşmazlık söz konusudur. Anlaşmazlığın giderilmesinde adı geçen şahısların önemli katkısı olmuştur. Türkistan Türkleri Cemal Paşa'ya büyük saygı duymakla birlikte onu hayalperest olarak nitelendirmektedirler. Bkz. Z. V. Togan, **Hatıralar**, s. 321-322.

¹⁸³ Cemal Paşa tarafından gönderilen bu mektup için Bkz. B. N. Şimşir, **Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)**, Ankara, 1981, s. 91-100.

¹⁸⁴ N. Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, s. 229.

¹⁸⁵ Cemal Paşa'nın verdiği bu bilgi doğru olmakla birlikte o Afganistan'a vardığı sıralarda, Rusların Buhara'ya el koymasına gerçekleşmiştir. Bu gelişme Afganistan'da yeniden İngiltere'ye yaklaşma eğilimi doğurmuştur. O günlerde İngilizlere yaklaşmayı savunanların önde gelenlerinden biri olan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi, bir toplantıda Cemal Paşa'ya: "*Canım siz de bırakın şu mel'un Bolşevikleri! Sizinle İngilizler arasında bir dostluk zemini bulalım. Bu sayede bütün Alem-i Islâmi Ruslar aleyhine sevk ederek orada bekleyen insanları kurtarırız*" der. Ortam müsait olmadığı için susan Cemal Paşa, daha sonra Mahmut Tarzi'ye bir mektupla özetle şunları söyler: "*Afganistan için üç*

Ruslar, Kâbil’de Hint devrimcilerinin serbestçe faaliyet göstermelerine müsaade edilmesini teklif etmişler, Afgan Emiri de bunu kabul etmemiş, hatta Rus elçiliği ile Kâbil’e gitmiş iki kişiyi, iki ay önce sınır dışı etmiş. Cemal Paşa sınır dışı edilenlerden Abdurrap’ı, Mustafa Kemal’in de tanıdığını, bu kişinin Dünya Savaş’ında İstanbul’da çok bulunduğunu, Rauf Bey’le birlikte Afganistan’a gitmek üzere İran’a gittiğini, uzun süre Rauf Bey’le çalıştığını, savaşın sonuna kadar Türk ordusuyla birlikte Bağdat’ta bulunduğunu, bu ihtiyar ihtilalcinin şimdi Taşkent’te olduğunu anlatıyor ve Ruslara göre Afgan Emiri’nin İslam ittihadı siyaseti izlediğini, amacının Türkistan, Buhara, Hive ve Belucistan’ı ülkesine katarak büyük bir Asya imparatorluğu kurmak olduğunu, İngilizlerin de Emanullah’ı bu konuda yüreklendirdiğini nakletmektedir. İngilizler, Osmanlı hanedanının artık yoksun kaldığı İslam Halifeliğinin çekiciliğini Amanullah’a sunuyorlar.¹⁸⁶ Gerçi, İngilizlerin Afganistan’da İngiliz askerî kuvveti bulunması taleplerine Afganistan olumlu cevap vermemiştir ama redd edeceği konusunda da bir ümit ışığı yakmamıştır.¹⁸⁷

Emanullah Han, Cemal Paşa’yı muhabbetle karşılamış¹⁸⁸ ve Afgan Ordusu’nun tanzim etme görevini vermişti.¹⁸⁹ Cemal Paşa, Herat’tan 29 Eylül 1920’de Mustafa Kemal’e yazdığı mektubunda; Afganistan’a gelişinin Emanullah tarafından iyi karşılandığını, Kâbil’e davet edildiğini, Afgan gazetelerinin onun gelişine önem vererek birinci sayfadan haber yaptıklarını belirtmektedir.¹⁹⁰ Mektupta “Hindistan Hilafet Cemiyeti”nin Hindularla birleşerek Türkiye için çalıştığını, 100 bin Hintli göçmenin

*yol vardır: 1) İngilizlerle birlikte Ruslara karşı yürümek, 2) bunun tersini yapmak, 3) tarafsız kalmak ve birinin zararının kendi ülkesi yoluyla ötekine ulaşmasını önlemek. "Birinci yol tutulursa Afganistan, İngilizlerden alacağı para ve silâhla Bolşeviklere büyük zararlar verebilir, ancak bunun sonucunda Türkistan’da birçok Müslüman ölür ve Afganistan yenilir. Böyle bir savaşta İngiliz ve Hindistan ordusu yardıma gelmez; İngiliz adasıyla Avustralya’dan toplanan ordular Asya’nın göbeğine gelip Buhara dağlarında savaşmaz.” Yusuf Hikmet Bayur’a göre, Cemal Paşa ile Afgan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi arasında bu konuda Haziran 1921’de sert bir tartışma geçmiştir. Cemal Paşa, Tarzi’nin izlediği siyasetle İslâm dünyasının başına büyük belâlar hazırlamak üzere olduğunu Mustafa Kemal Paşa’nın, Enver Paşa’nın ve daha başka İslâm mücahitlerinin fikirlerine karşı olarak, Ruslarla dostluk bağlarını keserek İngiliz dostluğuna gitmenin İslâm dünyasını satmak demek olduğunu ileri sürer. Mahmut Tarzi, şu karşılığı verir: “Biz her şeyden önce Afganistan’ı düşünmek zorunluluğundayız. Rusların Müslümanlara yaptığı mezalim meydanda iken onlarla dost olmak bizim işimize gelmez. Ama siz Anadolu’yu düşünerek onun menfaati için çalışıyorsunuz ve bizi o siyasaya yaklaştırmak istiyorsunuz.” Bkz. B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 46-49.*

¹⁸⁶ Emanullah’ın İslam ve Hilafet ile ilgili görüşleri için Bkz. **BOA, HR, SYS**, Dosya No: 5, Gömlek No: 21.

¹⁸⁷ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 76.

¹⁸⁸ A. Özgiray, “Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)”, s 1121.

¹⁸⁹ **ATASE Arşivi**, Kutu : 1174, Gömlek : 25, Belge No : 1; A. Kabacalı, **Hatıralar Cemal Pasa**, s. 15.

¹⁹⁰ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, s. 228.

şimdiye kadar İngilizlere karşı ilan edilen cihat üzerine Afganistan'a geçtiğini, bunlardan taburlar oluşturulduğunu duyduğunu haber vermektedir. Öncelikli görevinin Emanullah'a Ruslarla dost olması gerektiğini anlatmak olduğunu¹⁹¹ yazan Cemal Paşa, "O zaman İngilizler darbelerin en zehirliisini, en etkilisini, can evlerine yemeğe başlayacaklardır" demekte ve Rusların da Afganlılara destek verdiğini ifade etmektedir.¹⁹²

Cemal Paşa mektubunda kendi amaçlarından da bahseder; "Afganistan Emirine İslam Hilafetinin ve Batı Türklerinin duçar olduğu inkıraz tehlikesini anlatmak ve İtilaf devletleri elinde taksim olunmaktan Türkiye'yi kurtarmak maksadıyla Anadolu'da teşekkül eden Türkiye ihtilal hükümetinin bugün İslam aleminin manevi müzaheretine hazır bulunduğunu izah eylemektir".¹⁹³ Cemal Paşa ayrıca Afganistan'a gitmekteki temel amacını ise Hindistan ihtilalcileriyle temasa geçmek ve Hindistan'da büyük bir ihtilal meydana getirmek olduğunu bildiriyordu.¹⁹⁴ Bütün bunların yanı sıra Afgan ordusunun modernize edilebilmesi için bir kurmay heyetine ihtiyacı olacağını,¹⁹⁵ gönderilecek kurmay subayları ile beraber eski yaveri İsmet Bey'in yollanmasını rica ediyordu.¹⁹⁶ Ayrıca bu dönemde bizzat Emanullah da Mustafa Kemal Paşa'dan ordusunun modernize edilmesi için subay isteğinde bulunmuştu.¹⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın bu mektubuna ve 2 Temmuz'da Bakü'den gönderdiği diğer bir mektubuna 27 Ekim 1920 tarihli mektubuyla cevap vermiştir.¹⁹⁸ Mustafa Kemal Paşa mektubunda Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'nin

¹⁹¹ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 364- 365.

¹⁹² Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 77.

¹⁹³ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 61-63.

¹⁹⁴ A. Kabacalı, *Hatıralar Cemal Paşa*, s. 15.

¹⁹⁵ Ş. S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 530-531; B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 45.

¹⁹⁶ Cemal Paşa Mustafa Kemal'den istediği subayları ismen belirtmiştir. Bunlar : Erkânıharp Binbaşısı Bosnalı Salih Bey, Miralay Ali Fuat Bey, Eski Yaveri İsmet Bey, Yüzbaşı Çobanoğlu Zeki Efendi idi. Toplam olarak üçü yüzbaşı, altısı teğmen olmak üzere dokuz subay, her subaya üç de astsubay isteyen Cemal Paşa, bunlardan birinin süvari, üçünün piyade, ikisinin topçu, birinin istihkâm, birinin telsizci, birinin de doktor olmasını, teğmenlere ayda 500, yüzbaşılara 800, binbaşuya 1 000 ruble maaş verileceğini ve maaşlarını altın olarak alacaklarını, yiyecek ve içeceklerinin de sağlanacağını, Bakü'ye kadar yol giderlerinin Ankara tarafından karşılanmasını, Bakü'den sonra her giderlerinin kendisi tarafından karşılanacağını belirtmiştir. Bkz. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 72.

¹⁹⁷ *ATASE Arşivi*, Kutu : 866, Gömlek : 64, Belge No : 8; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 343. Emanullah'ın bu mektubu için Bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C. I., Ankara, 1994, s. 342.

¹⁹⁸ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 72.

otoritesini yıkmaya yönelik giriştiği faaliyetten dolayı Cemal Paşa'ya teşekkür ediyor,¹⁹⁹ Afganistan'da orduyu düzenlemek ve ciddi millî teşkilat oluşturmanın lüzumunun kendisi tarafından da takdir edildiğini, her türlü yardımın yapılmasını can ve gönülden istediğini, ancak her taraftan düşman ile sarılan anavatanın müdafaasının her şeyden üstün olduğunu, Anadolu'ya geçen subayların ihtiyaca ancak yettiğini,²⁰⁰ şimdilik subay gönderilmesi hakkındaki arzusunun yerine getirilemeyeceğini belirtiyor, mektubunu Taşkent'e kadar getirecek olan eski yaveri İsmet Bey'den mevcut durum hakkında bilgi alabileceğini bildiriyordu.²⁰¹

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu zorluklara rağmen Afganistan'a bir askerî heyet gönderilmesi konusunda, savunma ve maliye imkanları uygun olduğu takdirde Afgan ordusunu düzenlemek için bir subay heyetinin gönderilmesini çok önemli ve gerekli görmektedir.²⁰² Bunu Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'nın mektubunu da eklediği ve Fevzi Paşa'ya gönderdiği 21.12.1920 tarihli direktifinden çok net olarak görmek mümkündür: “Fevzi Paşa'ya, Müdâfaa ve Maliyemiz icabatı ile kabil-i telif olduğu takdirde Afgan Ordusunu tensik için bir heyet-i zabitanın izamını ehem ve elzem görmekteyim. Cemal Paşa'nın merbut mektubunda zikredildiği veçhile, bunun istikbalde Anadolu üzerine çöken bar-i sakili tahfife yarayacağı gibi nukuat-ı atiyeye riayet edildiği takdirde Asya'yı Vustada emrimize amade kuvvetli bir orduya malik olmamız hususu oldukça temin edilmiş ve dolayısıyla her icab ettiği anda Anavatana gavail-i harpten siyanet için bir vasıta elde edilmiş olur. Fıkr-i acizaneme göre bu heyeti teşkil edecek zabitanın intihabında ve kendilerine verilecek talimatta zirdeki nukuat nazar-ı itibare alınmalıdır.” Bunun gelecekte Anadolu üzerine çöken ağır yükü hafifletmeye yarayabileceği gibi, gerektiği zaman anavatani savaş durumundan korumak ve İngilizleri daha uzaklarda meşgul etmek için bir fırsat yaratacağını düşünüyordu. Gönderilecek subayların seçimi ve yapacakları görev ile ilgili hassasiyetleri vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın gidecek Türk askerî gücünden isteklerini şöyle özetlemek mümkündür: İlk olarak heyet başlangıçta kesin olarak politikaya karışmadan askerlik

¹⁹⁹ M. Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın çabalarını desteklemektedir. Bkz. Mim Kemal Öke, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Ankara, 1998, s. 88

²⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın subay isteğine şöyle : “Cemal Paşa'nın Moskova'dan Taşkent'e giderken yazdığı mektuba cevap verilmiş, ancak kendisini istediği zabitan heyeti devamlı faaliyette bulunan Garp ve Cenup cephelerimizdeki ihtiyaç dolayısıyla, itizar beyan edilerek gönderilememiştir” cevap vermiştir. Bkz. B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 46.

²⁰¹ A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 72-74.

²⁰² A. A. Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 124.

görevlerini yapıp Afganistan, Türkistan ve Buhara halkı ve askerlerine kendilerini sevdirmeliydiler. İkinci olarak giden subaylar Afgan hükümetinin personeli gibi görünseler de her türlü şartta Türk Hükümeti'ne bağlı kalmalı seçim bu karakterde askerlerden yapılmalı, kadroları Türk Ordusu'nda olmalıydı. Üçüncü olarak heyetle telli veya telsiz telgraf bağlantısı kurulmalıydı. Son olarakta Afganistan idarecileri harici entrikalar sayesinde İslâmiyet ve Türklüğün menfaatlerine aykırı bir surette hareket etmeye hazırlandıkları takdirde, heyet böyle hareketlere mani olabilecek, İslâm ve Türk menfaatlerine hizmet eden bir Afgan partisini iktidar mevkiine getirebilecek kadar kuvvetli bir yer edinmesini sağlamak edilmeliydi.²⁰³

Cemal Paşa Afganistan'da Türk subaylarının yardımı ile bir örnek alay teşkil etmiş²⁰⁴ ve bu alaya modern savaş sanatını öğreterek Emanullah Han'ın takdirini kazanmıştır.²⁰⁵ İngilizlere olan büyük nefretinden dolayı, İngilizlerin Afganlılar ile yeniden dost olmak için gösterdikleri gayretlere karşı menfi tavır takınması, İngilizlerle iyi geçinmek taraftarı olan bazı Afgan yetkilileri onun çalışmalarından rahatsız olsa da; Emanullah Han kendisinden memnun olmuştur.²⁰⁶ Cemal Paşa, Afganistan'ın Türkiye'den sonra İslam aleminin en kuvvetli ikinci devleti olmasını ve bunun için de Afganistan'ın mutlaka modernleşmesini istiyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için Türkiye'nin askerî yardımına ihtiyaç duyulmaktaydı.²⁰⁷ Hindistan Müslümanlarının İngiliz esaretinden kurtulmasına da yardım edebileceğine inanıyordu. Bu konudaki fikirlerini Emanullah Han'a, Sovyet Rusya yöneticilerine ve yazdığı mektuplarla Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamaktan çekinmiyordu.²⁰⁸ Cemal Paşa Afganistan'da uzun

²⁰³ Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa'ya verdiği bu direktif için Bkz., Ek: IV; Esat Arslan, "Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Atatürk'ün Öngörülleri", Atatürk Araştırma Merkezi-Sivas Valiliği, Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (Sivas, 2 Eylül 2003) Sivas, 2003, (Sunulmuş bildiri); *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C.I., Ankara, 1992, s. 215-219.

²⁰⁴ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 383-384.

²⁰⁵ Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 82.

²⁰⁶ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 124.

²⁰⁷ Afgan Emiri, Mustafa Kemal'den subay gönderilmesini istemekte, Cemal Paşa da bunu uygun gördüğünü şu sözleriyle belirtmektedir: "25 subaydan kurulu bir heyet gönderecek olursanız Afganistan'da mükemmel bir ordu meydana getirebiliriz. Gerçekte burada yapmaya kararlı olduğumuz hareket için olağanüstü bir araç elde etmiş oluruz. Doğu'da yapmak istediğim işlerde başarılı olabilirim, İngiliz dostlarının başına bela olacağıma ve sizin yükünüzü hafifleteceğime eminim." Bkz. Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 82.

²⁰⁸ Cemal Paşa, Moskova'daki Türkiye Büyük Elçiliği'nin şifreli haberleşme imkânlarını kullanarak 12 Kasım tarihinde Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafta faaliyetleri hakkında şu bilgiyi vermiştir. "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Mülâzım Süreyya Beyle takdim ettiğim mektuplardan ahval-i umumiye malûm samûleri buyurulmuştur. Ahiren Moskova'ya muvasalatında Enver ve Halil Paşaların Anadolu'da teşebbüs etmekte oldukları hususata vâkıf oldum. Bu teşebbüsata nihayet

bir dönem kalabilmiş ve Türkiye'den kendisine askerî heyet ve memur gönderilmek suretiyle yardım edilmiş olsaydı,²⁰⁹ Afganistan kısa bir sürede kalkınabilecekti. Afganistan'ın, Hindistan'ın bağımsızlığında önemli bir katkısı olabileceği gibi diğer Müslüman ülkelerin de gelişmesine örnek olabilecekti.²¹⁰

İngilizler Cemal Paşa'nın Afganistan'a geçtiğini ve Emanullah tarafından Afgan ordusunu örgütlemesi ile görevlendirildiğini çok geçmeden öğrendiler. İngiliz istihbaratına göre, Cemal Paşa Kâbil'de bir merkez kurmuş ve bir Hint Ordu'su düzenlemeyi düşünmekteydi. Bolşevikler de bunu kendileri için uygun görüyorlardı. Ancak Afganistan'da Cemal Paşa'nın oluşturmaya çalıştığı yüz bin kişilik orduyu Rusya'da kendileri için tehlike olarak görüyordu.²¹¹ Dolayısıyla Cemal Paşa'nın 16 kişilik bir askerî kurulla, Afganistan'da bulunduğu bir yıllık süre içinde idarî ve askerî alanlarda bir hayli ıslahat ve önemli siyasi icraatta bulunmuş olması Afganistan'ın Rus ve İngiliz siyasetlerinden etkilenmesini önleyememişti.²¹²

Emanullah Han, Cemal Paşa'yı sevgiyle karşılamış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden düzenleme görevini verecek kadar güvenmişken bu güven daha sonra Türk subaylarının kurduğu örnek alay ve Cemal Paşa'ya yönelik kuşkusularını engelleyememiştir.²¹³ Emanullah Han'ın bu şüpheleri bazı çevrelerce tahrik edilmiş, Türkiye ve İran'da askerlerin hükümdarları devirdikleri propogandası yapılmıştır.²¹⁴ Ancak Emanullah bu olumsuz şüphelerine rağmen Cemal Paşa'nın görevine son vermemiştir. Nitekim Cemal Paşa ile Moskova'da görüşen Ali Fuat Cebesoy, O'nun elinde Afgan Ordusu'nun Genel Müfettişliği'ne tayin edildiğine dair belgeyi teyid

*verdirmek için bütün mevcudiyetimle çalışıyorum. Pek yakın bir zamanda nail-i maksat olabileceğime itimadım kavidir. Neticeyi birkaç güne kadar gideceğim Almanya'dan arz ederim. Afganistan hakkındaki teşebbüsüm pek muvaffakiyetli neticelenmiştir. Almanya'da kısa bir müddet kaldıktan sonra Afganistan'a hareket deçeğim. Evamir-i devletlerini Fethi Bey 'in bildiği Münih'teki adresime işar buyurursanız müteşekkire olurum. Afganistan için istediğim zabitanı bizzat intihap etmek emelindeyim. Süreyya Bey'in bu iş için seria istanbul'a izamını rica ederim. Muvaffakiyet-i ahirenizden dolayı bütün ruhumla arz-ı tebrikat ederim.” Bkz. A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 280-281 ; H. Bal, “Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri”, s. 252-254.*

²⁰⁹ Afganistan'a zamanında yetişmiş insan gücü desteğinin gönderilememesinin sebepleri için bkz. S.Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, s. 121-123

²¹⁰ A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 364-365.

²¹¹ **ATASE Arşivi**, Kutu : 1167, Gömlek : 82, Belge No : 3; A. A. Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 126.

²¹² S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afganistan**, s. 69.

²¹³ M. Saray, **Atatürk Ve Türk Dünyası**, s. 38.

²¹⁴ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 54.

etmektedir.²¹⁵

Cemal Paşa zaman zaman Afganistan'daki çalışmalarını için eski mesai arkadaşlarından da destek talebinde bulunmuştur.²¹⁶ 30 Ekim 1920'de yazdığı mektupla Berlin'de bulunan Talat Paşa'dan Afganistan'a yardım etmesini istemiştir. Mektupta Emanullah'ın kendisine Afgan ordusunun düzenlenmesi görevini verdiğini anlattıktan sonra, Emanullah'ın da yardım talebini onayladığını ifade etmiştir. Talat Paşa'dan, gönderilecek Afgan Elçisi'nin Alman ve İtalyan hükümetleri tarafından kabul edilmesi, İtalyanların Afganistan'a elçi göndermesi için tavasutta bulunmasını da istemiştir. Bundan başka Afganistan ordusu için silah satmalarını, Almanya'dan fabrika, telefon gereçleri temini ve bu iş için Kâbil'e bir heyet göndermelerini sağlanmasını da istemiştir. Cemal Paşa, Hindistan'da bulunan siyasi örgütlerin delegelerinden oluşmuş bir Hint İhtilal Komitesi Genel Merkezi kurmak düşüncesindedir. Bunun için İsviçre Gazetelerini elde etmek gerekecektir. Cemal Paşa Çiçerin'e Talat Paşa'ya 50 bin Ruble gönderilmesini teklif etmiştir. Cemal Paşa, aynı tarihte kaleme aldığı bir mektup karalamasında da Afgan Emiri'nin önerilerini kabul ettiğini, geniş İslam dünyasının artık bu cihetlerinden bütünüyle emin olarak mektup yazdığı kişinin bütün gayretini gösterdiğini belirtir. "*Kendi hissem Hindistan, Afganistan, Türkistan, Fergana'yı aldım*" demektedir. İran Devrimi'ni Enver Paşa'ya, Kaşgar'ı Halil Paşa'ya, Anadolu Devrimi'ni de Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmak gerektiğini yazmaktadır.²¹⁷

Cemal Paşa 17 Mayıs 1921'de yazdığı bir mektupla; o an Moskova'da bulunan Ali Fuat Paşa aracılığıyla Ankara'dan gönderilecek subayların kendisine tabi olması ve işbirliği yapmaları gerektiğini, Almanya yada başka bir yerden silah ve mühimmat desteğinin sağlanmasına yardımcı olmasını istemiş, Ruslar'ın kendisini desteklemekte tereddüt ettiğini Afgan kabilelerini İngilizlere isyan halinde olduğunu, gerekli destek sağlanırsa bunları kontrol edebileceğini bildirmişti.²¹⁸

²¹⁵ A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 359.

²¹⁶ Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın İttihatçılarla olan bu diyalogunu uygun bulmamaktadır. Bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)**, Ankara, 1996, s. 213.

²¹⁷ Halil Paşa da, Karahan'la yaptığı görüşme sonrasında 4 Ocak 1921'de Moskova'dan Berlin'de bulunan Enver Paşa'ya, "*İngilizler aleyhinde bulunmak üzere Afganistan'a gitmeyi düşünüyorum*" demektedir. Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 84-85.

²¹⁸ Cemal Paşa, 17 Mayıs 1921'de Enver Paşa'ya yazdığı mektupta Afgan ordusunun düzenlenmesi için Anadolu'dan gönderilecek subayların kendi emrine verilmesi için Ali Fuat Paşa aracılığıyla

3. 1. 1. Ahmet Cemal Paşa'nın Diplomatik Faaliyetleri

Cemal Paşa Afganistan'da bir yıl yoğun olarak çalıştıktan sonra Enver Paşa ile görüşmek, sonra Avrupa'ya gidip görüşmeler yapmak üzere Eylül 1921'de Kâbil'den Buhara'ya hareket etmiş,²¹⁹ Enver Paşa ile karşılaşamayınca Ekim 1921'de Taşkent üzerinden Moskova'ya geçmiştir.²²⁰

14 Kasım 1921'de Afgan Emiri'ne yazdığı ve bir örneğini de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektubunda, Moskova'da kaldığı bir ay içinde yaptığı görüşmelerin başarılı geçtiğini ifade etmiştir.²²¹ Bütün istekleri kabul edilmiştir.²²² Ayrıca, kendisinin Sovyetler Afganistan'a yardım etmezse, Afgan-Rus ilişkilerin yeniden gözden geçirileceği tehdidinde bulunduğunu, Troçki ve Stalin'in görüşmelerden sonra onun bütün isteklerini²²³ kabul ettiğini yazmıştır.

Ankara'dan rica etmesini istemektedir. Mektuba göre kabileler İngilizlere karşı cihat ilan etmişlerdir. Kendisi onlarla sıkı ilişki içindedir. Onlardan bağlılık mektupları almaktadır. Bu kabilelere silah ve para yardımı yapılırsa savaşa devam edebileceklerdir. Ruslar henüz para, silah ve cephane göndermemiş ancak Hindistan Devrimi için başka kişileri göndermektedirler. Ruslar, Hindistan Devrimi'ni Cemal Paşa'nın kişiliğinde merkezileştirmekle başarılı olamayacaklardır. Bu amaçla gönderilen yedi kişinin Afgan sınırında 30 bin ruble ile tutuklandığını belirtmiştir. Enver Paşa'dan bu durumu Ruslara anlatmasını istemektedir. Cemal Paşa'nın numune alayında bir küçük zabıt okulu, bir subay talimhahı kurulması hakkındaki tüzükler, Afgan ordusunun düzenlenmesiyle ilgili tüzük, Emanullah tarafından onaylanmış ve uygulamaya konulmuştur. Ne var ki bu yeni kuruluşun hakkıyla yararlanılması için mutlaka Afganistan ordusuna seri ateşli sahra ve dağ topları ve sahra obüsleri ile yeter derecede ateşli tüfek ve cephane bulmak gerekmektedir. Bunları Bedri Bey Almanya'dan temin etmeye çalışmaktadır. Enver Paşa da bu önemli iş üzerinde durmalıdır. Ruslar matbaa verecek olurlarsa Kabil'de bir askerî gazete çıkarmayı düşünmektedir. Bkz. A. A. Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 126.

²¹⁹ ATASE Arşivi, Kutu : 1167, Gömlek : 133, Belge No : 1; Z. V. Togan Hatıralarında bu konuda Enver Paşa'nın Doktor Nazım'ı Buhara'da tren istasyonuna Cemal Paşa'yı karşılamak için gönderdiğini ama Rusların Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile görüşmesine izin vermemek için onu trenden indirmediklerini söylemektedir. Ayrıca Enver Paşa'nın kendisine bu olayı anlatırken çok üzülüğünü belirtmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Z. V. Togan, **Hatıralar**, s. 330.

²²⁰ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 53.

²²¹ A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 371-378.

²²² Ruslar Afganistan'a şu savaş malzemesini vermeye söz vermişlerdir: Beş batarya seri ateşli Fransız sahra topu ile üç makineli tüfek bölüğü, dört bin İngiliz tüfeği, sekiz milyon tüfek cephanesi, bir milyon mitralyöz cephanesi hemen şimdi verilecek, kalanı aşama aşama sevk edilecektir. Ayrıca Türk subaylarının maaşlarına sarf edilmek üzere Cemal Paşa'ya bir yıl için 12 bin Rus altını verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 88.

²²³ Cemal Paşa'nın Ruslardan istediği harp malzemesi: 14.000 İngiliz piyade tüfeği, 200 süvari filintası, 24 adet yetmiş milimetrelik sahra topu , 12 adet yetmiş beş milimetrelik cebel topu, 12 adet yüz elli milimetrelik cebel obüsü topu, 28 mitralyöz, 20.000 sandık piyade mermisi, 48.000 atım top mermisi, 10.000 adet el bombası, 20.000 sandık İngiliz fişeği , 50000 adet tabanca , 5000 adet el bombası.

Cemal Paşa, daha sonra Afganistan'ın Avrupa ülkeleri tarafından tanınmasını sağlamak ve yardım temin etmek için Elçi Veli Han başkanlığındaki Afgan heyetiyle Almanya'da buluşmuş, onları Alman yöneticileriyle görüştürmüştür.²²⁴ Almanlar, İngilizler böyle bir şeye müsaade etmeyecekleri için Afganistan'a herhangi bir yardım yapmalarının ve Afganistan'la bağlantı kurmalarının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Fransızların baskılarına karşı İngilizlerden yardım isteyen Almanlar, gayri resmi ilişkilere girmeye de yanaşmamışlardır.²²⁵ Cemal Paşa daha sonra Afgan heyetini Paris'e götürerek Afganistan'ın bu ülkeler tarafından tanınmasını sağlamıştır.²²⁶ Fransız Başbakanı Briand'ın Cemal Paşa ile görüşmek istemiş, fakat görüşme gerçekleşmeden önce başbakanlıktan çekilmek zorunda kalmıştır. Cemal Paşa, yerine gelen Poincare ile iki kez görüşmüş, bazı fabrikalarla malzeme için pazarlık etmiştir.²²⁷ Nakdi bedel sağlanamadığı için alım yapılamamış, ama Fransa, Afganistan'a bir inceleme kurulu göndermeyi kabul etmiştir.²²⁸ Cemal Paşa'ya göre Paris yolculuğu başarıyla sonuçlanmıştır. Öteki Fransız ileri gelenleri ve İtalyan Sforza ile de görüşmeyi başaran Cemal Paşa, bu sırada Avrupa'da bulunan Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa ile de görüşmüştür.²²⁹

Cemal Paşa Almanya ve Fransa'da yaptığı temaslar sonrasında 2 Mayıs 1922'de Berlin üzerinden Moskova'ya dönmüş,²³⁰ Enver Paşa'nın Orta Asya'da giriştiği Bolşevizme karşı fiili hareket nedeniyle Afganistan'a gidememiştir. Cemal Paşa'nın Ruslara verdiği teminata rağmen Sovyetler, onun Afganistan'a varır varmaz Enver Paşa ile irtibat kurup yardım edeceği endişesinde idiler.²³¹ Cemal Paşa Rusların Enver Paşa'ya olan tepkisini haklı görmektedir. O'na göre Enver Paşa'nın hareketi,

Ayrıca bunların dışında istihkam alet ve edevatı eşya ve askerî teçhizat. Bkz. A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 387.

²²⁴ A. Kabacalı, **Hatıralar Cemal Paşa**, s. 15-16.

²²⁵ A. A. Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 127.

²²⁶ Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 97.

²²⁷ Cemal Paşa Fransızlardan şu isteklerde bulundu: Afganistan için bir Fransız elçilik kurulu, Afganistan'da demiryolunun yapılması, mevcut madenlerin işletilmesi için araştırma yapacak bir fen kurulu, top, tüfek savaş araçları satılmasına izin verilmesi, Afganistan'a bir gazeteci gönderilmesi. Bkz. Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4**, s. 309

²²⁸ 2 Mayıs 1922 Afgan Ordusu Genel Müfettişi Cemal Paşa, Afganistan'a silah ve iktisadi yardım sağlamak için çıktığı Avrupa gezisini ve görüşmelerini tamamlayarak Berlin'den Moskova'ya hareket etti. Cemal Paşa, Almanlardan olumlu bir sonuç almayınca Fransız Başbakanı ile görüşmüş ve bazı teknik anlaşmalar yapmıştı. Bkz. Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4**, s. 411.

²²⁹ Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 98.

²³⁰ A. Kabacalı, **Hatıralar Cemal Paşa**, s. 15-16.

²³¹ A. A. Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 131.

Afganistan, Türkiye ve bütün İslam dünyası için zararlı, İngilizler için faydalıdır. Afganistan ona yardım etmemelidir.²³²

Cemal Paşa bu gelişmeler yüzünden Sovyetlerle anlaşmazlığa düşmüş, hatta kimi kaynaklara göre Çeka tarafından tehdit edilmişti.²³³ Cemal Paşa Moskova'dan Kars'a geçerek İran üzerinden Afganistan'a gitmek istediye de ne İran'ın durumu, ne de Afganistan'daki son gelişmeler buna müsaitti.²³⁴ Ancak Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya sempatisi sürmekteydi. Bunun üzerine Tiflis'e kaçmış ve oradan yaveri İsmet Bey ile Mustafa Kemal'e bir mektup göndererek yurda dönmesine izin verilmesi dileğinde bulunmuştu.²³⁵ Fakat daha mektubuna cevap alamadan (muhtemelen bu cevap olumsuz olacaktı)²³⁶ 21 Temmuz 1922 günü sokakta Ermeni intikamcılarının kurşunlarına

²³² Cemal Paşa'nın Enver Paşa'nın faaliyetlerini onaylamadığını gören ve Onun Afganistan'daki faaliyetlerini takdir eden Mustafa Kemal Paşa Moskova'ya Ali Fuat Cebesoy'a şu talimatı vermiştir: "Cemal Paşa şimdiye kadar gösterdiği dürüst harekette devam ederse kendisini takviye edeceğiz. Her halde Enver Paşa vesaire ile alâkasını kat etmelidir. Bunları benim tarafımdan açıkça kendisine söyleyiniz. Medine Muhafızı Fahreddin Paşayı Afganistan Sefiri yaptık. Cemal Paşanın Afganistan'daki mesaisini yavaş yavaş millete anlatarak mevkiini tahkim edeceğiz. Şimdiye kadar olan işaretini hüsn-i telâkki ve mümkün olanlarını tatbik ettim. Onun tarafından telgrafa ve iş'ar-ı devletinize muntazırım." Enver Paşa'nın faaliyetleri Mustafa Kemal'in, Moskova karşısında izlediği sakıncı politikasını baltalıyordu. Mustafa Kemal, Moskova'yı Enver Paşa'nın serüveniyle hiçbir ilişkisi olmadığına inandırmak için hayli uğraşmak zorunda kaldı. Cemal Paşa 16 Kasım 1921'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta Enver Paşa ve adamlarının Kafkasya'daki faaliyetlerinden kendisinin de rahatsızlığını ifade eder. Mustafa Kemal'in Türk Millî Mücadelesine zarar verebileceği yönündeki düşüncelerine katıldığı gibi kendisinin Afganistan'daki çalışmalarına zarar verebileceği düşüncesindedir. Çünkü Enver Paşa'nın faaliyetlerinden Ruslar rahatsız olmaya başlamışlardı. Cemal Paşa şu ifadesiyle rahatsızlığını çok net göstermiştir: "Eğer hakikaten Enver Paşa'yı Buhara'dan geri alamazsam bir buçuk senelik mesaimi mahvetmiş olacağım." Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 125-126, 136.

²³³ D.V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 307.

²³⁴ Afganistan'da bazı çevrelerin ve özellikle Teşkilat-ı Mahsusancılardan Hacı Sami'nin propagandaları sonuncu Afgan Emiri Cemal Paşa'dan kuşkulandırmaya başlamıştı. Bkz. A. Kabacalı, *Hatıralar Cemal Paşa*, s. 15-16.

²³⁵ Taylan Sorgun, *Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1997, s. 368; Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın şehit edilmesinden sonra O'nun hakkında şöyle demiştir. "Cemal Paşa değerli bir adam idi; buraya gelebilmiş olsa idi ben ona vazife verirdim. Anadolu'nun imarında ondan istifade ederdim; fazla jest ve gösteriş o zavallıyı hiç için kurban etti." Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 53.

²³⁶ D.V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 307. Cemal Paşa'nın bir taraftan Enver Paşa ve arkadaşlarını Ankara ile meşgul olmaktan vazgeçirmeye çalışıyorum demesi ve diğer taraftan da öbür İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile diyalog içinde olması, Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. O'nun kendisine olan güvenini oldukça sarsmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın Almanya'da bulunduğu bir sırada 20 Aralık 1921'de Moskova Elçisi Ali Fuad Paşa'ya bir telgrafla şu talimatı vermiştir: "Moskova'da Türkiye Sefir-i Kebîri Ali Fuad Paşa Hazretlerine, 22/11 /1921 tarihli şifreye cevaptır: Âhîren Ankara'ya muvasalat eden Ukrayna heyeti Reisi yoldaş Frunze ile Cemal Paşa'nın gönderdiği bir mektupta bizim vaziyet ve efkârımızla kabil-i telif olmayan ve hâlâ eski zihniyetin idamesine matuf tavsiyelerinden anlaşıldığına nazaran, müşarünileyh Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini keyif ve arzuya göre sevk ve idare olunuyor mahiyetinde zannediyor. Ben, milleti İttihat ve Terakki bayrağı altında davet edemem. Ankara'ya nasihat vermek değil, Ankara'nın tamamen nokta-i nazarı ve talimatı dairesinde hareket etmekle nafi olabileceğini ve binaenaleyh

hedef olmuştur ve iki yaveriyle birlikte orada şehit olmuştur. Cenazesi Erzurum'a getirilerek toprağa verilmiştir. Cemal Paşa Tiflis'te öldürüldüğü zaman Afganlılar, Cemal Paşa'nın Türkiye kadar Afganistan'ın da kahramanı olduğunu, onun için suçluların bulunmasını Sovyetlerden istemişlerdir.²³⁷

3. 2. Enver Paşa'nın Afganistan'a Yönelik Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Panislamcı hareketlerin ve halifelik yanlısı eylemlerin öncüsü Enver Paşa, savaş sonrasında Türkiye'yi terk ederek maceralı bir yolculuktan sonra Berlin'e gitmiştir. 1919 yılından itibaren siyasi temas ve faaliyetlerine başlamıştır.²³⁸ Talat Paşa liderliğinde bir taraftan Batılı Devletler, diğer taraftan da Bolşeviklerle görüşmeler yapılmıştır. Bu dönemde Rus İhtilalinin önde gelenlerinden Karl Radek'le de bir görüşme sağlanmıştır. Bu görüşmenin sonucunda Bolşeviklerle işbirliği kararına varılmış, bu Enver Paşa için büyük bir fırsat olmuştur. Çünkü Enver Paşa'nın amacı, faaliyetlerini Rusya'da sürdürmek ve başta Anadolu olmak üzere Müslümanların kurtuluşunu sağlamaktır.²³⁹ Bu amaca ulaşmak için İngiliz Emperyalizmine karşı mücadele gerekmektedir. Enver Paşa bu sıralar Cemal Paşa'ya yazdığı tarihsiz mektubunda, "Şimdilik umumi fikrim" diye başlayarak amaçlarını şöyle sıralamıştır:

"1. *İslam milletlerinin kurtarılması.*

2. *Hedefimiz müştereken, Avrupa'nın emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, sosyalistlerle teşriki mesai.*

3. *Kurtarılan memleketlerin, idare-i dahiliyesinde esasatı dinîyeye dokunmamak şartı ile Sosyalizm prensiplerini kabul.*

4. *İslamın kurtuluşu için, ihtilalde dahil olmak üzere, bütün tazyik vasıtalarının kullanılması.*

tashih-i fikir edinceye kadar kendisiyle adime-i münâsebette mazur bulunduğunu tebliği etmenizi rica ederim." Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği bu not, o dönemde Almanya'da bulunan Cemal Paşa'nın eline geçmemiştir. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 136-137.

²³⁷ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 101. Bir iddiaya göre Cemal Paşa, Sovyet ajanları tarafından şehit edilmiştir. Bkz. M. Saray, *Atatürk Ve Türk Dünyası*, s. 39.

²³⁸ Ş. S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.III., s. 491.

²³⁹ A. A. Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 132.

5. *Bu hususta, İslamdan gayri mahkum milletlerle de teşrik-i mesai.*

6. *İslam camiası içinde, her unsurun inkişafına müsaade etmek.*²⁴⁰

Enver Paşa çalışmalarını tamamladıktan sonra Doktor Bahaeddin Şakir ile Rusya'ya gitmiş, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da Moskova'ya gelmiştir. Görüldüğü gibi bu aşamadan sonra İttihatçılar, faaliyetlerini Moskova'da yürütmeye başlamışlardır Bir taraftan Anadolu'ya yardım temini için girişimlerde bulunmuş diğer taraftan İngilizlere karşı mücadele için Cemal Paşa'nın Afganistan'a Halil Paşa'nın da İran'a gitmesi kararı alınmıştır. Enver Paşa İslam İhtilal Cemiyeti Teşkilatını Rusların da onayı ile kurmuş,²⁴¹ Cemiyetin merkezi Moskova olmuş ve mali giderlerini de Rusya karşılamıştır. Enver Paşa ile Cemal Paşa, Türkistan ve Afganistan Müslümanlarından kuracakları ordular ile, Türklerin ve Bolşeviklerin düşmanı olan İngilizleri Hindistan'dan atmak için Sovyetlerden yardım istiyorlardı.²⁴² Enver Paşa daha 1914 yılının Aralığında Limon von Sanders'e Kafkaslarda başarı elde ettikten sonra, Afganistan üzerinden Hindistan'a ilerleyebileceğini söylemişti.²⁴³ Bu dönemde Enver Paşa'nın faaliyetleri Sovyet Rusya'nın da işine geliyordu.

Bu arada Sovyetlerin yayınladıkları ihtilal beyannamesinde Şark Milletleri'nin istiklallerini kazanmalarını desteklediklerini ilan etmeleri, çoğunluğu Rus egemenliği altında olan Azerbaycan, Buhara, Hive ve Hokand ile Afganistan, Doğu Türkistan, Hindistan, İran ve diğer İslam Devletleri'nin temsilcilerine²⁴⁴ Bakü'de bir "Şark Milletleri Kongresi" yapma fırsatı vermişti. Kongre 1-8 Eylül 1920'de Bakü'de gerçekleştirilmiştir.²⁴⁵ Ancak Bakü Kongresi'nde delegelerin yaptıkları ve kendi milletlerinin istiklallerini savunan konuşmaları, Sovyetlerin hiç de hoşlarına gitmemiş, özellikle Enver Paşanın söz ve hareketlerinden oldukça şüpheye kapılmışlardı. Enver

²⁴⁰ Ş. S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.III., s. 493; Saime Yüceer, "Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Faaliyetleri (1918-1922)", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 24, 13 Şubat 1988, s. 74-75.

²⁴¹ A. A. Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 133.

²⁴² M. Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, s. 27.

²⁴³ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, İstanbul, 2001, s. 326; A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 500.

²⁴⁴ Kurultaya Çin Türkistan'ı Hindistan, Afganistan, İran, Belucistan ve Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman toplulukları, İttihat ve Terakki'ye mensup olan Süleyman Nuri, İsmail Hakkı, Bahaeddin Şakir ile III.Enternasyonal adına Zinovyev, Pavloviç, Struve ve çeşitli memleketler komünist partilerden gönderilen delegeler katılmışlardı. Bkz. A. Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 53.

²⁴⁵ Ş. S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1914-1922)*, C. III., s. 540-546.

Paşa'nın Türkiye'yi temsil eder bir tavır sergilemesi, hatta bir ara Türkiye'ye dönmeyi dahi düşünmesi, kendisi hakkında şüpheleri daha da artırmıştı. Fakat Enver Paşa, Türkiye'nin Moskova elçisi Ali Fuad Paşa'nın ikazları ile kısa zamanda bu düşüncesinden vazgeçerek Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarının mücadelelerine yardıma karar vermişti.²⁴⁶ Bu, ilk aşamada Sovyetlerin de işine geldiği için kendisine engel olunmamıştı. Nitekim, Sovyetler aynı maksatla Afganistan'a giden Cemal Paşaya da ilk aşamada destek vermişlerdi.

İttihatçılar Orta Asya ve Kafkaslarda faaliyetleri devam ederken Anadolu ve Afganistan eksenini de ihmal etmemişlerdi. Enver Paşa, 26 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Afganistan ordusunun teşkilat ve her alanda ilkel bir halde kaldığı, gerek Cemal Paşa'nın Taşkent'ten yazdığı mektuba, gerek Afganlılarla görüşmelerine dayanarak: *"Afganistan ordusunu tensik ve bayındırlık işleri gibi memleketin diğer esaslı işlerinde bir hayat eseri uyandırmak mümkün olacağı düşüncesindeyim."* demektedir.²⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçıların faaliyetlerine bakış açısı doğal olarak Anadolu'da verilmekte olan Millî Mücadele eksenli olmuştu. O'nun endişesi özellikle Enver Paşa'nın Sovyet Rusya ile olan diyalogundan kaynaklanmaktaydı.²⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya yazdığı 4 Ekim 1920 tarihli bir cevapta: *"Üzerinde durulması gereken bir nokta; Türkistan, Afganistan, Acemistan gibi İslam memleketlerinde, henüz tohum halinde bulunan mesai ve icraatın ve bu hususta ittihaz edilecek emellerin ve maksatların Rusları şüphe ve endişeye sevk etmemesi için Panislamizm'in meydana vurulmasından çekinmek icap edeceği hususudur"* diyerek

²⁴⁶ Ayrıca Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme fikrinden vazgeçmesinde Amcası Halil Paşa'nın da önemli rolü olmuştur. Halil Paşa'nın O'nu kararından vazgeçirmeye yönelik uyarılarından sonra, Enver Paşa şöyle demiştir: "Sen haklısın amca, benim memlekete geçişim hüsniyetime rağmen kötü neticeler yaratabiliyor, onun için Türkiye'ye geçmekten safınazar ettim, Türkistan'a geçeceğim. Afganistan'dan gelecek olan Cemal Paşa ile beraber Almanya'ya dönmek istiyorum..." Bkz. T. Sorgun, **Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, s. 360.

²⁴⁷ Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 102.

²⁴⁸ Enver Paşa bu endişelere şu cevabı vermektedir: "Resmi Anadolu Hükümeti namına hiçbir teşebbüste bulunmadığımız gibi, vuku bulan müracaatlara da Anadolu'dakileri gösterdiğimizden İngiliz, Fransız ve sair emperyalist hükümetlere karşı olan mücadelemizde Anadolu'yu bizim yüzümüzden kimse sıkıştırılmaz" Bkz. Selçuk Gürsoy, "Liva El-İslam'da Enver Paşa'nın Yazıları", **Toplumsal Tarih**, S. 49, Ocak 1988, s. 23.

onu uyarmakta, çalışmaları konusunda sürekli bilgi vermesini istemektedir.²⁴⁹

Bu arada Emanullah Han, Enver Paşa'ya “*Muhterem ve Aziz Kardeşim Enver Paşa*” diye başlayan bir mektup yazarak ona Afganistan'ın en büyük unvanı olan ve yalnız kayınpederi ile başkumandanına verilmiş olan “Serdar-ı Âlâ” rütbesini ve nişanını verdiğini bildirmiştir. Emanullah, ayrıca Enver Paşa'ya para yardımında da bulunmuştur. Enver Paşa'nın tarihsiz olarak yazdığı başka bir mektubuna göre, O bu parayı Cemiyet kasasına vermiştir. Bu paranın 4 000 altın olduğu, İslam İhtilal Cemiyetleri Merkezi Umumisi adıyla Ali (Enver Paşa) ve Rüstem (Doktor Nazım) imzalarıyla Emanullah'a gönderilen 25 Haziran 1921 tarihli bir teşekkür yazısından anlaşılmaktadır. “*Emir'in serveti dolayısıyla ve evvelce birçok yardımda bulunması dolayısıyla, arkadaşlar dolayısıyla eğer isterse yardım etsin dedim*” diyen Enver Paşa, “*Bedri'den de anladığıma göre bu husus muvafık olmamış*” demektedir. Enver Paşa'nın Cemal Paşa'ya yazdığı 30 Mart 1921 tarihli bir mektubunda, kendisinin de Afgan Emiri'nden bir mektup aldığı ve karşılığını verdiğinden söz edilmektedir. Enver Paşa, Emanullah'ın şifre anahtarını da almıştır ve bundan sonra kendisiyle şifre ile haberleşecektir. Cemal Paşa'nın tanıklığı ile Emanullah'ın iltifatına şükran duymaktadır. Enver Paşa, 29 Haziran 1921 tarihli mektubunda Cemal Paşa'ya, “*evvelki gece*” Moskova'da bütün merkezi umuminin orada bulunan üyeleri, Çiçerin, Fransız ve İtalyan kolonisinden kendileriyle işbirliği yapılmasına taraftar olanlarla bir konferans yaptıklarını, Hindistan'da başarı kazanmanın Cemal Paşa'ya yardım etmeye bağlı olduğunu anlattıklarını belirtiyor. Çiçerin de bu görüşteymiş. Enver Paşa vaad edilen yardımın hemen yapılacağını söylemiştir. Ancak daha sonraki temaslarında Afganistan için Cemal Paşa'ya yardım temin etmek amacıyla Ruslarla yaptığı görüşmelerde Rusların çok istekli olmadıklarını görmüştür. Afganistan için verilecek silahlarda zorluk çıkarmışlardır. Ruslar yapacakları yardımın bir kısmının hemen yerine getirilmesini, diğer kısmının yavaş yavaş uygulanmasını istemektedirler. Enver Paşa ve arkadaşları ise

²⁴⁹ Enver Paşa'nın faaliyetleri, Mustafa Kemal'in Moskova karşısında izlediği sakıncan politikasını baltalıyordu. Buhara'da başlayan hareketin Asya'da diğer Türk halklarını eyleme geçirmesi, bunların Sovyetler Birliği'nden kopmaları olasılığı hiç de olmayacak bir iş değildi. Bu durumda Anadolu, hiç istemediği halde, Pantürkizm'in dümen suyuna girerdi üstelik o günlerde böyle düşünceler Ankara'da zihinleri hayli kurcalamaktaydı. O zaman Rusya düşman yapılacak, Avrupa'ya karşı direniş hiç düşünülmeden, arkadaki güvenilir siper kaybedilecekti. Mustafa Kemal, Moskova'yı, Enver Paşa'nın serüveniyle hiçbir ilişkisi olmadığına inandırmak için hayli uğraşmak zorunda kalmıştır. Bkz. D.V. Mikusch, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 306.

ilişigi hemen koparmak yerine beklemeyi tercih etmişlerdir.²⁵⁰ Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Sovyetler Afganistan'a önemli ölçüde silah ve para yardımı yapmaya karar verdikleri, ancak yardımların teslimi sırasında bazı sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Sorun, Afganistan'ın İngilizlerle anlaşma ihtimali ve Enver Paşa'nın Sovyetlere karşı takındığı tutumdur.

Ruslarla temasları sonrasında Cemal Paşa'ya: “Allah seni bu yolda işinde utandırmayacaktır” diyen Enver Paşa, “İstedığın zaman seni değiştirmek üzere gelmeye hazırım” diye eklediğine göre, Afganistan'daki bu çalışmaya imrenmekte ve her an orada görev yapmaya hazır bulunmaktadır. Lenin'in ve Rusların kendisine güvenmediklerini, emrine ordu vermediklerini, bu sebeple kendi teşkilatlarını tamamlayarak hedefe ulaşacaklarını Cemal Paşa'ya bir mektubunda anlatan Enver Paşa, Afganistan'a gitmemiş, Sovyetlerdeki Türklerden bir birlik kurarak Anadolu'ya geçmek, burada savaşa katılmak ve Türkiye'ye yeniden hâkim olmak istemiş, bu planları da gerçekleştirmemiştir. Gerek Ankara hükümeti, gerekse Sovyetler, O'nu Anadolu'da istememişlerdir.²⁵¹

Bunun üzerine Enver Paşa, Türkistan içlerine giderek²⁵² burada belli bir dönem nasıl bir mücadeleye girişeceği konusunda kararsızlık yaşamıştır. Enver Paşa'ya göre önünde üç alternatif vardır, Afganistan'a gitmek, Basmacılara katılmak ya da Moskova'ya dönüp oradan Berlin'e eşinin yanına gitmektir. Ancak bu dönemde Türkistan'ın bağımsızlığı için verilen mücadelenin öncülerinden olan Z. V. Togan, Afganistan'a gitmesini önermişse²⁵³ de O Sovyetlere karşı savaşan Basmacıların başına geçmiştir.²⁵⁴ Ancak burada, Afganistan'a kaçan Buhara Emiri'nin vekili gibi davranmaktadır. Cemal Paşa'nın Afganistan'a ulaşması ve Enver Paşa'nın Orta

²⁵⁰ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 87, 103.

²⁵¹ Ş. S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 580.

²⁵² Enver Paşa, Rusların yoğun baskısı ve güvensizliği sonrasında 28 Eylül 1921'de Batum'dan ayrıldı ve Ekim ayı ortalarında Buhara'ya ulaştı. Bkz. A. A. Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 138.

²⁵³ Z. V. Togan, *Hatıralar*, s. 332.

²⁵⁴ Bölgedeki Basmacıların desteği ile Orta Asya'da Bolşeviklerin hakimiyetini sona erdirerek bağımsız bir Türk devleti kurmak isteyen Enver Paşa bölgeye geldiğinde, Amanullah gizlice onunla ittifak yapmış, en seçkin kuvvetlerini kuzey sınırına göndererek gelişmeleri beklemeye başlamıştır. Ancak Enver'in 1922'nin Ağustos ayında Bolşeviklerle girdiği bir çarpışmada ölümü üzerine beklentiler sona ermiş, bölgedeki Rus yayılcılığı karşısında, Amanullah bir daha bu sahaya el atmamıştır. Bkz. N.D. Ahmad, *The Survival Of Afghanistan*, s. 176.

Asya'daki faaliyetleri Kâbil'de heyecana sebep olmuş,²⁵⁵ Afgan Hükümeti Enver Paşa önderliğindeki Orta Asya Müslümanlarının faaliyetlerini büyük bir dikkatle izlemeye almıştır.²⁵⁶ Bunun sonucunda Emanullah, Enver Paşa'ya destek vermek için ülkenin kuzey sınırına²⁵⁷ Buhara'ya yakın bir vilayet olan Qataghan'ya Nadir Han gönderildi. O'nun görevi; sınırın öte yanındaki gelişmeleri takip etmek ve Enver Paşa'ya gizlice adam göndermek ve cephane sağlamaktı.²⁵⁸ Nadir Han ayrıca Enver Paşa'ya gizlice sağlık malzemesi ve para yardımında da bulunmuştu.²⁵⁹ Bu sırada Enver Paşa'nın adamlarından biri olan İttihatçı Hacı Sami Afganistan'a giderek Emanullah'tan yardım istemiş ayrıca Cemal Paşa aleyhine propaganda yapmıştı. Enver Paşa bu sırada Moskova'da bulunan Cemal Paşa ve Çiçerin'den hemen Moskova'ya dönmesi için telgraf alırsa da bunlara uymaz.²⁶⁰ 8 Kasım 1921'de Afganistan yakınlarındaki Kâfirnihan Suyu kıyısına varır. İşleri çok kötü gider. Eşine yazdığı 12 Aralık 1921 tarihli mektupta, “*Böyle giderse, çekilip Afganistan'a gideceğim*” diye yazar. Enver Paşa, hâlâ “Turan İhtilal Askerî Teşkilatı” oluşturma niyetindedir. O'na Afganistan'dan Efdalettin kumandasında geçici bir süre için 200-300 kişi arasında bir kuvvet gönderilir. Gene iki sandık içinde para ve vesaire getiren iki Afganlı, Rusların eline düşer. Afganistan, Rusların baskısıyla gönderdiği küçük kuvveti geri ister. Sınırı Enver Paşa ile temaslara kapar. Enver Paşa notlarında bu durumu “*Afgan askerinin hali değişti*” diye belirtir. Ayrıca bu arada Enver Paşa'ya Afgan ordusu seraskerinden bir kâğıt gelmiş. Afgan askerleri geri istenmektedir.²⁶¹ Bunun üzerine Enver Paşa “*Afgan siyaseti de değişti*” diye yazmaktadır. Yine Enver Paşa'nın 21 Temmuz 1922 tarihinde Satılmış Kışlağı'ndaki notlarında şunlar vardır: “*Afganistan'dan şimdilik umut kalmadı. Afgan Emiri de, Afganistan'ın Buhara, Türkistan işlerine karışmamasına ikna edilmiş. Buradaki eczayı tıbbiye, barut, fişek doldurma makinelerinin, vesairenin alıp*

²⁵⁵ A. Tarzi, “Efganistan”, s. 172.

²⁵⁶ Afgan Rejimin Panislamcı politikaları Türkiye'yi ve Halifeliği desteklemesi ile sınırlı değildi. 1919 Kışı gibi erken bir tarihte, Afgan hükümeti sürekli Bolşevik ilerlemesi ile tehdit edilen Orta Asya Müslümanlarının savunmasına koştu. Emanullah, Bolşeviklere karşı mücadele etmekte olan özgürlük savaşçıları Basmacı liderlerine silah ve cephane sağladı. Geniş bilgi için Bkz. S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afganistan**, s. 69.

²⁵⁷ Fraser-Tytler, **Afganistan**, s. 203.

²⁵⁸ A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 419.

²⁵⁹ S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afganistan**, s. 69.

²⁶⁰ Bolşevikler İngilizlerle anlaşmaya vardıktan sonra Enver ve Cemal Paşalara yardım etmeyi reddettikleri gibi, onları zararlı kişiler olarak görmeye başlamışlardı. Bkz. M. Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s. 27.

²⁶¹ Enver paşanın eşi için tuttuğu günlük notlarda 14 Temmuz 1922 “*Afgan ordusu seraskeri, Afgan askerlerini geri istiyor. Afgan siyaseti de değişti. Dua et Naciye dua et!..*” bkz. Ş. S. Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s. 636.

*götürülmesini yazmış. Hatta oradan gönderilen paranın da nerede olduğunu öğrenip onun da geri istenmesi bildirilmiş.”*²⁶²

Enver Paşa, Emanullah'a bir mektup yazarak Afgan askerlerinin çekilmesinin ve yardımların durdurulmasının doğru olmadığını belirtmiş, Bolşeviklere güvenilmesinin yanlış olduğunu bildirmiştir. Hiç değilse tıbbi malzemenin verilmesini istemiş, suyun Enver Paşa tarafındaki yanına geçmelerine izin verilmeyen Hacı Sami ve diğer arkadaşlarının geçişlerine izin verilmesini de rica etmiştir. Bunlardan olumlu bir sonuç alındığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. O bu gelişme üzerine Afganistan tarafına değil, doğuya yönelmiş, Buhara'ya bağlı Belh-i Cevan ilinin Çegan bölgesinde 4 Ağustos 1922 günü Bolşevik kuvvetleriyle bir çatışmada vurularak şehit olmuştur.²⁶³ Enver Paşa'nın şehit olmasından sonra Basmacıların gücü büyük oranda azalmış ve gerilla çetelerine dönüşmüştür. Basmacılar Afganistan'a geçerek orada güçlerini yeniden toplamaya çalışmışlardır. Ağustos 1922'de Kâbil'de Enver Paşa'nın eski silah arkadaşları olan Türk subaylarının yardımıyla bir konferans düzenlemiş, 1923 ilkbahar'ında yeniden harekete geçmek ve Afgan Türkistan'ını da merkez edinmek için hazırlıkları sürdürmüşlerdir. Ancak Buhara bölgesinde Basmacı hareketi bir süre daha devam edebilmiştir. Büyük ölçüde güç kaybına uğramalarına rağmen bu çetelerin bazıları 1930'lara kadar Sovyetler Birliği ile savaşmaya devam etmişlerdir.²⁶⁴

²⁶² Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, s. 105.

²⁶³ H.H. Smith v.d., *Area Handbook for Afghanistan*, s. 52-53.

²⁶⁴ L. Dupree, *Afghanistan*, s. 448; Ş. S. Aydemir, *Enver Paşa*, C. III, s. 599.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN DIŞ İLİŞKİLERİ VE EMANULLAH'IN BÜYÜK GEZİSİ

1. Emanullah'ın Batı Dünyası İle İlişkileri

Emir Emanullah tahta çıktığında Batı'yla ilişkiler oldukça hassas bir zeminde devam etmektedir. Merkezi Güçler 1918 Ekim ve Kasım'ında müttefiklerle ateşkes anlaşmaları imzalamaya mecbur kalmışlardır. Savaş sonrasında tablolar aniden değişmiştir. Emir Emanullah Ağustos 1919'da İngiltere'den bağımsızlığını almayı başarmıştı, fakat Afganistan gerçekte bağımsızlığını elde etmek için dünya ülkeleri tarafından tanınmalı ve Kâbil'de temsil edilmek isteyen ülkelerin hepsiyle diplomatik ilişkiler kurmalıydı. Bu ise çok zor bir işti çünkü dünyanın pek çok yerinde İngiltere'nin Afganistan üzerindeki baskısından vazgeçeceğine kuşkuyla bakılmaktaydı.¹ Emanullah'ın saltanatı sırasında Afganistan üzerindeki dış baskılar ülkenin iç politik durumunu etkiledi. Bilinen bir gerçek var ki Afganistan itibarını stratejik konumuna borçludur. Aynı zamanda sorunlarının büyük kısmını da bu gerçeğe borçludur.²

Emanullah, dış politikasını üç temel esas üzerine kurmuştur: Sovyet Rusya ile diplomatik ilişki kurmak, İngiltere ile olan ilişkilerini adım adım normale çevirmek ve Müslüman dünyaya hakim olmak. Bu amaçla O, İngiliz-Rus Antlaşması'nın şartlarıyla bozulan güç dengesini yeniden kurmayı başardı. Zirâ Afganistan'ın özgürlük hareketi Emanullah'ın Sovyet Rusya ile İngiltere'nin isteklerini kontrol etmesine izin vermişti. Afganistan bağımsızlığını kazanmadan kısa bir süre önce; Emir, Rusya ile kalıcı, özgür ve dostça bir ilişki kurma isteğini bildirmişti. Emir'in tahta çıkmasından hemen sonra, 7 Nisan 1919'da Moskova'ya iki mektup gönderildi. Bunlardan biri dış işleri bakanı olan Mahmud Tarzi tarafından Rusya Dışişleri Komiserliği'ne gönderilmişti ve Lenin'e Emanullah Han'ın tahta çıktığını bildiriyordu. İkinci mektup Emanullah'tan "Büyük Rusya Cumhuriyetinin Şerefli Başkanına" gönderilen kişisel bir nottu. Bu notta, Emanullah, Afganistan'ın özgür ve bağımsız olduğu gerçeğine dikkat çekiyor ve Afgan politikasının daima eşitlik, insanlık ve bağımsızlık ideallerini taşıyacağını belirtiyordu. Bu mesajlara karşılık olarak Lenin 27 Mayıs 1919'da bağımsızlıklarını kahramanca

¹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 60.

² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 214.

savundukları ve diplomatik ilişkiler kurma teklifini kabul ettikleri için Emir'i ve Afgan halkını tebrik eden bir cevap yazdı. Aynı ay içinde, Bereketullah başkanlığındaki bir Afgan heyeti Moskova'ya gitti. Bereketullah, herhangi resmi bir statü ya da Afgan hükümetiyle ilişkisi olduğunu reddederek kendisinin ne bir komünist ne de sosyalist olduğunu fakat İngiltere'yi Hindistan'dan defetmek isteyen Asyalı bir milliyetçi olduğunu belirtmişti. Bu sebeple; Bereketullah, Rusların ve Asyalı milliyetçilerin doğal müttefikleri olduğunu bildirmişti. Sovyet otoriteler de tamamen aynı görüşteydiler. İngilizlere karşı Afganistan'la müttefik olmak ihtimalini görüyorlardı. Sovyetler özellikle, Asya'ya giriş noktasında olan Afganistan'ın konumunun stratejik olduğu ve millî-dinî duyguların etkisiyle Afganların Hindistanlı Müslümanlara karşı ilgisiz kalamayacakları görüşündeydiler. İngiliz-Afgan çatışmasının Müslüman dünyasında önemli sonuçları olabilirdi, bu bağlamda Lenin, Emanullah'a, Panislamist politikayı takip etmesi konusunda cesaretlendiriyordu. 27 Kasım 1919'da Afgan hükümdarına gönderdiği mektupta Lenin, Afganistan'ın dünyadaki tek bağımsız Müslüman devlet olduğunu, bunun da Afgan halkına büyük bir tarihsel görev yüklediğini, Afgan halkının tüm tutsak Müslümanları bir araya toplaması ve onlara özgürlük ve bağımsızlık yolunda rehberlik etmesi gerektiğini söylüyordu.³

Afganistan ile Rusya arasında devam eden dostluk ilişkisi, 13 Eylül 1921'de Kâbil'de imzalanan antlaşmayla resmiyet kazandı.⁴ Bu anlaşma 28 Şubat 1921'de Sovyetleri, Ağustos 1921'de de Afganlar İngilizlerle olan ilişkilerinde oldukça güçlü bir pazarlık pozisyonuna getirmiştir. Afganlar Rusya'dan ya da Rusya dışından satın alınan ve Rusya üzerinden ithal edilen tüm malları serbest ve vergisiz bir hale getireceklerdi. Buna karşın Afganistan yıllık bir milyon altın ruble ve başka yardımlar alacaktı. Diğer taraftan Buhara ve Hive'deki varolan, devlet şekli ne olursa olsun bunların özgürlük ve

³ M. S. Farhang, *Afghanistan in The Last Five Centuries*, s. 509-510.

⁴ R. H. Magnus-E. Naby, *Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid*, s. 41. Bu Antlaşmayla, Sovyetler Birliği'nin, güney ve doğu bölgeler dahil Afganistan'da konsolosluklar kurmasına izin verilmiştir. Ancak, Britanya buna şiddetle karşı çıktığı için Kabil'deki Sovyet elçileri Z.Suritz ve F.Raskolnikov, anlaşmaya eklenen yazılarda, Sovyetler Birliği'nin "o an için" Kandeher ve Gazne'de konsolosluklar açmayacağını kabul etmişlerdir. Moskova, Afganistan'a Afgan mallarının Sovyetler Birliği'nden ücretsiz ve vergisiz geçişi için izin vermeyi kabul etmiştir. Hem Sovyetler Birliği hem de Afganistan "halkın isteklerine uygun olarak" Hive ve Buhara'nın bağımsızlığını tanımıştır. Önceden Afganistan'a ait olan sınır bölgeleri "hak ve hür irade ilkelerine" uygun olarak o ülkeye geri verilecekti. Afganistan'a yıllık bir milyon altın ve gümüş ruble değerindeki para yardımı sağlanacaktı. Teçhizatlar için teknik yardım ve personel yardımı da teklif edilmiştir. 28 Şubat 1921 tarihinde, Sovyetler Birliği adına Gergy Vasilievich Chicherin ve Lyov Milhailovich Karakhan tarafından, Afganistan adına Muhammed Veli Khan, Mirza Muhammed Han ve Gulam Sıddık Han tarafından Rus-Afgan Pakti imzalanmıştır. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 61.

bağımsızlıklarının tanınacağı belirtilmişti. Bu koşul Afganlara ayrıcalık tanıyordu ve Emanullah'ın İslam birliği taraftarı olarak pozisyonunu güçlendiriyordu. Afganlar kendi açılardan, her partiye zarar verebilecek olan politik ya da askerî anlaşmalar yapmama konusunda aynı fikirdeydiler.⁵

Ruslar ile ilişkilerini geliştiren Emanullah aynı zamanda Avrupa Devletleri'yle olan münasebetlerini de dostane düzeye getirmeye çalışıyordu.⁶ Bu amaçla Muhammet Veli Han başkanlığındaki heyet Belçika'yı, Fransa'yı, İngiltere'yi, Baltık ülkelerini, Polonya'yı, İtalya'yı ve Amerika Birleşik Devletlerini ziyaret etmişti.⁷ 1921-22 yılları arasında Afganlar Fransa, İtalya⁸ ve Almanya⁹ ile diplomatik ilişkiler kurmayı başarmışlardı. Amerika'da Afgan heyeti 26 Temmuz 1921'de Başkan Harding tarafından kabul edilmişti. ABD hem Emanullah'ı hem de Afganistan'ın bağımsızlığını resmi olarak tanıdı. Başkan Harding tarafından Emanullah'a ülkedeki diplomatik temsilcilikler sorununa önem vermesi gerektiğini tavsiye eden bir mektup göndermişti.¹⁰

Afganistan'ın dış politikasında Türkiye ve İran'la diplomatik ilişkilerini yeniden düzenlemesi büyük önem taşımakta idi. Türk milliyetçileri özellikle de Cemal Paşa, Afgan-Sovyet ilişkisinin kurulmasında önemli rol oynamış, ayrıca, Afganların Ruslara karşı güvensizliğini yatıştırmak ve Rusya'nın Doğudaki Panislamizm amacına yardım edebileceği konusunda Afganları ikna etmek için büyük çaba harcamıştı. Bu ortamda şekillenen Türk-Afgan ilişkileri, 1921'de imzalanan bir antlaşmayla resmi zemine taşındı. Bu anlaşma Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğunu ve Afganistan'ı "*tam*

⁵ P. Sykes, *A History Of Afganistan*, s. 296.

⁶ S. H. Amin, *Law Reform and Revolution in Afghanistan*, s. 38.

⁷ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 60.

⁸ 1920'de Muhammed Veli Han başkanlığındaki heyet, Roma'da Kral ile dış işleri bakanı tarafından kabul edilmiş, ticari ve diplomatik alanda antlaşmalar imzalamışlardır. İngiltere İtalyanların imzaladığı bu anlaşmaları protesto etti. Bkz. P. Sykes, *A History Of Afganistan*, s. 292.

⁹ Afganistan'daki İngiliz karşıtı hava dışında, Abdurrahman ve halefleri devrinden itibaren Almanya ile sıcak ilişkiler kurulmuştu ve Emanullah döneminde de bu politika devam ettirilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Afgan halkı Almanların zaferi kazanmasından yanaydı. Mart 1918'de imzalanan Brest-Litosky Anlaşmasında Sovyet Rusya ve Almanya'nın Afganistan'ın toprak bütünlüğünü kabul etmesi, bu dostane ilişkilerin bir ürünüdür. Habibullah devrinde ülkenin zor günlerinde Almanlar Afganistan'ın yanında yer almışlardır. Habibullah ve Emanullah Alman ve Avusturyalı mültecilere yardım etmiş, Kabil'deki İngiliz temsilcisinin belirttiği gibi Kabil'de tedavi edilmişlerdi. Kısaca Almanlar ve Afganlılar ekonomik ve gelişme alanlarında birbirlerine önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Dünya savaşı sonralarında Almanya az gelişmiş ve fakir Afganistan'dan ucuz işgücü transfer ettiği için mutluymuştu ve bu iki taraf için de büyük kazançlara sebep olmuştu. Bkz. N.D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s 177.

¹⁰ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 61.

anlamıyla bağımsız bir devlet olarak” tanıdığını bildiriyordu. Ayrıca bu antlaşma ile tüm doğulu milletlerin mutlak özgürlük ve bağımsızlık hakları tanınmıştı. Öte yandan Afganistan ve Türkiye ikisinden birini kabul etmediği bir 3. ülke ile anlaşma yapmayacakları ve herhangi bir ülke ile anlaşma yapmadan önce birbirlerini haberdar edecekleri konusunda fikir birliğine varmışlardı. Türkler, Afganistan’a en az 5 yıl için eğitim ve askerî amaçlı bir heyet göndermeyi ve bu sürenin bitiminde eğer Afgan hükümeti isterse heyeti yenilemeyi vaat etmişti. Bu anlaşma belirgin bir biçimde İslam Birliği çağrışımı yapıyor ve her iki taraf da doğunun uyanışını arzuluyorlardı. Zirâ taraflar Buhara ve Hive’nin bağımsızlığını tanıyor, tüm Müslüman güçlerin yakın ilişki ve irtibat içinde olması gerektiğini kabul ediyor ve en önemlisi de Türkiye’yi Müslüman dünyanın rehberi ve Halifeliği elinde tutan devlet olarak muhatap alıyorlardı.¹¹

Türkiye ile işbirliğine giren Afganistan 22 Haziran 1921’de İran’la da bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzaladı. Bu antlaşmanın ekonomi ile ilgili maddeleri, özellikle de 7. maddesi oldukça önemliydi: Bu maddeler iki ülke arasındaki ilk gümrük ve haberleşme anlaşmalarını temsil ediyorlardı. İran’la antlaşma imzalamakla, Emanullah sadece Afganistan’ın Orta Doğudaki diplomatik pozisyonunu güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkesinde yaşayan Şii Müslümanlar arasındaki kişisel prestijini de arttırmıştır. Her iki anlaşma da milliyetçi-modernist Afganlılar tarafından tanınmıştı. Bunun yanı sıra, üç ülkenin politik yakınlaşması İslam Birliği yanlılarınınca memnuniyetle karşılanmıştı.¹²

2. Kâbil’e Gönderilen Yabancı Misyoner Heyetleri

Afganistan Bağımsızlığını elde ettikten sonra diğer ülkelerle münasebetlerde bulunmaya başlamıştır. Afgan emiri ülkesinde gerçekleştirmek istediği projeler için ihtiyaç duyduğu yardım açısından diplomasisini oturtmaya çalışmıştır. Bu amaçla bir diplomatik heyeti de yurtdışına göndermişti.¹³ Bu dönemde Emanullah, bazı reform ve

¹¹ Bu anlaşma Emanullah ve Afgan modernizm yanlıları için en önemli anlaşmalardan biriydi. Zira Türkiye’nin askerî ve kültürel yardımı İslami birlik fikrine tamamen uyumluydu. Böylelikle modernizmin Afganistan’a girebileceği bir kanal açılmıştı. Halifeliği elinde bulunduran Türkiye büyük prestije sahipti, bu özelliği gelenekçilerin muhalefetini etkisiz hale getirebilirdi. Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. IV, İstanbul, 1991, s. 73-74; İ. Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, s. 25-26.

¹² V. Gregoryan, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 231-234

¹³ P. Sykes, *A History Of Afghanistan*, s. 292.

yapı projelerini tasarlamıştı. Yeni bir başkent, inşa edilmesi projesinin öncelikli bir proje olduğu görülmekteydi ve Alman mühendis Walter Harten bu iş için Mayıs 1922'de Kâbil'e gelmiştir.¹⁴ Ayrıca elektrik mühendisi olan ve İran'da Wassmuss'un eski bir ortağı olan Rudolf Oertel'da 1922 yazında Afganistan'a gelmiştir. Almanlar, çalışma koşulları ve ticari olanaklar hakkındaki izlenimlerini Alman Dışişleri Bakanlığına iletmişler.¹⁵

Üçüncü Afgan Savaşından sonra Kâbil'deki ilk yabancı temsilci bir Rus'tu: K.Bravin; Rus-Afgan anlaşmasını yapan Jacop Suritz Aralık 1919'da Bravin'in yerine geçmiştir. 1921 Temmuz'unda Suritz Moskova'ya döndüğünde, onun yerine geçmek üzere Feodor Raskolnikov Kâbil'e gönderilmiştir. Raskolnikov Kâbil'den Kasım 1923'te ayrılmış, onun yerine Leonide Stark geçmiştir. Stark, Kâbil'e Haziran 1924'te gelmiş ve Sovyet heyetinin başkanı olarak on iki yıl Kâbil'de kalmıştır. Abdurrahman Bey'in 1921 baharında Kâbil'e gelmesiyle Türkiye Afganistan'da temsilciliği olan ikinci devlet olmuştur.¹⁶ Abdurrahman Bey'in yerini bir yıl sonra Fahreddin Paşa almıştır.¹⁷ İlk İngiliz ise, İran elçisi Ittela ul-Mulk ile neredeyse aynı zamanda Ocak 1922'de Kâbil'e gelen Sir F.Humphrys olmuştur. İtalyan temsilci Marquis di Paterno Muhammed Veli heyeti ile birlikte Haziran 1922'de Kâbil'e gelmiştir. Fransız elçi Maurice Foucher ise Kâbil'e Grobba'dan üç ay önce gelmiştir.¹⁸

Afganistan'ın geleneksel, yabancı güçlerin etkisini dengeleme politikası yeni bir değişikliklerle Kâbil'de devam etmiştir. Diplomatik gruplar, hemen hemen düşman iki grupta kutuplaşmış, daha çok kendi ekonomik çıkarlarıyla ilgilenen serbest üçüncü bir grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiliz raporlarına göre, "Rus ve Türk elçilikleri bir tarafta, İngiliz ve Fransız elçilikleri bir taraftaydı İtalyan ve Alman elçiler

¹⁴ Alman mühendisler Kabil ve Dar'ul Aman arasında açık vagonlarla günde iki veya üç kez çalışan, raylar arasındaki mesafesi dar olan bir demiryolu (Afganistan içerisinde bu dönemde inşa edilen tek demiryolu hattı) inşa etmişlerdir. Bkz. L. Dupree, **Afganistan**, s. 451.

¹⁵ L. W. Adamec, **Afganistan's Foreign Affairs**, s. 74.

¹⁶ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 92.

¹⁷ **BCA**, No: 030. 18. 01/029. 38. 4, (3. 6. 1928 tarihli kararname)

¹⁸ A. Tarzi, "Efganistan", s. 172.

her iki grupta iyi ilişkiler içinde olmaya çalışıyorlardı. İran elçisi ise hangi taraftan yana olduğunu açıklamakta çekingen davranıyordu.¹⁹

3. Emanullah'ın Büyük Gezisi

15 Ekim 1927 tarihli Aman-i Afgan gazetesi, Emir Emanullah'ın Avrupa'ya bir gezi yapmaya niyet ettiğini bildirmekteydi.²⁰ Kâbil Gazetesi'ne göre, daha önce hiç yapılmamış bu gezinin nedeni, Emanullah'ın ülkesinin geleceği ve refahı için daha iyi imkanlar elde etmeyi istemiş olması ve böylece batı dünyasındaki ilerlemenin ilk elden değerlendirmesini yapmaktı. Ülkesinin refah içinde bir hayat sürmesi ve kurtuluşu amacıyla batının en iyi kültürel eserlerini seçmek için Avrupa'ya gideceği, Avrupa'daki hayatı ve yararlı kuruluşları inceleyeceği ve bunları ülkesinin çağdaş ihtiyaçları ile karşılaştıracağı bildirilmiştir.²¹ Emanullah Geziye çıkış sebebini; "*Memleketimin diğer memleketlerle olan münasebatını takviye etmek ve kavanin ve nizamati iktibas eylemek fikri ile seyahete çıktım*" şeklinde değerlendirmiştir.²²

Emanullah şüphesiz Afganistan'ı çağdaşlaştırma politikasında yeni bir aşamaya başlamak için yurtdışındaki tecrübelerinden esinlenmeyi tasarlamıştır. Emanullah, Afganistan'ın dünyadaki itibarını artırmaya ve yeni bir dış politikaya kendisini adadı. Önce dünya ülkeleri ile yapacağı görüşmelerden fayda sağlamaya çalışmakta ve

¹⁹ Emanullah, yabancı topluluğu kontrol altında tutmak için kendisine düşeni yapıyordu. 1922 yılının Mayıs ayında Fransız arkeolog Foucher ve İranlı eşi Kabil'e geldiğinde Fransızlar Afganistan'da arkeoloji çalışmaları yapmak için özel bir izin elde etmede biraz zorluk çekmiştir, Afgan hükümeti sadece bilgin Fransız temsilcilerin çalışmalarını yürütmediği yerlerde ve beş yılı geçmeyen bir süre içerisinde işe başlamaya niyetli olmadıkları yerlerde kazı yapma iznini yabancı ülkelerin bilginlerine verme hakkını korumuştur. Bu izni verdikten sonra, Afgan hükümeti için Sir Auriel Stein'in Afganistan'a gelme izni verilmesine dair taleplerini göz ardı etmek kolay olmuştur. 1920'den itibaren İngiliz arkeologlarda kazı yapmak için izin istemişlerdir. Ancak İngilizler'in bu talepleri reddedilmiştir. Ayrıca 1923'te, Kabil'deki Sovyet elçiliği tarafından yapılan bir Rus arkeoloji heyetinin kabul edilmesi isteği de benzer bir şekilde kabul edilmemiştir. Diğer taraftan Afganların, İngiltere'den ve Rusya'dan personel kabul etmeye yönelik tutumu, bu ülkelerin Afganistan'a olan coğrafi yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak daha ihtiyathydı. Hiçbir ülkenin Afganistan'da tek başına faaliyet gösteremeyeceği, ancak Almanya'nın Afganistan'da özel bir konum elde edeceği her geçen gün daha da aşikar olmaktadır. Bkz. L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 76.

²⁰ R. T. Stewart, **Fire in Afghanistan**, s. 319.

²¹ Emanullah gezisinin başlangıcında şu değerlendirmeyi yapmaktaydı: "*Bugüne kadar ülkemi kitaplardan öğrendiğim Batı uygarlığının seviyesine yükseltmeye çalıştım. Şimdi çalışmalarımı kişisel deneyim ve gözlemlerle tamamlama zamanı geldi*". Emir, Avrupa'ya düzenlediği gezilerin Afganistan'ın saygınlığını artıracığına ve bunun da ticari başarı ve refah getireceğine samimiyetle inanıyordu. Bkz. P. Sykes, **A History Of Afghanistan**, s. 303-304.

²² BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 17., (5 Ağustos 1929 tarihinde, Hariciye Vekâletinden Başvekil İsmet Paşa'ya sunulan rapor)

İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin rekabetlerinde, onları kendisinin dostluğunu kazanmaya teşvik etmeye inanmıştı. Afganistan ile Hindistan arasındaki genel olarak memnun edici olmayan ilişkileri göz önünde bulundurarak, Emanullah'ın Avrupa'ya seyahatinin, komşusunun sınırdaki cüretkar politikasını protesto etme çabası olduğu söylenebilir. Emanullah, İngiliz kralıyla ve Londra hükümeti üyeleri ile yapacağı şahsi bir görüşmede Hindistan'ı dizginleyebileceğini ummuştur. Ancak Emir'in planlanan gezinin duyurulmasına Afgan halkının gösterdiği tepki kesinlikle heyecanlı ve coşkulu değildi. Afgan kamuoyu Afgan hükümdarının yabancı ülkelere seyahat etmesi fikrine karşı çıkmıştır. Bir çok Afgan, Emirlerinin tutsak edileceğinden veya ülkesinin çıkarlarına zarar verecek bir anlaşmayı imzalamaya zorlanacağından korkmuştur.²³

Afganistan'da düzen tekrar sağlandığında, Emir kendisinin büyük tur adını verdiği gezisine çıktı.²⁴ 10 Aralık 1927 sabah saat 10:45'te Emanullah ve eşi Kraliçe Süreyya, birkaç prenses ve Afgan devletinin destekçilerinden oluşan geniş bir heyetle²⁵ Chaman'da Afgan sınırını geçmiş ve konvoy halinde karayolu istasyonuna doğru ilerlemişlerdir.²⁶ Sınırın Hindistan tarafındaki Afgan kabile halkı neredeyse Chaman'a kadar olan tüm yol boyunca arabasının yanında koşarak Emanullah büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İstasyona varınca, Albay St.John ve General Harrington kraliyet ekibini karşılamış ve Emanullah'a, Kral V.George'tan ve Hindistan valisinden gelen altın kabartmalı hoş geldiniz telgraflarını sunmuştur. Burada trenle Karaçi'ye²⁷ 14 Aralık'ta da Bombay'a geçen²⁸ kabile 17 Aralık'ta gemiyle Mısır'a geçmek için kentten

²³ Abdurrahman 1895'te Hindistan'dayken, Rusya, Pencdeh bölgesini kendi yönetimi altına almıştı. Habibullah 1907'de Hindistan'dayken bir çok Afgan onun ihanet ettiğine inanmıştı. Onun mason cemiyetine kabul edilmesi bir çok Afgan'ın onun bir Hıristiyan olduğuna inanmasına yol açmıştır. Bu korkulardan başka insanlar bu projenin vergilerin artırılmasına yol açacağına inanarak projenin masrafından endişe duymuşlardır. Emanullah'ın reformlarına karşı çıkanlar, onun Avrupa gezisinin kaçınılmaz olarak, Afganistan'ın batılılaştırılması planlarına yeni bir hız kazandıracığı kanısındaydılar. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 113-114

²⁴ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 205.

²⁵ Aralık 1927 ile Temmuz 1928 yılları arasında Emir, Kraliçe Süreyya, yabancı ilişkiler ve maliye bakanı, Kâbil eyaletinin valisi, Afgan "parlamento" su başkanı ve beş kıdemli memurla birlikte Hindistan'a, Avrupa'daki çeşitli şehirlere ve Orta Doğuya devlet gezileri düzenlemişti. Amanullah'ın kelimeleriyle, bu geniş çaplı yolculuk Afgan monarşisinin bu türdeki ilk gezisiydi. Bu "keyfi bir yolculuk değil, çalışma ve sosyal keşif gezisidir". Bu gezi sayesinde "*Ülkeme Avrupa uygarlığındaki pek çok yeniliği keşfetmiş olarak döneceğim ve Avrupalılara Afganistan'ın dünya haritasındaki yerini göstereceğim*".diyordu. Bkz. Fraser-Tyler, *Afghanistan*, s. 207

²⁶ Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London ?, s. 96-97.

²⁷ Emanullah burada İslam birliği üzerine konuştu. Bu durum Hindistan gezisi geniş çaplı milliyetçilik ve Pan-İslamizm duygularının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bkz. P. Sykes, *A History Of Afghanistan*, s. 303-304.

²⁸ Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London ?, s. 98.

ayrılmıştır.²⁹ Geminin mürettebatı ve hizmet görevlileri hariç, yolcular, Emanullah'ın yaklaşık on sekiz kişilik maiyeti ve ev sahipleri ile Sir Francis Humphrys ve Binbaşı Wickham'dan oluşmaktaydı.

Dokuz gün süren deniz yolculuğundan sonra, Aden'de ve Süveyş'te duraklamalar dahil, Afgan heyet 26 Aralık sabahı Said limanına varmıştır. Kraliyet heyeti burada Kral Fuad adına Prens Ömer Tusun tarafından karşılanmıştır. Daha sonra hep beraber özel bir trenle Kahire'ye gitmişler, burada Kral Fuad, başbakan, meclis başkanı, bakanlar kurulu üyeleri ve Mısır'ın diğer tanınmış kişileri tarafından karşılanmışlardır.³⁰ İki kral caddelerden arabayla geçerken, çığılıklar atan kalabalık ve öğrenci grupları "Mısır ve Afganistan", "Afganistan Kralı ve Nahas Paşa", "iki bağımsız ülke", "Doğu Ülkesi" veya sadece "Doğu" şeklinde sloganlar atmışlardır.³¹

Mısır halkı Emanullah'ın ziyaretini tam bir başarı olarak düşünmüştür. Emanullah, Mısır'a gelişinden beri, bir İslami kral olarak değil ancak İslam dünyasının bağımsızlığının savunucusu ve demokratik fikirlere sahip çağdaş bir kral olarak övülmüştür. Ayrıca, Emanullah'ın ziyareti İngiliz karşıtı bir izlenim taşımaktaydı.³² Bu sebeple ülkenin önde gelen politikacılarıyla görüşürken büyük ilgi gören Emanullah, mecliste yaptığı konuşmayı da büyük tezahürat altında yapmıştır.³³

²⁹ Emanullah, Karaçi'den Bombay'a gitmek üzereyken 13 Aralık 1927 akşamı bir telgraf almış, bu telgrafta Afgan hükümdara valinin "hasta" olduğu ve Bombay'a gelemeyeceği bildirilmiştir. Gulam Siddik, herkesin Lord Irwin'in hastalığının politik bir hastalık olduğundan şüpheleneceğini belirtmiş ve valinin iyileşip Bombay'a gelmeye çalışması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Bombay'daki sürtüşmeler daha çok Afganların Lord Irwin'in ani hastalığından memnun olmamalarının bir ifadesi gibi görünmüştür. Bkz. R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 324-325.

³⁰ Mısır'da; Amanullah Kral Fuad ve Mısır halkı tarafından büyük bir sevgiyle karşılanmıştır. Bkz. P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s 303-304.

³¹ Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 208.

³² L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 116

³³ Emanullah milliyetçi başbakan Nahas Paşa ve Mısır hükümetinin birkaç lideri ile görüşmelerde bulunmuştur. Milliyetçi Zaghul Paşa'nın ölümünden dolayı eşine taziye dileklerini sunmuştur. Emanullah İngilizleri bu hareketiyle kızdırmıştır, çünkü İngilizler onun bu jestinin Bağımsızlık Partisi'nin moralini yükselteceğini düşünmüştür. Emanullah Mısır meclisinin milletvekillerine hitap etmiş, "milletin isteklerini gösterdiği tek kutsal yer" olan Mısır parlamentosunun başarısı için en iyi dileklerini sunmuş ve Mısır ile Afganistan'ın devamlı artan dostça ilişkiler çerçevesinde birleşmesi arzusunun dile getirmiştir. Son olarak, "Yaşasın özgürlük" sözleriyle konuşmasını bitirerek Bağımsızlık Partisi'nin kurucusu Saad Zaghul Paşa'ya ve ünlü Panislamcı Cemaleddin Afghani'ye duyduğu hayranlığı dile getirmiştir. Emanullah'ın konuşması coşkulu alkışlarla ve "Yaşasın Afgan Halkı" ve "Yaşasın Demokratik Kral" bağırışlarıyla sık sık kesilmiştir. Bkz. R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 327.

Öte yandan Mısır basını Emanullah'ın İngiltere'ye karşı etkili direnmesini halka bildirmeyi ihmal etmemiştir. İngiliz kontrolünden kurtulmak için millî bir uyanış ve bağımsızlık mücadelesi içinde olan Mısır için Emanullah'ın ziyareti basında büyük yer tutmuştur. Mısır'da on telaşlı gün geçirdikten sonra Afgan grup, İtalyan gemisi Italia'ya binmiş ve 3 Ocak 1928'de Napoli'ye doğru gezisine devam etmiştir. Afgan misafirler Napoli'den özel bir trenle seyahat ederek 8 Ocak'ta Roma'ya varmıştır. Buraya geldiğinde, Hindistan ve Mısır'da gezerken peçeli olan Afgan hanımları peçelerini çıkarmışlar ve büyük ölçüde törenlere katılmışlardır.³⁴

Afganlar Roma'daki istasyona vardıklarında İtalya Kralı ve Kraliçesi, Kraliyet ailesinin üyeleri, Benito Mussolini ve bakanlar kurulu üyeleri, İtalya'nın ileri gelenleri ve hükümet görevlileri tarafından karşılanmışlardır.³⁵ 12 Ocak'ta ise Afgan Emiri Papa tarafından kabul edilmiştir.³⁶

Bu ziyaret sırasında iki taraf birbirine devlet nişanı vermiştir. Emanullah "Collar of Annunziata" nişanını almıştır. Bu nişan, onu İtalyan kraliyet ailesinin bir üyesi yapmıştır.³⁷

³⁴ Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London ?, s. 103.

³⁵ Roma'daki İngiliz temsilci Sir R.Graham Afganların Roma'ya gelişini ve karşılama törenlerini şöyle anlatmıştır: "Kortej istasyondan törenle ayrılarak Quirinal'a gitti. Kraliyet arabası yolda Piazza Esedra önünde durdu, Prens Potenziani ve Roma valisi burada bir hoş geldiniz konuşması yaptı. Afganistan kraliçesi ve kraliçenin yanındaki hanımlar açık vagonlarda ve peçesizdiler. Caddeler bayraklarla süslenmişti ve büyük boyutlardaki bir kalabalık Majestelerine içten bir karşılama sundu. Çok sayıda asker yol boyunca sıralanmıştı. İki uçak filosu ve bir gazlı uçak gökyüzünde uçuyordu." Emanullah, sonraki günleri İtalyan ordusunu ve endüstriyel tesisleri (Fiat fabrikaları dahil) ziyaret ederek, İtalyan kraliyet ailesinin ve seçkin İtalyanların katıldığı iki resmi devlet yemeğine katılarak geçirmiştir. Bkz. P. Sykes, *A History Of Afghanistan*, s 304; L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 117.

³⁶ Vatikan'daki İngiliz bakanı Sir Odo Russell'e göre, Vatikan Emanullah'ın "*bir gün Vatikan'ı memnun edecek bir şekilde bu nazik karşılamanın karşılığını verebileceğini*", yani Afganistan'da misyoner faaliyetlerine izin vererek karşılığını verebileceğini umarak Emanullah ve maiyetine krallara yakışır bir tören yapmıştır. Vatikan'ın Afganistan hakkındaki bilgisizliği, bu dindar fakat gerçekçi olmayan umut ile görülmekteydi. Afganlar tarafında da bir bilgisizlik söz konusuydu. İngiliz raporlarına göre, Emanullah Papa ve onun kardinal devlet bakanı gibi tanınmış adamların evlenmediğini duyunca biraz şaşırmıştır. Bkz. Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 208; R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 339.

³⁷ Bu nişan ona ülkesinden sürüldükten sonra İtalya'da şerefli bir sürgün sağlayacaktı. Roma'daki İngiliz elçi daha sonraki olayları şöyle özetlemiştir: "*Ayin 13'ünde Kral senatoya ve milletvekillerine gayri resmi ziyaretlerde bulunmuştur. 14'ü sabahı, Sinyor Mussolini ve Sinyor Grandi'yi Afgan Elçiliğinde kabul etmiştir. Öğleden sonra, Üniversiteyi ve askerî okulu ziyaret etmiştir. Majesteleri son olarak Roma valisine bağış olarak toplam 1.000 pound sunmuştur. Majesteleri maiyeti ile birlikte Venedik, Milan, Turin ve Cenova'ya gitmek üzere ayın 15'i akşamı Roma'dan ayrılmışlardır.*" 22 Aralık'ta Afgan grup Nice'ye gitmek üzere Cenova'dan ayrılmıştır. Kralın İtalya'ya ziyareti Mısır'a yaptığı ve daha sonra yapacağı ziyaretler kadar başarılıydı. İtalyan basını Afganlara geniş bir yer vermiştir. Basın Emanullah'ın Mussolini'ye özel bir hayranlığı olduğunu iddia ederek ve Afgan Emirin İngiltere'ye karşı etkili direnişine geniş yer vererek, Emanullah'ı en iyi açıdan sunmuştur. İtalya'nın, Emanullah'ın

İtalya'da gördüğü ilgi, Emanullah Fransa'ya gittiğinde de küçük farklarla devam etmiştir. Afganlar 23 Ocak'ta Nice'e varmışlar ve iki gün sonra Paris'teki Bois de Boulogne istasyonuna varmış, burada Fransa Cumhurbaşkanı Gaston Doumergue, Başbakan Raymond Poincaré ve önde gelen hükümet görevlileri tarafından karşılanmışlardır.³⁸

Bu merasimden dört gün sonra Afgan misafirlerin onuruna yemek verilmiştir. Afganistan'daki Fransız arkeologların faaliyetleri, Kâbil'deki Fransız lisesi ve Afgan öğrencilerinin Fransa'da eğitim görmesi gibi kültürel konularda mevcut Fransız-Afgan işbirliğinden bahsedilmiş ve daha yakın işbirliği kurulması ve iki ülke arasındaki dost ilişkilerin arttırılması arzusu dile getirilmiştir.³⁹ Daha sonra Belçika ve İsviçre'ye kısa ziyaretlerde bulunulmuştur. Emanullah Belçika'daki gezisinin sonunda hafif bir soğuk algınlığı geçirerek hastalanmıştır. Bern'de İsviçre hükümeti “yıkıcı unsurlar” tarafından yapılabilecek düşmanca gösterileri engellemek için önlemler almıştır. Ancak bu önlem niteliğindeki adımlar gereksizdi. Bir İngiliz görevlinin sözleriyle “kraliyet misafirleri, Bern halkının genel özelliği olan duygularını belli etmez bir sessizlikle kabul edilmiştir.” Majesteleri Bellevue Sarayı'ndaki bir öğle yemeğine davet edilerek genellikle “Cumhuriyete özgü bir sadelik” ile karşılanmışlar ve davet edildikleri bir akşam yemeğine de bir saat geç katılmışlardır. Afgan grup İsviçre'de bir hafta geçirdikten sonra 20 Şubat'ta Almanya'ya geçmiştir. Almanya'ya gezisi on beş günlük bir ziyaret olacaktı. Ancak bu ziyareti on sekiz günlük gayri resmi bir ikinci ziyaret izleyecekti. Coğrafi unsurlar, Almanya'ya yapılacak bu ikinci ziyareti kısmen engellemiş olmasına rağmen, Afgan grubun yurt dışına yaptığı yolculuk süresince başka ülkelerde kaldığından daha uzun süre hep beraber otuz üç gün Almanya'da kalması yine

endüstriyel ürünlerinin tedarikçisi olacağına ve Afganistan'ın hem de İtalya'nın gelecekte ekonomik ve siyasi konularda işbirliği yapacağına dair umutlar açıklanmıştır. Mussolini hükümeti Afganistan'a harp malzemesi sağlama arzusunu dile getirmiştir. Afgan hükümdara hediye olarak bir tank sunulmuştur ve İtalyan eğitim bakanı İtalya'da altmış Afgan öğrenciyi ücretsiz olarak eğitmeyi kabul etmiştir. Bkz. P. Sykes, *Afghanistan*, s. 304; Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 208; L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 118.

³⁸ Fransa cumhurbaşkanı tarafından resmi kabulünü ve Emir'in Versailles, the Hôtel des Invalides, the Pantheon, the Louvre ve Saint-Cyber ile diğer mekanların ziyaretlerini kapsıyordu. Resmi açıklamasında Emir, modern hayatın ihtiyaç ve gerekliliklerini yakından görmeyi ve Afganistan'da da Fransız modeline yakın bir gelişme süreci izleyeceğini belirtiyordu. Ayrıca, Afganistan'daki Fransız Arkeoloji heyetinin çalışmalarından övgüyle bahsediyor “Afgan millî geçmişini yeniden kurduklarını” söylüyordu. Emir ayrıca, bu türden işbirliklerinin ekonomi alanında da geliştirilmesini umduğunu belirtiyordu. Bkz. P. Sykes, *A History Of Afghanistan*, s. 304.

³⁹ Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London ?, s. 104-105.

de önemlidir. Kraliyet mensupları, Lehrter istasyonunda Başkan Hindenburg, bir şeref mihmandarı ve Reich'in en yüksek rütbeli görevlileri tarafından karşılanmıştır. Resmi bir konutun olmaması nedeniyle Afgan misafirler bir Hohenzollern prensinden bu amaç için kiralanmak zorunda kalınan Wilhelmstrasse'deki Prens Albrecht Sarayı'na yerleştirilmek zorunda kalmışlardır. Daha sonraki günler her zamanki gibi geçirilmiştir. Resmi yemekler ve resepsiyonlar verilmiş ve Afgan hükümdar eğitim kurumlarının yanısıra askerî ve endüstriyel merkezleri incelemiştir. Emir'in ziyareti şerefine okullar tatil edildi.⁴⁰ Charlottenburg Teknik Lisesi Emanullah'a fahri mühendislik doktorluğu unvanını vermiştir. Alman endüstri çevrelerinde Emanullah'ın çeşitli geliştirme projeleri için önemli alımlar yapacağına dair önemli beklentiler bulunmaktaydı. Kâbil'deki Alman elçi August Feigel, Emanullah'ın yeni başkenti Darulaman'a elektrik sağlamak için gereken teçhizatı satın almak amacıyla Avrupa bankalarına bir milyon pound transfer ettiğini bildirmiştir. Feigel son aylarda çeşitli grupların bu teçhizatı ithal etme sözleşmesini kazanmak için rekabet etmekte olduğunu ve Darulaman'daki Alman baş mühendisin yeni kurulan şirketi adına sözleşmeyi kazanmayı umarak tatillerde Almanya'ya geldiğini belirtmiştir. Berlin'deki Afgan elçi, Emanullah'ın Alman mallarına yaklaşık 15 milyon mark harcamaya niyetli olduğunu bildirerek Almanya'daki endüstriyel çevrelerin büyük umutlarına katkıda bulunmuştur. Emanullah tarihi yerler ve eski zaman kalıntılarını görmekle ilgilenmemiş, daha ziyade fabrikaları, askerî tesisleri ve eğitim kurumlarını incelemeyi istemiştir.⁴¹

O zamanlar Alman Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Fritz Grobba, hükümet görevlilerini Afgan Emiri ile konuşmalarında rehber olacak bir not hazırlamıştır. Grobba, Afganistan'ın Alman ticareti için sunduğu büyük olanaklar üzerinde durmuştur. Emanullah'ın bir Avrupa gücüne dayanarak ülkesinin bağımsızlığını korumaya çalıştığını kaydetmiş ve mantıklı seçimin Almanya olduğunu ileri sürmüştür. Grobba son olarak Junker'lerin havayolunu İran'dan Afganistan'a, oradan da Çin'e uzatmalarını tavsiye etmiştir. Bu arada, Emanullah Hindenburg ile özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmeye sadece tercüman olarak görev yapan Gulam Siddık katılmıştır. Emanullah, Moskova ile Londra arasındaki ilişkilerin iyi olması durumunda her iki gücün Afganistan'a karşı ortak bir direniş göstereceği tehlikesinin ortaya çıkacağını,

⁴⁰ P. Sykes, *A History Of Afganistan*, s. 305.

⁴¹ L. W. Adamec, *Afganistan's Foreign Affairs*, s. 119.

ilişkilerinin zayıf olması durumunda ise yine aynı derecede tehlikeli bir durum olacağını düşünüyordu. Çünkü Afganistan'ın aralarındaki anlaşmazlığa karıştırılacağı ihtimali ile karşı karşıya geleceğini belirterek Sovyetler Birliği ve İngiltere ile olan ilişkilerdeki ikilemine değinmiştir. Emanullah ayrıca Afganistan'da bir demiryolu inşa etmeyi düşündüğünden bahsetmiş ve Hindenburg böyle bir projenin çok pahalıya mal olacağı uyarısında bulunarak cevap vermiştir. Alman Başkan, ülkesinin bu tür amaçlar için özel fonları olmadığını, ancak Afganistan'da çalıştırılmak üzere vasıflı insanlar sağlayarak yardımcı olabileceğini belirtmiştir.⁴²

Emanullah ve Alman Cumhurbaşkanı aralarında görüşmeler sürerken, dışişleri yetkilileri de Almanya, İran ve Afganistan arasında ittifak oluşturma gayreti içindeydi. Ayrıca iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin canlandırılması kararlaştırıldı.⁴³ Ancak Afganların Almanya ile siyasi konularda işbirliği yapmaya çalıştığına dair hiçbir belirti yoktu. Bu Berlin'de açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bu arada Alman basını yorumlarında, yapılan masrafların somut ticari kazançlara dönüşüp dönüşmeyeceğinin garanti edilip edilmediğini merak ederek Afganları ağırlama ile ilgili masraflar konusu üzerinde durmuştur.⁴⁴ Genel olarak, Alman basını dostça idi ve Almanların Afganların ziyaretinden duyduğu memnuniyeti yansıtmaktaydı. Afgan grup daha sonra Fransa yolu

⁴² L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 120.

⁴³ Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Von Schubert, çeşitli Afgan hükümet görevlileri ile sohbet etmiştir. Afgan savaş bakanının vekili Schubert'e Almanya'nın dünya savaşında gösterdiği askerî başarılarla duyduğu hayranlıktan bahsetmiş ve Almanya'nın savaştan sonra tekrar eski haline dönmesi karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirmiştir. Afgan, uluslararası politika alanında Almanların, Sovyetleri İngiltere'ye karşı kışkırtarak akıllıca davranabileceğini ileri sürmüştür. İngiliz imparatorluğunun sağlam kalmayacağını ve sonunda Avrupa'da küçük bir ada statüsüne düşeceğini iddia etmiştir. Afganlara göre, gelecek için doğru olan politika Almanya, İran ve Afganistan arasında bir müttefiklik oluşturma politikasıydı. Von Schubert konuşma ile ilgili raporunda böyle bir gelişmeye inanamayacağını gösterir bir şekilde bazen kafasını şüpheli bir şekilde salladığını ve Afganlara Almanya'nın tedbirli davranmak zorunda olduğunu bildirdiğini kaydetmiştir. İki gün sonra Berlin Town Hall'unda yapılan bir kahvaltıda Ahmed Han Afgan savaş bakanı yardımcısının görüşlerine benzer fikirler sunmuştur. Almanya'nın dış politikasını, kendisini buna karıştırmadan, Londra ile Moskova arasında bir anlaşmazlığa yol açacak bir şekilde yönlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca Afganistan'ın diğer komşularının kuşku ve düşmanlığını uyandırmadan komşularından birisi ile içten ilişkiler sürdürmeme sıkıntısından da bahsetmiştir. 1919 barış konferansında Afgan heyete başkanlık eden Ali Ahmed Han monarşi rejimini savunmadığını ve parlamento hükümetini tercih ettiğini aniden itiraf ederek Schubert'i şaşırtmıştır. Bu, açıkça, karşılaştırılmalı hükümet ile ilgili teorik bir tez değildi, çünkü Ali Ahmed emirin kuzeninin, amcasının veya teyzesinin isteklerinin tekrar tekrar incelenmesinin gerçekten bir utanç olduğunu eklemiştir. Farklılık kriterinin kişisel başarı olması gerektiğini ve bunun dışındaki her şeyin zarar olduğunu söyleyerek cumhuriyetçilik hakkındaki konuşmasını bitirmiştir. Afganlar arasında hakim olan tema esasen ekonomi teması idi. Afganlar Alman kredilerini makul şartlarda almayı ummuş ve ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri genişletmeyi istemişlerdir. Çeşitli Afgan görevlilerinin siyasi konuşmaları onların gerçek duygularını göstermiştir. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 121.

⁴⁴ R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 359.

ile Maid of Orleans gemisinde Kanal'ı geçerek Calais'ten Dover'e hareket etmiş ve 13 Mart'ta İngiliz topraklarına ayak basmıştır.

İngiltere en baştan beri Emanullah'ın ziyaretinin başarılı geçmesi için mümkün olan her şeyi yapmaktaydı.⁴⁵ Emanullah'ın Avrupa ziyareti sırasında Hindistan hükümeti tarafından sağlanan üç subay, E.R.T. Wickham, P.C.R. Dodd ve W.A.K Fraser, Afganların faaliyetlere zamanında katılmasını ve programa katı bir şekilde bağlı kalınmasını sağlamak amacıyla Afgan gruba eklenmiştir. İtibarlarını genişletmek ve protokolde sürtüşmeler olmasını engellemek için, üç binbaşı geçici olarak yarbay rütbesine yükseltilmiştir. Maid of Orleans gemisine Kanal'ın ortalarında itibaren dört İngiliz destroyer ve savaş uçakları eşlik etmiştir. Gemi Dover's kıyısına ulaştığında toplar selam atışı yapmış ve Kral V.George adına Afganları Wales Prensi karşılamıştır. Grup daha sonra trenle Londra'ya gitmiş, burada kabine üyelerinin ve diğer bir çok tanınmış şahsiyetin yanı sıra Kral George ve Kraliçe Mary, kraliyet ailesinin üyeleri, başbakan Stanley Baldwin, dışişleri bakanı Sir Austen Chamberlain tarafından karşılanmıştır.⁴⁶ İki gün boyunca, Afgan Emiri ve maiyeti İngiliz kralının misafiri olmuş ve Buckingham Sarayı'nda kalmıştır.⁴⁷ Daha sonra İngiliz hükümetinin ve gezdikleri her şehrin misafiri olmuşlardır, onları Londra'dan Birmingham, Portsmouth, Oxford, Manchester, ve Liverpool gibi şehirlere yirmi üç günlük ziyarette bulunulmuştur. Ayrıca Afgan Emiri'ne Oxford'ta Medeni Kanun Doktoru akademik unvanı verilmiştir.⁴⁸ Kraliyet Coğrafya Topluluğu Emanullah'ı fahri üye yapmış ve İngiliz Kral, Kral kardeşine Kraliyet Victoria Zincirini vermiştir. Emanullah bir uçakla Londra üzerinde uçmuş, deniz altında yaklaşık dokuz yüz elli yarıya inebilen bir denizaltına binmiş, bir maden ocağına inmiş ve H.M.S.Nelson gemisinden deniz tatbikatlarını izlemiştir. İngiliz kuruluşlar Emir'in, kraliçenin veya kraliyet ailesinin üyelerinin resmi törenlerine katılmaları şerefine haiz olabilmek için birbirleriyle yarışmışlardır. İngiliz-Afgan savaşlarının emekli subayları bile Afgan hükümdarın huzurunda hizaya geçmeyi istemişlerdir. İngiliz hükümeti görevlileri ziyaretten bütünüyle memnun kalmışlar ve ziyareti Afganların zihinlerinden "hiçbir zaman tamamen silinmeyecek" bir şekilde,

⁴⁵ A. Tarzi, "Efganistan", s. 173-174.

⁴⁶ Sir Percy Sykes, *A History Of Afganistan*, London 1940, s. 305-306

⁴⁷ R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 349.

⁴⁸ Emanullah: "Az gelişmiş Afganistan'da eğitimin öncüsü olarak, bilgin İngilizlerin benim mütevazı, basit çabalarımı anladığının bir işareti olarak bu nişanı kabul ediyorum." Diyerek bu unvanı kabul etmiştir. Bkz. Fraser-Tytler, *Afganistan*, s. 209.

Emanullah'ı İngiltere'nin gücü ve kaynakları ile önemli bir etkileme fırsatı olarak görmüşlerdir. Afgan Emir ve grubu ev sahiplerini övmüşler ve açıkça görülüyor ki onlara duymak istedikleri şeyi söylemişlerdir.⁴⁹

Afganistan İngilizlere ne kadar alışılmadık ve ilginç görünürse görünsün, İngilizler o ülkenin Hindistan'ın savunmasındaki önemli rolünün farkındaydılar ve İngiliz imparatorluğuna başarıyla meydan okuyan adamı görmeyi istiyorlardı.⁵⁰ Emanullah'ın ziyareti, ziyaretin İngilizlerin ticari çıkarlarını destekleme ihtimali düşünülmezsizin, Afgan hükümdarı eğlendirecek ve etkileyecek bir şekilde planlanmıştı.⁵¹

Afgan misafirler sırasıyla üç ve on beş gün süreli gayri resmi ziyaretlerde bulunmak üzere Fransa'ya ve Almanya'ya dönmüşlerdir ve daha sonra Polonya yolu ile Sovyetler Birliği'ne gitmişlerdir.⁵² Polonya hükümetinin Afganları şehir dışında kırdan bir öğle yemeğine davet etme ve böylece onların sosyalist 1 Mayıs İşçi Bayramı yürüyüşünü görmelerini engelleme girişimlerine rağmen, Polonya'da üç gün geçirilmiştir.⁵³ Varşova'daki İngiliz elçi Sir W.Erskine'e göre, Polonya hükümeti, Doğu Avrupa'da en önemli rolü oynamaya can attığını ve S.S.C.B.'yi durdurmada Asya güçleri ile ortak çıkarlara sahip olduğunu Afganların bilmesini istemiştir.⁵⁴

⁴⁹ Humphrys'e göre, Emanullah şu sırrı açıklamıştır: "Fransa ve Almanya'nın soğuk cumhuriyetçi atmosferinden oldukça farklı olan krallara özgü ve dostça bir atmosferde olduğumu hissettim." Humphrys "Emanullah Garter'i (Sir'lük nişanını) almayı umarken kraliyet Victoria Zincirini kabul etmekten minnettar kalmasını sağlayan atmosferin bu atmosfer" olduğunu düşünmüştür. Emanullah gittiği her yerde halkın coşkusu ile karşılanmıştır ve Liverpool'un gecekondu bölgelerinde bile Liverpoollular Afgan Emiri karşılayarak, caddelerine çiçekten çelenkler asmışlardır. Emanullah: "İngiltere'de hiç komünist yok, herkes kralı aşırı derecede seviyor ve sayıyor." şeklinde ilginç bir gözlemde bulunmuştur. Bkz. R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 352.

⁵⁰ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 123.

⁵¹ Bu kriterlere dayanarak, ziyaret bir başarı olmuştur ve Humphrys gezinin sonuçlarını şöyle değerlendirmekteydi: "Emanullah'ın gördüğü içten karşılama onun zihninde öylesine derin bir etki bırakmıştır ki Kral, hükümete ve İngiltere halkına minnettar kalarak İngiltere kıyılarından ayrılmıştır ve İngiliz karşıtı fikirleri ile ün salan Bakan Gulam Siddik'in yatışmış bir ruh halinde olduğu ve hatta gezinin bitmesinden önce yağcılık yaparak kendisini sevdirmeye çalışır bir şekilde davrandığı bile görülmüştür." Emir Emanullah ile Sir Austen Chamberlain arasındaki konuşmalarda Afgan hükümdar başarısız bir şekilde Hindistan'ın sınır üzerindeki cüretkar politikasını protesto etmiştir. Böylece, ziyaretin başarısı uluslararası ilişkiler seviyesinde olmaktan ziyade protokol seviyesinde idi. Bkz. R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 353-354.

⁵² *Hakimiyet-i Milliye*, No: 2451, 3 Mayıs 1928.

⁵³ R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 359.

⁵⁴ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 124.

Afgan Emir, Sovyetler Birliği'ne gelmeden önce, Sovyet basını İşçi ve Köylü Cumhuriyeti'nin geleneksel, mutlak bir kralı resmi bir ziyarete davet ettiği haberine genel kamuoyu hazırlamıştır. 29 Nisan 1928 tarihli gazetelerde çıkan haberler Emanullah'ın ziyareti hakkında halkta büyük bir heyecan oluşmasına sebep olmuştur.⁵⁵

Afgan grup, 2 Mayıs'ta Sovyet sınırında Doğu meselelerinden sorumlu dışişleri bakanı yardımcısı L.M. Karahan ve Afganların ziyaretleri süresince kraliyet misafirlerine eşlik eden eşi tarafından karşılanmıştır.⁵⁶ Afganlar bir sonraki gün Moskova'ya varmışlar, burada istasyonda merkezi idare kurulu başkanı M.I.Kalinin, dışişleri bakanı G.V.Chicherin, savaş bakanı K.Voroshilov, dışişleri bakan yardımcısı M.M.Litvinov, maliye bakanı A.Mikoyan ve diğer Sovyet görevlileri tarafından karşılanmıştır. Stalin karşılamada yoktu ve daha sonraki sosyal faaliyetlerin hiçbirinde yer almamıştır. Sovyet görevliler Afgan Emiri'nin Varşova'ya yaptığı ziyarete kızmış olmalarına rağmen, Emanullah'a "burjuva" ülkelerinde genel olarak bir kraliyet kabulü denilen resepsiyonu vermişlerdir. Moskova halkının meraklı ve ilgili oldukları ancak coşkulu ve istekli olmadıkları söylenmiş ve Sovyet liderlerin Emir'i kabul etmede endişeli ve rahatsız olduğu söylenmiştir. İngiliz raporlarına göre, Emanullah'a nasıl hitap edilmesi gerektiği sorunu vardı. Bu sorun ona Kral diye hitap etmekten ziyade Padişah şeklinde hitap ederek çözümlenmiştir.⁵⁷ Yapılan konuşmalar dostluğu ve barışı vurgulamış ve sosyalizmin başkentindeki faaliyetler dünyanın geri kalan kısmındaki faaliyetlerden çok fazla farklı olmamıştır. Londra'da, Emanullah onu sadece bir İslami kral olarak göstererek önemini azaltan Hindistanlı Müslümanların bir konuşma

⁵⁵ Pravda Gazetesi, "İki Halkın Kardeşçe Dostluğu" başlığı altında iki ülkenin politik sistemlerinin büyük ölçüde farklı olmasına rağmen, "tarihin bu iki devleti uzlaştırdığını çünkü ikisinin de Avrupa Emperyalizmine karşı mücadele etmekte olduğunu ve her iki devlet için de tüm Avrupalı soyguncular arasında başlıca ve en kötü düşmanın İngiliz Emperyalizmi olduğu gerçeğinin onları daha da yakınlılaştırdığını" yazmıştır. Gazete, Rus Devrimi'nin ve Hindistan'ın ulusal özgürlük hareketinin Afganları "İngiliz hakimiyetine kesin ve zafer dolu bir darbe vurmasına" engel olduğunu da yazmıştır. Emanullah "*Doğunun en ilerici krallarından biri*" olarak tanıtılmıştır. Pravda gazetesi, Sovyetler Birliğinin, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olduğunu okuyucularına hatırlatmış ve Afganistan'ın "İngiliz Emperyalizminden bağımsız olma ya da olmamak" sorusu ile bir kez daha karşı karşıya geldiği bu kritik zamanda her iki ülkenin ortak bir düşmanın mevcudiyetine dayanan bir dostlukta birleştiğini vurgulamıştır. 4 Mayıs 1928 tarihli Izvestia gazetesi ise dışişleri bakanı G.V.Chicherin tarafından yazılmış bir yazıda benzer görüşleri açıklamıştır. Chicherin bu yazıda Afgan hükümdarı içtenlikle karşılamış ve Emanullah'ın Sovyetler Birliğine yaptığı geçici ziyaretin iki devlet halkı arasındaki dostluğu daha da güçlendireceği inancını belirtmiştir. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 125.

⁵⁶ Emir Rusya gezisini 3 gün erteledi bunun nedeni akıllı bir şekilde Mayıs Günü kutlamalarını geçirmekten böylelikle ev sahibini sıkıntılı bir duruma sokmayacaktı, erteleme için bir diğer nedeni de İngiltere'yi yatıştırmaktı. Bkz. P. Sykes, *A History Of Afghanistan*, s. 307.

⁵⁷ R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 357.

yapmasını kabul etmemiştir; Moskova’da ise onun reformcu felsefesini gözler önüne seren Sovyet Müfti Sadruddinov’ın karşılama konuşmasına cevap vermiştir. “*Muhafazakar din adamlarının özellikle kadınlara yönelik ilişkilerle ilgili olarak İslamiyet’in öğretilerini yanlış yorumladıklarına*” dikkat çekmiştir. Emanullah “*çok eşlilik ve peçenin bugün geçmişin bir parçası olduğunu*” ve ulemanın İslamiyet’in gerçek öğretilerini açıklamak zorunda olduğunu ısrarla belirtmiştir.⁵⁸

Emanullah’ın Moskova’yı ziyareti zamanında bir Sovyet-Afgan ticari anlaşması yapma görüşmeleri ilerleme aşamasındaydı.⁵⁹ Afgan ticaret bakanı Abdulhadi bu görüşmeler için Moskova’ya gelmişti. Ancak müzakereler sırasında Sovyet Hükümeti Afganistan’daki taşra şehirlerde ticari temsilciler bulundurmamak istemiş Afganlar bunu kabul etmemişlerdir. Afganlar Sovyetlerin Afganistan’a girmesine izin vermeden Moskova’ya en iltimaslı ülke ayrıcalığını sunamayacaklarını düşünmüşlerdir. Afganlar açıkça 1921 Sovyet-Afgan Anlaşmasının dokuzuncu maddesindeki vaat edilen Sovyet toprağının Afganlara bırakılması konusunu tekrar gündeme getirmiştir, ancak hiçbir anlaşmaya varılamamıştır. Bununla birlikte Afganlar, eli boş ayrılmamış, birkaç uçakla birlikte her türlü askerî teçhizat almışlardır. Bu kısmi başarı çeşitli yorumlara sebep olmuş, bazıları Emir’in Rusya ziyaretinin çok etkili olmadığını iddia ederken diğer bir grup, bu ziyaretin Emir üzerinde önemli etkiler bıraktığını iddia etmiştir.⁶⁰

Nihayetinde Afgan Heyeti Sovyetler Birliği’nde on beş gün geçirmişlerdir ve 18 Mayıs’ta Türk gemisi İzmir ile Kırım’dan yolculuklarına devam etmiş, ertesi gün İstanbul’a varmıştır.⁶¹ Emanullah Türkiye’de iki hafta geçirmiş, burada Mustafa Kemal

⁵⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, No:2457, 19 Mayıs 1928

⁵⁹ Bu konu Türk basınında şu şekilde yer almıştır: Sovyet Hariciye Komiseri Mösyö Karahan Afgan Rus münasebeti hakkında Moskova muhbirine beyanat-ı atiyede bulunmuştur : “*Sovyetler ittihadıyla Afganistan münasebatı sonderece dostanedir. Biz birinci olarak Afganistan’ın istiklalini tanıdık ve ecnebi devletlerin birincisi olarak Kâbil’e siyasi mümessilimizi gönderdik 1921 senesinde Afganistan’la muhadenet muahedesi imzaladık. Ticaret antlaşması akd etmek için devam eden müzakerat hitam bulmak üzeredir...*” **Hakimiyet-i Milliye**, No: 2451, 3 Mayıs 1928.

⁶⁰ Kimileri bu ziyaret şöyle değerlendirilmektedir: “Emanullah Rusya’da Batılı olduğu halde Doğuyu gördü. Bu onun ideal Afganistan’ıydı. Endüstrileşme, sanat, spor, askerî güç, Lenin’in endüstrileşmesi Emir’e kendini göstermişti.” Bkz. P. Sykes, **A History Of Afganistan**, s. 307.

⁶¹ Sovyet basını dostça ve misafirperverdi, belki de emirin komünist başkente ziyaretinden dolayı mahcup özür dileyen bir tavrı vardı. Komünist olmayan basın Emanullah’ın ziyaretinin siyasi imalarını merak etmiştir. 24 Mayıs tarihli Berlin gazetesi Tageblatt S.S.C.B.’nin ve Afganistan’ın emperyalist karşıtı bir blokta birleştiklerini düşünmüştür. Her iki ülkenin de İngiltere ile olan ilişkilerinde sorunları vardı; Afganistan İngilizlerin sınıra doğru hareketinden endişeliydi ve Sovyetler Birliği, yeni muhafazakar hükümetin diplomatik ilişkileri koparmasıyla kendisine yapılacak saldırılara karşı savunma durumuna geçmiştir. Diğer taraftan, Alman gazetesi Sovyetler Birliğinin Asya devletleri ile olan ilişkilerinde sert

ile buluşma ve yeni Türkiye'nin lideri tarafından yapılan devrimci reformların sonuçlarını gözlemleme fırsatını bulmuştur.⁶²

İran Emanullah'ın gezi planındaki bir sonraki ve en son adımdı. 30 Haziran'da İngiliz elçi Tahran'dan Emanullah'ın ziyaretinin İran hükümeti için "aşırı derecede endişe ve sıkıntı verici" olduğunu bildirmiştir. İran'ın bu endişeleri siyasi, mali ve diniydi. Afganistan genel olarak Sünnilerden oluşuyordu ancak ülkede bir Şii azınlığı da vardı ve bu azınlık bazen halkın düşmanlığına maruz kalıyordu. Afgan Emir Sovyetler Birliğine tekrar girmemek için Türkiye'den Trabzon ve Tebriz yolu ile ayrılmayı ve İran'dan Meshed ve Herat yolu ile ayrılmayı istemiştir. Bu yol Afgan grubu yeterince gelişmemiş bölgelere girmesine neden olmuş ve İran hükümeti bu yolculuğun onlar için tehlikeli olabileceğinden korkmuştur. Mali olarak, İran hükümeti ziyaretin maliyetinin yaklaşık elli bin pound tutarında olacağını, bunun da meclis'in onaylamayı istemeyeceği bir tutar olduğunu tahmin etmiştir. Ayrıca, hem İran hükümeti hem de Tahran'daki Afgan elçiliği Afgan kraliçesinin ziyareti esnasında peçeli olmasını isteyen çok sayıda resmi mektup almıştır.⁶³ Rıza Şah tabii ki komşu bir İslam ülkesinin kralını kabul etmeyi reddedemezdi. Sonunda hükümetinin korkularının temelsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Emanullah Türk gemisi İzmir ile İstanbul'dan Batum'a oradan da trenle Baku'ye giderek gezi planını değiştirmeyi kabul etmiştir. Afgan grup daha sonra Pahlavan gemisine binmiş ve 6 Haziran'da Pahlevi'ye vararak İran topraklarına ayak basmıştır.⁶⁴

Kazvin'de bir gün geçtikten sonra Afgan grup 9 Haziran'da Tahran'a gitmek üzere yola çıkmıştır. İran'ın başkentinden yaklaşık yirmi beş mil uzakta olan Karaj'da İranlı veliaht prens misafirleri karşılamış ve Afgan misafirleri kabul etmek için bekleyen Rıza Şah Pehlevi, kabine bakanları ve yüksek askerî görevlilerinin bulunduğu başkente kadar onlara eşlik etmiştir. Burada iki kral Tahran caddelerinde arabayla

terslemelerle karşılaştığı ve İslami komşularıyla gerçekten samimi ilişkiler kurmasının beklenmediği kanısında idi. 6 Nisan 1928 gibi erken bir tarihte, Chicago Tribune gazetesinin Paris baskıları "Afgan kral Rusya'nın dostu mu?" başlığı ile bu soruyu sorarak Afganların tutumunu merak etmiştir. Gazete, İngiltere'nin Afgan ziyareti için günde beş bin dolar harcadığını iddia etmiş ve İngilizlerin bu masrafları için herhangi bir somut kazanç kazanıp kazanmayacağını merak etmiştir. Tribune gazetesi doğru olmadığı kadar da renkli bir şekilde anlatılan bazı olaylardan bahsederek Emanullah'ın ziyareti ile ilgili imaları tartışmaya devam etmiştir. Bkz. LW. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 126.

⁶² R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 365-366.

⁶³ LW. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 127.

⁶⁴ Roland Wild, *Amanullah Ex-King of Afghanistan*, London ?, s. 119.

gezerken, kadın misafirler İran kraliçesi tarafından ayrı bir şekilde ağırılanmak üzere Emanullah'ın maiyetinden ayrılmışlardır.⁶⁵

Afgan Emir'in Tahran'a yaptığı ziyaret diğer ülkelere yapılan ziyaretler gibi pürüzsüz ve sorunsuz geçmiştir. Afgan Emir ve Kraliçesi, coşkulu alkışlarla Emir'e duydukları övgüyü gösteren Tahranlı sıradan insanlara kendilerini sevdirmişlerdir. Afgan misafirler Samnan, Miamai ve Nishapur yolu ile seyahat ederek Meshed'e gitmek üzere 16 Haziran'da Tahran'dan ayrılmıştır. Emanullah'ın, tüm yol boyunca arabayı kendisinin kullandığı söylenmiştir.⁶⁶ O sebeple Emir geçtiği bir çok yerde tanınmamış, insanlar onun şoför olduğunu sanmışlardır. Nishapur'a varınca Emir isteyen herkesin görüş alış verişinde bulunmak için kendisiyle görüşebileceğini bildirmiştir. Afgan misafirler daha sonra yolculuklarına Meshed'e doğru devam etmişlerdir. Burada onlara çoğu Afgan olan şehir yaşayanları tarafından coşkulu bir karşılama sunulmuştur. Emanullah Şii İslam'ın kutsal yerlerinden biri olan İmam Rıza türbesini ziyaret etmiş ve daha sonra kraliçe de türbeye peçesiz bir şekilde ziyarette bulunmuş, bu eleştiriye neden olmuştur. Afgan misafirler son olarak 20 Haziran'da Afgan sınırını geçmiş ve Kandehar yolu ile Kâbil'e arabayla 1 Temmuz'da varmışlardır.⁶⁷

Afgan Emir Kâbil'e geldiğinde “diğer ülkelerin ilerleme sırlarını inceleyerek ülkesinin ilerlemesini sağlayacak yolları aradığını” belirterek kısa bir konuşma ile benzer fikirleri dile getirmiştir.⁶⁸ Emanullah zevk için değil, bakanlarının isteğine uygun olarak ve Afganistan'ı dünyaya tanıtmaya amacıyla seyahat ettiğini o ve yoldaşlarının İslamiyet'e sadık kalacakları sözüne sadık kaldıklarını; Afganistan'ın dünyada herhangi bir düşmanla karşı karşıya gelmediğini ve ihtiyaç duyulan şeyin eğitimde daha fazla

⁶⁵ Kraliyet misafirleri Taimurtash Sarayı'nın İranlı bakanı, birkaç askerî ve hükümet görevlisi tarafından karşılanmıştır. Emanullah Afgan millî marşı çalınırken karaya çıkmış ve karşılandıktan sonra korumayı oluşturan askerler dahil İran'ın ileri gelenleri ve sıradan insanlarla el sıkışmaya başlamıştır. Kraliçe bir Avrupa kıyafeti giymiş, ancak yüzünü yeteri kadar örten, şapkasına iliştirilmiş bir peçe takmıştır. Emir şehri ve Pahlevi limanını gezmiş ve dostça, sade ve demokratik hareketleri ile birçok kişiyi etkilemiştir. Şehri incelerken yaya gezmekte ısrar etmiş ve caddelerde kendisinin yanından geçen sıradan İranlıları nazikçe selamlamıştır. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 128

⁶⁶ R. T. Stewart, *Fire in Afghanistan*, s. 368.

⁶⁷ G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 327.

⁶⁸ Emanullah, uzun dış gezisinden ülkesine dönmüş ve gösterişli törenlerle karşılanmıştır. Kraliçe ile birlikte üstü açık bir arabayla Kâbil sokaklarından geçerek halkı selâmlamış. Kraliçe Süreyya ilk defa halkın önünde böyle bir törene katılmış. Emir, Saray önündeki meydana bir konuşma yapmış ve konuşması radyodan yayımlanmış. Emir'in dönüşü dolayısıyla Kâbil'de üç gün üç gece süren şenlikler yapılmıştır. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afghanistan*, s. 211.

ilerleme olduğunu belirtmiştir. Emanullah konuşmasının sonunda ülkesindeki tüm sınıfları temsil eden kişiler olarak bir askerî, bir hükümet görevlisini ve bir öğrenciyi kucaklamıştır.⁶⁹

Emanullah'ın Avrupa ziyareti farklı çevrelerce değişik bakış açılarıyla değerlendirilen bir seyahat olmuştur. Ancak kesin olan bir şey var ki dış politika açısından bu ziyaret kesin bir başarıydı. Öte yandan bu gezi iç politika açısından Emanullah'ın altı ay sonraki çöküşüne katkıda bulunarak Emir'e karşı olan muhalefeti güçlendirmede önemli bir faktör olmuştur.⁷⁰

Emanullah'ın dış gezisinin Afganistan'a büyük paralara mal olduğu şüphesizdir. Zira Afganlar ziyaret ettikleri ülkelerde kısmen misafir de olsalar, masraflarının tümü ev sahipleri tarafından karşılanmamıştır. Birçok ülkede Afganların resmi ziyareti sadece birkaç günü kapsıyordu, bu süreden sonra Afganlar özel konutlara geçiyor bunun için de kendi fonlarından ödeme yapıyorlardı. Emanullah ziyaret ettiği her ülkenin fakir insanları için bin pound bağışta bulunuyor, O ve maiyeti hükümet adına yapılan harcamaların yanı sıra şahsi harcamalar da yapıyordu. Afganların elde ettiği somut şeyler ise yabancı hükümetlerin daha çok askerî malzemeden oluşan hediyeleriydi. İngiliz hükümeti hediye olarak Emanullah'a 2.75 dağ silahı, 3.75 Hawitser ve 18 librelik silahlardan oluşan bir topçu bölüğü, her topçu bölüğü için 500 top mermisi, 1000 modern Lee Enfield 303 tüfek ve 100.000 atımlık mühimmat, 3 zırhlı Rolls-Royce

⁶⁹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 132-133.

⁷⁰ Emanullah Büyük meclisinin 2 Ekim'deki toplantısında konuşmasında ziyaretini ve siyasi gerekçelerin yanı sıra mali gerekçelerle haklı çıkarmakla başlamış ve daha sonra Afgan kadınının durumu hakkındaki diğer yenilikleri sunmuştur. Avrupa'ya yaptığı gezinin bir başarı olduğunu bildirmiş, yaklaşık 70.000 pound tutarındaki seyahatin giderlerinin Avrupa'da kendisine sunulan hediyelerin toplam değeri olduğunu iddia ettiği 460.000 pound tutarındaki bir gelirle telafi edildiğini belirtmiştir. Bu rakamlar büyük miktarda para harcadığı yurtdışı harcamalarını kapsamıyordu. Bu harcamalar Alman hesaplarına göre nakit olarak İtalya ve Fransa'da on üç veya on dört milyon mark, Almanya'da ise yaklaşık altı milyon mark tutarındaydı. Emanullah, gezisinin siyasi erdemlerinden söz etmiştir : Polonya ile yapılan bir transit anlaşmasının yanı sıra Mısır, Türkiye, İsviçre, Polonya, Japonya, Finlandiya, Letonya, Liberya ile dostluk anlaşmaları Avusturya, Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç, Çin, Yemen, Hicaz ve Meksika ile anlaşmalar ise imzalanmaya hazırlanmıştır. Emanullah, İngiltere kraliyet ailesi tarafından yapılan karşılama olsun Sovyetler Birliği'ndeki Bolşevikler tarafından yapılan karşılama olsun gittiği her yerde gördüğü coşkulu karşılama anlatmıştır: Polonya'dan Moskova'ya gittim ve muhteşem bir karşılama ile karşılandım, Bolşevik olmalarına ve krallardan hoşlanmamalarına rağmen benim için bazı prensiplerini değiştirmişlerdir. Onlara son derece minnettarım. Başbakanla tanıştım ve Cumhurbaşkanı'nın mütevazı bir insan olduğunu gördüm Savaş Bakanı ve Bay Chicherin bana karşı büyük saygı gösterdi, öyle ki savaş bakanı bulunmasına (kendisine) gerek olmayan durumlarda bile benimle kaldı. Bir ticaret anlaşması yapmayı istediler fakat çok meşguldüm ve konuyu görüşmek üzere ticaret bakanını gönderdim. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 135-136.

araba ve 6 Vickers Machine silahı vermişti. Ayrıca yirmi Afgan harp okulu öğrencisinin ücretsiz olarak ünlü Sandhurst akademisinde eğitim görmesi sözü alınmıştır. Ancak elli bin tüfek ve mühimmat alımı görüşmelerinin yanı sıra tüm İngiliz yardımları, askerî veya diğer türlü, Emanullah tarafından isyancı halkına karşı kullanılmak için zamanında yetiştirilememiştir. Diğer taraftan Emir'in Avrupa başkentlerine ziyareti esnasında, Afgan görevliler kredi almaya çalışmış ancak Almanya dışında hiçbir Avrupa gücü özel banka kuruluşlarına garanti vererek konuyu kolaylaştırmaya istekli görünmemiştir. Afganlar daha önce hiç görülmemiş tavizler vermeye istekliydi. Onun neticesinde bir İngiliz bankacı Afganistan'da şeker ticareti tekeli elde etmek karşılığında 400.000 poundluk bir kredi verirken bir Fransız bankası da Afganistan'ın gümrük vergisi geliri ile garanti altına alınan bir milyon pound sterling'lik krediyi yüzde yedi veya sekiz faizle vermeyi kabul etmişti.⁷¹

Emanullah'ın gezisinin dış politikadaki yansıması, Afganistan'ı önemli bir ülke yapması ve Afganistan'ın İngiltere'den bağımsız olma durumunu pekiştirdiği için ayrı bir önem taşır. Daha önce belirtildiği gibi, Afganistan bağımsızlık savaşından sonra aslında İngiliz himayesinden kurtulduğu konusunda Avrupa güçlerini ikna etmede güçlük çekmiştir. İngiltere Afganların iddialarını doğrulama zahmetine girmemiş ve aslında bir süre bu gerçeği saklamaya çalışmıştır. Emanullah İngiltere dahil Avrupa devletlerini ziyaret ettiğinde ve kraliyet törenleri ile karşılandığında, kuşkuyla, Afganistan'ın aslında bağımsız bir devlet olduğu gerçeğini artık gölgeleyememiştir. Diğer taraftan Emanullah'ın İtalya'ya ziyareti iki ülke arasındaki ticari ve politik ilişkilerin kopmasına bir son vermiş ve yeni bir başlangıç yolunu hazırlamıştır. Emanullah'ın İngiltere'de gördüğü içten karşılama ev sahipleri için olduğu kadar Afganlar için de sürpriz olmuş ve iki ülke arasında daha iyi, daha samimi ilişkiler olmasına katkıda bulunmuştur; ancak Afganistan'ın İngiltere ile olan ilişkileri Hindistan hükümeti sınırda cüretkar bir politika izlediği sürece hiçbir zaman samimi olamazdı ve Londra'da bu politikanın sona erdirileceğine dair hiçbir garanti veya söz verilmemiştir.⁷²

⁷¹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 130.

⁷² Emanullah'ın Büyük Turu onun kişisel başarısıydı: Bu gezi sayesinde modern uygarlıklar hakkında birinci elden bilgiler kazandı ve önemli-önemsiz pek çok anlaşma imzaladı. Bu anlaşmalar Afganistan'ın dünya toplulukları arasındaki yerini güvenceye alıyordu. Emir'in tek isteği Afganistan'ın tanınmasını sağlamaktı. Bu onun pek çok ilave anlaşmalar imzalamak için isteğini ve Finlandiya,

Emanullah'ın gezisinin daha ciddi bir sonucu bu ziyaretin Emanullah'ın Afganistan'ın geniş bir etkiye sahip olacak ve önemli reformlara ihtiyacı olduğu inancını artırdığıdır. Emanullah dış gezileri esnasında reformları ve ülkenin meselelerini devlet başkanları, kraliyet mensupları, entellektüeller ve önde gelen insanlarla konuşurken ülkede, mollalar muhalefete başlamışlardı.⁷³ Böylece, Emanullah Afganistan'a döndüğünde, yokluğu esnasında yenilik karşıtı gerici ve muhalif güçlerin onu vurmaya hazırlandığından habersizce, reformcu politikasına daha fazla enerji ile devam etmeye hazırды.⁷⁴

4. Emanullah'ın Türkiye Ziyareti

Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan yeni Türk Devleti sekiz, Türkiye Cumhuriyeti ise beş yaşındaydı. Ancak yapılan inkılaplar ve reformlarla uygar milletler ailesine katılmışsa da dış dünyadan henüz hiçbir devlet başkanı gelip yeni Türkiye'yi görmemişti. Türkiye ve Mustafa Kemal bakımından bu ziyaret, çok anlamlı ve önemli bir olaydı. Emanullah'ın Türkiye'ye gelecek ilk devlet başkanı olması nedeniyle bu ziyarete büyük önem veriliyordu.⁷⁵ Bu amaçla Müdafaa-i Milliye ve Hariciye Vekaleti kapsamlı bir ziyaret programı hazırlamışlardır.⁷⁶ Afgan Emiri'nin karşılanması için Orgeneral Fahreddin (Altay) Paşa Birinci Mihmandar, Korgeneral Naci (Eldeniz) Paşa

İsviçre, Bolivya, Letonya, Liberya ve Polonya ile dostluk anlaşmaları imzalamasının nedenini açıklamaktadır. Alman, İtalyan ve Fransız yatırımları Afganistan'ın ekonomik gelişimine çekme konusunda da başarı elde ettiği söylenebilir. Afganistan Hindistan'a açılan bir pencere olarak oldukça önemli bir pozisyona sahiptir. Seyahati süresince Emir savaş malzemeleri satın almış ve pek çok İtalyan servis elemanını Alman ve Fransız teknik elemanları askere kaydetmiştir. Emir ev sahibi ülkelerden pek çok da hediye almıştır: 13 uçak, iki kamyon ve bir Roll Royce hediye edilmiştir. [Bkz. G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 328; Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 211.] Lehistan Hükümeti'nin Emanullah'a hediye ettiği bir uçak, yüz adet mavzer tüfeği ve yirmibeşbin iki yüz adet mavzer fişeginin Türkiye üzerinden Afganistan'a iletilmesi ile ilgili Kararname için bkz., *BCA*, No: 030. 18. 01/030. 49. 11, (5. Ağustos 1928 tarihli kararname); B. A. Rubin, *The Fragmentation Of Afghanistan*, s. 54-55.

⁷³ N. D. Ahmad, *The Survival of Afghanistan*, s. 205.

⁷⁴ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 132.

⁷⁵ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 152; Murat Candemir, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Darülfünun'u Ziyareti", *İlmi Araştırmalar*, S.4, İstanbul, 1997, s. 89.

⁷⁶ *BCA*, No: 030. 18. 01/028. 23. 7, (18 Nisan 1928 tarihli Merasim Programı için Kararname); *BCA*, No: 030. 10/257. 731. 4, (19 Mayıs 1928 tarihli Dahiliye Vekaletinden Baş Vekalet rapor); Hikmet Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuşu: Afgan Kralı Emanullah'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)", *Pax Ottomana Studiet in Memoriam Prof Dr. Nejat Göyünç*, (Neşr. Kemal Çiçek), Ankara, 2001, s. 771.

ise İkinci Mihmandar olarak tayin edildi.⁷⁷

Emanullah Han'ın 17 Mayıs'ta Odesa'dan hareket edeceği ve 20 Mayıs'ta Ankara'da olacağı kesinleştiğinde, yapılan hazırlıklara hız verildi. Afgan Emiri'ni İstanbul'da 25 uçaktan oluşan bir hava filosu karşılayacaktı. Ayrıca misafirleri Boğaz haricinde karşılayacak olan Türk donanması da hazırlığını tamamlamıştı.⁷⁸

Afgan Emir'i Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya'ya Türkiye'ye getirmek üzere Peyk-i Satvet ve Peyk-i Şevket Torpidolarının refakatinde İzmir Vapuru hareket etti.⁷⁹ İzmir Vapuru'yla Emir ve Kraliçe'yi getirmek için Fahreddin ve Naci Paşalarla, eşleri, Türkiye'nin Kâbil Sefiri Nabil Bey, Afgan Sefiri Gulam Ceylanı Han, Teşrifat Genel Müdürü Muavini Sadullah Bey ve gazeteciler yola çıktı.⁸⁰ İzmir Vapuru 17 Mayıs'ta Sivastopol Limanı'na geldiğinde Ruslar tarafından büyük bir resmi törenle karşılandı. Şehir baştan başa Rus ve Afgan bayraklarıyla donatılmıştı. Halk, Emir ve Kraliçe'yi oldukça coşkulu tezahüratlarla karşıladı. Emir ve Kraliçe bahriye kıtalarını selamladıktan sonra Türkiye'nin Moskova Sefiri Tevfik Bey, Fahreddin Paşa'ya Emanullah'a takdim etti. Fahrettin Paşa Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın selam ve muhabbetlerini ilettikten sonra Emanullah Han cevaben: *"Pek müteşekkirim. Türkiye'ye muvasalat etmek üzere bulunduğumdan dolayı sevinç ve heyecan içindeyim. Hissiyatımın lütfen Gazi Hazretleri'ne iblağımı rica ederim"* demek suretiyle duygularını ifade etti.⁸¹ Daha sonra büyük tezahüratlar arasında İzmir Vapuru'na gelen Emanullah Han gemiye çıkar çıkmaz İzmir Vapuru'nun direğine Afgan Kraliyeti'ne mahsus bayrak çekildi. Vapurda bulunan Mecidiye Mızıkası tarafından Afgan Millî

⁷⁷ "Afgan Kralı Emanullah Hazretlerinin memleketimizde misafir olarak bulunacakları müddet zarfında mihmandarlığına reis-i cumhur hazretleri ikinci ordu müfettişi birinci ferik Fahreddin ve beşinci kolordu kumandanı sani ferik Naci Paşaları memur etmişlerdir." **Hakimiyet-i Milliye**, No: 2452, 5 Mayıs 1928 . Bu konuda Fahreddin Paşa şunları aktarmaktadır: "30 Nisan 1928'de Rusya'dan Türkiye'ye gelecek olan Emanullah Han'a mihmandar Tayin edildiğime ve eşimin de kraliçeye mihmandar olmasına dair emir aldım ve Ankara'ya giderek Milli Müdafaa Vekili ile görüşüm, Atatürk'ü ziyaret ettim. Afganistan'a ait büyük bir dosya verdiler, bunu okuyup orası hakkında bilgi edineceğim. Bu Ankara'ya ilk defa olarak bir hükümdar ziyareti olduğu için Mustafa Kemal pek neşeli idi. 10 Mayıs'ta Başbakan İsmet Paşa ile görüştüğümde Afgan Kralı'nın hali müsait görülürse beni Afganistan'a Genelkurmay Başkanı ve Başkumandan yapmak istediklerini bildirdi, sağlık durumumun buna müsait olmadığını söyleyerek kabul etmedim." Bkz. T. Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, s. 426.

⁷⁸ Ö. Erdem, **M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri**, s. 7

⁷⁹ **Ayn Tarihi**, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3367.

⁸⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, No: 2464, 17 Mayıs 1928

⁸¹ **Hakimiyet-i Milliye**, No: 2467, 20 Mayıs 1928

Marşı ve sonrasında İstiklal Marşı çalındı. Emir ve Kraliçe Türkiye'ye geleceklerinden dolayı çok mutlu olduklarını söylüyorlardı. Saat onikide Rus Sovyet ricaline veda edildi.⁸²

4. 1. Emanullah Han'ın İstanbul'a Gelişi

Emanullah Han tarafından gerçekleştirilen Rusya ziyareti tamamlandıktan sonra Afgan heyeti Türkiye'ye doğru yola çıktı. Uğurlama töreni oldukça görkemli idi.⁸³ Rus Filosu, uçakları ve motorbotları yarım mil mesafeye kadar İzmir Vapuru'na refakat etti.⁸⁴ Öğle yemeğinde Emir ve Kraliçe, Fahrettin Paşa, Naci Paşa ve eşleri aynı masada yemek yediler. Vapurda bulunan gazeteciler Emanullah Han'la bir mülakat istekleri oldu. Emanullah Han da kendisine gelen bu mülakat talebini kırmayarak şu beyanattı verdi: *"...Şimdi iyi Türkçe konuşamıyorum. Fakat sizinle Türkçe konuşmak isterim. Türkçe'yi iyi konuşurdum, fakat seyahate çıktıktan sonra Fransızca ders almaya başladım ve Fransızca konuştum. Türkçe konuşurken bazı yanlışlar yapıyorum."* diyen Emanullah, gayet düzgün bir İstanbul ağzıyla⁸⁵ şunları ilave etti: *"Sizlerle görüştüğümden dolayı memnun ve çok mütehassısım, Türkler siz bizim gözbebeğimizsiniz. Burada kardeş bir milletin içinde bulunduğumdan dolayı çok mesruruz. Sizleri hürmet ve muhabbetle selamlarım. Afganlılar sizin kardeşlerinizdir. Bütün milletim tarafından size selamlar söylüyorum. Afiyetinizi, terakki ve tealinizi isterim. Sizlere çok şeyler söylemek isterim. Birkaç gün sonra tekrar görüşürüz. Şimdi tanışmış olduk."*⁸⁶

Emanullah Han, öğle yemeğinde Türk gazetecilerinin de yemekte bulunmalarını arzu etti.⁸⁷ Bunun üzerine Cumhuriyet Gazetesi Yazı Müdürü Kemal Salih Bey, Milliyet Gazetesi Müdürü Ahmet Şükrü Bey, Anadolu Ajansı İstanbul Temsilcisi Ethem Hidayet Bey ve Newyork Times Gazetesi Muhabiri, Emanullah Han'la birlikte yemek yediler. Bu arada Emiri ve Kraliçe'yi karşılamaya giden Türk filusunun selam topları işitildi. İzmir Vapuru, bu esnada boğazdan üç mil açıktaki bulunuyordu. Türk filosu 21 pare top

⁸² Ö. Erdem, M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri , s. 11.

⁸³ T. Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete, s. 427.

⁸⁴ H. Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afgan Kralı Emanullah'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)", s. 773.

⁸⁵ Emanullah iyi derecede Türkçe bilmektedir. Bkz. Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi, C. III., s. 599.

⁸⁶ Hakimiyet-i Milliye, No: 2467, 20 Mayıs 1928; Aydın Tarihi, No: 51 Haziran 1928, C. 16, s. 3369.

⁸⁷ B. N. Şimşir, Atatürk ve Afganistan, s. 158.

atışıyla misafirleri selamladı. Gemilerin direklerine Afgan ve Türk Bayrakları çekilmişti. Emir üst kumanda köprüsünde kasketini çıkararak sürekli Türk donanmasını selamladı.⁸⁸ Bu arada Emir ve Kraliçeyi karşılamak için, İstanbul'dan gelen heyet Hamidiye'de bulunan bir tekneye binerek İzmir Vapuru'na çıktılar. Heyet'te İstanbul Valisi, Şehremin, Üçüncü Kolordu Kumandanı, Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi, Donanma Kumandanı, Darülfünun Emini ve Darülfünun öğrencilerinden genç bir kız bulunuyordu. Emanullah Han, heyeti memnuniyetle karşılayarak çok mutlu olduğunu belirtti. İstanbul Valisi Mithat Bey, Afgan Hükümdarını ve misafir heyeti Cumhuriyet Hükümeti namına selamlayarak hoş geldiniz dedi. Şehremini Muhittin Bey, İstanbul şehri namına, III.Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ordu namına, Donanma Kumandanı Fahri Bey donanma namına, Darülfünun Emini Neşet Bey'de Darülfünun namına Emir ve Kraliçeyi selamlayarak hoş geldiniz dediler. Daha sonra Darülfünun Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Nezahat Hanım, Kraliçe'ye bir buket takdim ederek: *"Hükümdar hazretleri ben de kardeş Afgan Milleti'nin memleketimize şeref bahş eden hükümdarlarını Darülfünun namına selamlamaya geldim."* dedi.⁸⁹ Bu sözlerden sonra Emanullah Türk-Afgan kardeşliğini samimi sözleriyle dile getirdi. Emanullah Han'ın İstanbul'un ileri gelen devlet erkani tarafından bu şekilde karşılanması Cumhuriyet hükümetinin bu ziyarete verdiği önemi göstermekteydi. Emanullah Han'a gösterilen bu ilgi aynı zamanda Türk ulusunun en zor günlerinde yanında olan kardeş hükümdara karşı beslenen samimi duyguların bir ifadesiydi.⁹⁰

İzmir Vapuru Boğaza girmeden uçak filosu Emir ve Kraliçeyi selamlamaya başladı, Vapuru limana kadar takip etti. İzmir Vapuru, Boğazdan geçerken her iki sahilden halk tezahüratta bulunuyor ve ellerindeki bayraklarla Emir ve Kraliçe'yi selamlıyordu. Bu esnada İzmir Vapuru'na başka bir tekne yanaşarak Prenses Meliha, Emir'in Kayınvalideleri Resmîye Tarzi ve Vali Bey'in eşi vapura çıktılar.⁹¹ İstanbul halkının gösterdiği bu samimi karşılama alelade bir misafirperverlik veya merasim icabı

⁸⁸ Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 13.

⁸⁹ H. Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afgan Kralı Emanullah'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)", s. 773-774.

⁹⁰ Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 14.

⁹¹ H. Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afgan Kralı Emanullah'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)", s. 774 ; Emanullah'ın kayınvalidesi ve kızı daha önce İstanbul'a gelmiş ve valinin evinde ağırlanmışlardı. Emanullah bu karşılama sırasında Vali Bey'in eşine ilgisinden dolayı teşekkür etmiştir. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, No: 2456, 9 Mayıs 1928.

yapılan bir tezahürat değildi. Bu samimiyetten doğan, dostça ve kardeşçe bir tezahürat idi. İstanbul'un her tarafı Türk ve Afgan Bayrakları'yla süslenmişti. Emir ve Kraliçe'nin karaya ayak basacağı iskeleye kıymetli halılar serilmiş, geçeceği yollar temizlenmiş ve iskelenin dört bir yanındaki direklere Türk ve Afgan Bayrakları asılmıştı. Haydarpaşa Garı'nın büyük kapısına merdivenlerden itibaren halılar serilmiş ve bu halılar Emir ve Kraliçe'nin binecekleri kompartımanın önüne kadar devam etmişti.⁹²

Emanullah'ı taşıyan vapur Saat 18.20'de Haydarpaşa İskelesi'ne yanaştı. Emanullah Han Türk topraklarına ayak bastı. Bu arada Selimiye kışlasından atılan 21 pare top atışıyla selamlandı.⁹³ Misafirlere kendilerini karşılamaya gelen heyetle tanıştırıldı. Emir ve Kraliçe karşılamaya gelenlerle İstanbul'da öğrenim gören Afganlı subayların ellerini birer birer sıktılar. Misafirler tren istasyonuna geldiklerinde Emanullah Han istasyonun her iki tarafına dizilen polis ve belediye zabıta memurlarını teftiş ederek ilerliyordu. Bahriye bandosu misafirlerin istasyona ayak bastıkları anda Afgan marşlarını çalmaya başladı. Demiryolunun her iki tarafında binlerce kişi bekliyordu. Emanullah Han oldukça duygulanmıştı. İstasyonda toplananlara hitap ederek duygularını şöyle ifade etti: *“Muhterem Kardeşlerim; Afganistan sizi çok seviyor, Afganlılar sizin kardeşlerinizdir. Bütün milletim tarafından sizlere selamlar söylüyorum. Afiyetinizi, terakki ve tealinizi istiyoruz. Burada gördüğüm samimi tezahürat beni çok mütehassis ve müteheyyiz etmiştir. Ben Türkçe'yi iyi konuşamıyorum. Güzel lisanınızı Afganistan'da öğrendim. Sözlerimde bir galet bulursanız affediniz. Sizleri hürmet ve muhabbetle selamlarım, aziz kardeşlerim.”*⁹⁴

Misafirler daha sonra kendileri için hazırlanan özel vagonlara yerleştirildiler. Saat 18:50'de tren halkın tezahüratları arasında Ankara'ya hareket etti.⁹⁵

4. 2. Emanullah Han'ın Ankara'ya Gelişi

Günlerdir beklenen kardeş milletin Hükümdarı Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya için yapılan hazırlıklar Ankara'da da itina ile sürdürülmekte idi. Ankara şehri baştan başa Afgan ve Türk Bayraklarıyla süslenmişti. Ankara Palas Otel'de misafirler

⁹² Ö. Erdem, M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri , s. 15-16.

⁹³ B. N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. I, s. 25.

⁹⁴ V. Gregoryan, The Emergence of Modern Afghanistan, s. 256-258.

⁹⁵ T. Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete, s. 428.

için ayrılan yerler büyük bir titizlikle döşenmişti.⁹⁶ Afgan Emiri Emanullah Han ve mahiyeti 20 Mayıs saat 11.30'da Ankara'da olacaktı.⁹⁷

Emanullah Ankara'ya ayak bastığında bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır.⁹⁸ Üniformasını giyinmiş olan Emanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'yı selamladı ve yanına yaklaşarak Türkiye'ye geldiğinden dolayı çok sevinçli olduğunu söyledi. Daha sonra birbirleriyle kucaklaşarak öpüştiler.⁹⁹ Bu samimi kucaklaşmanın ardından Gazi Paşa, Meclis Reisi Kazım Paşa'dan başlayarak hükümet erkânını ve askerî erkânı Emanullah Han'a takdim etti,¹⁰⁰ birlikte selam vaziyetinde bekleyen askerî kıtayı teftiş ederek istasyonun dışına çıktılar. Misafirler istasyondan dışarı çıktıklarında Ankara halkı namına Ankara Valisi, Şehremini, Emniyet-i Umumiye Müdürü ve diğer zevattan oluşan bir heyet tarafından karşılandı. Heyette olanlar misafirlere takdim edildikten sonra Ankara Şehir Emniyeti Asaf Bey şu kısa nutuk'u söyledi: *"Dost ve kardeş bir milletin âli-şân hükümdarlarına, Ankara Şehri'ne şeref ve kudümü anında Ankara halkı ve şehri namına beyan-ı hoşâmedi ve arz-ı tazimat eylemek gibi şerefli bir vazifenin acizlerine teveccüh etmesinden dolayı bahtiyarım."* Bu samimi sözlere Emanullah Han şu cevabı verdi: *"sevdiğim bir milletin arasında kendimi gördüğümünden dolayı mes'uttum Ankara halkına teşekkür hürmet ve selam ederim"*¹⁰¹ Karşılıklı duyguların ifade edildiği bu nutukların ardından misafirlerin kalacakları Ankara Palas Oteli'ne doğru hareket edildi.¹⁰² Mustafa Kemal Paşa, misafirlerini dairelerine kadar götürdü ve bir müddet görüştüktan sonra Çankaya Köşkü'ne gitmek

⁹⁶ Devlet, Ankara'da Osmanlı mutfağının dışında Avrupalı bir lokanta ihtiyacı üzerine Karpiç Lokantası'nı açmış üst kısmını da Ankara Palas Oteli olarak açmıştır. Emanullah Han'ın ziyaretine yetiştirilmesi için büyük bir gayret gösterilmiştir. Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya ilk konuklar olmuşlardır. Ayrıca buranın işletmesini de Fransızlara vermiştir. Otelin kapısında sürekli birkaç sivil polis görev yapmıştır. Bkz. M. Candemir, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Darülfünun'u Ziyareti", s. 91-92.

⁹⁷ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 154.

⁹⁸ H. Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afgan Kralı Emanullah'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)", s. 774.

⁹⁹ "Mustafa Kemal'le Kral'ın sarmaş dolaş olması herkesi heyecanlandırmıştı." Bkz. T. Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, s. 428.

¹⁰⁰ Mustafa Kemal'in yanında Emanullah'ı karşılamada; T.B.M.M. Reisi Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Heyeti Vekiliye azası, T.B.M.M. Vekilleri, Fırka Katibi Umimisi, Erkanı Harbiye Umumiyesi Reisi Paşa Hazretleri ve diğer üst düzey askerî ve mülki erkan yer almışlardır. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. 27.

¹⁰¹ *Aydın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3370.

¹⁰² Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 21.

üzere otelden ayrıldı.¹⁰³

Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya öğle yemeğini yedikten sonra heyetiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya iade-i ziyarette bulunmak için Çankaya Köşkü'ne çıktılar.¹⁰⁴ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Emir ve Kraliçe ile birlikte Büyük Millet Meclisi'ne geldiler. Bu esnada Büyük Millet Meclisi'nde Latin Harfleri'nin ve rakamlarının kabulü ile ilgili görüşmeler yapıyordu. Emanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'nın locasından müzakereleri büyük bir alakayla izliyordu. Nihayetinde, Latin Harfleri'nin ilmi bir heyet tarafından incelendikten sonra gündeme getirilmesi kararlaştırıldı ve Latin rakamlarının kabulüyle ilgili kanun alkışlarla kabul edildi.¹⁰⁵ Programın bitiminden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa ve misafirler meclisten çıkarak halkın sürekli alkışları arasında Oteli'ne kadar yürüdüler.¹⁰⁶ Emanullah'ın kaldığı otele Emir ve Kraliçe bir müddet istirahat ettikten sonra saat 20:30'da Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından misafirlerin şerefine yüz kişilik bir akşam yemeği verildi.¹⁰⁷ Yemeğe¹⁰⁸ Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, Heyeti Vekile Azası, Cumhuriyet Halk Fırkası Katib-i Umumisi ve Hükümet Erkânı katılmıştı Mustafa Kemal Paşa ziyafet esnasında kardeş milletin Emir ve Kraliçesi'ni Türkiye'de görmekle duyduğu memnuniyeti belirterek şöyle konuştu: *“Kral Hazretleri Türk Milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben Zat-ı Hükümdarlarını ve Kraliçe Hazretlerini Türkiye'de görmekle pek ziyade mesrur ve memnunuz. ...Kral Hazretleri sizi ve milletinizi ve memleketinizi cidden seven Türk Milleti'nin reisi olarak, samimen arz edeyim ki, Afganistan'ın maddi ve manevi terâkki ve tealisi yolundaki teşebbüslerinizin az zamanda husulpezir olduğunu görmek bizim o hassı amelimizdir. Muvaffakiyetinizin muhakkak olduğuna itminanımız katidir. Bu hususta bir kardeş millete, tabiaten teveccüh eden vazife ve mükellefiyetleri, Türk Devleti, istitaati dairesinde ifaya şitaban olmaktadır. Afganistan'ın kıymetli hükümdarı Emanullah Hazretleri, İstikbalin yüksek ufuklarından tulûa başlayan güne, asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin taliidir! Bu taliin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi milletlerin ve onların pişvalarının ihtimam ve fedakârlığına vabestedir.*

¹⁰³ Hakimiyyet-i Milliye, No: 2468, 21 Mayıs 1928

¹⁰⁴ Ayın Tarihi, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3372.

¹⁰⁵ Hakimiyyet-i Milliye, No: 2468, 21 Mayıs 1928

¹⁰⁶ Ayın Tarihi, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3373.

¹⁰⁷ Hakimiyyet-i Milliye, No: 2468, 21 Mayıs 1928.

¹⁰⁸ Yemekte Dolmabahçe Sarayından getirilen yaldızlı gümüş ziyafet takımları ile servis yapılmıştır. Bkz. BCA, No: 030. 18. 01/028. 26. 10, (2 Mayıs 1928 tarihli kararname)

Afgan Devleti'nin ve zîkudret hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretleri'nin talii tealisi parlak olsun!..."¹⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasından misafirine ve ülkesine ne kadar önem verdiği açıkça görülmektedir. O burada çağdaş uygarlığa geçişte doğu milletlerine rehberlik görevini de üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından da anlaşılacağı üzere Türkiye Afganistan'ın gelişmesi için her türlü yardıma ve fedakarlığa hazırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyeleri ile onun Türkiye'de yaptığı inkılaplar Emanullah Han üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Nitekim Emanullah Han, "ağabeyim" dediği ve örnek saydığı Mustafa Kemal ile çok çabuk dost olmuş ve kendisine yapılan nasihatleri tamamıyla benimseyip kabul etmiş ve onları tatbik edeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal'in O'na yaptığı nasihatlerin başında kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün diğer işlere ondan sonra başlamak geliyordu.¹¹⁰ Emanullah Han Mustafa Kemal Paşa'nın samimi duygularla yaptığı bu söyleve şu konuşmayla cevap verdi: "Aziz ve alicenap kardeşim! Aziz Türkiye toprağına muvasalat ve mümtaz zatınız ve biraderimiz Türk Milletiyle...Muhterem Reis Hazretleri Aziz Türkiye'nin faaliyet ve kudret numunesi olan Zat-ı Devletinizin gece gündüz çektiğiniz zahmetler neticesinde hasıl eylediği bugünkü terakkîyatı ben ve aziz milletim memnuniyet ve iftihar dolu gözler ile görmekteyiz. Necib Türk Milleti'nin terâkki ve teâlî yolunda attığı her adımdan dolayı Afgan Milleti müftechir olmaktadır. Biz zat-ı alinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerine çıkardığınızı, ne gibi ihtiyaçlardan kurtardığınızı ve bu kahraman milletin saadet ve kuvvetini nasıl istihsal buyurduğunuzu imtinân ve şükran dolu bir göz ile görüyoruz. Ben kati bir imtinân ve kanaat ile genç Türkiye'nin parlak istikbalini görmekteyim. Sizi bunun yegâne amili bildiğim cihetle zatı biraderinize karşı büyük bir hissi muhabbet ve halel-i nâpezîr bir imtinân duymaktayım. Türk Milleti'nin kıymetli Kumandanı Reis Hazretleri, Ben ve Kraliçe, benim ile aziz milletim hakkında derin biraderlik hissiyatını ve Türk Milleti'nin lütfunu gösteren Zat-ı Alinizin samimiyet ile dolu sözlerinizden ve hidemat-ı milliyeme taalluk eden takdiratınızdan dolayı teşekküratı kalbiyemizi tecdid eder ve aziz Türk Milleti'nin terakki ve tealisini ve Türkiye'nin yegâne nâcisi olan Zat-ı Devletinizin

¹⁰⁹ *Ayın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3374-3376

¹¹⁰ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 141-142,145.

ömür ve afiyetinizin devamını temenni eyleriz"¹¹¹ Emanullah Han'ın bu konuşmasından Afganlıların Türkiye'ye karşı beslediği sevgiyi görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın dolayısıyla Türkiye'nin başarılarından büyük mutluluk duydukları açıkça anlaşılmaktadır.

21 Mayıs günü saat 11:30'a kadar istirahat eden Emanullah Han, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geldi. Burada bir askerî müfreze tarafından karşılanan Emir Meclis'in merasim salonunda yabancı sefirleri kabul ederek görüşmelerde bulundu. Resmi kabul bittikten sonra tekrar otellerine dönen Emanullah Han saat 13:00'de, Başvekil İsmet Paşa tarafından Çankaya'daki konağında misafirlerin şerefine verilen öğle yemeğine katıldı. Yemeğe Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da katıldı. Yemekten sonra saat 16:30'da Mustafa Kemal Paşa'yla Emanullah Han bir otomobile, Kraliçe ile annesi başka bir otomobile binerek misafirlerin şereflerine düzenlenen at yarışlarını izlemek üzere koşu yerine doğru hareket edildi. Emir ve Kraliçe yarışlardan sonra akşam 20:30'a kadar dairelerinde istirahat ettiler.¹¹² Daha sonra Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey tarafından misafirlerin şerefine Ankara Palas Oteli'nde bir ziyafet verildi. Ziyafete bütün yabancı sefirler katıldığı gibi Erkân-ı Hariciye ve Erkân-ı Hükümet de ziyafette hazır bulundu. Böylece Afganlı misafirlerin Ankara'daki üçüncü günleri de oldukça yoğun geçti.¹¹³

22 Mayıs günü saat 11:00'e kadar dairelerinde istirahat eden Emir, daha sonra Vali Vehbi Bey, Şehremini Asaf Bey, Cemiyet-i Belediye Azasından Muhtar ve Meclis-i Umumi azasından İbrahim Beylerden oluşan bir heyeti kabul etti. Vali Vehbi Bey'in Ankara Vilayeti halkının hürmet ve saygılarını iletmesi üzerine Emir, halka hürmet ve sevgilerinin iletilmesini, Türk Milleti arasında bulunduğundan dolayı çok mutlu olduğunu söyledi. Daha sonra Şehremini Asaf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bir büstünü ve millî motiflerle süslü iki seccade hediye etti.¹¹⁴ Kraliçe'ye de Ankara'yı hatırlaması için bir albüm takdim edildi.¹¹⁵ Hediyelerin takdiminden sonra Asaf Bey

¹¹¹ **Ayn Tarihi**, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3376. Emanullah'ın konuşması için bkz. B. N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, s. 34-35.

¹¹² **Ayn Tarihi**, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3377.

¹¹³ **Ayn Tarihi**, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3377-3378.

¹¹⁴ Ayrıca Emanullah'a Mustafa Kemal tarafından bir kılıç da hediye edilmiştir. Bkz., **BCA**, No: 030.18. 01/028. 25.19, (2 Mayıs 1928 tarihli kararname)

¹¹⁵ Misafirlere verilecek hediyelerin alımlarında, İhale Kanunu gereği pazarlık usulünce alınmasına karar verilmiştir. Bkz., **BCA**, No: 030. 18. 01/028. 28. 20, (6 Mayıs 1928 tarihli Kararname)

Emir'e hitaben şöyle konuştu: “Ankara halkının zât-ı haşmetpenâhilerine takdim edeceği hediyeler ne kadar girân bana olursa olsun huzur-u şahanelerinde aciz kalır. Biz ise kardeş milletin hükümdarına gözleriniz kadar sevdiğiniz Türk Milleti'nin göz bebeği olan Gazi Hazretleri'nin büstünü takdim ediyoruz. Kraliçe Hazretleri'ne de Ankara'yı her vakit tahattur edebilmeleri için bir albüm takdim ediyoruz.” Emanullah Han, Asaf Bey'in bu sözlerinden oldukça duygulanarak Mustafa Kemal Paşa'ya karşı taşıdıkları derin hürmetten bahisle: “her vakit bu büstü gözlerinin önünde bulundurmakla müftehir olacağını” söyledi. Daha sonra Ankara şehrinin imarı konusunda gösterilen ilerlemeyi büyük bir memnuniyetle takip ettiğini belirten Emanullah Han kendilerinin de Afgan Şehri'nin imarı yolunda çalıştıklarını söyleyerek Şehremini'nden Ankara'nın mevcut imar planını istedi.¹¹⁶ Bu görüşmeden sonra, öğle yemeğini Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'le yiyen Afgan Emiri sonra saat 18:00'de Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa'nın köşkünde misafirlerin şerefine verdiği çay ziyafetine katıldı. Bu ziyafetten sonra Emanullah Han, saat 18:30'da Gazi Mustafa Kemal Paşa şerefine Ankara Palas Oteli'nde büyük bir ziyafet verdi.¹¹⁷

Emanullah Han'ın resmi merasim programı 22 Haziran akşamı son buldu. Afgan Emiri bu tarihten sonra Ankara'da özel bir misafir olarak ağırlanacaktı. Emanullah Han, 23 Mayıs Çarşamba gününü öğlene kadar ikametgahlarına tahsis edilen köşkte dinlenerek geçirdi. Saat 11:30'da Afgan vatandaşlarını kabul eden Emanullah Han, saat 13:00'de Mustafa Kemal'le yemek yedi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yla iki saat kadar özel olarak görüşmüştür. Akşam Ankara Palas Oteli'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa şerefine bir ziyafet vermişti. Bu ziyafete devlet erkânı ve sefirler de katılmışlardı.¹¹⁸

24 Mayıs Perşembe günü öğlene kadar köşklerinde dinlenen Emanullah Han öğleden sonra Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in Konağı'nda şereflerine verilen çay ziyafetine katıldı. Emanullah Han ziyafetten sonra konak bahçesinde bulunan tenis mahalline geçerek Başvekil İsmet Paşa ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'le tenis oynadı. Kraliçe Süreyya Hanım ise Mihmandar Paşaların hanımlarıyla birlikte şehri

¹¹⁶ *Aydın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3378.

¹¹⁷ Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 27.

¹¹⁸ *Aydın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3379-3380.

gezmişlerdi Bu arada Emanullah Han ve heyeti Batum üzerinden Afganistan'a döneceklerinden Emir ve Kraliçe'yi götürecek olan Sovyet Hükümeti'nin Karadeniz Donanması'na ait "Çernoviye Akra" isimli kruvazörüyle dört torpido muhribinin 31 Mayıs'ta İstanbul'da olacağı haber verildi. 25 Mayıs Cuma günü Afgan Emiri saat 15:00'e kadar köşklerinde meşgul oldu. Saat 15:00'de mihmandarları ve heyetiyle birlikte resim sergisini ziyaret etti. Resim sergisindeki eserleri büyük bir ilgi ile tek tek inceleyen Emanullah Han, Türk sanatkarlarını takdir etti. Emanullah Han sergideki resimlerden bazılarını da satın aldıktan sonra heyetiyle birlikte Gazi Çiftliği'ni ziyaret etti. Kraliçede bu ziyarete katılmıştı. Mustafa Kemal misafirlerini çiftlik kapısında karşılayarak saat 17:30'a kadar çiftliği gezdirdi. Saat 18:00'de Gazinin Ankara'da bulunan Marmara Havuzu'na çıkıldı. Emir ve Mustafa Kemal on dakika kadar sandalla gezinti yaptıktan sonra, çiftlik binasına geri dönülerek, çiftlik mamullerinden peynir, tereyağı, yoğurt vesaire ile kahvaltı yaptılar. Misafirler daha sonra köşklarine döndüler.

119

Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya Ankara'daki son günlerinde yanlarında Fahreddin Paşa, Afgan Sefiri ve Kâbil Sefiri olduğu halde Numune Hastanesi'ne gitti. Orada Sıhhiye Vekili Refik Bey tarafından karşılanarak hastane gezdirildi. Emir, hastane defterini imzalayarak bu hastanenin Afganistan'daki yaptıracığı hastaneden daha güzel olduğunu söyledi. Daha sonra İmalat-ı Harbiye Fabrikaları'na giderek makineleri inceleyen Emanullah Han merminin nasıl yapıldığına dair ustabaşılardan izahat aldı. Saat 17:45'de Zafer Abidesini ve Yenişehir'deki heykeli gezerek inceleme yapan Emanullah Han daha sonra Çankaya Köşkü'ne çıktı. Kraliçe ise saat üçte resim sergisini gezdi. Üzerine, bir önceki günü Çocuk Esirgeme Derneği'nden aldığı elbiseyi giyinmişti. Kraliçe, elbiselerinin içerisinde en kıymetli elbiselerin bunlar olacağını, çünkü bu elbiselerin yetimlerin emeği ile yapıldığını söyledi.¹²⁰

Akşam Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey tarafından, Hariciye Konağı'nda Afgan Emiri ve Kraliçesi şerefine bahçede bir parti verildi. Partiye Reis-i Cumhuriyet Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Vekiller, Moskova Büyükelçisi Tefik Bey, Kâbil Büyükelçisi Nabil Bey, Mihmandar

¹¹⁹ Ö. Erdem, *M.K. Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri*, s. 28-29.

¹²⁰ *Aydın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3381.

Fahreddin Paşa, Afgan Sefiri ve Emanullah Han'ın heyeti katıldı. Emanullah Han gidecekleri gün de bazı ziyaretlerde bulundu. 27 Mayıs akşamı saat 18:00'de Ankara'dan ayrılacak olan Emanullah Han, öğleden önce Ankara Müzesi'ni ziyaret etti. Daha sonra telsiz istasyonlarını ve otomatik telefon idaresini ziyaret edip, burada yarım saat kadar kalarak ilgililerden bilgi aldı. Emanullah Han, Telsiz Telgraf İstasyonu'nda gördüğü fevkalade intizam ve mükemmellikten oldukça etkilenerek Müdür Niyazi Bey'e: *“Sizi takdir ederim. Biz de sizin gibi gençlerimizin ihtisas ve sa'yularından istifade ediyoruz ve memleketi a'laya gayret eyliyoruz. Onlar da sizin gibi memleketimize yenilikler getirmek için çalışıyorlar. Sizlerin bu kadar muntazam ve mükemmel mesai ve ihtisasınızdan ben iftihar duyuyorum.”* diyerek ziyaretçi defterini imzaladı. Emanullah Han, istasyondan ayrılırken: *“Bütün yeniliklerden ve asar-ı terakkiden kendi memleketim kadar fahir duyuyorum. Evvelce size sesimi yetiştiriyordum. Şimdide kendimi getirdim. Bundan fevkalade mahzuzum.”* demiş ve memurların tek tek ellerini sıkarak onlara iltifat etmişti.¹²¹

Emanullah Han, Türkiye'de bulunduğu süre içinde hiçbir gazeteye beyanat vermemişti. Ancak hareketlerinden yarım saat önce Hakimiyet-i Milliye muhabirini kabul ederek Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili beyanatta bulundu.¹²² Emanullah Han Türkiye ve Türk Milleti hakkındaki düşüncelerini ifade eden şu beyanatı vermişti: *“Hakimiyet-i Milliye'yi evvelce biliyordum fakat bu sefer çok yakından tanıdım...Pek samimi ve kalbî bir surette karşılandığım ve muhabbet aşarı gördüğüm Ankara'nın hatırasını daima yad edeceğim. Çünkü bu hatıra tamamen kalbî ve samimidir. Biz deKâbil'i Ankara gibi yeniden yapıyoruz. Planımızdan size göndereceğim. Bütün Avrupa'yı gezdim çok mükemmel müesseseler gördüm. Esasen bu müesseseler hakkında evvelce tettebbülerimde vardı. Fakat burada kurduğunuz müesseselerin esasında mükemmeliyat ve intizamında fevkaladelikler buldum. Hakikaten ciddi ellerle ve aşkla kurulmuş olan bu müesseseleriniz çok kıymetli ve kudretlidir....Gazi dünyanın en büyük adamı ve en mühim askeridir. Temaslarımda lütuf ve muhabbetlerini gördüm. Kendileriyle bilhabere tanışıyor ve seviyor idim. Fakat görüştüğünden sonra kıymetinin azametini daha iyi anladım. Kendileriyle yakından tanıştığımından dolayı çok müftehirim. Türkiye ricaliyle temaslarımdan çok memnunum. Bugün hepsinin ayrı ayrı dostluk ve samimiyetlerini*

¹²¹ *Aydın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3382.

¹²² B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 184.

taşıyorum. Hepsinin sevdim. Kendileriyle tanışmaktan mütevellid bir memnuniyet içindeyim.” Emanullah Han, bir gün önce imzalanan Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'na da değinerek şunları söyledi: *“Bu muahedenin akdi benim için sürûr-ı mucibdir. Bu akidden çok memnun ve münbasitim.”* Emanullah Han ülkesine hangi yolla döneceğini ise şöyle açıkladı: *“Bu akşam Ankara'dan maalesef ayrılıyorum. Buradan İstanbul'a gideceğiz. İstanbul'dan Batum, Baku, Enzeli, Meşhed, Herat tarikiyle gideceğim. Herat'tan Kâbil'e kadar teyyare ile gideceğim. Elyevm teyyareler Herat'da hazır dırlar ve beklemektedirler.”*¹²³

27 Mayıs saat 17.00'ye doğru Mustafa Kemal'e veda etmek için gideceği esnada Mustafa Kemal bizzat Emir'in Köşkü'ne geldi ve Emir'e, *“veda ziyareti için sizi yormak istemedim. İşte ben geldim”* dedi. Bir süre Emanullah'ın odasında Mustafa Kemal, Emir ve Kraliçe görüştüler ve daha sonra istasyona hareket edildi. Askerî teftiş ederek binecekleri vagona geldiler. Bu esnada önce Afgan Marşı'nı ardından da İstiklal Marşı çalındı. Emanullah, Başvekil, Maarif Vekili, Dahiliye Vekili, Erkan-ı Harbiye Reisi, Ferik Fahreddin, Ali, Said, Cevad Paşalarla ve daha birçok kişiyle çok samimi ve öpüşmek suretiyle vedalaştı. Kraliçe'de oraya gelen erkânın hanımlarıyla vedalaşarak vagona bindiler. Mustafa Kemal Emanullah'a refakat ederek öpüşmek suretiyle samimi bir şekilde vedalaştı.¹²⁴ Emanullah Han'ın yaptığı açıklamadan da anlaşılacağı üzere Ankara'dan oldukça memnun ayrılıyordu. Emanullah Han ziyareti süresince Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkiye'yi yakından tanımış, Mustafa Kemal'in üstün kişiliği ve Türkiye'nin kısa sürede ulaştığı seviye onu hayran bırakmıştı. Ankara'da gördüğü yakın ilgi O'na göre Türk Milleti'nin Afgan Milleti'ne duyduğu sevginin göstergesiydi.

4. 3. Emanullah Han'ın İstanbul'a Dönmesi ve Türkiye'den Ayrılması

Emanullah Han ve heyeti Ankara'dan samimi tezahüratlarla uğurlandıktan sonra 28 Mayıs Pazartesi sabahı saat 11:00'de Haydarpaşa İstasyonu'na varmışlardı. Misafirler istasyonda Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, Vali Mithat Bey, Şehremini Muhiddin Bey ve Polis Müdürü Şerif Bey tarafından karşılandı. Emanullah Han askerî

¹²³ Emanullah'ın Hakimiyet-i Milliye muhaborine verdiği beyanatın tamamı için bkz. *Ayın Tarihi*, No: 51, Haziran 1928, C. 16, s. 3382-3383.

¹²⁴ M. Candemir, “Afgan Kralı Emanullah Han'ın Darülfünun'u Ziyareti”, s. 93.

kıtaları teftiş ettikten sonra “Sükuti” yatına binilerek Dolmabahçe Sarayı’na gidildi.¹²⁵ Emanullah Han öğle yemeğini yedikten sonra Sanayi-i Nefise Akademisi’ni ziyaret ederek öğretmen ve öğrencilerle sohbet etti. Akademinin eğitimi hakkında bilgi alan Emanullah Han daha sonra Harbiye Mektebi’ne giderek sınıfları gezdi. Buradaki öğrencilerle de sohbet eden Emanullah, daha sonra İhtiyat Zabit Mektebi’ni, Askerî Telsiz Şubesi’ni, Harita Mektebi’ni, Sipahi Ocağı’nı da ziyaret etmiş ve bu arada Sipahi Ocağı’nda yapılan yarışları da izlemişti.¹²⁶ Daha sonra Yıldız’da Harp Akademisi’ne gelerek şerefine verilen çay ziyafetine katılan Emanullah Han, ziyafetten sonra Dolmabahçe Sarayı’na dönerek istirahat etti. Daha sonraki günlerde O müzeleri, Çapa Kız Muallim Mektebi’ni, Darülfünun’u ve camileri ziyaret etti. Emanullah Han, 2 Haziran’a kadar İstanbul’da kaldı ve kaldıkları müddetçe İstanbul’u gezmek suretiyle çeşitli temaslarda bulundu.¹²⁷

2 Haziran Cuma günü coşkulu bir kalabalık tarafından uğurlanan Emanullah Han, İzmir Vapuru’na binmeden önce verdiği beyanatta, “*Türk kadınlarını çok severim. Onları Avrupa kadınlarıyla müsavî ve hatta bazen faik görmekte müftehirim*” demek suretiyle medeni açıdan Türk kadınının büyük ilerleme kaydettiğini ifade ediyordu. Yine Emanullah Han beyanatında Türk milletine karşı duyduğu hislerini şöyle ifade etmiştir: “*Türkler Afganlıların ağabeyleridir. Bize daima küçük kardeş nazarıyla bakacaksınız. Benim iki gözüüm var, biri sizsiniz, biri de Afganlılardır. İşte ben sizin muhabbetinizi Afgan Milleti’ne götürüyorum.*”¹²⁸ Emanullah Han verdiği bu beyanattan sonra İzmir Vapuru’na bindi. Türk ve Rus Filosu’nun refakatinde Batum’a doğru hareket etti.¹²⁹

¹²⁵ Emanullah İstanbul’da bulunduğu sırada Dolmabahçe’de ikamet etmiştir. Bkz., BCA, No: 030. 18. 01/028. 30. 2, (9 Mayıs 1928 tarihli Kararname)

¹²⁶ Ö. Erdem, M. K. Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri, s. 37.

¹²⁷ B. N. Şimşir, Atatürk ve Afganistan, s. 188. Emanullah Han, yanında T.M.M.M. Reisi Kazım Karabekir Paşa, Ali Said, Fahreddin ve Naci Paşalar olduğu halde Darülfünun’a gelmiştir. Fakülte idarecileriyle tanışmadan sonra Emanullah Han şu konuşmayı yapmıştır: “Afgan çocuklarına vekaleten sizinle İttihad-ı samimiyet akd ederim. Siz Afganları küçük birader biliniz, onlar sizi büyük birader bilsinler. Benim en büyük gayem çocuklarımızı size göndermek ve burada okutturmak ve sizden muallim istemektir.” Geniş bilgi için Bkz. M. Candemir, “Afgan Kralı Emanullah Han’ın Darülfünun’u Ziyareti”, s. 95-96

¹²⁸ B. N. Şimşir, Atatürk ve Afganistan, s. 189.

¹²⁹ T. Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete, s. 429.

ALTINCI BÖLÜM

EMANULLAH YÖNETİMİNE KARŞI İSYANLAR

Afganistan'da Emir Abdurrahman döneminden itibaren az da olsa sağlanmaya başlayan istikrar Habibullah ile daha da yerleşmeye yüz tutmuş, ama Afganistan sosyal ve ekonomik çehresini değiştiren atılımlar Emanullah döneminde gerçekleştirilebilmişti. Emir Abdurrahman döneminde ülkede sınırlı da olsa istikrar sağlanmış, Afganlılar bir siyasi otorite altında birleşmişlerdi. Bu istikrarın gelmesi ile eğitimin yaygınlaşması ve geleneksel yapının değişmeye başlaması Afganlıların beklentilerini arttırmıştı. Hükümet halka yol, elektrik, ulaşım, okul ve su getirirken kabileler de vergi ödemekte ve gerektiğinde asker vermekle yükümlüydüler. Ancak onlar biraz daha özgür yaşamak adına bu destekleri önemsemediler.¹ Habibullah döneminde küçük değişikliklerle başlayan modernizasyon, Emanullah devrinde önemli sosyo-ekonomik reformlara dönüştü. Bununla birlikte Afganistan'daki geleneksel kabile yapısı ve gücü eskisi gibi devam etti.² Bunlar aynı zamanda ülkede Emanullah karşıtı muhalefeti temsil etti.³ Afganistan'da entelektüellerden, üniversite elitlerinden ve hükümet çevrelerinden oluşan modernistler ile mollalardan ve alt orta şehirli sınıflarının oluşturduğu değişim karşıtları arasındaki çatışma 1920'lerden itibaren zaman zaman yaşandı. Emanullah ise güçlü bir merkezi otorite aracılığı ile öngördüğü reformları bütün kesimlere benimsetecek şekilde uygulamaya çalışıyordu.⁴ İngiliz kışkırtması ile kabile faaliyetleri ayrıca Afgan-İngiliz savaşları Afganistan'daki yaşam standardını gerilettiler ve Afganlılar, bireysel ve toplumsal anlamda yabancılardan nefret eder hale geldiler.

¹ N. D. Ahmed, *The Survival of Afghanistan*, s. 215-216.

² Emanullah modern millî bir devlet yaratmak amacı taşıyordu. İslam dünyasındaki bazı çağdaşı gibi Emanullah da Afganistan devletinin geri kalmasına İslam dininin sebep olduğuna inanıyordu; dolayısıyla O da batıyı her konuda ve hızla taklit etmek istiyordu. Emanullah Batıyı giyim kuşam alanında taklit etmekle suçlanır. Batı hayat tarzı ve düşünceleri taklit edilirken çoğunlukla doğrudan veya dolaylı olarak İslam'a saldırılar da oluyordu. Bkz. M.Nazif Shahrani, Robert L. Canfield, *Revolutions and Rebellions in Afghanistan*, Berkeley, 1984, s. 32-33.

³ M.B. Watkins, *Afghanistan Land In Transition*, s. 172.

⁴ Myron Weiner-Ali Banuazizi, *The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran and Pakistan*, Syracuse University Press, 1994, s. 333.

1. Host İsyanı Öncesi Gelişmeler

Emanullah Afganistan'a bağımsızlığını kazandırma görevini başarıyla tamamladıktan sonra tüm enerjisini siyasi, idari ve sosyal alanlarda reformlar yapmaya adanmıştı. 1923 Kurban Bayramı'nda yayınladığı mesajda; gelecek için ülkenin önceliklerini, "*Gün kılıçların değil, kalemlerin günü*" ifadesiyle özetlemişti. Bu kapsamda Emanullah'ın ilk girişimlerinden biri, hükümetin sorumluluklarını Afgan hükümdarı ile paylaşacak bir temsilci makamının oluşturulmasıydı. Buna islami bir gerekçe de bulmuştu. Kur'an'da belirtilen "*Ey peygamber, işlerinde müritlerine danış, kararını verince Allah'a güven*" emrine itaat ederek, geniş katılımlarla kararların alınmasını amaçlamıştı. 1923 Temmuz ortalarında, delegeler, Emanullah'ın kapsamlı reform programının sorumluluğunu Emanullah'la paylaşmak üzere başkente davet edilmişlerdi.⁵ Emanullah meclisin 939 üyesine tanıtılmış, oturumlar 19 Temmuzdan 31 Temmuz'a kadar Pagman'da yapılmış ve gündemi iç ve dış işleri kapsamıştır.⁶ Bu ilk parlamentonun oturumları gizliydi, delegelere ve yardımcılarıyla toplam 1054 kişiye, oturum raporlarını ifşa etmemeleri tembih edilmiştir. Emanullah açılış konuşmasında, Afganistan'ın düşmanlar tarafından tehdit edildiğini, ülkenin bağımsızlığının ve gücünün sadece Afganlar birlik olduğu sürece sürdürülebileceği konusunda uyarılmıştı. Daha sonra yapılan konuşmalarda, delegeler, genel olarak dış politikayla ilgili görüş bildirmiş, özellikle İngiltere, Rusya ve Türkiye ile ilgili ilişkilerde atılacak adımlarda hassas davranılması konusunda yetkilileri uyarılmışlardı. Almanya ile kurulan ticari ilişkileri de gündeme getiren meclis üyeleri, genel itibarıyla Emir'in dış politikasına destek verirken içe dönük reformlar hakkında ağır eleştiriler yapmışlardı.⁷ Bu

⁵ Emanullah bu meclisin toplanması hususunda: "memleketimin ileri gelenlerinden bir meclis toplayarak çıkarmayı düşündüğüm kanun ve projeleri bu heyete takdim ettik" der. Bkz. BCA, No: 030. 10 /257. 731. 17

⁶ 939 delegenin katıldığı ilk büyük meclis, 19-31 Temmuz 1923'te Pagman'da toplandı. Ana gündem, dış ilişkiler, diğer devletlerle yapılan çeşitli antlaşmalar, iç meseleler ve reform programı idi. Meclis'te modernizm yanlıları küçük bir gruptu, diğerleri Kâbile şeflerinin temsilcilerinden oluşuyordu. Dolayısıyla geleneksel eğilimler tartışmalara damgasını vuruyordu. Muhafazakarlara göre reformlar İslami değerlere ve geleneksel yaşam tarzına büyük zararlar veriyordu. Dış ilişkiler konusundaki görüşler genellikle Emanullah'ın lehine idi. İç meselelerde ise özellikle hükümet üzerine bazı tartışmaların yapılması ile sonuçlandı. Bkz. N. D. Ahmed, *The Survival of Afghanistan*, s. 200.

⁷ Bu toplantıda Afgan Dışişleri Bakanı da konuşmuş, Afganistan'ın bağımsızlığını elde ettiğinden beri yapılan anlaşmaları sunmuş ve delegeleri yorum yapmaya davet etmiştir. Emanullah yumuşak başlı bir meclis ummuş olsaydı, hayal kırıklığına uğramış olurdu. Çünkü delegeler fikirlerini sunmada sessiz kalmamışlardı. Mecliste muhafazakar bir havanın hakim olduğu çok açıktı. Rus-Afgan anlaşması ile ilgili büyük ölçüde eleştiri yapılmıştır. Bu eleştiri, daha çok, Moskova'nın onuncu maddedeki hükümlere uymaması konusu ile sınırlandırılmıştır. Bu maddeye göre, Afganistan 1885 Pencdeh krizinde kaybedilen bölgeleri alacaktı. Diğer bir eleştiri ise, SSCB tarafından tanınan Hive ve

eleştirilerin çoğu, kadınların hukuku konusu ve mollaların gücünü azaltan yeni yasa üzerinde yoğunlaşmıştı.⁸ Ayrıca delegelerin bir kısmı kılık-kıyafet konusundaki düzenlemelere karşı çıkmaktaydı.

Bazı delegeler modern eğitimi, özellikle de kızların eğitimini eleştirmişti. Çoğunluk Alman ve Fransız okullarının devam etmesini savunmuş, fakat kadınlar için açılan okullar özellikle de liselerin kapatılması istenmişti.⁹ Askerlik ve ceza hukuku konularında hükümetin yaptığı teklifler ise çoğunluk tarafından kabul gördü. Meclis, 22 ile 27 yaşları arasındaki sağlıklı erkeklerin tümünün sekizde birinin mecburi askerli yapması sistemini değiştirmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Hasht-nafari adı verilen sisteme karşı çıkılmış, bunun yerine kabile esasına göre askere alma işlemi desteklenmişti. Meclis, askere alma işleminde bir gönüllülük sisteminin kabul edilmesini tavsiye etmişti. Meclis ayrıca, sınırlı koşullar altında olması haricinde,

Buhara'nın bağımsızlıklarının ihlal edilmesi konusu ile ilgiliydi. İtalya ile yapılan anlaşma, delegelerin genel onayını almış ve İtalyanların silah ve uzman yardımını memnuniyetle kabul etmiştir. İngiltere ile yapılan anlaşma ile ilgili yorumlarında, Afgan Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin, Emanullah'ın mektubuna cevap vermeyerek ve Afgan toprakları üzerine uçaklarını göndererek savaşı başlattığını açıklamıştır. Afgan Dışişleri Bakanı daha sonra yapılan anlaşmanın iki güç arasındaki savaş durumunu sona erdirdiğini anlatmıştır. Delegeler tarafından yapılan eleştiri sınırların belirlenmesi konusu üzerinde yoğunlaşmıştı. Fakat Emanullah anlaşmanın bir yıl geçtikten sonra iptal edilebileceğini ve Afganistan'ın bir sonraki yılı beklemesi gerektiğini belirtmiştir. Türk-Afgan anlaşmasının görüşülmesi esnasında, Atatürk'ün politikaları ve halifeliğin kaldırılması konusunda eleştiri yapılmıştır. Meclisin bazı üyeleri, Türkiye'nin ve İran'ın mali katkılarda bulunmaları şartıyla, Afgan hükümdarının halifeliği üslenmesini önermişlerdir. Diğer Avrupa güçleri ile yapılan anlaşmalar onay görmüştür. Büyük Meclis İran ve Fransa ile olan ilişkilerin daha fazla güçlendirilmesini tavsiye etmiş ve Fransızların Afgan çocuklarını eğitmedeki ve Afganistan'a silah temin etmedeki yardımlarını kabul etmiştir. Cirge'nin üyeleri daha sonradan görüşmeleri devam edecek olan, Alman-Afgan Şirketi'nin (DACOM, daha önce Orient-Handels A.G. idi) faaliyetleri hakkında hiçbir kuşku yoktu. Delegeler, Alman hükümetinin şirketin güvenilirliği ve maddi gücünü belgelendirmesi şartıyla bu şirketin sürekliliğini tavsiye etmişlerdir. Meclis ayrıca, Japonya ile diplomatik ilişkilerin başlatılması konusunda ısrarcı davranmıştır. Meclis son olarak, Emanullah'a olan tam güvenini dile getirerek onu dışişlerindeki yönetiminden ötürü övmüştür. Meclis genel olarak Emanullah'ın dış işlerindeki girişimlerini onaylarken, onun ülke içindeki reformlarına karşı olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Eleştirilerin çoğu yeni yasa üzerinde yoğunlaşmıştı. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 81-82.

⁸ Delegeler Müslüman olmayanlar için farklı bir tür baş örtüsünün kabul edilmesi konusunda ısrar etmişler, böylece onlar daha kolay tanınabilecek ve İslami selamlama ile selamlanmayacaklardı. Fakat hükümet sözcüsü, böyle bir kanunun Afganistan'ın hoşgörü geleneğine uymayacağını belirtmiştir. Dokuzuncu madde ise şu şekilde değiştirilmiştir; "*Tüm Afgan vatandaşları dinin gerektirdiği ve devlet ceza kanunlarında belirtilen yükümlülükler tam riayete tabi olarak, kişisel özgürlükten yararlanırlar.*" Yirmi dördüncü madde ise şu şekilde değiştirilmiştir; "*Bedeni gererek yapılan işkence ve diğer işkence şekilleri bütünüyle kaldırılmıştır. Şeriat hükümlerine ve ona dayanan devlet kanunlarındaki hükümlere uygun olmayan dışında, hiç kimse cezalandırılmayacaktır.*" Emanullah'ın tek eşliliği teşvik eden, çok eşli evlilikleri vergilendiren ve evlilik belgesi gerektiren evlilik yasası İslami kurallara uymadığı bildirilmiştir. Meclis aynı zamanda, kadınlara kötü davranılmasının cezalandırılmasını tavsiye etmiştir. Ceza yasasındaki para cezalarıyla ilgili hükümler, İslami olmadıkları gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 254-256; G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 175.

⁹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 83.

pasaport ve kimlik kartlarının verilmesine karşı çıkmıştı. Emanullah'ın kurduğu ilk mecliste muhafazakarlar ağırlıktaydı ve genel olarak taşradan gelmişlerdi. Sayıları 300 kişi civarındaydı.¹⁰ Reformcular ve yenilikçilerin çoğunluğu ise meclise başkentten katılmışlardı. Meclisteki güçlerin kutuplaşması, esasen, yenilikçilerin ve muhafazakar gelenekçilerin muhalefeti olarak gerçekleşmişti. Eğitim Bakanı Faiz Muhammed gibi hükümet partisi üyeleri bile Türkiye'nin halifeliği kaldırmasını eleştirmişti.¹¹

Emanullah'ın ülkesinde yapmaya çalıştığı reformlar, ekonomiye yeni yükler getirmekteydi. Dış ülkelerde temsilcilikler açmak, yurtdışına öğrenci göndermek, orduya yeni silah ve teçhizat almak hazineyi zor duruma sokmuştu. Bu durumu fark eden Emir, şahsi giderlerini ve saray masraflarını kısarak tasarruf hareketi başlattığı gibi ek vergiler koyarak durumu düzeltmeye çalışmıştı. Bu tedbirler toplumdan herhangi bir tepki almazken ülkedeki geleneksel yapıyı değiştirmeyi hedef alan çalışmalar, Emanullah'a karşı olan muhalefeti şiddetlendirmekteydi.¹² Öyle ki muhalifler, bu

¹⁰ Emanullah İtalya'ya gitmek ülkesinden ayrıldıktan sonra 3. 7. 1929'da Mısır'da El Eham gazetesine verdiği beyanata din adamlarının etkinliği konusunda şunları: "Afganistan padişahı olduğum zaman (molla) namini taşıyan softaların Afganistan'da büyük nüfuzları olduğunu, halka karşı istibdatkârane muamelelerde buldukları, (din) bezirganlığı ederek canlarının istediği tarzda hükümler isdar ettiklerini, efrat arasındaki husumetlerin hal ve faalini kendilerine mahsus bir vazife addettiklerini ve bunu din-i islam icabından sayarak isdar edecekleri hükümlerin Allah tarafından inmiş gayri kabili ret bir hüküm addetmekte bulduklarını gördüm. Bunların isdarettikleri hükümlerin en hafifi tokat, en ağırı da idamdır. Hükümleri, vaki olan cümün derecesile Kabilî telif değildir. Bazan cezayı nakdiyi mütelzim, olan kabahate karşı idam hükümlü verdikleri gibi en şedit cezayı müstelzim bulunan cürümler için de en hafif hükümleri verirler. Verecekleri ahkâmın tenfiz olunup olunmaması meselesi kendilerince haizi ehemmiyet değildir yirmi sene hapse mahkûm edecekleri şahsı, hiç bir sebeb-i kanunu olmadığı halde, bir sene sonra serbest bırakırlar. Şer 'i fetvaları para mukabilinde satarlar. Bunlar bu hareketlerini hep (din)in evamir ve nevahisine isnat ederek (Allah) ve Allah'ın resulü böyle istiyor derler. Millet cahildir; hukukunu müdrük olmadığı cihetle bu zulümlere boyun eğmiştir." demiştir. Bkz. BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 17.

¹¹ Emanullah ile Mollalar arasındaki çekişmeyi en güzel özetleyen şu diyalog olmuştur; Emanullah: "Benim Ain al- Dawla olduğum günlerden bu yana, benim hedeflerim ve arzularım tek bir konu üzerine yoğunlaşmıştır, Afgan milletinin rahatlığı ve zenginliği. Fakat bir rehber bulmak gerekiyordu. Milleti ilerlemeye ve zenginliğe doğru ne götürebilirdi? Bu soruya cevabı Şeriat'tan daha iyi bir yolda bulamazdım. Binaenaleyh, Kutsal emirlere başvurdum. İslam liderlerinin örneklerini takip ederek rehber olmak üzere bir dizi nizamname (düzenleme) koydum, çünkü ezilenleri özgürleştirmenin tek yolu kanunun idaresidir. Ben hükümet görevlilerinin ve şahıs olarak Afganlıların bu kanunlara uyacaklarını ümit ediyorum" Molla Abdullah: "Afganistan'ın yöneticileri olan ataların, ülkemizi senin yaptığın gibi istila etmediler...Şeriata aykırı olan nizam-nameyi yayınladığında biz senin hükümetinin eylemine karşı çıktık." Bkz. S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 72.

¹² Halkın benimsemediği reformları Mustafa Kemal'in önerileri ile yaptığı propagandası yapılmışsa da Mustafa Kemal özellikle kadınların mecburi açılmaları konusunda Emanullah'ı uyarırken "İnsan kafasını kayaya çarpmalıdır" demiştir. Emanullah bu uyarıyı aldığı anda "Ağabeyim perva buyurmasınlar, bütün millet avucumun içindedir" demişti. Emanullah'ın daha da ileri giderek bakanlarına "Türkler korkuyorlar, bakın ben neler yapacağım" dediği ifade edilir. Bkz. Y. H. Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, Ankara 1987, s. 595-597.

kanunların İslami kurallara aykırı olduklarını savunarak taraftar sayısını artırmaya başlamıştır.¹³

Emanullah muhaliflerinin tepki gösterdiği diğer bir uygulama, orduda yapılan yeniliklerdi.¹⁴ Bu eleştirilerin hedefinde Türkiye'den gelen komutanlar yer almaktaydı.¹⁵ Bu tepkiler o kadar arttı ki Emanullah bile Türk komutanlara ve yakın çevresine kuşku ile bakar hale geldi. Bu şüphenin bir neticesi olarak Emanullah'ın çevresindeki ekip değişti ve liyakatsiz insanlar üst düzeyde görevlere getirildi.¹⁶

Nadir Han'ın ifadesiyle, Afganistan'da Emanullah aleyhtarlığını isyana dönüştüren hadiselerin sonuncusu, ülkedeki işsizliğin had safhaya çıkmasıydı. Bu şartlar altında, Ekim 1919'da ilki olmak üzere Emanullah'a saldırılar oldu. Bu olayların bir kişi tarafından düzenlenen olay mı olduğu yoksa geniş çapta organize edilmiş bir planın sonucu mu olduğu açık değildi. Ancak Emanullah Hindistan'la kötüye giden ilişkiler ve hepsinden öte açıkça isyanla tehdit edilmesi şekliyle, suikastler üzerinde fazla durmamıştı. Bu arada Host bölgesindeki kıpırdanmayı önlemeye çalışan Emir, meclisi toplayarak kanunları şeraite uygun olarak yeniden düzenlemeye çalıştı. Meclis bunu asilere bildirmek için bir heyet gönderilmesini önermişti.¹⁷ Emanullah durumu

¹³ Emanullah ile Mollalar sırasındaki çekişmeyi en açık kendi ifadeleriyle ortaya koymak mümkündür.: *"Benim 'ain al- Dawla" olduğum günlerden bu yana, benim hedeflerim ve arzularım tek bir konu üzerine yoğunlaşmıştır. Afgan milletinin rahatlığı ve zenginliği. Fakat bir rehber bulmak gerekiyordu. Milleti ilerlemeye ve zenginliğe doğru nasıl götürebilirdi? Bu soruya cevabı Şeriat'tan daha iyi bir yolda bulamazdım. Binaenaleyh, Kutsal emirlere başvurdum. İslam liderlerinin örneklerini takip ederek rehber olmak üzere bir dizi nizamname koydum, çünkü ezilenleri özgürleştirmenin tek yolu kanunun idaresidir. Ben hükümet görevlilerinin ve şahıs olarak Afganlıların bu kanunlara uyacaklarını ümit ediyorum"* Kral Emanullah *"Afganistan'ın yöneticileri olan ataların, ülkemizi senin yaptığın gibi istila etmediler. Şeriata aykırı olan nizam-nameyi yayınladığında biz senin hükümetinin eylemine karşı çıktık"*. Molla Abdullah. Bkz. S. K. Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan**, s. 72.

¹⁴ Geleneklerine sertçe ve düşüncesizce davranmak, onları Avrupa standardında çağdaşlığa zorlamaya çalışmak temkinle bir davranış değildir. İnsanlar, yeni idari kanunların İslami kuralları ihlal ettiğine inanmıştır. Kanunlar mollalar tarafından hiç beğenilmemektedir. Bununla beraber, Yasa, geçerliliğine dair kuşkuların nedenini açıklamaya çalışmaksızın birdenbire getirilmiştir. Türklerin halifelik konusundaki tutumları nedeniyle Afganistan'da Türklere karşı genel bir tepki oluşmuştur. [Bkz. M. Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s. 38.] Cemal Paşa'nın ismi ile bağıntılı olan reformlara bu nedenle her zaman olduğundan daha da kuşkuyla bakılmıştır. Emanullah'ın orduyu modernize eden Türklere, iktidar ve şahsiyet sahibi herkese karşı evhamlı olmuştur. İsyanın liderleri kanunun özellikle erkekleri eşleri ve kız çocukları üzerindeki otoritelerinden mahrum eden bölümü üzerinde duruyorlardı. Otorite eskiden beri onaylanan bir gelenektir. Bununla birlikte halka açık kız okulları da tepki çekiyordu. Bkz. P. Sykes, **Afghanistan**, C. II, s. 298.

¹⁵ L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 86.

¹⁶ 12 Şubat 1929'da Kâbil Büyükelçiliği'nden gönderilen 1625/4 numaralı şifre. Bkz. **BCA**, No: 030. 10/257. 731. 7.

¹⁷ Emanullah bu talebi reddedince Savunma bakanı Nadir Han istifa etmiştir. Y. H. Bayur, **Hindistan**

küçümsemiştir, ancak Abdullah Han'ın liderliğindeki Mangal Kabilesi'nin ayaklanması onun gücüne karşı ciddi bir meydan okuma haline gelmiş ve Host İsyanı büyük güçlkle bastırılabilmişti.¹⁸ Böylece Emanullah'ın tahttan uzaklaşmasına yol açacak olaylar zinciri de başlamıştı.

2. Host İsyanı

Host İsyanı'nın çıkmasındaki temel sebep, Emanullah'ın reformları idi.¹⁹ 1924 yılı başlarında Host bölgesindeki Mangal kabilesi etrafında birleşen muhalif güçler, Mart ayı ortalarında isyan etmiş ve çatışmalar yaz boyunca kesintisiz devam etmişti.²⁰ Ağustos'ta, Hindistan'da sürgünde kalan eski Emir Yakup Han'ın oğlu olan Abdulkerim, Mangal isyanının daha geniş bir alana yayılmasını sağlamış, ülkede iç savaş çıkmıştı. Mücadele Host ve Altımur Geçidi arasındaki dağlık bölge ile Hisarak ve Wardak vadisinde yoğunlaşmış, Gazne'nin güneyine doğru ilerlemeye başlamıştı. Afgan Hükümeti, on beş bin asker ile isyana müdahale etti.²¹

Nisan ayında Gazne cephesindeki kuvvetlerin başına Savaş Bakanı Abdülaziz geçerken, İçişleri Bakanı Gulam Muhammed Han da halktan destek toplamaya başlamıştı. Hisarak cephesinde Serdar Şah Veli Han ile eski Başbakan Abdulkuddus Han bulunmaktaydı. Gardez'de Savaş Bakanı Muhammed Veli Han komutanlık

Tarihi, C. III., s. 597.

¹⁸ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 87.

¹⁹ Micheline Centlivres-Demont, "Afghan Women in Peace, War and Exile", *The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran and Pakistan*, (by Myron Weiner and Ali Banuazizi), West Yorkshire, 1994, s. 337. Emanullah'ın reformlarından duyulan rahatsızlık 1924 yılında güneydoğu Afganistan'a yakın bir yer olan Host'da hükümete karşı askerî bir muhalefetin ortaya çıkması ile sonuçlandı. Daha alt seviyedeki mollalarca yönlendirilen isyan kısa sürede civardaki bölgelere sıçrayarak rejimin meşruiyetini tehdit etmeye başladı. Afgan din adamları zümresi isyan sırasında birleşik bir güç şeklinde tepki vermese de, 1924 başkaldırısı din adamları zümresinin Amani rejimine karşı var olan rahatsızlıklarının ilk göstergesi ve devlet ile ulema arasında bir kırılmanın başlangıcı oldu. Bkz. S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 72.

²⁰ N. D. Ahmed, *The Survival of Afghanistan*, s.199.

²¹ İngiliz kaynaklara göre, Ghilzai kabilelerine Mangal'ların önceki ihanetini hatırlatarak, Ghilzai kabilelerinin desteğini kazanmak için girişimlerde bulunulmuştu. Bu kaynaklar şunu rapor etmekteydi: 22 Nisan'da (1924) Afgan takviye birlikleri biraz kayıp vererek, Kabil yönünden Host'a doğal giriş yolu olan Altımur Geçidi'nde pusuya düşürülmüştü. O anda, Host'taki Afgan ileri mevki garnizonları teslim olmuş veya daha sonradan kuşatılan Gardez ve Matun kalelerine sürülmüştür. Çeşitli Afgan askerî menzil garnizonları Afgan sınırından kaçmak zorunda kalmış, fakat 27 Nisan'da Gardez yakınında, Cemal Paşa'nın heyeti tarafından eğitilmiş bir alay olan Numune gücü isyancılardan bir saldırı beklemiş ve onları o kadar çok kayıpla bozguna uğratmıştır ki isyancılar bu yenilginin ihanet nedeniyle olduğunu açıklamak zorunda kalmışlardır. 30 Nisan'da İngiliz görevliler eski Emir Yakup Han'ın iki oğlunu Ghilzai tüccarı kılığında Afganistan'a geçmeye çalışırken yakalanmışlardır. İsyanın elebaşları Mullah-i Lang (ya da Pir-i Lang) Abdullah ve onun çok enerjik yardımcısı Mullah Abdül Raşid'dir. Bkz. L. Dupree, *Afghanistan*, s. 449.

yaparken, Ali Khel'deki askerlere Muhammed Sıddık Han komuta etmekteydi. Celalabad'da ise Kâbil Valisi ve Emanullah'ın kayınbiraderi Ali Ahmed Han, bölgedeki kabileleri hükümeti desteklemeleri için ikna etmeye çalışmaktaydı.²²

Host Bölgesinde isyan devam ederken, Emanullah, ayaklanmanın İngiltere tarafından kışkırtıldığı konusunda parlamentoyu ikna ederek kamuoyunu lehine çevirmeyi başardı.²³ Aynı zamanda hava kuvvetlerinin devreye girmesiyle isyana katılması muhtemel kabileler tereddüde düştüler.²⁴ O yüzden Alman Pilot Dr. Weiss ve Dışişleri Bakanı yardımcısı Şir Ahmed Han kabilelerin bulunduğu bölge üzerinde uçtuklarında, hükümet askerleri üzerindeki baskı kendiliğinden azalmıştı. Bu uçaklar kabilelere, geri çekilmezlerse hava bombardımanı ile karşı karşıya kalacakları uyarısı içeren ilanlar atmıştı.²⁵ Diğer taraftan Ali Ahmed, Celalabad'da, isyancılara karşı 6500 kabile üyesinden oluşan bir güç toplamayı başarmıştı. Bu güç, Khugiani, Mohmand, Shinwari, Wazir ve Hazara kabilelerinden oluşmaktaydı.²⁶

Emanullah bir yandan ayaklanmayı bastırmak için askerî tedbirler alırken diğer taraftan 14 Ağustos'ta, parlamentonun onayını alarak isyancılara karşı cihat ilan etti. Ekim 1924'te ise Pagman'da bağımsızlık kutlamaları yapılarak durumun kontrol altına alındığı mesajı verildi. Bununla birlikte Gazne'nin güneyindeki Süleyman Khel ve Ali Khel bölgesinde isyan sürmekteydi ve asiler, hükümet güçlerinin erişemeyeceği dağlara çekilerek mücadeleye devam etmekteydi. Alınan önlemler neticesinde Hükümet güçleri isyanı kontrol altına aldı ve 1925 yılının başlarında, Abdülkerim Hindistan sınırından kaçmak zorunda kaldı. 30 Ocak'ta ise Abdullah Han ve Topal Molla yakalanmış ve Kâbil'e getirildi.²⁷ Host tamamen harab edildi ve alınan ganimetler ve mahkumlar kabile halinde başkente nakledildi.²⁸ Düzenlenen bir geçit töreni ile yaklaşık bin kadın, yüzlerce yaşlı insan, mahkumlarla birlikte başkent sokaklarında halka gösterildi.²⁹

²² L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 88

²³ Ayrıca İsyanın çıkmasında İngilizlerin eli olduğunu düşünen Ruslar, İngilizleri Emir'i devirmek için isyancılara "silah ve para" sağlamakla itham ediyorlardı. Bkz. Fletcher, *Afghanistan*, s. 207

²⁴ Emanullah, isyancıların üzerine Alman ve Rus pilotların kullandığı uçakları saldırtmıştır. Bkz. V. Gregoryan, *The Emergence Of Modern Afghanistan*, s. 254-256.

²⁵ Fraser-Tytler, *Afganistan*, s. 205.

²⁶ A. Tarzi, "Efganistan", s. 173.

²⁷ Mullah-i Lang Kâbil'e getirildi ve idam edildi. Abdülkerim geri Hindistan'a kaçtı İngilizler onu, sığınma yerini ihlal ettiği gerekçesiyle sürgüne yolladılar. Kerim daha sonra muhtemelen bir Afgan temsilci tarafından Burma'da öldürüldü. Bkz. L. Dupree, *Afghanistan*, Princeton, 1973, s. 449.

²⁸ N. D. Ahmed, *The Survival of Afghanistan*, s. 200.

²⁹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 89.

Böylece bu gözdağıyla gelecekte olabilecek bir isyanın aynı şekilde cezalandırılacağı gösterilmiş oldu.³⁰

Host İsyanı sırasında Emanullah ve devletin üst düzey yetkililerini düşündüren konuların başında, asilerin dış bağlantıları gelmekteydi. Ruslar bu ayaklanma sırasında açıkça Emanullah'ı desteklemişti. İngiltere de iki uçak göndererek Kâbil Hükümeti'ne yardımcı olmuştu. Bununla birlikte Afgan önderleri, isyancıların İngiltere ile teması olduğuna dair kuşkular taşıyorlardı. Ellerinde somut bir kanıtları olmadığı için de durumu kabullenmek zorunda kaldılar.³¹

Host İsyanı'nı bastırarak kontrol altına alan Emanullah, 25 Mayıs'ta duygusal bir konuşma yaparak asiler hakkındaki kararı halka duyurdu. Elli üç mahkum idam edilecek, diğerleri de ağır işlerde çalışmaya mahkum edileceklerdi.³² İsyanın sonunda ölen ya da yaralanan 1575 kişi, bombalanan ve hasar gören 3500 ev, açlıktan ölen 450 kadın ve çocuk ile isyanın bastırılması için harcanan devletin iki yıllık toplam geliri olan 5 milyon pound, ayaklanmanın Afganistan'a maliyeti olarak kayıtlara geçti. Ayrıca

³⁰ Emanullah yakalanan isyancılar konusunda bu kadar sert olmuşsa da kaçan isyancıları takibi ile ilgilenmemiş ve genel bir af ilanı ile olayı kapatmaya çalışmıştır. Bir ay sonra isyanın elebaşlarından 22 kişiyi yakalatıp öldürmüştür. Bu durum ona olan güveni sarsmıştır. Bkz. Y. H. Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III., s. 598.

³¹ Afgan Hükümeti ayaklanmada İngilizlerin isyancıları desteklediği konusunda şüphelenmiştir. Abdülkerim'in İngiliz işbirliği olmaksızın Hindistan'daki kontrollü bölgeden kaçmasının mümkün olduğuna inanmamıştır. İngiltere'nin Ağustos'ta iki uçak getirmesi ve böylece Kabil Hükümeti'nin nihai zaferine katkıda bulunması gerçeği bile bu şüpheyi tamamen ortadan kaldırmamıştır. İngilizler ise kendi açılarından ayaklanmanın İngiliz yardımlarıyla bastırıldığını iddia ediyorlardı ve 1925'teki Afganistan İngiltere uzlaşmasına işaret ederek bunun Emanullah'ı desteklediklerinin kanıtı olduğunu söylüyorlardı. Bu arada Ruslar, Amanullah yönetimini desteklemişlerdi. Sovyet Dış İlişkiler Komiseri Çiçerin Afgan Devleti'nin isyancılara karşı zafer kazanmasında Rus Ordusu'nun etkin rol oynamasıyla övünüyordu. Bkz. V. Gregoryan, **The Emergence Of Modern Afghanistan**, s. 175.

³² Emanullah Mayıs 1925'te mahkumların cezalarını şöyle duyurmuştur; "*Sizler gerçek Afgan değilsiniz. Vatandaşlarım, evlatlarım, size bu şiddeti uygulamaya devam etmek zorunda olduğum için çok üzgünüm; fakat artık benim evlatlarım değilsiniz çünkü bana karşı isyan ettiniz. Benim işlerimi eleştirdiniz. Bu eleştiriler şunlardı: Okullar açtım, bunu kendim için mi yaptığımı sanıyorsunuz? Bunu sadece sizin çocuklarınız için yaptım. Kızlar için açtığım yeni okullarımı kapamamı istediniz. Şimdi tüm dünyadaki alimler kızlar için okullar açmamın çok iyi olduğunu yazıyorlar bana. Sulama projeleri yaptım. Bunu da kendim için yapmadım, sizin ve sizin çocuklarınız için yaptım. Benim bir Kadiani (Hindistanlı Ahmedia mezhebinin üyesi) olduğumu söylediniz. Bu bir yalan, ben Kadiani değilim. Kanunlarımızın Kur'an'a uymadığını söylediniz. Sizden bana gelmenizi ve bu konuyu benimle tartışmanızı istedim. Bunu yapmadınız. Bunun yerine, gözü pek çıkarıcı Abdülkerim'in peşinden koşunuz, bana karşı ayaklandınız ve bir çok cesur askerimin ölümüne neden oldunuz. Bu nedenle sizi affedemem. Bu yüzden de ölmelisiniz.*" Emanullah elli üç mahkumun idam edilmesini emretmiştir. Diğerleri ağır işler yapma cezası almış ve çeşitli bölgelere dağıtılmıştır. Bkz. L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 90.

Emanullah modernleşme projelerinin çoğunu ertelemek zorunda kaldı buna bağlı olarak büyük bir prestij kaybına uğradı.³³

Host isyanı sonuçları bakımından iki açıdan önem taşımaktaydı: İlk olarak, Afgan Ordusu'nun zayıf olduğu açık bir şekilde görüldü. Ordu henüz tam anlamıyla eğitilmiş değil, az para alıyor ve sağlık gereçleri açısından da çok yetersizdi. Bütün bunlar yetmezmiş gibi, Avrupa'da eğitim almış genç subayların emri altına giren eski subaylar arasında memnuniyetsizlik baş göstermişti.³⁴

3. Habibullah'ın İsyanı ve Emanullah Döneminin Sonu

Emanullah 1919'da İngiliz İmparatorluğu'na meydan okuyarak ve Afganistan'a bağımsızlığını kazandırarak milli bir kahraman olmuştu. Bununla birlikte Emanullah'ın Afganistan'ı çağdaş batılı düzeyde yeniden organize etme arzusu vatandaşlarının çoğunluğu tarafından paylaşılmamıştı ve O'nun radikal reformlarının radikal bir muhalefete ve tepkiye yol açacağı kesindi.³⁵ Nitekim esas olarak Afgan kadınlarının özgürleştirilmesiyle bağıntılı olan ilk toplumsal yenilikleri Host isyanı ile sonuçlanmıştı. Ancak Emanullah kısa bir duraklamadan sonra bundan yılmadı reform programına devam etti.³⁶ 1928 yılında yaptığı daha kapsamlı reformları ise daha geniş bir alana yayılan isyanla sonuçlanacaktı.³⁷

İsyanın değerlendirilmesi yapıldığında kabilelerin tutumlarının çok önemli olduğu görülür. Ayaklanma kararı ideolojinin yanı sıra kabilesel değerlere dayanmaktadır. Ancak bu dönemde kabilelerle yakın temas içinde olan İngiliz sınır memurları isyanın arkasında sosyal ve dinî yeniliklerin olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Zira İsyandan önce, 1928 senesinde Kuzey Doğu Sınır Valiliklerinin temsilcileri, kabilelerin yeniliklere karşı umursamaz olduklarını bildirmişti. İsyan süresince maruz kaldıkları

³³ P. Sykes, *Afghanistan*, II, s. 299.

³⁴ Fraser-Tytler, *Afghanistan*, s. 206.

³⁵ Bu konuda Y. H. Bayur şu yorumu yapmaktadır. "Emanullah Han son derece mutaassıp bir ülkede bu işlere kalkıştığı sırada kendisini tutan ne ciddî bir askerî kuvvete, ne de kalabalık bir taraftarlar kitlesine malik değildi; bu yüzden onun yıkılması kaçınılmaz bir olay olacaktır." Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 597.

³⁶ A. Tarzi, "Efganistan", s. 173.

³⁷ Kohst isyanının sonu, Emanullah'ın çağdaşlaştırma planlarına karşı olan muhalefeti sona erdiremedi. Emanullah da buna rağmen, inandıklarını uygulamayı sürdürdü ve modernleşme olmaksızın Afganistan'ın yaşamayacağına yürekten inandı. Bağımsızlıktan sonra, Avrupalı güçlerle ilişki kurdu. Bkz. N. D. Ahmed, *The Survival of Afghanistan*, s. 217.

yoğun dinî ve politik propagandalara rağmen, kabilenin güçlülüğünü artırmak ve kabile üyeleri için azami maddi kazancı sağlamak esas kabul edilmekteydi.³⁸ Bu arada Emanullah'ın etrafında iki grup bulunmaktaydı. Bunlardan biri Tarzi'nin SSCB, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa deniz aşırı misyonlarının lideri liberal Tacik Muhammed Veli Han liderliğindeki grup, diğeri ise daha muhafazakar olan General Muhammed Nadir Han ve beş erkek kardeşi liderliğindeki gruptu. General Nadir Han diğerklerinden biraz daha ayrı bir konumdaydı. Emanullah karşıtı dinî liderlerin etkisini fark etmiş aynı zamanda kabile desteğini yanına alarak Emir tarafından önerilen ordu gücünde zorlayıcı azaltmalara karşı çıkmıştı.³⁹

Emanullah'ın aldığı eleştirilere getirdiği çözüm, General Muhammed Nadir Han'ı elçi olarak Paris'e gönderip Bakanlar Kurulunu da yenilemekten ibaretti. Muhammed Ali Han Savaş Bakanı olmuş, Mahmud Tarzi Kâbil'e dönmüş ve 1924'te Dışişleri Bakanı olarak eski görevini geri almıştı. Bununla birlikte Emanullah, gittikçe dışişleri bakanının tavsiyelerini gözardı etmeye başlamıştı. Bu durumu kabul etmeyen Tarzi, 1925 yılının ortalarında istifa etmiş,⁴⁰ Emanullah istifayı Tarzi tıbbi tedavi için İsviçre'ye gittiği 1927 yılına kadar kabul etmemişti. Tarzi, Emanullah Avrupa turuna başlamadan hemen önce geri dönmüş, bu seyahate karşı çıkmıştı.⁴¹

Emanullah, halkına daha önce hiç yapılmamış reformları zorla kabul ettirmeye çalıştığı ve ülkesinin servet ve zenginliğini harcadığı gerekçesiyle kendisine duyulan sevgiyi yok etmişti. O insanları olumlu anlamda kullanmasını bilmediği gibi yaptığı yeniliklerde rencide ettiği zümrelerin kuvvetini ezecek kadar güce sahip olup olmadığının hesabını da yapmamıştı. Bu güçleri aşama aşama karşısına almayı düşünmemiş ve hepsine birden meydan okumuş, bu konuda kendisine verilen nasihatleri de dikkate almamıştı.⁴² Özellikle Kâbil şehriyle sınırlanmış genç Afganlar hariç, Emanullah'ın neredeyse hiçbir güvenilir desteği yoktu. Ordusunu teçhizat ve fiziki refah için gerekli olan fonlardan mahrum bırakarak ihmal etmiş, düşmanlarını yok etmek için

³⁸ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 196.

³⁹ L. Dupree, *Afghanistan*, s. 449.

⁴⁰ Emanullah Han'ın hariciye işlerine karışması ve siyasete aykırı bazı hareket ve sözleri hariciye nazırının istifası ile neticelendi. Bkz. A. Tarzi, "Efganistan", s. 173.

⁴¹ L. Dupree, *Afghanistan*, s. 450.

⁴² Bkz. *BCA*, No: 030. 10/ 257. 731. 17.

etkili bir askerî güç oluşturamamıştı. Karşısında ise isyana hazırlık yapan kabileler, askerler ve halk üzerinde etkisi gün geçtikçe artan ulema sınıfı bulunmaktaydı.⁴³

Ülkesindeki sıkıntılara bilmesine rağmen seyahate hazırlanan Emanullah, bu seyahate karşı farklı kesimlerden gelen tepkileri de duymazlıktan gelmekteydi. Ülkeden ayrılır ayrılmaz muhalifler harekete geçti ve yerine bıraktığı Muhammed Veli Han'ın kısa süre sonra fark ettiği gibi, Emanullah'ın saltanatı çatırdamaya başlamıştı.⁴⁴ O'nun ayrılmasından sonra ülkede başı bozukluk iyice gün yüzüne çıkmıştı. Ekonomi gün geçtikçe kötüye gidiyordu. Diğer taraftan İngilizler, ülkedeki muhalefet yanlısı muhafazakar güçler ile temas kurmaktaydı.⁴⁵ Emanullah'ın özel hayatını ve çağdaştırma programlarını İslam'a karşı görerek kınayan bir kampanya başlattılar.⁴⁶ Avrupa kabullerinde peçesiz olarak görünen kraliçe Süreyya'nın fotoğrafları⁴⁷ bilinmeyen kişilerce Afganistan'da halka dağıtıldı.⁴⁸ Emanullah'ın "*Allah'a ve İslam'a düşman olduğu*" propagandası başladı.⁴⁹

⁴³ M.N. Shahrani-R. L. Canfield, *Revolutions and Rebellions in Afghanistan*, s. 34.

⁴⁴ Emanullah'ın yurtdışına gezi yapması konusunda büyük bir isteksizlik vardı. Kabil'deki İngiliz Elçi Afganların tepkisini oldukça iyi bir şekilde özetlemiştir: "*Pathan kabile halkı, istenmeyen ve beğenilmeyen toplumsal reformların fazlalaşması ve vergilerin artırılmasından başka, bu geziden kendilerine hiçbir fayda gelmeyeceğini düşünüyorlardı. Çağdaş projelerin getirilmesinin zengin Avrupa ülkeleri için uygun olduğunu ancak kendi görüşlerine göre bunların sefalet çeken Afganistan halkı için bütünüyle uygun olmadığını düşünüyorlardı.*" Mollalar, emirin bir Müslüman yanlısı olarak dönmekten ziyade bir Hristiyan yanlısı olarak döneceğinden açıkça endişe ve korku duymaktadırlar. Batı eğitimi almış ilerici Afganlar tarafından bu gezi samimiyetle hoş karşılanmıştır. Aslında bu sınıfın genç Afganları Kabil'in çok yakında Asya'nın evrensel olarak tanınmış eğitim ve kültür merkezi olacağını açıklamakta tereddüt bile etmemişlerdir. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 138.

⁴⁵ Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 597.

⁴⁶ Emanullah ile ilgili çok sayıda uydurma haber yayılmıştır. Emanullah'ın Avrupa gezisi esnasında domuz eti yediği ve şarap içtiği için kafir olduğu; Kraliçe Süreyya'nın Avrupa'da çıplak fotoğraflar çektiği; Emanullah'ın ulema sınıfına kötü davrandığı; O'nun bazı din adamlarını tutuklattığı ve idam ettirdiği; Emir'in ölülere sabun yapan bazı makineleri olduğu; Emir'in servetini başkentten kaçırdığı iddiaları bu haberlerin en önemlilerindendir. Bkz. N. D. Ahmed., *The Survival of Afghanistan*, s. 241-242.

⁴⁷ L.Dupree, *Afghanistan*, s. 450. Emanullah Han aleyhine ayaklanmalar gelişmekte iken Hindistan'dan gelme bazı resimler elden ele dolaşmaya başladı; bunlardan biri o zaman Almanya'da Cumhurbaşkanı olan Mareşal Hinderburg'un sağında açık balo elbisesiyle Afgan Kraliçesi ve solunda Emanullah Han olmak üzere büyük kıtada bir resmi görünmekteydi; altında da Farsça "*zevcesinin nâpaklığı ile iftihar eden bir...*" (eşinin kirliliği ile övünen bir...) sözleri yazılı idi. Böyle bir resmin bulunup yayımlanması o sırada Afgan ayaklanmasını yönetenlerce mümkün, hatta akla gelir bir şey değildi. Bunu ancak bir Avrupalı devletin gizli teşkilâtı yapmış olmalıdır. Bkz. B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 219.

⁴⁸ P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 310.

⁴⁹ L.Dupree, *Afghanistan*, s. 450.

3. 1. Emanullah'ın Avrupa'dan Dönüşü ve İsyanın Seyri

1928 sonbaharının başlarında Emir Emanullah ve Kraliçe Meşhed, Herat yoluyla Afganistan'a döndü.⁵⁰ Ancak ülkeye geldiklerinde bütün doğuyu etkisi altına alan kriz Afganistan'ı da etkilemeye başlamıştı. Vergiler ağır, para sıkıntısı hat safhadaydı. Avrupa başkentlerindeki huzursuzluklar telgraf ve mektuplarla ülkeye aktarılıyor ve büyütülüyordu. Aldatılan yığınlar çoğaltılıyor, çeşitli söylentiler dilden dile dolaşıyordu.⁵¹ Molla ve hoşnutsuzların yer altı faaliyetlerine rağmen Emanullah'ın başkente dönüş hazırlıkları sırasında herhangi bir hadise yaşanmadı.⁵² Ancak aylar geçtikçe huzursuzluk arttı. Bu ortamda, Eylül 1928'de hükümet, yetkililere çok eşliliği yasakladı. Ekim'de de Kâbil'deki halka Avrupai tarzda kıyafet tarzı empoze edildi. Bunlar var olan sıkıntıyı daha da büyüttü. O sırada mollalar, çeşitli taleplerini Emanullah'a iletmek istemiş ancak olumsuz cevap almıştı. Kaos o derecede artmıştı ki bazı gruplar Türkistan'daki hanlıklara göç etmeye başladı. Bu ortamda herkesin gözü orduya çevriliydi. Zira ordu genelde Tacik kökenliydi. Türk askerî tarafından yetiştirilmiş ve bütün propagandalara rağmen, Emanullah'ın yanında yer almaktaydı.⁵³

Emanullah ülkesine döndüğünde, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye çizgisinde bir devlet hayalinde idi.⁵⁴ Ancak Atatürk, Emanullah'ı güçlü, iyi eğitilmiş bir orduya sahip olana kadar geniş kapsamlı sosyal ve siyasal reformlar yapmaya başlamaması konusunda uyarılmıştı.⁵⁵ Hatta en iyi subaylarından bazılarını Afganları eğitmek üzere bu ülkeye göndermeye söz vermişti.⁵⁶ Ancak Emanullah, reformların

⁵⁰ G. Macmunn, *Afganistan*, s. 327.

⁵¹ Emanullah ülkesini terk ettikten sonra İtalya'da Messaggero gazetesine verdiği beyanatta bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Şeker, sabun fabrikaları, elektrik merkezleri vücuda getirmek üzere Avrupadan celbedilen makinelerin Müslüman şeriatına mugair olarak ölülere yakmağa mahsus alet ve edevat olduğunun halk arasında yayılmıştır..." Bkz. *BCA*, No: 030. 10/ 257. 731. 15.

⁵² A. Tarzi, "Efganistan", s. 174.

⁵³ G. Macmunn, *Afganistan*, s. 328-330.

⁵⁴ P. Sykes, *A History of Afganistan*, s. 310.

⁵⁵ Aceleci Emanullaha karşı geleneksel dinî önderler ile kırsal bölgelerde yaşayan hanların ittifakı daha sonraları Afganistan'da gerçekleşecek olan politik gelişmeler üzerinde önemli etkileri olacaktır. Bkz. M.N. S.-R. L. Canfield, *Revolutions and Rebellions in Afganistan*, s. 34.

⁵⁶ Emanullah Hanın en büyük hatası, memlekette yapmak istediği reformlara, kanun ve otoriteyi iyice yerleştirmeden ve ordusunu, Atatürk'ün ikazlarına rağmen, tamamıyla kuvvetlendirmeden başlamış olmasıydı. Yakınlarının telkini ile, Cemal Paşanın ve diğer Türk subaylarının Afgan ordusunda başlattıkları modernleşmeyi devam ettirmemiş veya en azından yavaş yürütmesine sebep olmuştur. O'na bu telkinleri yapan yakınlarına göre, Türkiye'de ve İran'da yeni rejimleri kuran Mustafa Kemal Paşa ile Rıza Pehlevî ordudan yetişme liderlerdi. Modern ve kuvvetli bir Afgan ordusunun içinden de kumandanlar çıkıp kendisini devirebilirlerdi. Bu yanlış telkinlerin neticesinde Emanullah Han, orduya vermesi gereken önemi vermemiş, dolayısıyla da, memleketteki otorite ve hâkimiyeti kısa zamanda

uygulanmasında gücün önemini yeterince kavrayamadı ve ülkesine döner dönmez daha önceden hazırlanmış programlarını faaliyete soktu.⁵⁷

Emanullah'ın reform hareketinde büyük pay sahibi olan Mahmud Tarzi, Türkiye'nin yardımıyla hükümet yönetiminin yeniden örgütlenmesini, ondan sonra reformların uygulanmasını tavsiye etmişti. Emanullah'tan rüşvetle savaşmak için devlet çalışanlarının maaşlarını yükseltmesini istemiş, bölgesel bölünmeler ve reforma muhalif olan muhafazakar unsurlarla savaşmak için güçlü bir ordu kurmanın önemi hususunda Atatürk'le hemfikir olmuştu. Dış politikada ise, Rusların yanı sıra İngilizleri de yardıma çağırarak denge oluşturulmalıydı. Bununla birlikte Emanullah, kendisini "evet efendimci kişiler"⁵⁸ ile çevrelendirmiş ve Afganistan'ı etnik gruplar ve kabilelerin oluşturduğu bir topluluktan modern bir millet görüntüsüne dönüştürme ile ilgili düzensiz planlarını aceleyle uygulamaya koymuştu.⁵⁹

Emanullah'ın ülkeye dönüşünde yaptığı ilk işler sosyo-kültürel alana yönelikti. O, Türkiye'deki okullara kız öğrenci gönderdi.⁶⁰ Peçeyi kaldırarak karma eğitim veren okullar açtı. Kâbil'deki tüm Afganları batılı kıyafetleri giymeye zorlayarak muhafazakar kesime açıkça meydan okudu.⁶¹ Ayrıca göçebelerin eğitimi için bir program hazırlattı. Bu yapılanlar, muhafazakar dinî liderler, kabileler ve kraliyet ailesinin muhalif üyeleri arasındaki kızgınlığı da artırdı.⁶² Olup bitenleri en iyi anlayan

sarsılmış, bu ise, yapmak istediği inkılabları halka kabul ettirememesine sebep olmuştur. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 147-148.

⁵⁷ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 223.

⁵⁸ M. N. Shahrani-R. L. Canfield, *Revolutions and Rebellions in Afghanistan*, s. 32-33.

⁵⁹ Emanullah Hanın diğer bir hatası ise kendisine Afganistan içinde yanlış danışmanlar seçmiş olmasıydı. Danışman olarak seçtiği Çarhî ailesinden Gulam Nebi ile Gulam Sıddık'ın, Musahiban ailesi üleri gelenleri Nadir Han, Muhammed Aziz, Haşim Han, Şah Veli ve Şah Mahmud ile rekabet halinde olmaları ve bu rekabette Emanullah Hanın Çarhî ailesine meyletmesi onun için büyük bir talihsizlik olmuştur. Nitekim, onun bu yanlış siyaseti daha becerikli ve mâkul olan Nadir Han ile kardeşlerini kendisinden uzaklaştırmıştır. Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 148.

⁶⁰ *BCA*, No: 030. 10/257. 731. 17; M.B. Watkins, *Afghanistan Land In Transition*, s. 172. Emanullah Hanın Türkiye'ye eğitim için gönderdiği gençlerin arasında 15-20 kadar da kız öğrenci de vardı. Bazı yakınları bunların dışarı giden Afgan elçi veya elçilik memurlarının aile ve kızları imiş gibi örtülü ve göze batmayacak surette ülkeden çıkarılması öğüdünü kendisine verirlerse de Emanullah Han bunu kabul etmez ve bunları Türkiye'ye Avrupa öğrencileri gibi yüzleri açık ve başlarında bir bere olarak otobüse bindirip Hindistan'a ve oradan Türkiye'ye gönderir. Hindli sınır memurları bunlar şerefine bir ziyafet verir ve bir takım Afgan oymak hanlarını da ziyafete çağırırlar. Bu suretle oymaklar bu kızları, yüz ve başları açık Avrupalı biçimde giyinmiş olarak kendi gözleriyle görür ve Türkiye'ye gittiklerini öğrenirler. Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 601; B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 219-220.

⁶¹ P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 311.

⁶² Sırdar İkbâl Ali, Shah "The Controlling Minds of Asia", *The Fortnightly Review*, C. CXXV., London, 1929, s. 829-830.

Mahmud Tarzi'ydi ve Emir'in aceleci davrandığını Atatürk'ün tavsiye ettiği orduyu kurmadan reforma girişmesinin O'na pahalıya mal olacağını anladı.⁶³ Nitekim kısa süre sonra Emanullah'ın destekleyicileri savunma durumuna geçmişken ulema sınıfı da faaliyetlerini artırdı ve muhaliflerin yıkıcı gücü bir bütün halinde Emir'e saldırmaya başladı.⁶⁴

Ulemanın başında Shor Bazar'lı Hazrat Sahip vardı ve O, Afganistan'daki en etkili molla idi. Hindistan-Afganistan sınırının her iki tarafında bir çok müridi vardı. Aynı zamanda kabilelere de sözü geçiyordu. Bu güce rağmen Emir, Hazrat Sahib'i Hindistan'a kaçmak zorunda bıraktı. Ancak kardeşleri Fazl Rahim ve Gul Ağa kışkırtmalara devam etmişti. Onlar yenilikçilerin güçlerinin ellerinden nasıl alınabileceğini görüşmek için mollalar ve kabile halkı ile gizli toplantılar düzenlemekteydi. Güney Eyaletinin ve Kandahar bölgesinin uleması Hindistan'daki Dera İsmail Han'da yapılan bir toplantıya katılmış, burada reformculara karşı ortak bir eylem yapma planları görüşülmüştü. Amaç, Emanullah'ı tahttan indirmek değildi, daha ziyade Genç Afganlar'a karşı bir darbe düzenlemektir. Ancak ilerleyen dönemde hedef, hükümdarı tahttan indirmek ve bir cumhuriyet kurmak şekline dönüştü. Bu amaçla Eylül 1928'de Fazl Rahim ve Gul Ağa, Emanullah'ın reformlarının İslamiyet'e aykırı olduğunu bildiren bir bildiri için ulema üyelerinden imza toplamaya başladılar. Yaklaşık 400 imza topladıktan sonra, kabilelerinden destek almak için destekçilerinden bir kaç ile Host'a gittiler.⁶⁵ Bu arada Afganistan'a dönmüş olan Emanullah bu teşebbüsten haberdar oldu, onları ve birkaç mollayı tutuklatıp Kâbil'e getirtti.⁶⁶ Ancak bu geçici bir çözümdü zira isyanın tohumları çoktan ekilmişti ve kabileler harekete geçmek için hazırды.⁶⁷

Emanullah mollaları tutuklatarak sükûneti sağlamaya çalışırken, Shinwariler Muhammed Alam ile Muhammed Afzal önderliğinde ayaklandılar. İsyancılar başlıca şikayetlerini bir bildiri ile dile getirdiler. Onların şikayetleri:

⁶³ L.Dupree, *Afghanistan*, s. 452. Emanullah, dünya gezisinden Afganistan'a döndüğü zaman yapmak istediği inkılaplar için çok istekli görünüyordu. Geç de olsa, Atatürk'ün, her şeyden evvel kuvvetli bir orduya sahip olması gerektiği hususundaki tavsiyesini yerine getirmek için işe başladı. Bkz. M.Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 148.

⁶⁴ N. D. Ahmed., *The Survival of Afghanistan*, s. 187-199, 217.

⁶⁵ M.N. Shahrani-R. L. Canfield, *Revolutions and Rebellions in Afghanistan*, s. 32-33.

⁶⁶ M.B. Watkins, *Afghanistan Land In Transition*, s. 58.

⁶⁷ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 139.

1. Emanullah'ın, kendi yasalarını oluşturması ve şeriatı önemsememesi.
2. Mahkemelerde, belgelere dayanan kanıtların istenmesi (İslami kurallara göre kanıtlar sözlü sunulmalıdır).
3. Kur'an'ın izin verdiği dört kadınla evlenme adetinin bir kadınla evlenme ile sınırlandırılması.
4. Hükümet görevlilerinin eşlerinden boşanmaya zorlanması.
5. Kadınların saçlarını kesmesi, peçelerini çıkarması, kollarını ve göğüslerini çıplak bırakması.
6. Kadınların örtünme ve peçe giyme adetinin kaldırılması.
7. Yetişkin kızların yurt dışına gönderilmesi.
8. Tatil gününün Cuma yerine Perşembe yapılması.
9. Rüşvet ve yozlaşmanın teşvik edilmesi.
10. Tiyatroların, sinemaların ve diğer eğlence yerlerinin açılması.

Bildiride ayrıca, “*Büyük meclisin toplandığı gün Emir Emanullah Afganistan'ın tüm yaşlı insanların yanında Allah'ın peygamberi Muhammed'e saygısızca kelimeler sarf etmiştir. Bu nedenle bir kâfir olmuş ve ölüm cezasını hak etmiştir*” ifadeleri yer alarak açıkça Emir'e karşı bir saldırı başlatıldı.⁶⁸ Emanullah isyancıların bu çıkışına karşı Londra'yla temas kurarak İngiltere'nin desteğini almaya çalışmıştı.⁶⁹ Ancak

⁶⁸ Emanullah'ın Avrupa'da kâfir olduğu ve Afganistan'ın servetini yabancı ülkelerde heder ettiği propagandası da yürüyordu. Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 601.

⁶⁹ 9 Aralık 1928'de Hindistan hükümeti Afganların durumu hakkında yaptığı değerlendirmeyi Londra'ya bildirmiştir. Bu dönemde Hindistan Emanullah'a emirliğini sürdürme şansı tanımamıştır. Hindistan şöyle düşünmekteydi; “*Kabilelerin sadakati kralın çulğunluğundan başka bir şey olarak görmedikleri çulğunluklarının neden olduğu tahammül edilemez zorlama ve baskı altında kaybolmuştur. Epey bir zamandır iyi bir hükümdarlık özelliklerine sahip olmayan bir hükümdara tahtını kaybettirmekte olan ve şimdiye kadar onları daha önceden hiç görülmemiş girişimleri kabul etmeye ikna ettiren şey sadece Gazi'nin, körü körüne reform gayretleri dışındaki kişiliğinin ve başarılarının Afgan yurtseverliğine ve ulusal gurura yakışır olmasıdır.*” Hindistan ayrıca şundan da endişe duymuştur; “*İsyanın başarılı olması ve yayılması şehirlerin kendi bağımsızlıklarını ilan etmesi ile Afganistan'da bir parçalanmaya yol açabilir. Böyle bir hareket, Rusların bundan istifadesi ile birleştiğinde, Hindistan'ın savunması ile ilgili son tartışmalarda tahmin edilen duruma bizi büyük ölçüde yaklaştırabilir.*” Hindistan hükümeti o

İngilizler O'na istediği desteği vermedi. Emanullah, bu olayda İngiltere'nin parmağı olup olmadığını düşünmeye başladı. Basında bu kanaati destekleyici haberler çıkmaktaydı. 12 Aralık 1928 tarihli Aman-i Afgan gazetesi, Albay T.E. Lawrence'ın (Arabistanlı Lawrence) gizli bir görevle kuzeybatı Hindistan'da veya Afgan sınırında olduğunu bildiren 13 Eylül tarihli Sunday-Express'ten alınan bir yazıyı ve çeşitli Londra gazetelerinden aldıkları yazıları yayınlamıştı. Bu haberlerde adı geçen Lawrence, aslında Mayıs 1928'den beri Afgan sınırının yakınında Karaçi ve Miranshah'taki Kraliyet Hava Kuvvetlerinde pilot Shaw takma adıyla çalışmaktaydı. Aman-i Afgan, bu haberler ne anlama gelirse gelsin, bu adamın Afganistan'ı hedef aldığının kesin olduğunu bildirmekteydi.⁷⁰

İngiliz faaliyetleri Kâbil'de bazı şüphelere neden olurken, çok daha ciddi bir olay, Afgan görevlilerini Hindistan'ın gerçekten sınırla ilgili entrikalar çevirdiğine ikna etmişti. 6 Ocak 1929'da Afgan Dışişleri Bakanı Gulam Sıddık, Kâbil'deki İngiliz Elçi'ye, Emir Şir Ali'nin torunu ve Maiwand'lı Serdar Eyüp'ün oğlu olan Umar Han'ın Hindistan Ambala'da gözaltından kaçtığını ve Afganistan'a girmeyi amaçladığını söylemişti. Gulam Sıddık, Hindistan Hükümeti'nden Afgan tahtına göz diken Umar Han'ın Afganistan sınırına ulaşmasını engellemek için özel önlemler almasını istemişti. Gulam Sıddık İngiliz Elçi'ye, 1924 Mangal İsyanı sırasında Afgan Hükümeti'nin büyük can ve mal kaybı vermesine neden olarak isyana yeni bir hız kazandıran başka bir emir adayı olan Abdülkerim Hindistan'dan kaçana kadar Afgan güçlerinin isyanı kontrol edebildiğini hatırlatmıştı. Abdülkerim'den çok daha tehlikeli bir kişi olan Umar Han'ın o anda bastırılmış gibi görünen isyanı yeniden canlandırmayı başarması durumunda Afganistan'a gelecek zararı düşünmek istemediğini de eklemiştir. Bu uyarılara rağmen Umar Han Afgan kabile bölgesine girebilmiş, ancak çabalarında netice alamamıştır.⁷¹

anda isyancılar arasında ülkeyi birleştirebilecek tek bir kişi dahi görememiştir. İsyanın Hindistan'da yansımaları neden olacağını çünkü; "*Emir için sorun olan şeyin genellikle onlar için de sorun yaratacağının herkesçe bilinen bir hakikat olduğunu*" söylemiştir. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 141.

⁷⁰ Emanullah Lawrence'nin faaliyetleri hakkında duyumlar aldığını ama net bir sonuç çıkarılamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca O : "*Mollalardan her birisi tek başına Lawrence'den daha ziyade fitne ve fesat yapmağa muktedirdir.*" demiştir. Bkz. BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 17.

⁷¹ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 142.

Emanullah'a karşı yapılan isyan yayılırken, Afgan Hükümdar tahtını korumak için umutsuz bir hamle yapmış,⁷² 5 Ocak'ta, ilerici reformları kaldırdığı ve şunları emrettiği ilan edilmiştir:⁷³

1. Mollaların hükümet sertifikası olmadan görevlerine devam etmesine izin verilmiştir.

2. Hindistan'daki Deoband'tan gelen mollalar dahil yabancı mollalar Afganistan'a serbestçe girebileceklerdir.

3. Dinî liderler ve müritleri hiçbir şekilde kısıtlandırılmayacaktır.

4. Hasht-nafari, askere alma sistemi kaldırılacaktır.

5. Şarap içilmesi yasağını uygulatmak için görevliler atanacaktır.

İki gün sonra Aman-i Afghan gazetesi; "*havanın, savaşın dumanı ile karartıldığı, Afgan'ın Afgan'la savaştığını, Müslüman'ın Müslüman'a karşı geldiğini*" ve bunun sadece "*bazı zararlı insanların ihtiraslarının sonucu*" olduğu yorumunu tekrar yapmıştı. Bu son çabalara rağmen görüşmeler başarısız olmuştu ve isyan güçlerini yatıştırmak için artık çok geçti.

3. 2. İsyân'ın Başlaması

Kasım 1928'de, Hindistan sınırındaki Şinwari Kabilesi isyan ederek Emanullah rejimine yönelik en büyük ayaklanmayı başlattı.⁷⁴ İlk olarak üç yüz civarındaki kabile üyesi Hayber Geçidi'ndeki bir ordu karargâhını ve iki küçük köyü basıp yağmaladılar.⁷⁵ Karargahtaki birlik hiç ateş açmadan teslim oldu.⁷⁶ Celelabat'taki yetkililer olayı Kâbil'e bildirdi ve emirlerini beklediklerini haber ettiler. Diğer taraftan elde ettikleri ganimetleri gösteren kabile savaşçılarına kısa sürede başka Şinwari üyeleri katıldı ve sayıları artan isyancılar, daha büyük bir kasaba olan Dakka'ya ilerlemeye başladılar.

⁷² Ocak 1929'da ayaklanmalar karşısında çaresiz kalan Emanullah, geri adım atarak bir takım yenilikleri durdurduğu gibi üst üste hatalar da yapmıştır. Bkz. S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 136.

⁷³ P. Sykes, *A History Of Afganistan*, s. 313.

⁷⁴ BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 17.

⁷⁵ Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 601.

⁷⁶ G. Macmunn, *Afganistan*, s. 330.

Asilerin başındaki Muhammed Alan ve Muhammed Agzal, ünlü bir din adamı olan Hafız Sahib'den de dinî destek almışlardı.⁷⁷

İsyancılar Dakka'ya doğru ilerlerken başkentteki yetkililer ne yapacaklarını şaşırılmış bir halde beklemekteydi. Bu durum isyancıların cesaretini artırdı ve şehirdeki müfrezeyi kolayca teslim aldıkları gibi bol miktarda ganimet ve silah ele geçirdiler. Kısa sürede kayıp vermeden geri çekildiler.⁷⁸ Hükümetten herhangi bir tepki olmadığını gören Shinwariler topluca ayaklandı ve kısa süre sonra Khugiani ve Kunar bölgesindeki kabileler de onlara katıldı. Buradan isyan güneye yayılmaya başladı ve bir süre sonra garnizonun Zadran ve Jaji güçlerinin eline geçtiği Host'a ulaştı. Burada isyancılar yüz bin civarı taraftara ulaştı ve hükümet karşıtı en büyük grup ortaya çıktı.⁷⁹

İsyancılar Host Bölgesi'nde toplanırken, Emanullah Ekim 1928'de, hala tebaasının çoğunu ikna etmeyi umut ederek önerdiği programları yaymak amacıyla 4 günlük bir propaganda maratonuna başladı. Ancak bu konuşmalar süresince mollaları sakinleştirmek için hiç çaba harcamadı. Onları bencil tavırları için azarladı. İsyancılar üç hafta içinde, Doğu Eyaleti'ndeki Achin'e karşı ilk küçük çaplı akınlarını gerçekleştirecek kadar ilerlediler. Buna karşı Emanullah hükümetinden hala ciddi bir karşılık yoktu. Emanullah sonunda Shinwari ile anlaşmaya çalışmaya,⁸⁰ aynı zamanda onları köylerinin havadan bombalanmasıyla tehdit etmeye karar verdi. Ancak, dışişleri bakanı olarak yeni atanan Gulam Sıddık Charkhi ve Yasama Konseyi Başkanı Sher Ahmed, Doğu Eyaletine Shinwarileri sakinleştirilmeye gönderildiğinde hemen hemen Kasım'ın sonuydu. Bu sürede küçük çaplı kabile isyanı Khugiani gibi başka kabileleri içeren daha geniş bir ayaklanmaya dönüşmüştü.

İsyancılarla görüşmek için gönderilen Sıddık ve Ahmed ise kabileler arasında itibar gören kişiler değildi ve herhangi bir sonuç almadan geri döndüler. Öte yandan bazı Shinwari köylerinin Afgan Hava Kuvvetleri uçaklarıyla bombalanması durumu daha da kötüleştirdi ve o zamana kadar isyana taraftar olmayan bazı kabileler de

⁷⁷ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 160.

⁷⁸ İsyancılar başlangıçta münferit idi, isyancıları tek elden yönetecek bir liderleri yoktu. Fakat daha sonra isyanları İslami temalarla coşturan kırsal bölgeden din adamlarının tehdidi geldi. Bkz. S. K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan*, s. 100.

⁷⁹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 164-165.

⁸⁰ Görüşmeler 4-5 Aralık 1928 ve Emanullah isyancılarla görüşürken zaman kazanmayı ummuştur. Bkz. L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 140.

ayaklanmaya katıldı. 1928 Kasım'nın sonuna kadar, çok sayıda kabile üyesi Celalabad'ı sardı ve bu güç karşısında tutunamayan hükümet güçleri kaleye sığındı.

Mollalar ayaklanmanın inançsız bir emire karşı kutsal bir savaş olduğuna dair propaganda yapmaya başladı. Aralık 1928'de isyancıların yanından Sıddık ve Ahmed Kâbil'e döndü ve Emir'e asilerin isteklerini bildirdiler. İsyancılar kıyafet, purdah ve Şeriat reformlarının iptalini istemenin yanı sıra Emanullah, Kraliçe Süreyya'yı boşayacak, tüm Tarzi ailesini sürgüne gönderecek, vergiyi düşürecek ve İngiltere dışında tüm yabancı elçilikleri kapayacaktı. Emanullah bu istekleri "görüşülemez" buldu ve isyanı bastırmak için askerî tedbirlere başvurmanın şart olduğunu anladı. Bu amaçla bir yandan 6 Aralık 1928'de, Ali Ahmed Han'ı ateşkes görüşmesi yapmak üzere asilerin yanına gönderirken diğer taraftan Mahmud Han Yawar'ı Kâbil'deki garnizondan Doğu Eyaleti'ne gönderdi. Ali Ahmed Han zeki ve hırslı bir adamdı ve üzerlerinde çok etkili olduğu kabileler hakkında uzmandı.⁸¹ Ali Ahmed Han 8 Aralık 1928'de Celalabad'a geldi. Dinî liderlerin yardımıyla kuşatmaya ara verilmesini sağladı ve Mahmand kabilesine isyana katılmamaları için rüşvet verdi, daha sonra ihtiyaç duyduğu diplomasiyi destekleyecek sadık hükümet birliklerinin gelmesini beklemeye başladı. Ne yazık ki birlikler zamanında geleliyordu. Morali bozuk olan Afgan ordusunun lojistik ve manevra becerileri o kadar zayıftı ki Yawar birliklerini hemen yola koymayı başaramamıştı. Diğer taraftan bir Ghilzai şefinin ihanetiyle kuzeyden yeni bir tehdit gelmesiyle istenilen birliklerin bölgeye gönderilmesi tehlikeye girdi.⁸²

⁸¹ Ali Ahmed, Gulam Sıddık için bu suçlamalarda bulunmuş ama aynı şekilde kendisi ile ilgili suçlamalar mevcuttur. Nitekim Emanullah, Ali Ahmed Han'ı Doğu Valiliğine kabileler üzerindeki etkisinin büyük olması nedeniyle uzlaşma sağlamak için göndermişti. Fakat o bunu daha çok kendi çıkarları için kullanmayı uygun buldu. Faaliyetlerini kendini Emir olarak deklare ettiği bildirileri yayınlayarak kapatıyordu. Hindistan Ofisindeki Afgan işlerinden sorumlu memur, Ali Ahmed Han'ın Emanullah tarafından Doğu bölgesini uzlaştırmaya gönderildiğini öğrenince gizli tutanaklarında şuna dikkat çeker: "Ali Ahmed işine geldiği takdirde emirine ihanet etmekten çekinmez." Bkz. L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 170-171, 203

⁸² L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 172.

3. 3. Habibullah'ın Tahta Çıkışı

Kuzeyden gelen tehdit, halk arasında Beçe-i Sakav (Su taşıyıcının oğlu) olarak bilinen Habibullah isimli bir Tacik'ti.⁸³ Emanullah tarafından mücrim, cahil, ümmi gibi sıfatlarla anılan Habibullah,⁸⁴ Türkler tarafından eğitilen Kıta-ı Numune'den birinde asker olarak tecrübe kazanmıştı. Ancak O, 1924 Host İsyanı sırasında firar ederek Hindistan'a kaçmıştı. Bu hadiseden sonra uzunca bir süre ortadan kaybolan Habibullah, Kâbil'in bir dağ platosu olan Kah-i Daman'da küçük bir Tacik soyguncu çetesinin lideri olarak ortaya çıktı. Halk arasında keskin nişancılığı, kişisel cesareti, otoriteyi cesurca hiçe sayması ve bölgedeki fakir Taciklere hükümet baskılarına karşı yardım etmesi ile ün kazanmıştı.⁸⁵

Doğu'da Shinwari kabileleri hükümet güçlerine saldırırken Habibullah da kuzeyde harekete geçerek ilerlemeye başladı. Shinwari taarruzu ile hırpalanan Emanullah, Habibullah'ı kendi yanına çekmeye karar verdi ve Aralık'ın ilk günlerinde, Ali Ahmed Han'ı Habibullah'a göndererek Shinwari ayaklanmasını bastırmada yardımcı olursa O'na cephane ve albay rütbesi vermeyi önerdi. Habibullah, Kur'an üzerinde bağlılık yeminleri ederek teklife olumlu cevap verdi. Fakat o akşam Habibullah Emanullah'ı telefonla aradı. Ali Ahmed Han'mış gibi davrandı ve O'na Habibullah'ı teslim aldığını söyledi. Çok ciddi bir muhakeme hatası yapan ve acele karar veren Emanullah, Habibullah'ın hemen idam edilmesini emretti. Habibullah sonra kendisini tanıttı ve Emir'e önce kendisini yakalaması gerektiğini söyledi ve kaçtı.⁸⁶

Emanullah'ın kendisini öldürtmeye kararlı olduğunu gören Habibullah hükümet güçlerine karşı saldırılarını artırdı ve 10 Aralık 1928'de, Kah-i-Daman'daki büyük bir garnizona beklenmedik ve cesur bir saldırı düzenledi. Hiç ateş açılmadan 900 kişilik garnizon teslim oldu. Habibullah büyük cephane stoklarına ve ganimete sahip oldu. Bu hadiseden kısa süre sonra Kohistan'dan gelen binlerce gönüllüyü yanına alan

⁸³ Onunla ilgili Y. H. Bayur şu bilgiyi vermektedir. "Beççe-i Saka" (Saka'nın çocuğu) diye anılan kimse geçmişte karanlıkta kalmış bir adamdır. En güvenilir söylentilere göre o Türk subayları tarafından yetiştirilip sonra dağıtılmış olan numune alayında onbaşılık yapmış, nişanlısının başka birisiyle evlendirilmesi yüzünden rakibini ve onunla suç ortağı saydığı daha bir kaç kişiyi öldürmüş ve bu yüzden dağa çıkıp eşkıyalık yapmak zorunda kalmıştı." Bkz. Y.Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 602. ; B. N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 220.

⁸⁴ *BCA*, No: 030. 10/ 257. 731. 17.

⁸⁵ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 172.

⁸⁶ L. W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs*, s. 143.

Habibullah, ele geçirdiği silahlarla da güçlü bir orduya sahip olmuştu. Bu güçle 14 Aralık 1928'de doğrudan Kâbil'e saldırdı. Kent dışındaki İngiliz elçiliği çevresinde hükümet güçlerine önemli kayıplar verdi. Bu çatışmalar sırasında Habibullah, elçilik kapısının ızgara parmaklıklarından Humphrys ile konuşmuş ve Humphrys'in onlara karşı düşmanca bir niyeti olmadığı konusunda elçiyi temin etmişti. İki arasında gerçekleşen bu temas daha sonra Humphrys'in Habibullah'ın güçlerini desteklediği kuşkusuna yol açmıştı.⁸⁷

Habibullah'ın Kâbil'e yaptığı bu saldırı, Hükümet kuvvetleri tarafından geri püskürtüldü⁸⁸ ve Habibullah Koh-i-Daman bölgesine çekildi.⁸⁹ Kâbili savunan birlikler de O'nu takip etmek üzere başkentten ayrıldı. Ancak isyancılar bu kuvveti mağlup etti⁹⁰ ve böylece Kâbil tamamen savunmasız bir kent haline geldi.⁹¹

Habibullah'ın taarruzu başkentteki savunma gücünü büyük ölçüde tahrip etmişken, Emanullah'tan para ve silah desteği alan Ghilzai kabilesinin isyana katılması, Kâbil'i savunan son askerî birliklerin galibiyet umudunu tamamen yok etti.⁹²

Diğer taraftan Aralık ayında Emanullah'ın önemli muhaliflerinden Amar Han sürgünde olduğu Hindistan'dan Afganistan'a geri döndü. Böylece Emanullah karşıtları

⁸⁷ Afganistan'daki isyanlarda İngilizlerin propagandaları da önemli rol oynamıştır. En çok dikkat çeken halktan ve sıradan kişilerin ele geçirip yaygınlaştırması mümkün görünmeyen bir takım bilgi ve belgelerin kullanıldığıdır. Bunu İngiliz istihbarat birimlerinin sağlamış olması en akla yatkın olanıdır. Bkz. S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 136.

⁸⁸ Beççe-i Saka çetesi ile Kâbil'e ani bir baskın yaptı. Bu hareketi beklemeyen hükümet tamamen gafil avlandı ise de, hükümet kuvvetleri Beççe-i Saka'yi tekrar Kûhistn'a firara mecbur etti. Herkes Beççe-i Saka'nın takip edilmesini beklerken, bu yapılmadı. Bkz. A. Tarzi, "Efganistan", s. 174-175.

⁸⁹ Bu geri çekilmeden önce 10 günlük bir mücadele olmuştur. Bkz. P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 313.

⁹⁰ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 149.

⁹¹ Kâbil'in dış kesimlerindeki çatışmalar hızlanmıştır. 23 Aralık'ta İngiliz elçiliğindeki kadın ve çocukların tahliye edilmesine karar verildi, sonraki üç gün içerisinde de bu karar gerçekleştirdi. Bkz. G. Macmunn, *Afganistan*, s. 331.

⁹² Ghaus-ud-din, (bir Ahmedzai Ghilzai şefi) Kâbil'de Emanullah'a hizmetlerini sundu ve eğer parayla silah verilirse Ghilzai kabilesi erkeklerini eğiteceğine söz verdi. Emanullah'ın bu noktadaki umutsuzluğu bir Ghilzai'ye (Durranelerin geleneksel düşmanı) ve babası Habibullah saltanatı sırasında çıkan bir isyanda Nadir Han yönetimindeki hükümet birlikleri tarafından yenilmiş ve aşağılanmış birine güvenmesi gerçeğinden çıkarılabilir. Ghaus-ud-din, parayı ve silahları aldıktan sonra, kendi kabilesinin bölgesine kaçtı ve bir Ghilzai çetesi oluşturdu. İsyan süresince serbest çalıştılar ve başta Emanullah'ın, sonra Habibullah'ın, ve en son Nadir Han'ın tarafını tuttular. Ayrıca bir noktada Ghaus-ud-din, Gazneyi ele geçince, genelde 4 tane başka tahtın kendisine ait olduğunu iddia edenin bulunduğu bir zamanda kendini emir ilan etti. Ghaus-ud-din'in ihanetinin haberleri Kâbil'i Habibullah'tan koruyan son birliklerin moralini ciddi bir biçimde etkiledi. Bkz. B. Male, *Revolutionary Afghanistan*, s. 21; L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 173-174.

ciddi bir güç haline gelmişti. Bu ortamda Emanullah, karısı, kayınpederi ve kayınvalidesi ile yakın akrabalarını Kandahar'a göndererek Rus uçaklarından birisiyle orada beklemelerini istemişti ki bu olay Emanullah'ın tahtta kalma umutlarının bittiğinin bir belirtisiydi.⁹³ Son bir hamle olarak, 7 Ocak'ta Shor Bazar'dan Hazrat'ı hapisten çıkararak isyancıları teskin etmeye çalıştı. Ertesi günde reformların çoğunu fes ettiğine dair bir beyanname yayınladı.⁹⁴ Ancak ayın 11'inde Celalabat'a gönderilen kuvvetlerin imha edildiği haberi gelince Emanullah'ın umutları tamamen tükendi.⁹⁵

Celalabad'da mağlubiyetin haberleri Kâbil'e ulaştığı sırada Habibullah da yeniden başkente saldırı düzenlemeye başlamıştı. Şehirde Türklerin komuta ettiği kuvvetler ve diğer az sayıda askerî güç kalmıştı.⁹⁶ Bu durum karşısında yapacak bir şeyi kalmadığını anlayan Emanullah, ayın 14'ünde tahtı üvey kardeşi İneyetullah'a bıraktı⁹⁷ ve gizlice Kandahar'a kaçtı.⁹⁸ İsyancılar ilerlemelerini sürdürürken, ordu tamamen bozuldu.⁹⁹ 15 Ocak'ta Kâbil'i ele geçiren Habibullah, sarayın kapılarına dayandığında karşısında Türklerin komutası altındaki müfrezeden başka herhangi bir güçle karşılaşmadı.¹⁰⁰

Kısa süre önce ceza evinden çıkarılan Hazrat, İneyetullah, Habibullah ve İngiliz Elçi Humphrys arasında arabuluculuk görevini üstlenmişti. Bunun sonucunda Kraliyet ailesinin ve üst düzey görevlilerin bir İngiliz uçağıyla gitmesi kararlaştırıldı. Ertesi gün bu işler tamamlandıktan sonra Habibullah sarayı ele geçirdi ve kendini Emir ilan etti.¹⁰¹

⁹³ Yakınları Emanullah'a başkentten ayrılması gerektiğini söylediler. O da direnmenin fayda getirmeyeceğini düşünmeye başlamıştı. Bkz. L.Dupree, *Afghanistan*, s. 453; G. Macmunn, *Afghanistan*, s. 332.

⁹⁴ BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 17.

⁹⁵ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 175-176.

⁹⁶ Emanullah için Türk askerî heyeti Başkente ulaştığı sırada, 21-22 Kasım 1928 gecesi O ülkesini terk etmek zorunda kalacaktır. Halbuki, bu heyetin başkanı Kâzım Orbay Paşa'ya gerekirse silahla müdahale ile, hayatları pahasına Emiri koruması emredilmişti. Bu yüzden Kâzım Paşa Kabil'e geldiği gün cepheyi denetlemeye çıkmış, tam o sırada Emir'in kaçtığını öğrendiğinden yapabileceği bir şey kalmamıştır. Bkz. P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 313; Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III., s. 602.

⁹⁷ S.Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", s. 136. Emanullah'ın tahtan ayrılmasını İngilizlerin diplomatik bir zaferi olarak görmek mümkündür. Bkz. N. D. Ahmed, *The Survival of Afghanistan*, s 237-238.

⁹⁸ BCA, No: 030. 10/ 257. 731. 7.

⁹⁹ İneyetullah, sadece üç gün hükümdarlık yapabilmıştır. Bkz. L.Dupree, *Afghanistan*, s. 453.

¹⁰⁰ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 200.

¹⁰¹ İneyetullah geçmişteki görüşlerini açıkça gösteren bir bildiri yayınlamıştır; "*Herkes biliyor ki kral olmaya ne niyetim ne de isteğim vardı. Yası tutulan babam şehit olduğunda bu imkanım olmasına rağmen hak talebimden vazgeçmiştim. Şimdi, Emanullah Han krallıktan vazgeçtiğinde kral olmaya*

Kabil'de bu olaylar yaşanırken Emanullah, Habibullah'a ve doğu eyaletlerindeki asilere karşı çıkmak üzere kendi kabilesinin üyelerini harekete geçirmeye çalışıyordu.¹⁰² Emanullah ve kabilesinin üyeleri arasındaki sadakat ve güven bağları zarar görmüştü, o sebeple istediği desteği vermediler. İnayetullah'ın Kâbil'den kaçışını öğrenen Emanullah, 25 Ocak 1929'da tahtı bırakış kararını feshederek yeniden meşruiyet kılıfına büründürmeye çalıştı. Ancak Emanullah ise ülkeden ayrıldıktan sonra konu ile ilgili gazetelere verdiği beyanatlarda kabilelerin ondan ülkeyi Habibullah'tan kurtarmaları konusunda ısrar ettiğini söyleyecektir. Diğer taraftan, İnayetullah 27 Ocak'ta Kandahar'a vardı ve yeniden hiç bir zaman emir olmak istemediğini belirterek Emanullah'a boyun eğdi. Bu Emanullah için yeni bir fırsattı ve Taciklerin iktidarı ele geçirdiği baskısıyla Peştunları harekete geçirmeye çalıştı.¹⁰³

Peştun kabile gururuna yönelen bu çağrı, Emanullah'ı destekleyen Ali Ahmed Han tarafından doğu kabilelerine de yapıldı. Ali Ahmed Han Emanullah'ın Kâbil'den kaçışını kendi hırslarını tatmin edecek eşsiz bir fırsat olarak gördü. 20 Ocak 1929'da Cirge'yi topladı. Charbagh'dan Nagip Sahib, Chaknaur Molla ve Hadda Molla gibi etkili mollalar tarafından yayınlanan fetvalarla destek aldı ve Emanullah'ı sapkın, kendisini de Afgan Emiri ilan etti. Bununla birlikte Afgan kabileleri Ali Ahmed Han'a güvenmedi ve çağrısını ciddiye almadılar. Hatta Jagdalak'ta saldırıya uğradı. O peşaver'e kaçmak zorunda bırakıldı.¹⁰⁴ Kısa bir süre sonra Habibullah'a bağlı birliklerin eline geçen Ali Ahmed Han Kâbil'e götürülerek burada öldürüldü.¹⁰⁵

niyetim veya isteğim yoktu fakat başkentteki görevliler en önemli kişiler bana, bunun İslamiyet'in iyiliği ve yararı için olduğu görüşünü sunarak benim bu sorumluluğu kabul etmemde ısrar ettiler. Ben de buna uygun olarak onların ısrarlarıyla bunu kabul ettim, ancak şimdi Müslümanların refahı için bundan vazgeçiyor ve tahttan çekiliyorum." Böylece, İnayetullah bağlılığını sunmuş ve destekçilerinin ona olan bağlılıklarını sona erdirmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda İnayetullah ve yanındakiler Peşaver'e gitmek üzere hava yoluyla kenti terk ettiler, önce özel trenle Chaman'a gittiler ve oradan Afganistan'a Kandahar'a geri döndüler. Bkz. M.B. Watkins, **Afghanistan Land In Transition**, s. 58; L. W. Adamec, **Afghanistan's Foreign Affairs**, s. 144-145.

¹⁰² Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan Büyükelçiliğinden alınan bilgide, kabilelerin Emanullah'tan istifasını geri almasını istemişlerdir. Bkz. **BCA**, No: 030. 10/257. 731. 6, (28. 1. 1929 tarihli Hariciye Vekaletinden Baş Vekaletle gönderilen rapor)

¹⁰³ **BCA**, No: 030. 10/ 257. 731. 17, (5 Ağustos 1929 tarihli Hariciye Vekaletinden Baş Vekil İsmet Paşa'ya gönderilen rapor)

¹⁰⁴ Doğu kabilelerini kendi bayrağı altında birleştirmeye çalıştı, fakat doğu kabileleri birleşmedi. Hükümet otoritesinden yeni kurtulmuş olma özgürlüğünün zevkini çıkarıyorlardı ve Ali Ahmed Han'a sadece alkoholizm nöbetlerinden dolayı değil aynı zamanda onun, Habibullah yenilince yeniden gücü ele geçirecek ve doğu eyaletlerinin eski asilerini cezalandıracak Emanullah'ın truva atı olmasından şüphelendikleri için güvenmiyorlardı. Örneğin Khugianiler, eski kabile oyununu gizlice oynayarak, Malik Muhammed Şah Han tarafından yönetilen bir heyeti Kabil'den Habibullah ile anlaşmaya

Ali Ahmed Han öldürüldüğü sırada Emanullah, Barakzai kabilesini kendi yanına çekmeye çalışıyordu.¹⁰⁶ Pwand Hattı'ndaki Hint Müslümanları ve Peştun kabilelerinin Habibullah'a tepkileri, Emanullah'ın desteklenmesi fikrini ortaya çıkardı. Ancak, bu destekte en önemli pay Ghilzai Kabilesi'nin tavrıydı.¹⁰⁷ Emanullah, Sahibzada Mohammad Umar Han başkanlığında bir heyet göndererek onların ittifaklarını kazanmaya çalıştı. Elçi, Ghilzailerin Emanullah'ın güvenlerine ihanet ettiğini, güvenliklerini bozduğunu ve 1924 isyanından sonra onları çok sert cezalara çarptırıldığını, bununla birlikte destek verebileceklerini ifade etti. Emanullah bundan sonra Habibullah'a karşı oluşan Peştun muhalefetini harekete geçirmek ve mollaların desteğini tekrar kazanmak için çalıştı. Öyle ki 24 Şubat 1929'da Afganistan'daki en kutsal mabetlerden biri olan Hırka-i Şerif Camii'nde tutkulu bir konuşma yaparak son bir girişimde bulundu. Dinî liderleri yok etmek için hiç bir planı olmadığını, kendisinin sadık bir Müslüman olduğunu ilan etti. Habibullah'ı bir sapkın ve bir haydut olmakla suçladı ve tahtı yeniden ele geçirme girişiminde Kandahar halkının desteğini göremezse, kenti kaderine terk edeceğini ve başka bir yerde yardım arayacağını ifade etti. Sonra çarpıcı bir biçimde Hırka-i Şerif'in bulunduğu kutuyu açtı ve hırkayı başının üstüne kaldırdı, izleyicilerine Allah'ın bir sapkının ya da bir inançsızın bu kutsal hareketi yapmasına izin verip vermeyeceğini sordu. Bu Emanullah'ın en çarpıcı haliydi ve Barakzailer O'nun amacı için ölene kadar savaşacaklarına dair destek yeminleriyle beraber ona yardıma koştu.¹⁰⁸

1929 senesinin baharında, bir yandan Emanullah kabilesini ve diğer kabileleri yanına çekerek tekrar tahta çıkmaya çalışırken, öte yandan Nadir Han ülkeye dönerek Host-Gardez bölgesindeki kabilelerle irtibata geçmişti. Nadir Han'ın kardeşi Hashem de

gönderdi. Hazineyi ele geçirmiş olan Habibullah (Emanullah'ın hazineyi boşalttığına dair yanlış propagandaya rağmen) Khugiani desteğine karşılık cömert ödemeler yaptı. Ali Ahmed Han tarafından Kabil'e yönlendirilen "birleşik" kabilelerde büyük bir yer tutan Khugianiler, Jagdalak çevresindeki ünlü dar patıkaya geldiklerinde (7 Şubat 1929) haince içeriden saldırdılar. Ali Ahmed Han sırtındaki giysilerle canı pahasına kaçtı, Peşaver'e gitti ve İngiliz affına sığındı. Bu Ali Ahmed Han'ın kısa süren güç mücadelesini bitirdi. Bkz. L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 177-179.

¹⁰⁵ BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 11.

¹⁰⁶ L. Dupree, *Afghanistan*, s. 453

¹⁰⁷ Bu dönemde Ghilzailer o kadar önemli bir gücü ki İngiliz genel kanısı şu olmuştur: "Ghilzai desteği olmaksızın Afganistan'da merkezi bir yönetim kurmak mümkün değildir." Bkz. G. MacMunn, *Afghanistan*, s. 335.

¹⁰⁸ BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 17.

doğu eyaletlerindeki kabile liderleri ile görüşerek abisini iktidara getirmek için onları ikna etmeye çalışıyordu. Başkent ise hala Habibullah'ın elindeydi.¹⁰⁹

Mart ayının sonunda Emanullah, Habibullah'a karşı hareket başlatma kararı aldı ve Kandahar'dan kuzeye ilerledi.¹¹⁰ Aynı zamanda Nadir Han'a bağlı kuvvetler güneydoğudan başkente doğru yürüyüşe geçmişti. Kandahar yakınlarındaki Emanullah etrafında toplanan kabileler ve Host yakınlarındaki Nadir'e yardım eden kabileler arasında henüz tarafını belirlemeyen Ghilzai kabilesi vardı ve onlar kimi desteklerse tahta O kişi çıkacak gibi gözüktüyordu. Nisan ayının ortalarına doğru, Emanullah Gazne'ye vardı. Diğer taraftan Rusya'ya gönderdiği Gulam Nebi, Sovyet Hükümeti'ni Rus silahlarıyla donanmış olarak kuzey Afganistan'a girecek bir güç oluşturarak Emanullah'ın amacına yardım etmeye ikna etti. Yapılan plana göre; Afganistan'ın kuzeyinde Emanullah'ı destekleyecek bir ayaklanma çıkarılacak ve Habibullah iki ateş arasında kalacaktı.¹¹¹ Emanullah'ın tekrar tahta çıkma umutları sürerken, Ghalzailer O'na karşı olduklarını ilan etti ve Gazne'ye yapılan saldırı başarısızlıkla sonuçlandı.¹¹²

Ghalzailer'in muhalefeti ile zor duruma düşen Emanullah, durumu kontrol altına alabilmek için Peştun olmayan, Şii ve Ghilzailerin geleneksel düşmanları olan Hazaralar'dan yardım istemişti. Hazaralar Emanullah'a istediği desteği verdi. Ancak bu da ülkedeki pasif durumdaki kabileleri harekete geçirdi ve istenilen sonucu vermedi. Zira, 19 Nisan 1929'da, yaklaşık 4000 Suleiman khel kabilesi üyesi Gazne'de bulunan Emanullah'a karşı harekete geçti. Hazara direnişiyle karşılaşmalarına rağmen Emanullah'ın ordusunu bozdular. Son umutlarını Gazne'de bırakan Emanullah, 23 Mayıs'ta küçük bir grupla gizlice şehirden kaçtı. Yolda kendisini karşılamaları için ailesini aradı. Chaman'a, oradan da 24 Mayıs'ta Hindistan sınırına geçti.¹¹³ 3 gün sonra Emanullah, İnayetullah, eşleri ve 30 akrabadan oluşan kraliyet ailesi ve hükümet görevlileri, İngilizler tarafından tahsis edilen özel bir trenle Bombay'a ulaştı. 22 Haziran

¹⁰⁹ L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 180-183.

¹¹⁰ BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 17.

¹¹¹ Gulam Nebi liderliğindeki özel kuvvetin başkente doğru ilerlemesiyle telaşa kapılan Habibullah alelacele bir açıklama yaparak, halkı yardıma çağırdı. Habibullah Afgan halkına şöyle seslenmiştir: "Sevgili kardeşlerim, Emanullah'ın Allah ve onun Resülü tarafından lanetlendiğini size bir kere daha hatırlatmak istiyorum. Bundan emin olun ve Kızılılarla işbirliği yapan kâfir Gulam Nebi'yi yakalamamıza yardım edin." Ancak güneyde Emanullah'ın çabaları sonuçsuz kalınca Gulam Nebi kuvvetleri de dağılacaktır. Bkz. E. Oğuz, *Afganistan*, s. 65.

¹¹² L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan*, s. 184-185.

¹¹³ P. Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 316.

1929'da, Emanullah ve grubunun çoğu Bombay'dan Avrupa'daki son sürgünlerine doğru denize açıldılar.¹¹⁴ İnyetullah ise Hindistan'da kalmak için izin istedi ancak, talebi reddedildi ve O'da İran'a gitti.¹¹⁵ Böylece Afganistan tarihindeki Emanullah devri sona ermişti.

Emanullah ülkeden ayrıldıktan sonra Habibullah'ın gücü daha da arttı. Zira Gulam Nebi yarışı bıraktı. Hashem Han doğuda yenildi. İki kardeşi ile beraber Nadir Han, Habibullah'a karşı Peştun kabileleri gücünü toparlayamayacak şekilde Güney eyaletinde umutsuzca bekliyorlardı.¹¹⁶ Bununla birlikte yabancı ülke temsilcileri Habibullah ile irtibata geçmişti. Bu da O'nun uluslararası meşruiyet kazanması için çok ihtiyaç duyduğu bir şeydi.¹¹⁷ Bazı elçilikler Kâbil'de şeklen var olmakla beraber çoğu Emanullah'ın Kâbil'den ayrılışından hemen sonra İngilizleri izleyerek personel ve vatandaşlarını tahliye etmişlerdi. İlişkiler devam etmekle beraber hiç bir ülke Habibullah'ın egemenliğini tanımadı. Temmuz 1929'da Habibullah İngilizlerle görüşme yolları açmaya çalıştı ancak, Hindistan ve Londra'daki görevliler, gururlu ve saldırgan Peştunların bir Tacik hükümdara çok uzun süre katlanamayacaklarına inandıkları için buna yanaşmadı.

¹¹⁴ BCA, No: 030. 10/257.731.10, (15. 7. 1929 tarihli Dahiliye Vekaletinden, Başvekalete gönderilen rapor) Afganistan'dan ayrılan Emanullah Han, ailesi ve yakınları ile birlikte İtalya'ya yerleşmiştir. Bkz. Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 149.

¹¹⁵ L. B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan**, s. 186-187.

¹¹⁶ BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 9.

¹¹⁷ Bu dönemde Afganistan'da bulunan Türkiye Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey Habibullah'la yaptığı görüşmeyi 14 ağustos 1929 tarihli telgrafın şu şekilde özetlemiştir: "1-Ayın tin üçünde Emir İle bir mülakat yaptım. Mumaileyhin bende bıraktığı en bariz intibalar şunlardır: Mumaileyh tabî cahil olmakla beraber oldukça zeki ve kurnazdır, Defaten muhatabının celbi kalbine çalıştığı hissediliyor. Kendisinin şimal ve cenupta aynı komşularımız olduğunu bilmediğini müşahede ettim. Mülakat esnasında bir çok defa din ve mezheplerimizin aynı olduğunu tekrar ettik Hulâsatan mumaileyhin coşkun fakat şuurlu, azmi en göze çarpan sıfatıdır. 2-Emire muahede ve makamata aliyemizin esas noktalarını ve maksatlarını, izah eyledim. Fakat kendisinin bu hususta da hiç malûmatı olmadığını gördüm. Kendisine anlattığım nokatın her biri için (çok muafiktir, benim fikrim de bunları daha ziyade takviye etmek idi) şeklinde cevaplar verdi Anlattığım mesail hakkındaki fikir ve kanaatlarını daha sonra öğrenmek istediğimi ifade ederek kendisinden ayrıldım. 3-Amanullah Han Afganistan çok gevmekte idi. Daima onun eyliğine çalışırdı. Fakat iki büyük hatası olmuştur. Bunlardan birisi kadınların yüzlerini açmağa çalışması, diğeri de Afganlı kızları Türkiye'ye tahsil etmek üzere göndermesi idi. Berayı malûmat arz olunur. 4- Mumaileyh sabık kral Amanullah'ın zamanı saltanatında ordunun çok bakımsız kaldığını ordu mensubinine pek az para verildiğini, Harbiye vezaretinde rüşvet ve hırsızlıkların çoğaldığını beyan etti. Yine mumaileyhin ifadelerine nazaran şimdi bütün parasını ordu için sarf ediyormuş ve yetmiş bin mevcutla bir ordu teşkil eylediği halde, hiç bir şey çaldırmamakta imiş. Kendisine bir orduda asker adedinden ziyade onların talim ve terbiyelerinin mühim olduğunu beyan ettim. Mumaileyh beni bu hususta tasdik etti ve ileride, teşkil ettiği orduda bunları da temin edeceğini ilâve eyledi. Bundan sonra kendisine bizim terakki tarihimizden bahsettim. Bu esnada ulemanın her biri terakki adımı bid'at tavsif ederek nasıl mani olduklarını anlatırken mumaileyh (tıpkı bizdeki Mollalar gibi) dedi. Hikmet." Bkz. BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 21.

SONUÇ

Yakın tarihte Türkiye ve Afganistan'ı birbirine yaklaştıran esas etken iki milletin de sömürgeci ve emperyalist devletlerin paylaşım mücadelesi verdikleri coğrafyalarda yaşıyor olmasıdır. XIX. ve XX. Yüzyılda Afganistan'ın tarihinde önemli rol oynayan iki güç İngiltere ve Rusya olmuştur. Rusya'nın XIX. Yüzyıl'ın başlarında Kafkasya'nın güneyine yerleşmesi ve İran üzerinde nüfuz oluşturmaya başlaması, Hindistan'ı elinde bulunduran İngiltere'yi rahatsız etmiş, Afganistan bu iki ülkenin emperyalist arzularının mücadelesi alanı olmuştur. Rusya'nın Afganistan üzerinden güneye inmesine engel olmak isteyen İngiltere, Temmuz 1880'de imzaladığı antlaşma ile Afganistan'ı nüfuzu ve himayesi altına alarak bu mücadelesi de kendisine önemli bir avantaj sağlamıştır.

XX. Yüzyılın başlarında da Afganistan, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak gerekçesiyle iki defa İngiliz işgaline maruz kalmış, Hindistan'ın güdümünde İngiliz kontrolünde varlığını sürdürebilmiştir. İngiltere, Afganistan'ı Hindistan'ın bir eyaleti gibi değerlendirmiş ve nüfuz etmiştir. Ancak daha Kasım 1893'te İngilizler ile imzalanan antlaşmayla "Durant Hattı" olarak bilinen yeni sınırın tespit edilmiş Afganlıların bir kısmı sınır dışında kalarak, Afganistan halkının fiilen ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelere rağmen bu antlaşmayı imzalayan Abdurrahman Han Modern Afganistan'ın kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Abdurrahman Han sonrasında tahta çıkan Habibullah Han politikada babasının yolunu takip ederek Rusya ve İngiltere'ye karşı temkinli durmuştu. O Afgan ekonomisini ve idari yapısını düzenlemek için yaptığı reformlara rağmen toplum hayatın önemli değişiklikler getirecek inkılapları gerçekleştirememiştir. Bununla birlikte, O'nun özellikle eğitim alanındaki faaliyetleri önemlidir ve kurmuş olduğu Habibiye Koleji, sınırlı da olsa sonraki dönemlerde devleti idare edecek idari kadronun yetişmesini sağlamıştır. Ülkedeki yetişmiş insan gücü eksikliği Habibullah'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü reformların uygulamaya konulamamasındaki en büyük etkidir.

Habibullah döneminde başlayan Birinci Dünya Savaşı süresince Afganistan'ın ittifak ile savaşa girmesi konusunda Osmanlı Devleti ve Almanya'nın baskılarına maruz

kalmışken, İtilaf Devletleri de tarafsız kalması konusunda Habibullah'ı baskı altına almaya çalışmışlardır. Savaşa Almanya'nın yanında giren Osmanlı Devleti Cihad ilan ederek bütün Müslümanları İngilizlere karşı savaşa davet etmişken, Habibullah, bütün baskılara rağmen tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bu kararı ülkede O'na karşı zaten mevcut olan muhalefeti arttırmıştır ki, bunların içinde kardeşi Nasrullah ve oğlu Emanullah da bulunmaktaydı. Bu olumsuz tepkilerden kurtulmaya çalışan Habibullah, İngiltere'den savaşta tarafsız kalmanın karşılığı olarak Afganistan'a tam bağımsızlık verilmesi talebinde bulundu. Ancak Rusya'da meydana gelen rejim değişikliğinden sonra Rusya'nın Afganistan'da yayılma tehlikesini göz önünde bulunduran İngiltere bu talebi reddederken kısa süre sonra Habibullah bir suikaste kurban gitmişti. Habibullah'ın ölümünden sonra, ülkede yaşanan taht mücadeleleri sonrasında tahta oğlu Emanullah geçmiştir.

Emanullah iktidara geldiğinde, Afganistan, Osmanlı Devleti gibi iki emperyalist güç arasında kalmıştı. Bir taraftan Bolşevik Rusya'nın faaliyetleri, diğer taraftan Hindistan'ın güvenliği ile ilgilenen İngiltere arasında varlığını muhafaza etmeye çalışan Afganistan için Türkiye'nin dostluğu büyük önem taşımaktaydı.

Mondros Mütarekesi sonrasında emperyalist ülkelere karşı başlatılan Türk İstiklal Mücadelesi, millî bir devlet kurmayı öngörüyordu. Bu amaçla mücadele eden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, gerçekçi ve tutarlı bir siyaset izlemişlerdi. Bu siyasetin bir sonucu olarak, bağımsızlığını henüz kazanmamış ya da emperyalist ülkelerin hedefleri arasında yer alan ülkelerle kurulacak ilişkiler önemli yer tutmuştur. Afganistan da bu ülkelerden birisiydi. Aynı dönemde Afganistan da İngiltere tarafından, Birinci Dünya Savaşı sonrası için vaadedilen "dış ilişkilerinde serbest hareket edebilme" hakkını alamamıştı. Bunun üzerine Emanullah, İngiliz nüfuz ve vesayetinden kurtulmak için III. İngiliz-Afgan Savaşını başlatmıştı.

Afganistan'da bu gelişmeler olurken, Türk Kurtuluş Savaşı'nın önderleri Afganistan'ın İngiltere'yi tedirgin eden konumundan faydalanmak istediler. Aynı kaderi paylaşan iki milletin bağımsızlık savaşı omuz omuza bir mücadele şeklinde geçmiştir. Bu mücadele sonucu bağımsızlığını kazanan her iki ülke, kısa bir süre sonra reform programı başlatarak modernleşme yolunda adımlar atmaya başlamıştı. Bu süreçte Türkiye, Afganistan'a örnek teşkil etmiş, Afgan Emiri Emanullah, Ağabeyim dediği

Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiyesini kendisine model olarak seçmişti. Atatürk döneminde en verimli çağını yaşayan Türk-Afgan ilişkileri, Türkiye'nin bütünüyle yönünü batıya çevirdiği bir devirde aynı zamanda doğuyu ihmal etmediğini göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Emanullah'ın modernleşme faaliyetleri, Afgan toplumsal yapısı ekseninde bir seyir takip etmiştir. Zira kabile halindeki milletleri çağdaştırma konusunda yapılan reform çalışmalarında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Emanullah'ın modernleşme çalışmasında da kabile yapısından milletleşmeye geçiş için gereken birleştirici siyasi disiplin konusunda oldukça direnç olmuştur. Afganistan'daki gibi zayıf ekonomi sebebiyle zor hayat şartlarında varlığını sürdüren kabilelerin millî birleşmeye direnmesi pekde şaşırtıcı değildir.

Emanullah'ın saltanatı süresince kabilelerin geleneksel ayrılıkçı yaklaşımları ve mollaların modernleşme hareketine açık bir düşmanlığı söz konusu olmuştur. Bu direnişin temelleri politik ve ekonomik güce sahip dinî liderlerin konumlarının zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Ancak Emanullah, bu direnişin siyasi sebeplerini tam anlamıyla değerlendirememiştir. Emanullah, mollaların cahil olduğunu, reformları kolaylıkla kabulleneceklerini düşünmüştü. O'nun din adamları üzerinde zafer kazanma uğraşları en çok çağdaşlaşma programının başlarında olmuştur ki bu Atatürk ve Şah Rıza'nın aynı problemlerle uğraşmalarının öncesine denk geliyordu. Ancak zaman ilerledikçe Emanullah'ın din adamlarını reform yanlısı yapmak konusundaki umutları zayıfladı. En son aşamada, belki de Atatürk'ün dinî zümrenin gücünü zayıflatmak konusundaki kararından etkilenerek, Emanullah da mollaların nüfuzunu kırmaya kararı verdi. Ancak Afganistan'daki mollaların Türkiye'de olmayan bir avantajları vardı ki bu da Afgan toplumsal yapısının tamamen kabilelerin kontrolünde olmasıydı. Zira Afganistan'da kabile liderleri de dinî önderler gibi çağdaşlaşma programını kendilerine karşı bir tehdit olarak görüyorlardı. Onlara göre, kendi politik etkisini belli bir bölgeye kabul ettirmeye çalışan herhangi bir merkezi hükümet yerel güç yapısına ister istemez zarar verdi. Emanullah'ın modernleşme çabaları kabileler tarafından, dedesi Abdurrahman'ın faaliyetleri kadar tehditkar görülüyordu. Dolayısıyla Emanullah'ın reformlarına dedesi Abdurrahman'ınkilere olduğu gibi şiddetle direndiler. Aradaki önemli fark, Abdurrahman'ın siyasetini kabul ettirecek güce ve yeteneğe sahip

olmasıydı. Emanullah ise hem kabile politikası konusunda, hem de kabileleri barışçı yollarla millî birleşmeye ve uzlaşmaya ikna edecek politik yetenekten yoksundu.

Emanullah'ın siyasi reformları merkezi hükümet ve kabile gücü arasındaki hassas denge, otorite, yetenek ve yönetenin kişiliği üzerine bina edilmişti. Kabile yapısının hakim olduğu Afgan toplumu da benzer toplumlarda olduğu gibi liderlerine meşruluk verme konusunda geleneklerin ve dinin izninden çok, kabile amaçları ve değerlerini göz önünde bulunduruyordu. Emanullah'ın birinci önceliği uzlaşmayı sağlamak olmalıydı. Böylece kabile güçleri kırılacak ve zayıflayacaktı. Bunun için güçlü ve sadık bir ordu oluşturmalı ve Hindistan sınırındaki kabileleri kontrol için İngiliz hükümetiyle ortak bir çalışmaya girilmeliydi. Nitekim Türkiye ziyaretinde bunlardan birincisi, yani güçlü bir ordu kurması konusunda Mustafa Kemal Paşa tarafından uyarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, O'nu güçlü bir ordu kurmadan modernleşme hareketine girişmemesi konusunda ikaz etmişti. İkinci konuda ise, eğer İngiltere ile olan ilişkilerini ele alış biçimi daha farklı olsaydı Emanullah başarıya ulaşabilirdi. Emanullah ya İngiltere'ye karşı güçlü bir sömürgeci karşıtı tutum geliştirecekti, ya da Afgan toplumunun modernleşmesine çalışacaktı. Mevcut şartlar O'nun iki problemi birden ele almasına uygun değildi. Ancak Emanullah Han ikisini birlikte yapmaya çalıştı. Emanullah'ın geçmişi ve duygusal yapısı, O'nu İngiltere ile anlaşma zemininden uzak tutmuştu. Diğer yandan İngilizlere karşı taşıdığı ön yargının yanı sıra, Sovyet siyasetinin aldatıcı manevralarına kolayca aldanmıştı.

Emanullah Afganların hassasiyetini inciten ve düşmanlarına böyle bir propaganda malzemesi veren sosyal ve dinî reformları biraz daha ciddiye alsaydı başarı şansı daha da artabilirdi. Hükümetin bütün enerjisini ve kaynaklarını toplumun ekonomik ve siyasi yapısını yeniden düzenlemeye adanmışken, bu yenilikler ertelenebilirdi. En iyi yol genç, enerjik, milliyetçi düşüncelerle aşlanmış ve ülkenin bütününe yerel politik güç merkezlerini etkilemek için dağılmış çalışanlardan oluşan siyasi bir parti oluşturmak olurdu. Hal böyleyken O, ancak 1928'de, ayaklanmadan kısa bir süre önce, parti kurma konusunda çalışmalara başlamıştı.

Emanullah, hareketleri ve fikirleri yanlış anlaşıldığında ya da karşıtları tarafından kasıtlı olarak çarpıtıldığında bunları engelleme çabasına girmemiştir. Ayrıca çalışmalarını planlayacak, düzenleyecek ve verimli çağdaşlaşma fikirlerini uygulayacak

sağlam bir kurumsal yapıya da ihtiyacı vardı ki bu da doğal olarak yetişmiş insan gücü gereksinimini ortaya çıkarıyordu. Bir aşamaya kadar yabancı teknik yardımlar bu boşluğu doldurmaya yardımcı oluyordu ama, ne olursa olsun kurumsallaşmaya ciddi bir başlangıç yapmak gerekiyordu ve Emanullah bu görüşü tam anlamıyla asla idrak edememişti. Şüphesiz ki yetenek ve uygun insan gücü kaynaklarının da sınırlı oluşu O'nu engellemiştir. Bununla birlikte çağdaş bir bürokrasi tesis etmek ve taşra idaresini etkilemek konusunda önemli hatalar yapmıştır.

Sonuç olarak; Türkiye ve Afganistan da gerçekleşen modernleşme sürecini liderlerle birlikte değerlendirmek sanırız en doğru olanıdır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa ve Emanullah Han'ı lider olarak değerlendirdiğimizde ikisinin de aynı gayeyi paylaştıkları görülür. Ancak çok değişik altyapılardan, farklı millî şartlardan ve farklı yollardan iktidara geldikleri görülür. Mustafa Kemal Paşa'nın hayatı mücadeleyle geçerken, Emanullah Han hanedanlığının bir üyesi olarak babasının ölümüyle tahta çıkmıştır. Mustafa Kemal iyi bir eğitime sahipken, Emanullah'ın bu konuda da yetersiz olduğu görülür. Mustafa Kemal kendi ülkesinin meseleleri ve çağdaş dünyanın mevcut yapısı ve işleyişi konusunda ciddi bir birikime sahipken, Emanullah'ın eğitimini Türkiye'de tamamlayan kayın pederi Tarzi'nin etkisi altında olduğu görülür. Mustafa Kemal Türkiye'de gerçekleştirmeyi düşündüğü reformları hayata geçirmeden bunların zeminini hazırlamayı ihmal etmemiştir. Emanullah ise gerek kendi birikimleri ve gerekse ülkesinin şartları açısından bu aşamayı kaydedememiştir.

Emanullah Afganistan'ı çağın sosyal ve ekonomik gelişmelerine ulaştırmak için bütün kabile güçlerini millî bir devlet çatısı altında toplamayı amaçlamıştır. Böylece feodal yapı çökecek, kabile tarzı yönetim son bulacak ve sosyal adalete dayanan bir yapı oluşturulmuş olacaktı. Ancak şu bir gerçek ki O Afgan toplumunun vazgeçilmez temel geleneklerini gözardı etmiştir. Belki de en önemlisi, Emanullah reformlarında dayanabileceği güçlü bir siyasi örgütlenmeye sahip olamamıştır.

Emanullah'ın modernleşme çalışmalarında en fazla istismar edilen konu, toplumsal yapıda meydana getirmeye çalıştığı yeniliklerdir. Çok aceleci ve plansız olarak uygulanan bu programda Emanullah, Atatürk'ün deyişiyle, "kafasını taşla vurmıştır". Zira O'nun bu hataları ülkede iki büyük isyanın çıkmasına sebep olmuştur. Emanullah bu ayaklanmaların ilkinin zorlukla da olsa bastırabilmişken çok daha etkili ve

İngiltere'nin tartışılmaz oranda önemli rol oynadığı ikincisinde gelenekçi unsurlara karşı kaybetmiştir. Ancak Emanullah kaybedişinde İngiliz ajanlarından çok, Afgan muhaliflerini sorumlu tutmuş, ülkeden ayrıldıktan sonra; yapmak istediği reformlara karşı muhalefet eden mollaların İngiliz ajan Lawrence'den daha zararlı olduğunu söylemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİVLER

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 4.

BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 5.

BCA, No: 030. 10 / 257. 731. 17.

BCA, No: 030.18. 01 / 028. 23. 7.

BCA, No: 030. 18. 01 / 03. 29.11.

BCA, No: 030. 18. 01 / 04. 52. 1.

BCA, No: 030. 18. 01 / 06. 42.19.

BCA, No: 030. 18. 01 / 07.13. 19.

BCA, No: 030. 18. 01 / 018. 20. 16.

BCA, No: 030. 18. 01 / 021. 69. 16.

BCA, No: 030. 18. 01 / 028. 23. 7.

BCA, No: 030.18. 01 / 028. 25.19.

BCA, No: 030. 18. 01 / 028. 26. 10.

BCA, No: 030. 18. 01 / 028. 28. 20.

BCA, No: 030. 18. 01 / 028. 30. 2.

BCA, No: 030. 18. 01 / 029.33. 1.

BCA, No: 030. 18. 01 / 029. 38. 4.

BCA, No: 030. 18. 01 / 030. 49. 11.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 9.

BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 26.

BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 29.

BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 33.

BOA, HR, SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 44.

BOA, HR, SYS, Dosya No: 5, Gömlek No: 6.

BOA, HR, SYS, Dosya No: 5, Gömlek No: 21.

3. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE Arşivi, Kutu : 101, Gömlek : 22, Belge No : 10.

ATASE Arşivi, Kutu : 559, Gömlek : 84, Belge No : 4.

ATASE Arşivi, Kutu : 1366, Gömlek : 131, Belge No : 1.

ATASE Arşivi, Kutu : 1232, Gömlek : 123, Belge No : 1.

ATASE Arşivi, Kutu : 1174, Gömlek : 25, Belge No : 1.

ATASE Arşivi, Kutu : 1167, Gömlek : 82, Belge No : 3.

ATASE Arşivi, Kutu : 1167, Gömlek : 133, Belge No : 1.

ATASE Arşivi, Kutu : 1082, Gömlek : 10, Belge No : 1.

ATASE Arşivi, Kutu : 866, Gömlek : 64, Belge No : 8.

4. Ayn Tarihi ve Düstur

Ayn Tarihi, No: 51, Haziran 1928, C. 16

Düstur Üçüncü Tertip C.2

II. SÜRELİ YAYINLAR

1.Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye, No: 2451, 3 Mayıs 1928

Hakimiyet-i Milliye, No: 2452, 5 Mayıs 1928

Hakimiyet-i Milliye, No: 2456, 9 Mayıs 1928

Hakimiyet-i Milliye, No: 2464, 17 Mayıs 1928

Hakimiyet-i Milliye, No: 2467, 20 Mayıs 1928

Hakimiyet-i Milliye, No: 2468, 21 Mayıs 1928

Hakimiyet-i Milliye, No:2457, 19 Mayıs 1928

III.TETKİK ESERLER

1. Kitaplar

ADAMEC, Ludwig W.; **Afghanistan, 1900-1923, A Diplomatic History**, California, 1967.

ADAMEC, Ludwig W.; **Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century, Relation With the USSR, Germany, and Britain**, Tucson, 1974.

Adil Hikmet Bey, **Asyada Beş Türk**, İstanbul, 1998.

AHMAD, N.D.; **The Survival of Afghanistan 1747-1979**, Lahore, 1990.

AKŞİN, Aptulihat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, 1991.

- AMİN, Sayed Hassan; **Law Reform and Revolution in Afghanistan**, Glasgow, 1993.
- ANDERSON, Matthew Smith; **Doğu Sorunu 1774-1923**, İstanbul, 2001.
- ANDİCAN, A. Ahat; **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, 2003.
- ANDİCAN, A. Ahat; **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, İstanbul, 1996.
- ARGHANDAWI, Abdul Ali; **British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence 1914-1921**, New Delhi, 1989.
- Arif Cemil, **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, İstanbul, 1992.
- ARNOLD, Anthony; **Afghanistan The Soviet Invasion in Perspective**, Stanford, 1981.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, C.I., Ankara, 1994.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III.**, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara, 1991.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, (1914-1922)**, C.III., İstanbul, 1999.
- BİGO, Andre-ROY, Oliver, **The War in Afghanistan**, London, 1988.
- BARNETT, A. Rubin; **The Fragmentation Of Afganistan**, Yale, 1995.
- BARTHORP, Michael; **The North-West Frontier British India and Afghanistan A Pictorial History 1839-1947**, (Yayın yeri yok), 1982.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Hindistan Tarihi**, C. III, Ankara, 1987.
- ; **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, 1995.
- BRIGOT, Andre - ROY, Olivier; **The War in Afghanistan**, New York, 1988.

BURDETT, A.L.P.; **Afghanistan Strategic Intelligence British Records 1919-1970, C. I From Independence to The Civil War (1919-1928)**, (Yayın yeri yok.), 2001.

CAŞIN, Mesut Hakkı; **Rus İmparatorluk Stratejisi**, Ankara, 2002.

CEBESÖY, Ali Fuat; **Moskova Hatıraları**, Ankara, 1982.

CZAPLICKA, M. A.; **The Turks of Central Asia in History and at the Present Day**, Oxford, 1918.

ÇEÇEN, Anıl; **Atatürk ve Avrasya**, İstanbul, 1999.

DEGRAS, Jane; **Soviet Documents on Foreign Policy, C. I. 1917-1924**, London, 1951.

DEVLET, Nadir; **Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Ankara, 1999.

DUPREE, Louis; **Afghanistan**, Princeton, 1973.

DURAK, Neslihan; **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara, 2000.

DURU, Orhan; **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 2001.

EDWARDES, Michael; **British India 1772-1947**, London, 1994.

EDWARDS, William; **British Foreign Policy From 1815 to 1933**, London, 1934.

ERDEM, Ömer; **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları ve Türk Basınındaki Akisleri**, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2002.

EYÜP, Halit; **Tarihçe-i Afganistan**, İstanbul, (Yayın tarihi yok.)

FARHANG, Mohammad Seddigh; **Afghanistan in The Last Five Centuries**, Meşhed, (Yayın tarihi yok.)

FLETCHER, Arnold; **Afghanistan Highway of Conquest**, New York, 1965.

FRASER-TYTLER; **Afghanistan, A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London, 1950.

GENTIZON, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Ankara, 2001.

GİRĞİN, Kemal; **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Ankara, 1994.

GOPALAKRISHNAN, R.; **The Geography and Politics of Afganistan**, New Delhi, 1982.

GÖNLÜBOL, Mehmet - Sar, Cem; **Atatürk ve Dış Politikası (1919 –1938)**, Ankara, 1997.

GREGORYAN, Vartan; **The Emergence Of Modern Afghanistan**, Stanford, 1969.

GRIFFITHS, John C.; **Afghanistan**, New York, 1967.

GÜLMEZ, Nurettin; **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999.

JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)**, Ankara, 1989.

KABACALI, Alpay; **Hatıralar Cemal Paşa**, İstanbul, 2001.

KAKAR, M. Hassan; **Afghanistan**, London, 1995.

KANSU, Mahzar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I.**, Ankara, 1997.

KAZANCYAN, Rem; **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri, Yeni Belgeler (1920–1922)**, İstanbul, 2000.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Ankara, 1999.

KURAT, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, 1999.

-----; **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.

- LANDAU, Jacob M.; **Pan-İslâm Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme**, (Çeviri: Nigar Bulut), İstanbul, 2001.
- LUXEMBOURG, N. **Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, İstanbul, 1998.
- MACMUNN, George; **Afghanistan From Darius to Amanullah**, London 1929.
- MAGNUS, Ralph H.- NABY, Eden; **Afghanistan Mullah, Marx, and Mujahid**, Oxford, 1998.
- MALE, Beverly; **Revolutionary Afghanistan**, London, 1982.
- MAPRAYİL, Cyriac; **Britain and Afghanistan in Historical Perspective**, London, 1983.
- MARTINO, F. Perrone Dı San; **Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal ve Zaferi**,(Yayına Hazırlayan: Enver Sedat Akaltın), İstanbul, 1998.
- MIKUSCH, D.V.; **Gazi Mustafa Kemal Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, İstanbul, 1981.
- MOLESWORTH, G. N.; **Afghanistan 1919**, London, 1962.
- MOON, Penderel; **The British Conquest and Dominion of India**, London, 1989.
- NAWID, Senzil K.; **Religious Response to Social Change in Afganistan 1919-1929, King Aman-Allah and the Afghan Ulama**, (Yayın yeri yok.), 1999.
- NEWELL, Nanacy Peabody - NEWELL, Richard S.; **The Struggle for Afghanistan**, London, 1981.
- NUR, Rıza; **Moskova- Sakarya Hatıraları**, İstanbul, 1993.
- OĞUZ, Esedullah; **Afganistan**, İstanbul, 1998.
- ÖKE, Mim Kemal; **Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Ankara, 1998.

ÖZALP, Kazım; **Milli Mücadele 1919 –1922**, Ankara, 1998.

POULLADA, Leon B.; **Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929**, London, 1973.

RAMAZANİ, Rouhollah K.; **The Northern Tier**, London, 1966.

ROUX, Jean-Paul; **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, İstanbul, 2001.

ROY, Olivier; **Afganistan'da Direniş ve İslam**, İstanbul, 1990.

RUBIN, Barnett R.; **The Fragmentation of Afghanistan**, London, 1995.

RUBİNSTEİN, Alvin, Z.; **Soviet Policy, Toward Turkey, Iran and Afghanistan**, (Yayın yeri ve tarihi yok.)

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih**, Ankara, 2003.

SARAY, Mehmet; **Afganistan ve Türkler**, Ankara, 2002.

-----; **Atatürk ve Türk Dünyası**, Ankara, 1995.

-----; **Dünden Bugüne Afganistan**, İstanbul, 1981.

SAREEN, Anuradha; **India and Afghanistan**, Delhi, 1981.

SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4 (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)**, Ankara, 1996.

-----; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Ankara, 1993.

-----; **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul, 2002.

SARKAR, Sumit; **Modern India 1885-1947**, London, 1989.

SCHİNASİ, May; **Afghanistan at the Beginning of the Twentieth Century**, Naples, 1979.

SHAH, Sırdar İkbâl Ali; **Modern Afghanistan**, London, 1938.

-----; **The Tragedy Of Emanullah**, London 1933.

SHAHRANI, M. Nazif - CANFIELD, Robert L.; **Revolutions and Rebellions in Afghanistan**, Berkeley, 1984.

SMITH, Harvey H., vd.; **Area Handbook for Afghanistan**, (Yayın yeri yok), 1973.

SONYEL, Salahi R.; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, 1995.

-----; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, 1995.

-----; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 1991.

SORGUN, Taylan; **Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, İstanbul, 1997.

-----; **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, İstanbul, 1998.

SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I, (1920-1945)**, Ankara, 2000.

STAMP, L. Dudley; **Asia, A Regional and Economic Geography**, London, 1946.

STEWART, Rhea Talley; **Fire in Afghanistan 1914-1929**, New York, 1973.

SYKES, Percy; **A History Of Afganistan, C.II**, London, 1940.

Şemsettin Sâmi, **Kâmusul'l-A'lâm, C.I.**, Ankara, 1996.

ŞİMŞİR, Bilal N.; **Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)**, Ankara, 1981.

-----; **Atatürk ve Afganistan**, Ankara, 2002.

-----; **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. I**, Ankara, 1993.

-----; **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C.4, Ekim 1921-Ekim 1922, Ankara, 1984.

-----; **Lozan Telgrafları I**, Ankara, 1980.

Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, **Seyahatname Hindistan, Svat ve Afganistan**, İstanbul, 1995.

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, İstanbul, 1991.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal; **Vatan Hizmetinde**, Ankara, 1981.

TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş I**, İstanbul, 1981.

-----; **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981.

-----; **Hatıralar**, Ankara, 1999.

UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.

VILLALTA, Jorge Blanco; **Atatürk**, Ankara, 2000.

WATKINS, Mary Bradley; **Afghanistan Land in Transition**, Princeton, 1963.

WILBER, Donald N.; **Afghanistan**, New Haven, 1962.

WILD, Roland; **Amanullah Ex-King of Afghanistan**, London, (Yayın tarihi yok.)

WOOD, Anthony; **Europe 1815-1960**, Paris, 1984.

YERASIMOS, Stefanos; **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, İstanbul, 2000.

2. Makaleler

AMEER Ali, "England and Russia in Afghanistan", **The Nineteenth Century**, Mayıs 1905, s. 777-786.

ARSLAN, Esat; "Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Atatürk'ün Öngörülleri", **Atatürk Araştırma Merkezi-Sivas Valiliği, Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu (Sivas, 2 Eylül 2003)** Sivas, 2003. (Sunulmuş bildiri)

- BAL, Halil; "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002, s. 243-276.
- BAYSUN, M. Cavid; "Şirvanî-Zade Ahmed Hulûsi Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Âid Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1952, s. 1-47.
- CANDEMİR, Murat, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Darülfünun'u Ziyareti", **İlmi Araştırmalar**, İstanbul, 1997, s. 89-98.
- CENTLİVRES-DEMONT, Micheline; "Afghan Women in Peace, War and Exile", **The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran and Pakistan**, (by Myron Weiner and Ali Banuazizi), West Yorkshire, 1994, s. 333-337.
- CÖHCE, Salim; "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2000, s. 103-148.
- ; "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", **Hindistan Türk. Tarihi Araştırmaları**, C.1, S.1, (Ocak-Haziran 2001), s. 9-22.
- ; "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII., S. 37, Mart 1997, s. 77-88.
- DUPREE, Louis; "Afghanistan in the Twentieth Century" **Journal of the Royal Central Asian Society**, C. LII., 1965, s.-20-30.
- DURAK, Neslihan; "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler" **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s. 27-46.
- FLETCHER, Arnold; "Afghanistan: Highway of Conquest", **Current History**, Haziran 1950, s. 337-341.
- FRASER - TYTLER, "Afghanistan: A Brief Description", **Journal of the Royal Central Asian Society**, C. XXIX, 1942, s. 165-175.

- GILLET, Michael; "Afghanistan", **Journal Of The Royal Central Asian Society**, C. LIII, London, 1966, s. 238-244.
- GÜRİSOY, Selçuk; "Liva El-İslam'da Enver Paşa'nın Yazıları", **Toplumsal Tarih**, Ocak 1988, S. 49, s. 23-35.
- HUFFMAN, Arthur V.; "The Administrative and Social Structure of Afghan Life", **Journal of the Royal Central Asian Society**, C. XXXVIII, 1951, s. 41-48.
- KHAN, Ali Asghar; "Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Malî Yardımı (1919-1923)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, (Çev. Ahmet Özgiray), C. VIII, İzmir, 1993. s. 203-217.
- KONUĞU, Enver; "Hindistan'daki Türkler", **Hindistan Tarihi Araştırmaları**, C.1, S. 1, (Ocak-Haziran 2001), s.23-31.
- KORKMAZ, Özlem; "Afganistan'a Türk Yardımı (1920-1960)", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002, s. 205-224.
- MACMUNN, George; "The Tragedy of the Afghan Throne", **Nineteenth Century And After**, XIX-XX, C. CXIV, July-December, 1933, s. 668-677.
- MUGHİSUDDİN, Muhammed; "Mustafa Kemal'in Güney Asya Müslümanları ve Onların Bağımsızlık Mücadelesi Üstündeki Etkisi", (Çev: Oya Akgönenç Mughisuddin) **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 17, Ağustos 1992, S. 33, s.75-81.
- ÖKSÜZ, Hikmet; "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afgan Kralı Emanullah'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)" **Pax Ottomana Studiet in Memoriam Prof Dr. Nejat Göyünç**, (Yayına Hazırlayan: Kemal Çiçek), Ankara, 2001, s. 765-781.
- ÖZGİRAY, Ahmet; "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, C.II., Türkistan-Kazakistan, 25-29 Ekim 1999, s.1117-1130.
- POULLADA, Leon B.; "Problem of Social Development in Afghanistan", **Journal of the Royal Central Asian Society**, C. XLIX, 1962, s. 33-39.

SAİKAL, Amin; “Kemalizmin İran ve Afganistan’daki Etkileri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XIV, 1999, s. 271-279.

SHAH Sardar İkbâl Ali, “The Controlling Minds of Asia”, **The Fortnightly Review**, C. CXXV., London, 1929, s. 821-830.

TARZİ, Abdülvehhap; “Efganistan”, **İ. A., C. IV**, İstanbul, 1977, s. 168-177.

USLU, Recep; “İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular’a Kadar Afganistan”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002, s. 1-26.

YAZICI, Orhan; “Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002, s. 51-82.

YÜCEER, Saime; “Enver Paşa’nın Yurt Dışındaki Faaliyetleri (1918-1922)”, **Askerî Tarih Bülteni**, S. 24, Ankara, 13 Şubat 1988, s. 71-87.

IV. İNTERNET SAYFALARI

<http://www.afghan-web.com>

http://www.elele.gen.tr/dis_iliskiler/afganistan/tarihi.html

EKLER

Ek I: Afgan Anayasası (Nizamnamesi)

Kral Emanullah'ın saltanatı boyunca yürürlüğe konulan Nizamnameler:

- 1.Nizamnamah-ye-tashkilat-e-Asasiyah-e-Afghanistan, 15 Jawza 1302 (5 Haziran 1923) Afgan Hükümetinin temel düzenlemesini ilgilendiren yasa
- 2.Nizamnamah-ye-wazayef-e-Mustufiyan wa Sarishtah Daran-e-Ala, 7 Jaddi 1302 (28 aralık 1923) Eyalet Mali görevlilerinin görevlerini belirleyen yasa
- 3.Nizamnamah-ye-Hazari-e-Mamurin, 28 Quas 1302 (19 Aralık 1923) Devlet Memurlarının hizmetlerini ilgilendiren yasa
- 4.Nizamnamah-ye-Estafaye Mamurin-e-Mulki, 15 Dalwa 1302 (4 Şubat 1924) Devlet memurlarının istifalarıyla ilgili yasa
5. Nizamnamah-ye-Wakil-e-Tijarat, 19 Jaddi 1302 (9 Ocak 1924) Tüccarlarla ilgili yasa
- 6.Nizamnamah-ye-Wazayef-e-Mamurin-e-Zira'at, 25 Qaus 1302 (16 Aralık 1923) Tarım görevlilerinin görevleri hakkındaki yasa
- 7.Nizamnamah-ye-Hanazanah Jat-e-Daulat, 17 jaddi 1302 (7 Ocak 1924) Devlet hazinesinin yönetimi hakkındaki yasa
- 8.Nizamnamah-ye-Tafriq-e-Wazayef-e-Katiban-e-Dakhl-e-Qeta'at, 31 Mizan 1302 (23 Ekim 1923) Ordu Birimlerindeki Memurların görevleri hakkındaki yasa
- 9.Nizamnamah-ye-Baladiyah, 25 Dalwa 1302 (14 Şubat 1924) Belediye Yasası
- 10.Nizamnamah-ye-Usul-e-Mahakimat-e-Jazayah-e-Mamurin, 20 Hut 1302 (11 Mart 1924, 1 Aralık 1927) Devlet görevlilerinin davalarıyla ilgili yasa
- 11.Nizamnamah-ye-Idarah-e-Layiliah, 21 Jaddi 1302 (11 Ocak 1924) Öğrenci yatahanelerinin yönetimini ilgilendiren yasa

- 12.Nizamnamah-ye-Mahikamah-ye-Shari'a Darbab-e-M'amelat-e-Tijarati, 1301 (1922) Şeriat Mahkemelerindeki Ticari davaları ilgilendiren yasa
- 13.Nizamnamah-ye-Tazkirah-e-Nufus wa Usul-e-Pasaport, 5 Jawza 1302 (6 mayıs 1923) Kimlik Kartlarını, Vatandaşlığı ve Pasaportları ilgilendiren Yasa
- 14.Nizamnamah-ye-Tashwiqiah-e-Sana'aye^{2,1} Sawar 1302 (21 Nisan 1923) Özel Sektörü Teşvik Yasası
- 15.Nizamnamah-ye-Furush-e-Amlak-e-Sarkari, 17 Sawar 1302 (7 mayıs 1923) Hükümet mallarının satışını ilgilendiren yasa
- 16 Nizamnamah-ye-Mudiriyyath-e-Mamurin-e-Wizarat, 25 Saratan 1302 (16 Temmuz 1923) Bakanlıklardaki Personel ofislerini ilgilendiren yasa
17. Nizamnamah-ye-Muhajarin, 18 Saratan 1302 (9 Temmuz 1923) Göçmen Yasası
18. Nizamnamah-ye-T'aziadari, 30 Hamal 1301, 32 Asad 1303 (2 Nisan 1922,14 Ağustos 1924) Cezaevlerinin yürütülmesini ilgilendiren yasa
19. Nizamnamah-ye-Taqawi-e-tijariyah, 1 Aqrab 1301 (23 Ekim 1922) Ticaret kredilerini ilgilendiren yasa
20. Nizamnamah-ye-Nashanat-e-Ma'arif, 1302 (1923) Eğitim madalyası yasası
21. Nizamnamah-ye-Rukhsati-ye-Mamurin, 12 hamal 1302 (1 Nisan 1923, 3 Aralık 1923) Devlet memurlarının izinlerini ilgilendiren yasa
22. Nizamnamah-ye-Muduriyat-e-Daftar-e-Awraq wa Muduriyat-e-Maktub, 14 Qaus 1302 (5 Aralık 1923) Arşiv ve yazışma ofislerini ilgilendiren yasa
23. Nizamnamah-ye-Zar'at-e-Lalmi, 27 Sumbula 1302 (18 Eylül 1923) Kuru tarımı ilgilendiren yasa
24. Nizamnamah-ye-Furus-e-Amwal-e-Takhawillhanaha-e-Sarkari, 15 Aqrab 1302 (6 Kasım 1923) Devlet tarafından üretilen ürünlerin satımını ilgilendiren yasa

25. Nizamnamah-ye-Maktab-e-Hanagi, 9 Mizan 1302 (1 Ekim 1923) Özel okullar yasası
26. Nizamnamah-ye-Naqlin be Samt-e-Qataghan, 4 Mizan 1302 (26 Eylül 1923) Qataghan Eyaletindeki yerleşimleri ilgilendiren yasa
27. Nizamnamah-ye-Mahsul-e-Mawashi, 17 Mizan 1302 (9 Ekim 1923) Canlı hayvan vergisinin yönetimi hakkındaki yasa
28. Nizamnamah-ye-TawqifHanaha wa MahbusHanaha, 10 Mizan 1302 (2 Ekim 1923) Hapishanelerin idaresini ilgilendiren yasa
29. Nizamnamah-ye-Arusi, Nikah wa Khatnasuri, 20 Aqrab 1302, 1 Sumbula 1303 (11 Kasım 1923, 23 Ağustos 1924) Nişan, evlilik ve sünnetleri ilgilendiren yasa
30. Nizamnamah-ye-Mudiriyyat-e-Mahsabah Wizarat-e-Jalilah-e-Kharajah, 14 Aqrab 1302 (5 Kasım 1923) Dışişleri Bakanlığının Muhasebe Ofisini ilgilendiren yasa
31. Nizamnamah-ye-Jazayi-e-'Umumi, 1 Mizan 1303, 30 jawza 1306 (23 Eylül 1924,20 Haziran 1927) Genel Ceza Kanunu
32. Nizamnamah-ye-Jazayi-e-Askari,14 Dalwa 1302 (3 Şubat 1924) Askerî Ceza Kanunu
33. Nizamnamah-ye-Tafriq-e-Wazayef-e-Hukam wa Mamurin-e-Mut'aleq-e-an, 18 Mizan 1302 (10 Ekim 1923) Yöneticilerin ve onlara tabi görevlilerin ödevleri hakkındaki yasa
34. Nizamnamah-ye-Taqsimat-e-Mulkiyah-e-Afghanistan(tarihsiz) Afganistan'ın Eyalet ve Bölge sınırlarını azaltan yasa
35. Nizamnamah-ye-Layiha-e-Adariya-e-Masakin, 15 Hut 1303 (6 Mart 1925) Yoksulların bakımını ve onlara yapılacak yardımları ilgilendiren yasa
36. Nizamnamah-ye-Akhz-e-Rasum-e-Gomrok, 1 Hamal 1300 (21 Mart 1921) Gümrük Vergisi Yasası

37. Nizamnamah-ye-Matabu'at, 10 Jaddi 1303 (31 Aralık 1924) Basını (yayınları) ilgilendiren yasa

38. Nizamnamah-ye-Wazirat-e-Jalilah-e-Harbiya, 25 Aqrab 1302 (16 Kasım 1923) Savunma Bakanlığı Yasası

39. Nizamnamah-ye-Ijraat-e-Tasfiyah-e-Mahasibah-e-Maziyah, 5 Jaddi 1302(26 Aralık 1923) Geçmiş mali hesapların silinmesini ilgilendiren yasa

40. Nizamnamah-ye-Budjah-ye-'Umumi, 25 Jaddi 1302 (15 Ocak 1924) Genel Bütçe Yasası

41. Nizamnamah-ye-Maqyasat, 23 Hut 1304 (14 Mart 1926) Ölçü birimleri yasası

42. Hidayat-e-Surat-e-Faizalah-e-Qatt wa habs-e-Diwan, 10 Jaddi 1303 (14 mart 1926) Müebbet hapis ve ölüm cezası durumlarındaki kararları ilgilendiren düzenlemeler

43. Nizamnamah-ye-Layihah-ye-Taliqat-e-Daulat, 8 Dalwa 1303 (28 Ocak 1923) Devlet Nişanlarını ilgilendiren yasa

44. Nizamnamah-ye-Konsulgari-e-Daulat-e-'Ali-ye-Afghanistan, 1 Aqrab 1302 (23 Ekim 1923) Afgan Hükümeti Konsolosluklarını ilgilendiren yasa

45. Nizamnamah-ye-Abriyah-ye-Shahr-e-Dar-ul-Aman, 19 Asad 1302 (10 Ağustos 1923)Dar-ul-Aman kentinin inşasını ilgilendiren yasa

46. Nizamnamah-ye-Takhfif-e-Ebarat-e-Alqab, 25 Jaddi 1305 (15 Ocak 1926) Resmi ünvanların kısaltmalarını ilgilendiren yasa

47. Nizamnamah-ye-Khidamat-e-Dakhliya-e-Askariyah, 1305 (1925-26) Askerlik hizmetlerini ilgilendiren yasa

48. Nizamnamah-ye-Tarbiyah-e-Atfal Yatim, 23 Jaddi 1305 (13 Ocak 1926) Yetimlerin refahını ve eğitilmelerini ilgilendiren yasa

49. Nizamnamah-ye-Mamelat-e-Nahr-e-Razak Samt-e-Shimali, 26 Dalwa 1305 (15 Şubat 1926) Kuzey Eyaletindeki Razak kanalını ilgilendiren yasa

50. Nizamnamah-ye-Dar-ul-M'olaminha wa Dar-ul-Malimat-e-Markaz, 1302 (1923-24) Başkentteki erkek ve kadınlar için öğretmen kolejlerini ilgilendiren yasa
51. Nizamnamah-ye-Karguzari-e-Maliya, 20 Dalwa 1302 (9 Şubat 1924) Finans için iş tanımlarını ilgilendiren yasa
52. Nizamnamah-ye-TEmirat-e-Daulat, Saratan 1301 (Temmuz 1922) Hükümet binalarını ilgilendiren yasa
53. Nizamnamah-ye-Nishanha, 1299 (1920-21) Madalyaları(Nişanları) ilgilendiren yasa
54. Nizamnamah-ye-TEmirat-e-Paghman, Saratan 1301 (Temmuz 1922) Paghman'daki binaları ilgilendiren yasa
55. Nizamnamah-ye-Kulb Siah, Surkh-o-Sabz, Sumbula 1307 (Ekim 1928) Siyah, kırmızı ve yeşil (askerî) klüpleri ilgilendiren yasa
56. Nizamnamah-ye-Farqah-ye-Isteqlal wa Tajdid, 1307 (1928-29) "Bağımsızlık" Birimini ve (Askerî) Modernleşmeyi ilgilendiren yasa
57. Nizamnamah-ye-Jamia't-e-Taiarah-e-Afghanistan, 1307(1927-28) Afganistan'daki hava kuvvetlerini ilgilendiren yasa
58. Nizamnamah-ye-Wizaret-e-Ma'arif, 1305 (1927-28) Eğitim Bakanlığı Yasası
59. Nizamnamah-ye-Azuqah, 1305 (1927-28) Arzı ilgilendiren yasa
60. Nizamnamah-ye-Talimgah-ye-Emiran wa Zabetan, 1305 (1927-28) Deneyimli ve genç subaylar için eğitim merkezlerini ilgilendiren yasa
61. Nizamnamah-ye-Rutbaha-ye-Askari, 1305 (1927-28) Askerî Rütbeler Yasası
62. Nizamnamah-ye-Khurd Zabetan, 1301 (1922-23) Astsubaylar yasası
63. Nizamnamah-ye-Maliyah, Hamal 1299 (Mart 1920) Finans yasası

64. Nizamnamah-ye-Dak-hanah, 1300 (1921-22) Posta Ofisi yası

Ek II: Türkiye-Efganistan Muahedenamesi Hakkında Kanun (1921)

21 Temmuz 1337 ve 17 Zilkade 1339 Kanun No: 140

MADDE 1- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Efganistan Hükümeti arasında bin üçyüz otuz yedi senesi Martının birinci günü akt ve imza olunan muahedename Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik olunmuştur.

MADDE 2- İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

Bismillahirrahmanirrahim

Devleti Aliyei Türkiye ve Efganistan, kendilerinin revabıtı samimiye! kalbiye ile yekdiğerine merbut bir emel ve maksadı mukaddes ile mütehassis, maddî ve manevi menafii âliyei müşterekei cammeye malik buldukları, Devleteyni Müşarünileyhimadan birinin saadet ve felâketinin diğerrinin saadet ve felâketini mucip olacağı kanaat ve imanı ile Şark âleminin devri teyakkuz ve intibah ve istihlasımm başladığını kemali mün ve şükran ile görüldüğü şu ande ezminei maziyede'ki gibi irtibatsız ve münferit kalmalarının artık mümkün olamayacağına ve uhdelerine bir takım vazaifi tarihiyenin müterettip olduğunun zaruretine hükmederek bir vücudun âzası gibi tarafeynden birine gelecek ren ç ve azardan diğerr tarafın müteessir ve müteezzi olacağını tabii gören bu iki kardeş devlet ve millet beyinlerinde ötedenberi cayıgır olan vahdeti maneviye ve ittifakı tabüye'i Tsâhai siyasiyeye nakl ile ittifakı maddî ve resmî haline kalp ve umum şarkın atii mes'udu namına bir mukaddemetülhayır olmak üzere aralarında teyemmünen bir ittifak muahedenamesi akt eylemeye karar vermişler ve bu husus için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından hükümeti müşarüleyha azasından Umuru iktisadiye Vekili (Nazırı) Yusuf Kemal ve Umuru Maarif Vekili (Nazırı) Doktor Rıza Nur beyler ve Devleti Aliyei Afganistan tarafından sefiri fevkalâdei murahhas cenabı celâletmeap ceneral Mehmet Veli Han murahhas tayin olunmuşlardır. Mürahhseyni Müşarünileyhim salâhiyetnamelerini badelibraz yolunda ve muntazam olduğunu görerek mevadi. atiyeyi kabul etmişlerdir.

MADDE 1 ilâmaşallah bir hayatı müstakil süren Türkiye Devleti en samimî ve vicdanî revabıt ile merbut bulunduğu Devleti Aliyei Efganistanı manayı hakikiitammiyle müstakil tanımağı bir farize bilir.

MADDE 2 - Tarafeyni âliyeyni âkideyn bütün şark milletlerinin azadi ve hürriyeti kâmileye ve hakkı istiklâle malik olduklarını ve bunlardan her milletin bizatihi ve arzu ettiği her hangi bir usul ve tarzı idarei hükümet ile kendisini idarede muhtar olduğunu Buhara. ve H/ıyve devletlerinin istiklâlini tastik eder.

MADDE 3 - Devleti Aliyei Efganistan, asırlardan beri islamiyete rehberlik ve hidematı bergüzide ifa etmiş olan ve âlemi hilâfeti elde tutan Türkiyenin bu bapta mukteda biha olduğunu bu münasebetle de tastik eder.

MADDE 4 - Tarafeyni âkideynden biri, Şarkı istilâ veya istismar siyasetini takip eden her hangi imperyalist bir devlet tarafından diğerine yakl olacak tecavüzü bizzat kendine vaki olmuş addederek vesaiti mevcude ve mümkünesile defeylemeği kabul eder,

MADDE 5 - Tarafeyni âkideyden her biri diğerinin hali ihtilâfta bulunduğu üçüncü bir devletin menafiine muvafık veya tarafı diğer âkidin menafiine muzır hiç bir muahede ve mukavelei düveliyeyi akteylememekt ve her hangi bir devletle muahede aktede-ceği zaman evvelce diğer tarafı haberdar eylemeği taahhüt eyler.

MADDE 6 - Tarafeyni âkideyn aralarındaki münasebatı iktisadiye ve tücariyelerinin ve şehbenderlik muamelâtının tanzimi için lâzım gelen mukavelâtı ayrıca aktedecekler ve şimdiden merkezlerine Sefir göndereceklerdir.

MADDE 7 - Tarafeyni ükideyn iki memleket arasında muntazam ve hususî postalar ihtas ederek vaziyeti siyasiyelerile maarif, ticaret ve sair ahval ve vaziyetten her nevi ihtiyacat ve arzularından mütekabilen ve en seri bir surette yekdiğerine malûmat vereceklerdir.

MADDE 8 - Türkiye Efganistana harsen yardımı, muallim ve zabıt göndermeği ve bu heyeti muallimin ve zabitanın laakal beş sene 'hizmette kalmasını ve müddeti mezkûrenin inkızasında Afganistan talep ettiği takdirde tekrar bir heyeti muallime göndermeği taahhüt eder.

MADDE 9 - Bu muahedename asgari bir müddet zarfında tastik edilecek ve o andan itibaren mer'iyülahkâm olacaktır.

MADDE 10 - Bu muahedename iki nüsha olarak Moskovada Tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından imza ve teati edilmiştir-Bu muahede bin "üç yüz otuz dokuz senei hicriyesi cemaziyelahı-rm yirmi birinci gününe müsadif bin üç yüz otuz yedi senesi martının birinci salı günü imza edilmiştir."

Sefiri fevkalâde Veli

Yusuf Kemal

Doktor Rıza Nur

Ek III: 1928 Türk Afgan Antlaşması

“Türkiye Efganistan muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun

29 teşrinisani 1928 (Resmi gazete ile neşir ve ilânı 13 kânunuevvel 1928 sayı: 1065)

Kanun No: 1362

Madde 1. Efganistan ile Ankara’da 25 mayıs 1928 tarihinde akit ve imza edilmiş olan muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesi ile merbutu bulunan protokol ve kezalik 25 mayıs 1928 tarihli imza protokolü tasdik edilmiştir.

Madde 2. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3. İşbu kanunu icraya Hariciye Vekili memurdur.

Türkiye ve Efganistan muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesi

Türkiye ve Efganistan Devleteyni Âliyeteyni gerek maddî ve gerek manevî rabita ve münasebetlerinin ve gerek biraderi vaziyetlerinin ve hissiyatlarının ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen asrı hazırın iki millet için günden güne ihdas ve istilzam eylediği vezaifi nazarı mülâhazaya alarak teyemmünen aralarında mün'akıt 1 mart 1337 ve 11 hut 1299 tarihli muahede ile mevcut ve ber karar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimî rabitalarının daha sağlam ve metin esssata ip-tina ettirilmesini arzu eylediler. Ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyasî ve iktisadî teşriki mesai ahitnamesi aktini lâzım addederek Türkiye Reiscumhuru Hazretleri, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor Teyfik Rüştü Beyefendi Hazretlerini ve Âlâhazreti Hümayun Efgan kralı, Efganistan Hariciye Veziri Vekili Serdarı Âlâ Gulâm Sidik Han Hazretlerini murahhas tayin buyurdular. Müşarileyhima murahhaslar usulüne muvafık salâhiyetnamelerini iraedden sonra mevaddı ati-yeye muvafakat eylediler. İki devletin münasebetini işbu mevat tanzim edecektir.

Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ile Efgan Kırılhğı beyinde ye kezalik iki millet arasında ihlâli gayri kabil sulh ve samimî ye ebedî muhadenet cari olacaktır:

Madde 2. Tarafeyni âkideynden biri aleyhinde ahar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareketi hasmane vaki olduğu takdirde diğer tarafı âkit o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emri vaki olduğu halde iki Hükümet yüksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı taharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayirhahane ve itina ile mütalea etmeği taahhüt ederler.

Madde 3. Tarafeyni âkideyinden her biri ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı âkidin aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasî ve askerî ve iktisadî ve malî hiç bir itilâfa ve keza ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı âkidin emniyeti askeriyesi aleyhine tevcih edilen harekâtı hasmaneye iştirak etmemegi taahhüt ederler.

Madde 4. Devleteyni âkideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtiyaç his edilen her türlü vesail ve vesaiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelâtı mahsusa ile temine ve onun ihtiyacatını teshil ve tehvine çalışmağı taahhüt ve diğer taraf muahide o hususta muavenet ederler.

Madde 5. Türkiye Cumhuriyeti Efganistanın maarif ve ordusunun terakki ve tealisi için talep edeceği Adlî ve ilmî ve askerî mütehasıslar intihap ile Efgan Devletinin hizmetine vermeği taahhüt eder.

Madde 6. Tarafeyni" âkideyn tebaası yekdiğerinin arazi--sinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine nail olacaklardır. Maahaza tarafeyni âkideyn ayrıca ikamet ve ticaret mukavelenameleri yapabilecekleri gibi şehbenderlik ve posta ve telgraf ve iadei mücrimin mukavelenamelerini akteceklerdir.

Madde 7. Tarafeyni âkideynden her biri, işbu muahede-namede tayin edilen mütekaabil taahhüdat haricinde, diğer devletlerle her türlü münasebatta serbesti! hareketini tamamile muhafaza edecektir.

Madde 8. İşbu muahedename Türkçe ve Farisî yazılmıştır,, ve her iki metin mütesaviyen muteberdir.

Madde 9. İşbu muahedename musaddak nüshaların teatisinden itibaren mer'i olup mümkün merteye kısa bir zaman zarfında akitler tarafından tasdik olunacak ve musaddak nüshalar Ankarada teati olunacaktır.

Bu muahedenin birinci maddesi daimî ve diğeri maddeleri on sene müddetle muteberdir. Şayet muahedename mezkûr on senelik müddetin hitamından altı ay evvel Tarafeyni Âkideynden biri veya diğeri canibinden fesholunmazsa kendiliğinden bir sene daha mer'i addedilecek ve fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkızasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

İki taraf murahhasları yukarıda mezkûr dokuz madde ahkâmını kabul ve tasdik ile bu muahedeyi imza ve lahtim eylemişlerdir.

Ankarada 25 mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Gulam Sıdık Doktor Tefvik Rüşti

Protokol

Bu günkü tarihli Türk ve Efgan dostluk ve teşriki mesai muahedesini imza eden Tarafeyn murahhasları hususati atıye hakkında mutabık kalmışlardır. Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn arasında iktisadî sahada teşriki mesai kabul olunmuştur. Gerek bu hususun suveri tatbikiyesinin tetkikile tanzimi ve gerek iki memleket arasında münakale ve muvasala keyfiyetinin mütaleasile bu bapta ittihazı icap eden ve mümkün olan tedabirin tayin ve tesbiti için tarafeynin mütehassıs murahhasları mümkün olan kısa bir zamanzarfında müzakerata iptidar edeceklerdir. İşbu protokol muahedenamenin bir cüzü mütemmimini teşkil etmek üzere müşarileyhima murahhaslar tarafından imza edilmiştir.

25 MAYIS 1928 Gulam Sıdık Doktor Tefvik Rüşti

İmza protokolü

Bu günkü tarihle imza ettiğimiz muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesi bir mukaddeme ile dokuz maddeden ve bu imza protokolü dahil olmak üzere merbutu iki protokolden ibarettir, Bundan başka tarafeyn murahhasları teşriki mesai ve tevhide

mesai tabirlerinden maksatlarının bir mana olup Fransızca; mukabili (Gollaboration) olduğunu da tasrih için mutabık kalmışlardır.

Gulam Sıdık Doktor Tefvik Rüştü

Ek IV: Mustafa Kamal'in Fevzi Çakmak Paşa'ya Afganistan'a Gönderilecek Bir Askerî Heyet İçin 21 Aralık 1920'de Verdiği Direktif

Kaynak: ARSLAN, Esat; "Sivas Kongresi ve İnan-Afganistan Ekseninde Atatürk'ün Öngörülerini", Atatürk Araştırma Merkezi-Sivas Valiliği, Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu (Sivas, 2 Eylül 2003) Sivas, 2003. (Sunulmuş bildiri)

Ek V: Afganistan'ın Etnik Dağılımını Gösteren Harita

Ethnolinguistic Groups in Afghanistan

- Iranian**
- Baloch
 - ▨ Aimak
 - ▩ Hazara
 - ▧ Pashtun
Durrani, Ghilzai
 - Qizilbash
 - Tajik

- Turkic**
- Kirghiz
 - ▨ Turkmen
 - ▩ Uzbek

- Other**
- ▧ Brahui
 - ▩ Nuristani
 - Sparsely populated or uninhabited

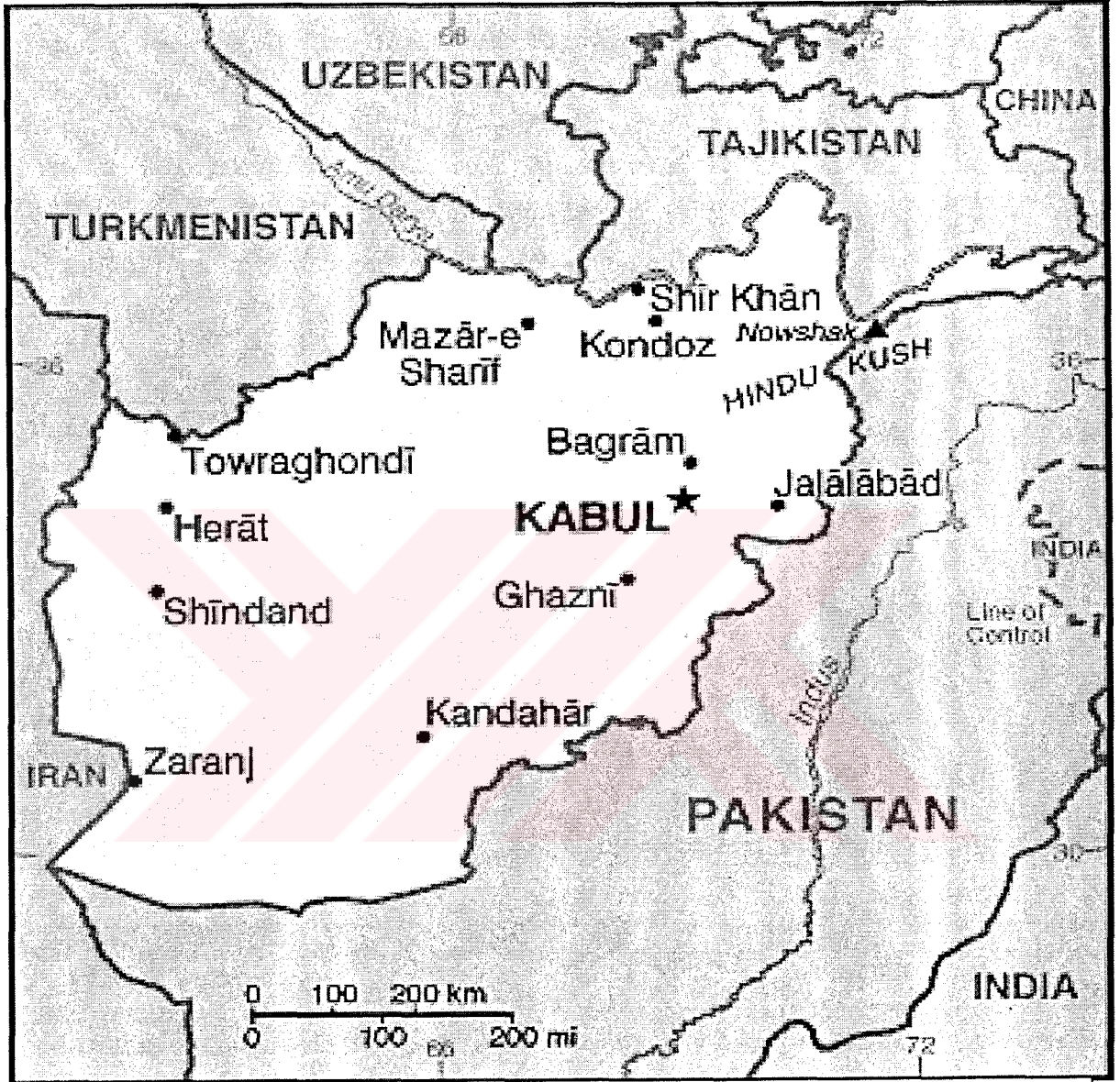
<http://www.lib.utexas.edu/maps/afghanistan.html>

Ek VI: Afganistan'ın Fiziki Haritası

<http://www.lib.utexas.edu/maps/afghanistan.html>

Ek VII: Afganistan'ın Önemli Merkezlerini Gösteren Harita

<http://www.lib.utexas.edu/maps/afghanistan.html>

Ek IX: Afgan Emiri ve Eşi

ÖZ GEÇMİŞ

1970 yılında Elazığ ili Karakoçan İlçesine bağlı Mahmutlu Köyünde doğmuşum. İlkokulu aynı köyde, ortaokul 1.ve 2. sınıfları İçme Ortaokulu'nda ortaokul 3. sınıf ve liseyi Ankara Demetevler lisesinde okudum. 1988-1989 eğitim-öğretim yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yüksek öğrenime başladım ve 1992 yılında bu bölümden mezun oldum. 1994-1995 öğretim yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programına başladım. 1996'da "Türk Havacılığı (1911-1922)" konulu tez ile yüksek lisansımı bitirdim. 1997 yılında aynı enstitünün Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora programına başladım. Halen Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi okutmanı olarak görev yapmaktayım.

Mehmet KÖÇER